

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KLASİK JEOPOLİTİĞİN DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ:
ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNDE
TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI**

**DOKTORA TEZİ
Sibel ÖZSAVAŞ ATAY**

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Emin GÜRSES

AĞUSTOS – 2017

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KLASİK JEOPOLİTİĞİN DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ:
ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNDE
TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

DOKTORA TEZİ
Sibel ÖZSAVAŞ ATAY

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Emin GÜRSES

“Bu tez 01/08/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
PROF. EMİN GÜRSES	BASARILI	EMİN GÜRSES
Doç.Dr. Zeynel A. Kılıç	Basarılı	
Yrd.Doc.Dr. Muharrem Turan	Basarılı	
Yrd.Doc.Dr. Berrak Adıbelli	Basarılı	
Yrd.Doc.Dr. İbrahim Kamal	Basarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU BEYAN BELGESİ**

Tez Başlığı: Klasik Jeopolitiğin Dış Politikaya Etkisi: Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 307 sayfalık kısmına ilişkin *Sakarya Üniversitesi Lisansüstü Yönetmeliği Madde 28* uyarınca aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 12/07/2017 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından şahsıma iletilen *Turnitin* intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı % 19 'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1) Kaynakça hariç
- 2) Alıntılar dahil
- 3) 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Öğrenci

01.08.2017

Sibel Özsvağ Atay

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı – Soyadı
Öğrenci Numarası
Ana Bilim Dalı
Programı
Statüsü

:Sibel Özsvağ Atay
:0960D07007
:Uluslararası İlişkiler
:Uluslararası İlişkiler
: Y. Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

Danışman

01.08.2017

Prof. Dr. Emin GÜRSES

ÖNSÖZ

Tez yazmanın zorlukları ve sıkıntıları her öğrenci için benzer niteliktedir. Aslında süreç, tümüyle bilme merakını tetiklerken, araştırmanın boyutlarını da yönlendirmektedir. Yaşamaktan gurur duyduğum ülkemde, her gün birbirinden farklı ancak birbirinden ayrı düşünölemeyen olaylara uyanmak, gündemi takip etme zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir. Bu durum araştırma sürecine ayrılan zamanla bir arada sürdürölen bir çalışmayı gerekli kılmaktadır.

Tez yazma süreci, aklınızdaki soru işaretleri, etrafınızdaki olup bitenler, şaşırđıklarınız, öğrendikleriniz, sorumluluklarınız ve erteledikleriniz ile kuşatılan belirli bir zaman sürecine yayılmıştır. Her şeyi biliyorum demenin yanlışısına düşmeden, her gün yeniden öğrenmeye devam edersiniz. Ancak daha da önemli olan ve bir insanın hayatını daha yaşanılır kılan, desteği ile kendinizi güçlü hissettiklerinizdir. İşte bu nedenle, tüm süreç boyunca desteklerini, inançlarını ve sabırlarını hissettiren başta Sayın Hocam Prof. Dr. Emin Gürses'e, canım ailem ve bilhassa sevgili eşime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Sibel ÖZSAVAŞ ATAY

01.08.2017

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
TABLO LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: ULUSLARARASI SİSTEM VE DEVLETLERİN DIŞ POLİTİKA	
SÜRECİ: JEOPOLİTİK BİLİMİNİN ETKİSİ	6
1.1. Uluslararası Sistemin Niteliği ve Kapsamı	6
1.2. Temel Aktör Devlet: Dış Politika Süreci ve Ulusal Çıkarlar	23
1.3. Devletlerin Etkinliği: Dış Politika Sürecinde Güce Yönelik Yaklaşımlar	30
1.4. Devletlerin Yeterlilikleri: Ulusal Güç Unsurlarının Kapsamı	40
1.4.1. Siyasi Güç	51
1.4.2. Askeri Güç	54
1.4.3. Ekonomik Güç	57
1.4.4. Doğal Kaynaklar	58
1.4.5. Nüfus Gücü	59
1.4.6. Sosyal ve Kültürel Güç	60
1.4.7. Bilimsel ve Teknolojik Güç	61
1.4.8. Coğrafi Güç	63
1.4.9. Ulusal Güç Unsurlarının Değerlendirilmesi	65
1.5. Tüm Dünyayı Çevreleyen Bilim: Jeopolitik	68
1.6. Tarihsel Süreç İçerisinde Klasik Jeopolitik Kuramlar	78
1.7. Güç Yaklaşımlarının Jeopolitik Boyuttaki Etkileri	94
1.7.1. Coğrafyanın Değişmeyen Unsurları	94
1.7.2. Konum, Sınırlar ve İklimin Önemi	95
1.7.3. Denizlere Göre Konumun Önemi	101
1.7.4. Adalara ve Yarımadalara Göre Konumun Önemi	105
BÖLÜM 2: JEOPOLİTİK MÜCADELE ZEMİNİ: ORTADOĞU	109
2.1. Jeopolitik Değerlerin Oluşturduğu Tehdit ve Potansiyel	109

2.2. Kavramsal Olarak Ortadoğu ve Sınırları	113
2.3. Türkiye'nin Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikasının Temel Belirleyicileri	116
2.3.1. Türkiye ve Irak İlişkilerini Belirleyen Unsurlar	123
2.3.2. Musul'un Türkiye Açısından Tarihsel Önemi	123
2.3.3. Körfez Savaşı ve Türkiye'nin Politikası	125
2.3.4. Türkiye ve Suriye İlişkilerini Belirleyen Unsurlar	129
2.3.5. Türkiye ve İran İlişkilerini Belirleyen Unsurlar	136
2.4. Ortadoğu Jeopolitiğine Yön Veren Söylemler	140
2.4.1. Ortadoğu Jeopolitiğinde Enerji Faktörü.....	144
2.4.2. Türk Dış Politikasında Yeniden Tanımlanan Jeopolitik.....	149
2.5. Jeopolitik Dengelerin Değişimi: Büyük Ortadoğu Projesi	159

BÖLÜM 3: TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI: ADALET VE

KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİ .....

3.1. Türkiye'nin Irak Politikası	171
3.1.1. Ortadoğu Coğrafyasında Irak Jeopolitiği.....	171
3.1.2. Irak Savaşı ve 1 Mart Tezkeresinin Etkileri.....	173
3.1.3. Savaş Sonrası Irak Anayasası	179
3.1.4. Tırmanan Gerilim: Ankara-Bağdat	182
3.1.5. Çatışmadan Stratejik Ortaklığa: Ankara-Erbil.....	188
3.1.6. Kuzey Irak Sorununun Siyasi Boyutu.....	193
3.1.7. Musul İşgali ve Sonrasında Türkiye'nin Irak Politikası	197
3.1.8. Türkmen Kerkük'ün Statüsü Sorunları	204
3.2. Türkiye'nin Suriye Politikası	210
3.2.1. Ortadoğu Coğrafyasında Suriye Jeopolitiği.....	210
3.2.2. Şam Baharından Arap Baharına Türkiye ile Suriye İlişkileri.....	212
3.2.3. İç Savaştan İstikrarsızlığa Türkiye ve Suriye İlişkileri.....	215
3.2.4. Çok Aktörlü Savaş ve Fırat Kalkanı Süreci	220
3.3. Türkiye'nin İran Politikası	227
3.3.1. Türkiye-İran İlişkileri ve Farklı İdeolojiler: İran İslam Devrimi.....	227
3.3.2. İran'ın Batı Dünyasından Kopuşu: Değişen Dış Politika Anlayışı.....	230
3.3.3. Türkiye-İran Sınırı: Güvenlik Endişeleri ve Etnik Dağılım.....	232

3.3.4. Akp Dönemi İnan Politikası'nın Temel Belirleyicileri	234
3.4. Türkiye'nin Mısır Politikası	240
3.4.1. Ortadoğu Coğrafyasında Mısır Jeopolitiği	240
3.4.2. Mısır'ın Siyasi Atmosferindeki Değişimler	242
3.4.3. Arap Halk Ayaklanmaları: "Arap Baharı" Süreci ve Türkiye	244
3.4.4. Türkiye-Mısır İlişkilerinin Ekonomisi: Doğu Akdeniz Enerjisi	249
3.5. Türkiye'nin İsrail-Filistin Politikası	253
3.5.1. Ortadoğu Coğrafyasında İsrail-Filistin Jeopolitiği	253
3.5.2. İsrail ve Filistin Arasındaki Çatışmanın Temeli ve Süreci	254
3.5.3. Türkiye'nin İsrail-Filistin Politikasını Belirleyen Unsurlar	259
3.5.4. Türkiye'nin Politikaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme	264
SONUÇ	274
KAYNAKÇA	280
ÖZGEÇMİŞ	309

KISALTMALAR

AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
ASALA	: Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
NATO	: Kuzey Atlantik Savunma Paktı
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
AB	: Avrupa Birliği
UAEA	: Uluslar arası Atom Enerjisi Kurumu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
PNAC	: Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi
NASA	: Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
EL-NAHDA	: İslami Yöneliş Hareketi
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
HAMAS	: Filistin İslami Direniş Hareketi
MEB	: Münhasır Ekonomik Bölge
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
GOKAP	: Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi
KDP	: Kürdistan Demokrat Partisi-Barzani Grubu
KYB	: Kürdistan Yurtseverler Birliği-Talabani Grubu
KCK	: Kürdistan Topluluklar Birliği
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi/Türkiye Terör Örgütlenmesi
PJAK	: Kürdistan Özgür Yaşam Partisi/PKK İran Kolu
PYD	: Demokratik Birlik Partisi-PKK Suriye Kolu
YPG	: Halk Koruma Birlikleri/PYD'nin Silahlı Kolu
İŞİD	: Irak Şam İslam Devleti

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 : Modelski'ye Göre Dünya Politikasında Uzun Döngü Yaklaşımı.....	22
Tablo 2 : Hükümetler, İnsanlar ve Uluslararası İlişkiler.....	24
Tablo 3 : Dış Politika Analizinin Kapsamı ve Uluslararası İlişkiler Bilimi	25
Tablo 4 : Dış Politikayı Etkileyen Faktörler	26
Tablo 5 : Joseph Nye'a Göre Güç Çeşitleri.....	39
Tablo 6 : Klasik Güç Piramidi	42
Tablo 7 : Kaynaklar, Yetenekler ve Araçlar	45
Tablo 8 : Dış Politikayı Etkileyen Faktörler/Ulusal Güç Unsurları	47
Tablo 9 : Ülkelerin Dış Politikasında Siyasal Coğrafyanın Rolü	64
Tablo 10 : Jeopolitik Döngüsü	77
Tablo 11 : Kara Hâkimiyet Kuramı	85
Tablo 12 : Kenar Kuşak Kuramı	88
Tablo 13 : Jeopolitiğin Unsurları	94
Tablo 14 : Irak'ta Oluşturulan Uçuşa Yasak Bölgeler	127
Tablo 15 : İspatlanmış Dünya Petrol Rezervleri	147
Tablo 16 : İspatlanmış Dünya Doğalgaz Rezervleri	147
Tablo 17 : Bölgelere Göre Ham Petrol ve Doğalgaz Üretimi (1973-2015).....	148
Tablo 18 : Petrol ve Doğalgaz Tüketim Alanları (1973-2014).....	148
Tablo 19 : Türkiye'nin Ortadoğu'daki Sınırları	158
Tablo 20 : Güvenlik Ortamının Değişimi	159
Tablo 21 : Büyük Ortadoğu Projesi	170
Tablo 22 : Erbil ve Bağdat Arasındaki Tartışmalı Bölgeler.....	188
Tablo 23 : IŞİD'in İşgal Ettiği Yerler	199
Tablo 24 : PYD Kantonları	225
Tablo 25 : PYD Haritası.....	225
Tablo 26 : IŞİD'in İşgal Ettiği Alanlar.....	226
Tablo 27 : Münhasır Ekonomik Bölgeler Haritası.....	252
Tablo 28 : 1947 Yılından İtibaren Filistin Toprakları.....	259

Tezin Başlığı: Klasik Jeopolitiğin Dış Politikaya Etkisi:

Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

Tezin Yazarı: Sibel ÖZSAVAŞ ATAY**Danışman:** Prof. Dr. Emin GÜRSES**Kabul Tarihi:** 01.08.2017**Sayfa Sayısı:** vii (Ön Kısım)+309 (Metin)**Anabilim Dalı:** Uluslararası İlişkiler

Tarihsel süreç içerisinde jeopolitik, devletlerin coğrafi alanlar üzerinde denetim kurması ve devletlerin genişlemesi için gerekli olan coğrafi nedenler üzerine odaklanmıştır. Bu açıdan devletlerin dış politikalarını etkileyen önemli faktörlerden birinin de jeopolitik olduğu gerçeği bilinmektedir. Bu açıdan tezin yazılmasındaki amaç Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasını jeopolitik açıdan değerlendirmektir. Bu kapsamda temel olarak Adalet ve Kalkınma Partisi dönemi incelenmiştir. Dış politika bir ülkenin uluslararası sistem içerisindeki konumunu belirlemektedir. Bu açıdan güç olgusu devletler açısından önemli bir dış politika yaklaşımı olarak yer almaktadır. Uluslararası ilişkilerde önemli kavramlarından biri olan güç olgusu tarihin her sürecinde devletler açısından amaçlanan bir kavram olarak tanımlanmıştır. Ayrıca jeopolitik, Soğuk Savaş sonrasında konum, sınır, bütünlük gibi coğrafi özellik tanımlamalarının dışında da sosyal, ekonomik, siyasi, askeri, kültürel ve teknolojik değerleri ön plana çıkaran yaklaşımlarla geliştirilmiştir. Ortadoğu, jeopolitik ve ekonomik olarak dünya politikasının en önemli ve sorunlu bölgelerinden birisini oluşturmaktadır. Ayrıca tarihsel süreç içerisinde Ortadoğu'daki enerji kaynakları küresel güçlerin politikalarında önemli bir yer almıştır. Aynı zamanda Ortadoğu, etnik ve dini çatışmalara sahip ve siyasi açıdan istikrarsız bir bölgedir. Özellikle 11 Eylül ve Irak Savaşı'ndan sonraki süreçte jeopolitik algı önemli derecede değişmiştir. Uluslararası güvenlik alanında krizlerin sayısı artmış ve silahlı çatışma tehdidi ve terörist oluşumlar artmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 yılında iktidara gelmesiyle Ortadoğu'da daha aktif bir politika izlenmeye başlanmıştır. Arap Baharı'nın etkisi ile Suriye'de başlayan karışıklık ve iç savaş, Suriye'yi ve yakın komşularını etkileyen belirsiz bir süreç başlatmıştır. Türkiye jeopolitik konumu nedeniyle bölgedeki sorunlardan doğrudan etkilenmektedir. Özel olarak Türkiye'nin Irak, Suriye, İran, Mısır ve İsrail-Filistin politikaları değerlendirilmiş olup, aralarındaki jeopolitik bağlantılar analiz edilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin Adalet ve Kalkınma Partisi döneminden itibaren jeopolitiği tanımlama ve politikalarına yansıtma biçimi analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu tez çalışması Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerin birbirine bağlı bir süreç olduğuna vurgu yapmakta ve klasik jeopolitik argümanların Türk dış politikasını Ortadoğu'ya yönelik politikalarda zorunlu biçimde etkilediği sonucuna ulaşmaktadır. Bu nedenle uluslararası sistemin doğası ve devlet dışı aktörlerin çeşitliliğinin karmaşık yapısı nedeniyle Türkiye, kendi güvenliğini ve ulusal çıkarlarını tanımladığı öncelikli politikaları tanımlamaya ihtiyaç duymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, Ortadoğu, Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi

Title of the Thesis: The Effect of Classical Geopolitics on Foreign Policy: The Middle East Policy of Turkey in Justice and Development Party Era

Author: Sibel ÖZSAVAŞ ATAY

Supervisor: Professor Emin GÜRSES

Date: 01.08.2017

Nu. of pages: vii (pre text)+ 309 (text)

Department: International Relations

Throughout the history, geopolitics has focused on the geographical reasons that states need to establish control over geographical areas and the expansion of states. It is a well-known fact that geopolitics is one of the important factors affecting the foreign policies of states. The the aim of writing this thesis is to evaluate the foreign policy of Turkey towards the Middle East in terms of geopolitics. In this context the study mainly covers the period of the Justice and Development Party. Foreign policy is one of the factors which determine a state's position within the international system. From this point the power phenomenon is considered as an important foreign policy approach for the states. The power, as one of the most prominent concepts within the international relations, has been defined as a concept intended for states in every process of history. In addition, geopolitics has been developed with approaches that prioritize social, economic, political, military, cultural and technological values besides geographical feature definitions such as position, border, integrity after the Cold War. As geopolitically and economically, the Middle East is one of the most important and problematic region in the world politics. Also, throughout the history, the Middle East energy resources occupied an important place in the policies of the global powers. At the same time the Middle East has ethnic-religious conflicts and the region is politically unstable. Especially after September 11 and the Iraq War, the geopolitical perception changed significantly. In the post 11 September 2001 and Iraq intervention in 2003 era, a number of crises and armed conflicts threatening the international security have occurred and terrorist organizations have increased. The Justice and Development Party government, which came to power in 2002, has pursued a more active foreign policy in the Middle East. However the confusion and civil war that started in Syria with the Arab Spring has affected the Syria and its closest neighborhood and a process of uncertainty has started. Turkey has been affected directly by problems in the region because of its geopolitical position. In particular, Turkey's Iraq, Syria, Iran, Egypt and Israel-Palestinian policies have been evaluated and the geopolitical connections between them have been tried to analyzed. At the same time, attempts have been made to analyze the way in which Turkey identifies geopolitics and reflects them on its policies since the period of the Justice and Development Party. This thesis study emphasizes that the developments in the Middle East are an interdependent process and it reaches the result that classical geopolitical arguments necessarily influence Turkish foreign policy towards the Middle East. Because of this, the nature of the international system and the complex nature of the diversity of non-state actors, Turkey needs to define the priority policies that define its own security and national interests.

Keywords: Geopolitics, Middle East, The Period of Justice and Development Party

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Tarih, kaçınılmaz bir biçimde uygarlıklar, imparatorluklar, devletler veya diğer topluluk ve örgütlenmeler arasındaki anlaşmazlıklara, çatışmalara veya savaşlara sahne olmuştur. Bu savaşlara yönelik sayısız gerekçeler sunulmuştur. Bazen toplumların, işgal altındaki topraklarını kurtarma azmi ve milli duygusu, bazense iktidar politikalarının iç dinamikleri değiştirmesi nedeniyle savaşlar çıkmıştır. Bunların dışında bir ülkeyi savaş ortamına çeken en önemli unsur ise ülke dışındaki küresel güçlerin plan ve politikaları sonucu ülkelerin savaş ortamının kaçınılmaz getirileri ile yüzleşmesidir.

Savaşlara girme zorunluluğunun ortaya çıkıp çıkmamasından öte, dış politikada ön planda olan en önemli unsur her zaman toprağın/mekânın/vatanın kaybedilmemesi duygusuna bağlı olarak, varlığın devamının sağlanması olmuştur. Bu amaçla dış politikadaki hamleler, bazen kullanılma biçimine bağlı olarak denge siyaseti ile ön plana çıkmakta, bazense güç kapasitesi ortaya konularak rekabetin bir mücadele ile sonlanması biçiminde görülmektedir. Rekabetin boyutu, aynı zamanda jeopolitik bir rekabeti de beraberinde getirmektedir. Bu durum çalışmayı yönlendiren temel bir etken olarak, jeopolitiğin dış politikayı yönlendiren önemli bir olgu olduğuna vurgu yapmaktadır. Coğrafya değişmeyen veriler üzerinden hareket etmektedir ancak jeopolitik bir bakış açısı ile veriler değişken bir nitelik kazanmaktadır. Bir güç göstergesi olarak da değerlendirilen coğrafi konumun farklılıkları jeopolitik bir bakış açısıyla değerlendirilebildiği sürece ulusal güce etki eden ve dış politika kararlarını hem yönlendiren hem de etkileyen bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Bir devletin varlığını devam ettirme amacına yönelik olarak, güvenlik politikaları, ekonomik durum, siyasi yaklaşımlar, teknolojik düzey, sosyal/ kültürel boyutlar ve askeri konular genel başlıklarında ifade edebilen unsurlar aynı zamanda ülkelerin jeopolitik konumları ile ilgili çalışmalar açısından da bir kaynak oluşturmaktadır. Bu bilgiler temelinde, çalışmanın konusu 2002 yılından itibaren iktidar partisi olan Adalet ve Kalkınma Partisi dönemindeki jeopolitiğin dış

politika uygulamalarına etkisinin Ortadoğu bölgesi özelinde incelenmesi üzerinedir. Ortadoğu'ya yönelik politikalar Irak, İran, Suriye, Mısır ve İsrail-Filistin ülkeleri eksenindeki siyasi, ekonomik ve askeri ikili ilişkilerin jeopolitik açısından analizine dayanmaktadır.

Tez çalışması üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, uluslararası sistem üzerine kavramsal tartışmalar ve sistem içerisinde devletlerin dış politikalarını etkileyen faktörler incelenmeye çalışılmıştır. Buradaki amaç, bir devletin uluslararası yapı içerisinde yeterliliğini belirleyen güç ve güce ilişkin olan olguların ortaya konulmasıdır. Her ne kadar devletler, güçlerine göre bir sınıflandırmaya tabi tutularak güçlü veya zayıf devletler olarak bir ayırım ile nitelendirilseler de bu yapıya ilişkin çok sayıda parametre bulunmaktadır. Uluslararası sistem içerisinde güçlü bir devlet, sistemi yönlendirebilen bir kapasiteyi sunarken, aynı zamanda seyrini de değiştirebilen bir yapıyı göstermektedir. Buradaki en önemli unsur, siyasi, ekonomik, askeri, sosyal, kültürel ve teknolojik gücün her birinin, bir devletin konumlandığı coğrafyadan etkilendiği gerçeğidir. Bu açıdan gücün diğer unsurları verilirken, coğrafi gücün önemi jeopolitiğin itici gücü ile birleşmiş ve jeopolitiğin dış politikayı nasıl etkilediği sorusu ön plana çıkmıştır. Bu nedenle tez çalışmasının çatısını oluşturan jeopolitiğin anlam, kapsam, içerik, tarihsel süreci ve analizi üzerine yoğunlaşmıştır.

İkinci bölümde, kavramsal bir çerçeve sunan jeopolitik disiplinin, Ortadoğu bölgesinin analizine yönelik bir giriş niteliği taşımaktadır. Ortadoğu, tarihsel olarak başlı başına bir mücadele alanını ifade etmektedir. Enerji kaynaklarının bölgede yoğun olarak bulunmasına ek olarak, bölgenin karmaşık yapısı burada sürekli çatışma, anlaşmazlıklar ve nihayetinde savaşların olduğu bir yeri işaret etmektedir. Bu nedenle Ortadoğu'nun önemini belirleyen temel faktörler, küresel güçler açısından taşıdığı anlam ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Ortadoğu'ya yönelik yaklaşımının temel belirleyicileri ele alınmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölüm, jeopolitik bir bakış açısı ile 2002 sonrası Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Ortadoğu'ya yönelik olan dış politikanın analizine yönelik olmuştur. Ortadoğu özellikle 11 Eylül, Irak Savaşı ve Arap Baharı'nı takip eden süreçte yeni tehdit ve devlet dışı aktörleri içinde barındıran istikrarsız bir savaş bölgesine dönüşmüştür. Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikaları incelendiğinde gerek bu coğrafyanın küresel güçler

açısından önemi gerekse bölgeye yönelik Türkiye'nin tarihi, coğrafi ve dini bağları nedeniyle etkili olan farklı birçok unsur vardır. Bu açıdan sınır komşumuz olan Irak, İran ve Suriye'de yaşanan iç çatışma, sorunlar ve savaş doğrudan Türk dış politikasına etki etmektedir. Buna ek olarak bölgede ABD açısından etkin bir konumda bulunan İsrail-Filistin ve Mısır'da yaşanan gelişmeler birbiri ile etkileşim içinde olduğundan Türkiye'nin Ortadoğu politikasına yönelik rolü de büyük ölçüde değişmiştir. Ortadoğu'nun önemi, bölgede istikrarsızlığı ihraç eden faktörler, güçlü ülkelerin bölgedeki çıkarları ve en önemlisi Türkiye'nin milli çıkarları, somut adımları ve dış politika yaklaşımı jeopolitik açıdan çalışma analizinin konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmanın Önemi

Uluslararası ilişkiler çalışmalarında jeopolitik kavramı sıklıkla kullanılan, dış politikaya dair tüm analizlere ve hemen hemen tüm söylemlere yansıtılan bir kavramdır. Bu nedenle, ulusal çıkarları çatışan veya dünyada egemenlik fikri ve iddiası taşıyan devletler, uluslararası alanda davranış biçimlerine meşru bir zemin hazırlamak amacıyla kuramsal yaklaşımlara yönelmektedirler. Bu yaklaşımlar, ülkelerin konumlarından kaynaklanan farklılıkları, dış politikalarına yansıtma ile birleşmektedir. Bu açıdan, güç elde etme mücadelesinin ve rekabetin bilimsel bir ifadesi olarak karşımıza çıkan kavram jeopolitiktir. Jeopolitik, bu açıdan bakıldığında aslında çıkarların ön planda olduğu, sınırları ortadan kalkmış bir dünyayı resmeder. Jeopolitiğin dış politikayı doğrudan etkilediği tezini güçlendiren bu durum, devletlerin uluslararası sistem içerisindeki konumlarını güç merkezleri ya da çatışma bölgeleri karşısında tanımlamaları üzerinden de biçimlenmektedir. Ekonomik, siyasal, askeri, sosyal ve kültürel değişiklikler ile artan karşılıklı bağımlılık, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeydeki tüm süreci kapsamaktadır. Bu analizin temel çerçevesini jeopolitik oluştururken, jeopolitiğin aynı zamanda devlet merkezli bir bakış açısını yansıtması nedeniyle olay ve olgulara güç paradigması çerçevesinden bakılmıştır. Bunun nedeni uluslararası ilişkiler içerisinde güce atfedilen önemden ileri gelmektedir. Bu bakış açısı realist kuramlarla da benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda bölgesel ve küresel olarak Türkiye'nin jeopolitiğinin belirlenen dönemler arasında nasıl tanımlandığı ve uygulandığı, üretilen politikalar üzerinden Ortadoğu özelinde bir analiz yapılmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın Amacı

Jeopolitik bir bilim dalı olarak, dünyayı birçok yönden ele almaktadır. Jeopolitik, gelişmiş ülkelerin dünyayı paylaşma düşünceleri ile de biçimlenen bir disiplin olarak anılmaktadır. Bu açıdan teori ve pratikte kazandığı anlamlar farklıdır. Ülke, toprak, mekân, yurt ve vatan olarak ifade edilen toprakların duygusal, tarihsel, kültürel ve gerçeklikler üzerinden değerlendirilebilecek derin anlamları vardır. Bu anlamlar bakış açılarına göre farklılık arz etmektedir. Uluslararası ilişkilerde duygusal karşılıklara yer olmadığı için, gerçeklikler üzerinden hareket etmek bu çalışmanın da çıkışına kaynaklık etmiştir. Olayların jeopolitik karşılığı yani gerçekliği nasıl yorumlanmalıdır? Bu tez çalışması, öncelikle klasik jeopolitiğin dış politikayı ve dış politik kararları etkilediği varsayımından hareket ederek, bu durumu bir gerçeklik olarak ele almıştır. Diğer bir gerçeklik ise jeopolitik rekabetin yaşam alanı olan Ortadoğu coğrafyasına komşu olmaktır.

Bu açıdan bu bölgede yaşanan gelişmeler, Türkiye'yi nasıl etkilemektedir? Bu tez çalışmasının kapsamı 2002 sonrası Türk dış politikası sürecidir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin jeopolitik zeminde Ortadoğu'ya yönelik izlediği dış politikanın kapsamlı bir analizini yapmayı amaçlamaktadır. Jeopolitik disiplininin çalışmayı kapsayan bir çerçeve olarak seçilmesi, coğrafi farklılıkların tehdit oluşturma potansiyeli, güvenlik politikalarına yansıma derecesi ya da yarar/fayda sağladığı durumların değerlendirmesinin yapılmasına yöneliktir. Bu açıdan Ortadoğu jeopolitiğinin tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümler, bu coğrafyaya atfedilen anlamlar ve kuramlar, belirli alt başlıklar altında toplanmıştır. Seçilen Ortadoğu ülkelerine yönelik olarak öncelikli zorunluluklar, ittifak ya da ayrımların netlik kazanması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla jeopolitik bilimin inceleme alanına ait tartışmalarından yararlanılmıştır. Bununla birlikte Türkiye'yi bölgesel ve küresel anlamda nasıl tanımlamak ve konumlandırmak gerektiği, jeopolitik güç dengelerindeki değişikliklerin dönemsel olarak artan veya azalan etkilerinin Türkiye'yi hangi güç merkezlerine yakınlaştırdığı veya uzaklaştırdığıdır. Türkiye'nin jeopolitiğinin güç kapasitesi ve amaçlanan politikalar arasında uyum veya uyumsuzluk var mıdır? Ortadoğu politikalarında jeopolitik açıdan hangi özellikler ön plana çıkmakta ve Türkiye'nin ulusal çıkarları nasıl tanımlanmaktadır? Ulusal çıkarların önünde jeopolitik kaynakları tehdit unsurları

veya potansiyeli nelerdir? Türkiye'nin Ortadoğu'da komşularıyla kurduğu ittifaklar veya anlaşmazlıklarda jeopolitik çıkarları ne yönde tanımlanmıştır? Ortadoğu politikalarına yönelik uygulanan politikalar arasındaki süreklilik unsuru olup olmadığı ve hangi kırılma noktalarından beslendiği türünden sorular çalışmanın amacını somutlaştırmaktadır. Bu çalışmada, dış politika kapsamında yapılan çalışmalarda sıklıkla ifade edilen jeopolitik konum söyleminde Türkiye'nin özel bir konuma sahip olduğu ve coğrafi açıdan dünyadaki üç büyük kıta olan Asya, Avrupa ve Afrika'nın ortasında bulunması nedeniyle önemli bir "jeopolitik" konuma sahip olduğu ifadesinin dayanağındaki jeopolitik tutumun belirlenmesi önem taşımaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu tez çalışmasında öncelikle literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla, konu ile bağlantılı bulunan yazılı kitap, makale, süreli yayınlar, düşünce kuruluşlarının raporları, gazete haberleri ve birincil kaynak kullanılması gerekliliği ile veritabanlarındaki makalelerden önemli ölçüde faydalanılmıştır. Kaynak kullanımında farklı kaynakların da çalışma içerisinde yer almasına özen gösterilmiştir. Bütünüyle tek bir kaynağa ait bilgilerden çok, aynı konudaki farklı kaynaklar taranmıştır. Tüm kaynaklar sistematik bir şekilde ve konu bütünlüğünden kopmayacak biçimde analiz edilmeye çalışılmıştır. Öncelikle birincil kaynakların kullanılmasına özen gösterilmiş olup, ulaşılamayan kaynaklar için ikincil aktaran kaynaklar kullanılmıştır. Konuya yönelik tüm yerli ve yabancı kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Tez çalışmasının tümünde içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. Bu açıdan konu bütünlüğünün anlaşılır olabilmesi için formüle edilmiş alt başlıklar düzenlenmiştir. Bilimsel bir çalışma olmasına özen gösterilmiştir. Bunun için tekrarlayan ifadelerden, anlaşılamayan karışık cümlelerden kaçınılmaya çalışılmıştır. Tez çalışmasının bütününe tarafsız ve sistematik bir bakış açısı ile analiz edilmesine özen gösterilmiştir. Çalışmanın en önemli sınırlılığı, jeopolitik biliminin birçok alana ait bilgiyi bütünlük arz edecek biçimde kullanmasıdır. Bu durum kaynakların tasnifi ve belirlenmesi sürecinde önemli bir zorluk olarak görülmüştür.

BÖLÜM 1: ULUSLARARASI SİSTEM VE DEVLETLERİN DIŞ POLİTİKA SÜRECİ: JEOPOLİTİK BİLİMİNİN ETKİSİ

1.1. Uluslararası Sistemin Niteliği ve Kapsamı

Bir disiplin olarak Uluslararası İlişkiler, var olan uluslararası sistemin belirlenen çerçevesi ve sınırları içerisinde bir yaşam alanına sahiptir. Bu açıdan uluslararası sistem, en genel çerçevedir. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, Uluslararası İlişkiler bağımsız bir disiplin olarak gelişmeye başlamış ve sistem kavramı da yapıyı bir bütün olarak tanımlamaya yönelik, belirleyici kavramların en başında gelmiştir.

Uluslararası sistem fikrine yönelik olarak yapılan tartışmalar, çoğunlukla sistemin varlığı, gerekliliği ve niteliği üzerinde yoğunlaşmıştır. Bir genelleme oluşturmak amacıyla da, kuramsal tartışmaların merkezinde yer almıştır. Uluslararası sisteme yönelik üç genel öngörü bulunmaktadır. Birincisi uluslararası sistem kavramının disiplinin merkezinde yer almasına rağmen, bu fikir üzerinde yetersiz düşünceler olmasıdır. Bu açıdan belirli bir tanımdan yoksun olması, gerekli ve yeterli şartlar konusunda fikir birliğini zorlaştırmaktadır. Aynı zamanda küresel bir uluslararası sistemin ortaya çıkması için kabul edilen bir kronoloji yoktur ve Avrupa dışındaki tarihsel sürece duyulan ilgi az olmuştur. Bu nedenle ikinci olarak uluslararası sisteme ilişkin kavramlar, Avrupa'nın tecrübelerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Üçüncü olarak da Uluslararası İlişkiler kuramları ve tarihinin birbirine ihtiyacı olmasıdır. Çünkü tarihsel süreci kapsamlı bir şekilde anlamamak, kuramların oluşumunu ve gelişimini engellemiş ayrıca uygulanmalarını kesintiye uğratmıştır.¹ Bu açılardan, uluslararası politika alanında sistem kuramı, gerek siyasi sistemlerin işleyişini anlamak, gerekse bir siyasi sistemin içeriden ve dışarıdan gelen baskılara yönelik olarak uyum sağlama veya dengesini koruyabilme kapasitesini ortaya çıkarmak için önemli bir çözümleme aracı olmuştur.²

2. Dünya Savaşı öncesinde, Uluslararası İlişkiler ve uluslararası sistem kuramsallaştırmaları, yaygın olarak uluslararası ticaret ve ödemeler kuramları üzerinde

---

¹ Barry Buzan and Richard Little, "The Idea of International System: Theory Meets History", *International Political Science Review*, July, 1994, Vol. 15, No: 3, Veritabanı: Jstor, pp. 231-255, s.231.

² Mehmet Gönübol, **Uluslararası Politika, İlkeler, Kavramlar, Kurumlar**, 5.Basım, Ankara: Siyasal Kitapevi, 2000, s.30.

yoğunlaştığı için dönem itibariyle çok fazla gelişme gösterememiştir.³ Uluslararası İlişkiler kuramlarının gerek epistemoloji, gerekse ontoloji ve metodoloji zeminlerinde farklı duruşlar sergilemeleri “bilimsellik” anlayışında da farklılaşmalarını sağlamıştır.⁴ İki büyük dünya savaşı arasındaki dönemde İdealizm-Realizm tartışması ve savaş sonrası gündeme gelen Gelenekselcilik-Davranışsalcılık tartışmaları da bu alana oldukça katkı sağlamıştır. Sistem kavramı ise tüm yaklaşımların önemsedikleri bir kavram olmuştur.

2. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan süreçte, uluslararası politika kuramlarına yönelik ilgi büyük oranda artmış ve kuramsal düşünceler geliştirilmeye başlanmıştır. Özellikle güvenlik ve askeri konulardan başlayarak, ekonomik ilişkilerin devletler üzerindeki etkisi ve sistemi nasıl yönlendirdiği soruları yoğunluk kazanmıştır. Uluslararası sistemi tanımlamaya yönelik olan kuramsal düşünceler içerisindeki Realist (devlet-merkezli), Pluralist (çoğulcu-çok merkezli) ve Structuralist (yapısalcı-global merkezli) olmak üzere her bir kuramsal yaklaşım, kendine göre yöntemlerle belirli sorular sorarak, belirli cevaplar üretme çabasında olmuşlardır. Realizm, devletlerarasındaki güvenlik arayışına vurgu yaparken, Pluralist ve Yapısalcı yaklaşımlar ise devletin dışındaki oluşumlara vurgu yapmışlardır. Bu açıdan yaklaşımlar, çoğunlukla güvenlik konusunu uluslar üstü, hükümetler dışı veya çoğu zaman ekonomik nitelikte görmüşlerdir. Pluralist yaklaşım, liberal görüşlerden etkilenmiştir. Buna göre, devlet toplumdan bağımsız bir aktör olmamakla birlikte Uluslararası İlişkilerde, devlet dışı aktörler, ekonomik ve sosyal konular önemlidir. Kurama göre, uluslararası güvenliğin sağlanması için tek yöntem, askeri güç kullanmak değildir; barışçıl bir değişim ve uluslararası uyumun sağlanması mümkündür. Yapısalcı yaklaşımlar ise Marksizim içinde değerlendirilmiştir. Marksizim, toplumun dönüştürülmesinin, var olan devletler sisteminin yıkılarak sağlanabileceğini ortaya koymuş ve uluslararası/ulusal çıkarlar yerine sınıf çıkarlarını vurgulamıştır. Bu görüşte, uluslararası çatışmalar ve anlaşmazlıklar, sınıfsal çatışmaların bir ürünüdür.⁵ Yapısalcı yaklaşımların çoğunun merkezinde sömürü ve

³ Klaus Knorr and Sidney Verba, “The International System: Theoretical Essays: Introduction”, *World Politic*, October 1961, Vol: 14, No:1, Veritabanı: Jstor, pp. 1-5, s.1.

⁴ Pınar, Bilgin, “Uluslararası İlişkiler Çalışmalarında “Merkez-Çevre: Türkiye Nerede?”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 6, Yaz 2005, ss. 3-14, s.6.

⁵ Emin Gürses, “Uluslararası İlişkilerde Paradigmalar”, **İktisat Dergisi**, Şubat 1997, ss.48-66, s. 48-58.

bağımlılık ilişkileri vardır. Temelini dünya kapitalist sisteminin oluşturduğu yapısalci yaklaşımlar, belirli sınıf ve gruplara yarar sağlayan ilişkilere yoğunlaşmıştır.

Kuramsal yaklaşımlara yönelik ilk kırılma, ikinci büyük savaşın önlenememesi olmuştur. Çünkü politikaya rehberlik etme girişimindeki idealistler, teorilerini laboratuarda değil, gerçek dünyada test etmişlerdir. Bu kuraldışı durum bilimsel bir krize neden olurken, uluslararası hukuk ve örgütlenmenin 2. Dünya Savaşı'nı önleme konusunda yetersiz kalmasıyla birlikte paradigma yer değiştirmiştir.⁶ İdealizmin yerini Realizm almıştır. Bundan sonra ortaya çıkan tüm kuramlar da bir şekilde Realist kuramdan etkilenmişlerdir. Aynı zamanda Realizm, kendi içerisinde yapısal olarak bir dönüşüm geçirmiştir. Bu yüzden sistemi tanımlamaya yönelik devleti merkez alan çalışmalar, Soğuk Savaş koşullarından bağımsız bir gelişme gösteremediği için kaçınılmaz olarak güvenlik odaklı olmuştur.

Uluslararası sistem içerisinde aktörler, gelişme, süreç, değişim ve dönüşüm gibi olguları anlamlandırma niteliklerini taşıyan, belirleyici unsurlar olarak tanımlanmaktadır. Bu unsurlar yani aktörler, bu alan üzerinde, birbirini etkileyebildikleri, birbirinden etkilenebildikleri veya aynı anda etki altında kalabildikleri çeşitli etkileşimlerde bulunmaktadır. Aktörler arasındaki bu etkileşime dair olgu ve olaylar, sosyal bilimler içerisinde farklı disiplinler içerisinde de sınıflandırılarak incelenebilen türden bir nitelik kazanmıştır. Genel olarak, uluslararası sistem kavramı da aktörlerin etkileşimlerine yoğunlaşmak ve her bir aktörün dış politika davranışlarını anlamayı kolaylaştırmak için bir araç olarak nitelendirilebilir. Bununla birlikte uluslararası sistem kavramı olmaksızın, Uluslararası İlişkileri bir disiplin olarak haklı görmenin zor olacağı varsayılmıştır. Sistemin ayırt edici unsurları olmadan, siyaset, hukuk, ekonomi ve sosyoloji gibi alt disiplinlere bölünme gerekliliği ortaya çıkacaktır.⁷

Uluslararası İlişkiler, egemen bir sınıfın siyasi kurgusu olarak, diğer sosyal bilim disiplinlerinden ayrılmaktadır. Bu açıdan diğer sosyal bilimler, Kıta Avrupa'sı geleneğindeki aydınlanma ve sanayileşme unsurlarına vurgu yaparken, Anglosakson coğrafyadaki Uluslararası İlişkiler ise başından itibaren savaş ve barış tartışmalarına

---

⁶ John A. Vazquez, **The Power of Power Politics, From Classical Realism to Neotraditionalism**, Cambridge Studies in International Relations:63, Cambridge University Press, 2004, s.35.

⁷ Buzan and Little, *The Idea of International System: Theory Meets History*, s.232.

vurgu yapmıştır. 1. Dünya Savaşı'nın ardından gerek örgütlenme gerekse savaşı önleme düşüncesi ön plana çıkmıştır. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Uluslararası İlişkiler hem devleti merkez alan, hem de güvenliğe dayanan bir yapıda Soğuk Savaş koşullarını ortaya koyan bir disiplin haline gelmiş ve ABD'nin hegemon konumuna uygun olarak tanımlanan bir yapıya dönüşmüştür.⁸

Öte yandan sistem kelimesi, yapıları öne sürdüğü için yanıltıcı bir kavram olarak da ifade edilmiştir.⁹ Sistemin yapısı üzerine yapılan tartışmalarda, sistem fikrini devletlerle sınırlandırmak isteyenler ile uluslar üstü aktörleri ve etkileşimleri sistem içerisinde değerlendirenler arasında çok net bir çizgi oluşmuştur. Bir taraftan siyasi ve askeri yönler vurgulanırken, diğer yandan ekonomik ve toplumsal aktörler dâhil edilmek istenmiştir.¹⁰ Bu durumun en önemli nedeni, tarihsel süreçte Uluslararası İlişkiler çalışmalarının alışılmışın dışında, sosyal bilimler içerisinde birçok yönden farklı alt disiplinlere sahip “disiplinler arası” bir yapıda olmasıdır. Sosyal bilimlerin çok çeşitli olması, alt disiplinlerin de çoğalmasını sağlamıştır. Uluslararası İlişkiler çalışmaları da hem sosyal bilimlerin hem de siyaset biliminin alt disiplinlerini, geleneksel hale getiren bir kavram bütünlüğü ile ortaya konmuştur. Bununla birlikte uluslararası sistemi bir sistem olarak ve bileşenlerini oluşturan yapıdan bağımsız bir biçimde değerlendirmek üzere, uluslararası politikayı siyasi liderlerin karakterlerine indirgemeye kadar uzanan, alt disiplinler içerisinde sayısız analitik yaklaşım ortaya konulmuştur.¹¹

---

⁸ İlhan Uzgel, Nazan Bedirhanoglu, “Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi: Dışlamadan Sınırlı Tanımaya, Uluslararası İlişkiler Kuramları ve Marksizm”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 12, Sayı 46, 2015, ss.105-130, s.108.

⁹ Jacques Freymond, “The Crisis of the International System”, *International Journal*, Autumn 1969, Vol. 24, No. 4, Veritabanı: Jstor, pp.776-789, s.776.

¹⁰ Buzan and Little, *The Idea of International System: Theory Meets History*, s.233.

¹¹ Arthur A. Stein, “Constraints and Determinants: Structure, Purpose, And Process in The Analysis of Foreign Policy”, Harvey Starr (Ed.), **Approaches, Levels and Methods of Analysis in International Politics**, First Published, Palgrave Macmillan, 2006, s.189.

Disiplinler arası bu anlayış, uluslararası politikaya yönelik kavramsallaştırmaları, sistemli bir ilişkiler bütünü olarak sunmuştur. Ayrıca uluslararası sistemin yapısını belirleyen, düzenli veya düzensiz olarak etkileme özelliğine sahip aktörler*, yalnızca devletlerarası ilişkilerle sınırlandırılmamıştır. Uluslararası İlişkiler, hem devletleri hem de sistemdeki diğer tüm aktörler arasındaki ilişkileri içine alacak biçimde genişlemiştir. Aktörlerin, sistem içerisinde bölgesel veya küresel düzeyde, ne derece etkin olduklarının, sayılarının, davranışlarının, aralarındaki güç dağılımının ve birbirleriyle olan ilişkilerinin incelenmesi, yaşadığımız dünyayı tanımlamayı ve anlamlandırmayı amaçlamaktadır.

Sistemlerin amaçları yoktur. Bir sistem çerçevesini dayatmanın faydası, var olduğu düşünülen kalıpları tanımlamada sağladığı yardımda yatmaktadır. Sınırların uygulanması, değişken kümelenmelerin belirli etkinlik kalıpları üzerindeki etkisini ayırt etmeyi sağlamaktadır. Bu kalıpların ilişkili olma derecesi ise mantıklı bir soru olmaktan çok ampirik/görgül olarak nitelendirilmektedir.¹² Bu nedenle, her sistemin uluslararası politikada belirleyici niteliği, ona katılan aktörlere, davranışlarına ve özellikle bu davranışın merkezindeki konulara bağlıdır. Bu sistemlerin her biri, diğer sistemin ortamının bir parçasıdır, ancak iki veya daha fazla sistemin iki şart altında birleştirildiği söylenebilir. Bunlardan ilki aktör paylaşımıdır. Oyuncuların, davranışlarına göre katılımcılar olarak tanımlanmaları gerektiğinden ve sistemler daha yaygın aktörler içerdiklerinden, bağlantıların daha güçlü olduğu sonucuna varılmıştır. Bir sistemin süreçlerindeki katılım düzeyine bağlı olarak, bir aktör ya ana ya da ikincil katılımcı olarak kabul edilebilir. Böylece, temel aktörleri paylaşan sistemler, yalnızca ikincil katılımcıları paylaşan sistemlerden daha sıkı bir şekilde bağlı olarak kabul edilebilir.

---

* Uluslararası sistem içerisinde aktörler bağımsız karar alabilme yeteneğine sahip siyasal birimlerdir. İki tür aktör tanımı yapılmaktadır. Bunlardan Realist (Gerçekçi) bakış açısına göre öncelikli konuma sahip temel aktör devlettir. Liberal bakış açısını yansıtan devlet dışı aktörler ise çok uluslu şirketler, devlet dışı örgütlenmeler, bölgesel ve uluslararası örgütler gibi devlet dışı unsurları da bu alana dâhil etmektedir. Daha fazla bilgi için bkz: Karen Mingst, *Essential of International Relations*, 2nd Edition, Norton&Company, 2003, Chris Brown, Kirsten Ainley, *Understanding International Relations*, Third Edition, Palgrave Macmillan, 2005, Cynthia Weber, *International relations Theory*, Second Introduction, Routledge, 2005, F.S. Northedge, *The International Political System*, London, 1976, Raymond F. Hopkins, Richard W. Mansbach, *Structure and Process in International Politics*, New York: Harper and Row, 1973, Anne-Marie Gardner, *Democratic Governance and Non-State Actors*, Palgrave Macmillan, First Published, 2011, Edited by Richard A.Higgott, Geoffrey R.D.Underhill and Andreas Bieler, *Non-State Actors and Authority in the Global System*, First published by Routledge, 2000, Peter Sutch and Juanita Elias, *International Relations The Basics*, First published by Routledge, 2007.

¹² Donald E. Lampert, Lawrence S. Falkowski and Richard W. Mansbach, "Is there an International System?" *International Studies Quarterly*, Mar. 1978, Vol. 22, No. 1, Veritabanı: Jstor, pp.143-166, s.146.

Bunlardan ikincisi, çeşitli sistemlerin temel konularını oluşturan belirli konular arasında var olabilecek mantıksal bağlantıdır. Mevcut konuların devam eden ayırt edici özelliklerini vurgulamak, bazı sistemlerde etkileşim ve bağımlılık düzeylerinin eski bir sınırı aşan düzeyden daha fazla olduğu belirtilmek istenirse, sistemler bağımsız olarak korunabilir.¹³

Kuramsal açıdan Realistler, devleti merkez alarak, çıkar-güç ilişkilerini temel ilişkiler olarak nitelendirmiş, Uluslararası İlişkileri, hem ülkelerin dış politikalarındaki çıkar-güç boyutu hem de daha fazla bütünsellik arayan yaklaşımlarla değerlendirmişlerdir. Bu durum Realistleri devletlerin dış politika davranışlarından çok, uluslararası politikanın anlaşılmasına ve doğrudan sistem kavramına yönlendirmiştir. Hans J. Morgenthau ve onun düşüncesindeki Realistlere göre, uluslararası siyasi sistem, ulusal bir siyasi sistemden farklılık arz etmektedir. Ulusal sistemde yasal olan bir merkezi otorite belirleyici konumda iken, uluslararası sistem merkezi bir otoriteden yoksun ve bu nedenle anarşik bir yapıdan oluşmaktadır.¹⁴ Bu açıdan Morgenthau'nun, "Politics Among Nations (1948)" isimli eseri kapsamlı, sistematik ve kursamsal açıdan gerçekçi paradigmanın alanı içindeki hâkimiyetini belirleyen en önemli araç sayılmıştır. Morgenthau, dünyanın oluşturduğu temel birimlerin neler olduğunu, bu birimlerin nasıl birbirleriyle etkileşime girdiğini ve bu sorulara cevap bulmak için dünyada hangi kavramın kullanılması gerektiğini sorgulamış ve üç temel varsayımda bulunduğu bir dünya görüşünü ortaya koymuştur. Bunlardan ilki, ulus devletlerin veya karar vericilerin, Uluslararası İlişkileri anlamada en önemli aktörler olduğudur. İkinci olarak, iç politika ve uluslararası politika arasında keskin bir ayrım vardır. Üçüncü olarak ise, Uluslararası İlişkiler'in güce ve barışa yönelik bir mücadele olduğu ve bu mücadelenin nasıl ve neden gerçekleştiğini anlamamanın ve onu düzenleyen yolların disiplinin amacı olduğudur.¹⁵

Özetle Realistler, sistem kavramını ön plana çıkarmışlardır. Bununla birlikte Davranışsalcılar da bu kavramı sistematikleştirmişlerdir. Özellikle 1950 yılından

---

¹³ Lampert ve diğerleri, *Is there an International System?*, s.153.

¹⁴ Atilla Eralp, "Sistem", **Devlet ve Ötesi**, (içinde 125-155), Atilla Eralp (drl.), 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.127-129.

¹⁵ Vazquez, *The Power of Power Politics, From Classical Realism to Neotraditionalism*, s.36, 37.

itibaren Uluslararası İlişkiler disiplininde öne çıkan sistem analizi, karar verme kuramı, oyun kuramı ve niceliksel çalışmalar önemli bir başka tartışma oluşturmuştur. Davranışsalcılar ve Gelenekselciler olarak ortaya çıkan bu tartışma, alanı tarihsel ve sosyolojik boyuttan ayıran bir özellik taşımıştır.¹⁶ Davranışsalcılar, Uluslararası İlişkilerin temel aktörleri konusunda Realist yaklaşımı benimsemiş, yöntem konusunda ise daha pozitivist açıdan sistem kavramına ağırlık vermişlerdir. Tüm bu çabalar sonucunda, Uluslararası İlişkilerin çalışma alanlarına uygun olarak uluslararası sistem kavramının nasıl tanımlanacağı konusu ön plana çıkmıştır. Uluslararası sistemin nasıl bir bütün olduğu, bu bütünün parçaları ve bu parçalar arasındaki ilişkilerin nasıl anlaşılması gerektiği konuları ağırlık kazanmıştır. Uluslararası sistemin bütünü, parçaları toplamına indirgenemeyeceği ve bütünü parçaların toplamından farklı olduğu düşüncesi ortaya konulmuştur. Uluslararası sistem tanımlamaları, sistemin parçaları arasındaki ilişkileri ve etkileşimi ön plana çıkarmıştır. Etkileşim olarak sistem içerisinde üç unsur önem kazanmıştır. Bu unsurlar, bütün, parçalar ve etkileşimdir. Bütünsellik açıklanırken, bu bütünselliği oluşturan parçaların önemi ortaya konulmakta, ancak parçaların birbirinden ayrı değil, birlikte ve etkileşim halinde olduğu vurgulanmaktadır. Bu açıdan parçalar arasındaki ilişki şekli olan etkileşim, bütünü parçalardan nasıl farklı algılanması gerektiğini de ortaya koymaktadır.¹⁷ Bu açıdan sistemin yapısı üzerindeki karşılıklı etkileşimlerde, uluslararası sistem bir bütün olarak değerlendirilmeli, parçaları arasındaki ilişkilerin ve bu ilişkilerin etkileşimlerinden ortaya çıkabilecek olguların sürekliliğinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Tüm bu birleşimlerin sonucu olarak uluslararası sistem uluslararası politika çalışmalarındaki en kapsamlı analiz düzeyi olarak görülmüştür.* Bu analiz düzeyi olaylar arasında bağlantılar kurmaktadır. Sistem kuramının yararlılığı, alt sistemler olarak da bilinen devletler içerisindeki bölgesel gruplaşmaları da inceleyen bir araç

---

¹⁶ Uzgel ve Bedirhanoglu, *Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi: Dışlamadan Sınırlı Tanımaya*, s.108.

¹⁷ Eralp, *Sistem*, s.130-132.

* Uluslararası politikayı analiz eden düzeyler, birey/grup, devlet ve sistem düzeyi ile açıklanmaktadır. Devlet düzeyi daha çok dış politikayı etkileyen iç faktörlere yönelir. Birey düzeyi karar verici liderlere veya kanaat oluşturan birey ve grupları inceleme alanına alır. Sistem düzeyi, dış politikaların önemli ölçüde sistem tarafından belirlendiği süreçtir.

olması niteliği ile ön plana çıkmaktadır.¹⁸ Sistemdeki her davranış birimi “İlgili Değişkenler” kümesi ile tanımlanabilir. İlişkili olan ve olmayan olan şey, sistem kurucusunun yargılanması meselesidir. Savaş-barış, uzaklık-samimiyet derecesi, ittifak-düşmanlık, silah bütçeleri, coğrafi kapsam, dost-düşman, iletişim gibi değişkenler tanımlandıktan sonra, zamanla tüm değişkenler için bir yol tanımlaması yapılması mümkündür.¹⁹

Uluslararası İlişkiler disiplininde sistem kavramını analiz eden en önemli çalışmalardan biri Davranışsal geleneğin temsilcilerinden Morton A. Kaplan’a aittir.* Kaplan’a göre uluslararası sistem, içerisinde bazı tekrarlanabilen veya karakteristik olan davranış biçimlerini barındırmaktadır. Sistem içerisindeki tüm öğelerin istikrarlı bir biçimde dağılması, ulusal ve uluslararası alandaki gerekliliklerin sağlanmasına ve belirli bir davranış kalıbı içerisinde hareket edilmesine imkân tanımaktadır. Davranışların yapısı ve uluslararası alanda uygulanmasını etkileyen faktörler ise ekonomik kapasite, askeri, iletişim, bilgi, teknolojik değişim, demokratik değişim gibi ek unsurlarla ilişkili bir biçimde gelişme göstermiştir.²⁰ Uluslararası politika içerisinde, çok fazla serbest değişken olması ve karşılıklı etki yaratan problemlerin çok karmaşık olması nedeniyle, normal şartlarda bireysel eylemlerin tahmin edilmesi güçtür. Buna karşılık, uluslararası sistem içerisinde ise belirli bir türde karakteristik veya kalıcı tek tip davranış biçimini tahmin etmek beklenebilir bir durumdur. Çünkü belirli şartlar altında sistem sabit kalacağı için, ortaya çıkacak koşulların tahmini daha mümkün hale gelmektedir. Bununla birlikte uluslararası sistemin hangi tahmin edilebilir şartlar altında sabit kaldığı, hangi şartlar altında dönüştüğü ve bu dönüşümün hangi açıdan beklenmesi

---

¹⁸ Thomas W. Robinson, “Systems Theory and the Communist System”, *International Studies Quarterly*, December 1969, Vol. 13, No:4, Special Issue on International Subsystems, Veritabanı: Jstor, pp. 398-420, s.398.

¹⁹ K. E. Boulding, “National Images and International Systems”, *The Journal of Conflict Resolution*, June 1959, Vol. 3, No. 2, Published by: Sage Publications, Veritabanı: Jstor, pp. 120-131, s.120.

* Sosyal bilimlerde, sosyal olayları sistem kuramı ile inceleyen Talcott Parsons, siyasal sistemleri inceleyen David Easton ve Uluslararası İlişkileri sistem yaklaşımı ile inceleyen Morton Kaplan olmuştur. Yine Uluslararası İlişkilerde sistem üzerinde duran Richard Rosecrance, John Burton, Charles Mecklelland, J.. David Singer, Karl Deutsch, K. J. Holsti ve George Modelski diğer önemli kuramcılardır. 1960 yılından sonra Uluslararası İlişkiler çalışmalarına giren Davranışsal Kuram, Uluslararası İlişkiler’e dair yaklaşımını aynı doğa bilimlerinde olduğu gibi benzer yol ve yöntemlerin benimsenmesi gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Bu açıdan Uluslararası İlişkilerin bir bilim olduğunu ve bundan dolayı da yönteminin de bilimsel olması gerektiğini ifade eden, ontolojik değil metodolojik iddialara dayanan kuramdır.

²⁰ Morton A. Kaplan, “Balance of Power, Bipolarity and Other Models of International Systems”, *The American Political Science Review*, September 1957, Vol. 51, No. 3, Veritabanı: Jstor, pp. 684-695, s.684.

gerektiğinin analizi yapılabilmelidir. Kaplan'a göre, uluslararası sistemin altı alternatif modeli vardır. Bu alternatifler; güç dengesi sistemi, sıkı iki kutuplu ve gevşek iki kutuplu sistem, evrensel sistem, hiyerarşik sistem ve birim veto sistemidir.²¹ Her ne kadar tarihi olaylardaki araştırmalar, tecrübeler ışığında ilerlese de bu durum uluslararası politika alanında pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü uluslararası sistemin alternatif modellerinin karşılığı, ulusal etkileşimlerin yapısına bağlıdır. Modellerin doğru kabul edilmesi ancak konu ile ilgili bilginin toplanmasını gerekli kılmaktadır.²²

Uluslararası ortam özellikle 1970'li yıllardan itibaren değişmeye başlamıştır. Soğuk Savaş'ın bitiminden itibaren Realist ve Davranışsalcılar tarafından sunulan etkileşime dayalı uluslararası sistem kavramı da eleştirilmiştir. Eleştirinin başlıca nedeni ise temel aktörler açısından sadece devletlerin alınması ve devletlerarasındaki etkileşimin üzerinde durulması olmuştur. Bu nedenle bu yaklaşımların sınırlı ve gelişmeleri yansıtmadığı izlenimi ileri sürülmüştür. Bu gelişmeler paralelinde Kenneth Waltz tarafından geliştirilen "Yapısal Realizm" kavramı ile sistem kavramı yeniden tanımlanmıştır. Waltz'a göre uluslararası sistem, bütünü parçalarından oluşmakta ancak parçalara indirgenemeyecek bir noktadadır. Bütünü, parçaların toplamından farklı olduğunu vurgulayan Waltz'a göre farklılık, parçalardan bağımsız olan yapı boyutu olmuştur.²³ Bu açıdan Waltz, Uluslararası İlişkilere yönelik sistem yaklaşımlarının doğasını tartışmak için, kuram geliştirme tartışmasından yola çıkmıştır. Waltz, Uluslararası İlişkilerin, bir bilim olması için öncelikle konuya uygun bir yaklaşım seçmek gerekliliği üzerinde durmuştur. Çünkü insan etkileşiminin karmaşık yapısı, klasik fiziksel yöntemlerde olduğu gibi Uluslararası İlişkilere uygulanamayacak bir biçimdedir.²⁴ Waltz'a göre Neorealist veya Yapısal Kuram, devletlerin davranışlarını ve uluslararası sistemdeki konumlarını önemli ölçüde belirlemektedir. Soğuk Savaş boyunca Amerika ve Sovyetlerin konumları da benzer biçimde güçleri ile orantılı olarak

---

²¹ Kaplan, *Balance of Power, Bipolarity and Other Models of International System*, s.685.

²² Kaplan, *Balance of Power, Bipolarity and Other Models of International Systems*, s.694.

²³ Eralp, *Sistem*, s.138.

²⁴ Ewan Harrison, "Waltz, Kant and Systemic Approaches to International Relations," *Review of International Studies*, January 2002, Vol. 28, No. 1, Published by: Cambridge University Press, Veritabanı: Jstor, pp. 143-162, s.145.

belirlenmiştir. Devletlerin davranışları silahlanma politikaları ve dış müdahaleler başta olmak üzere birçok açıdan karşılaştırılabilir. Uluslararası İlişkilerde sürekli değişiklikler olmasına rağmen, uluslararası politikanın temel yapısı hala anarşiktir. Tüm devletler birbirleriyle işbirliği yapsa da yapmasa da kendini korumaya devam etmektedirler.²⁵

Waltz'a göre, ekonomik ve teknik ilerlemeler artarak büyümekte ve bu teknolojik atılımlar diğer atılımları sağlamaktadır. Refah ve askeri güç bağlantılı ancak aynı değildir. Üretken ve teknolojik açıdan daha üstün ülkeler uluslararası gelişmeleri daha fazla etkileme olanağına sahiptirler. Gelecek zamanda ne olacağı bilinmediği için ilerleyen zamanlarda kullanmak üzere kaynak tabanını geliştirmek, mevcut şartlarda refah sağlamaktan daha önemlidir. Devletlerin her zaman zenginlik ve güvenlik için rekabet etmesi, çoğunlukla çatışma biçiminde ortaya çıkmıştır ve gelecek geçmişten farklı olmayacaktır.²⁶

Sistemin yapısındaki değişiklikler birim düzeyindeki değişikliklerden farklıdır. Bu nedenle, kutuplu yapıdaki değişiklikler, devletlerin güvenliklerini nasıl sağladığını da etkilemektedir.²⁷ Waltz'a göre, kendi kendine yeterli bir sistemde birimler, davranışlarında denge unsurunu gözetirler. İki büyük güç olan sistemde, dengeleme iç araçlarla yapılır. Müttefikler yarar açısından istenmesine rağmen, zorunlu güvenlik ilişkileri ise ikinci plandadır. İki kutuplu ve uzlaşmaya dayanan bir dünyada, bir devlet gücünü diğer devletlere göre belirleme gerekliliği taşımaktadır. Çok kutuplu ve uzlaşmaya dayanan bir dünyada ise, bir devletin gücü, fazla sayıda devletle karşılaştırılır. Nükleer bir dünyada ise, baskın bir silah sınıflandırması bulunmaktadır. Eğer devletler, ikinci bir vuruş kapasitesine sahip olursa, stratejik açıdan güçleri karşılaştırılmış olacaktır. Bunun ötesi ise ya ilk vuruş kapasitesini geliştirmek ya da etkili bir stratejik savunmayı sağlamaktır.²⁸ Bu açıdan yapısal değişiklikler, devletlerin davranışlarını, etkileşimlerini ve etkileşimlerin sonuçlarını etkilemekte ve uluslararası

---

²⁵ Kenneth N. Waltz, "The Emerging Structure of International Politics", Source: *International Security*, Fall, 1993, Vol. 18, No.2, Published by: The MIT Press, Veritabanı: Jstor, pp. 44-79, s.45.

²⁶ Waltz, *The Emerging Structure of International Politics*, s.60-64.

²⁷ Kenneth N. Waltz, "Structural Realism After the Cold War", *International Security*, Summer, 2000, Vol. 25, No. 1, Veritabanı: Jstor, pp. 5-41, s.5.

²⁸ Waltz, *The Emerging Structure of International Politics*, s.73.

politikanın zorunlu sürekliliğini de bozmamaktadır.²⁹ Waltz, aynı zamanda güçler arasındaki eşitsizliğin nedenleri ve sistemdeki dengelerin nasıl değiştiği konularını açıklamayarak, toplumsal dinamikleri göz ardı etmiştir. Bu açıdan, Waltz'ın tanımladığı yapı statiktir ve dönüşüme uğramaz.³⁰

Uluslararası sisteme yönelik yaklaşımlar, Marksist bakış açıları içerisinde de değerlendirilmiştir. Uluslararası İlişkiler kuramları içerisinde Marksizm, uluslardan öte toplumsal sınıf anlayışını geliştirmiştir. Bu açıdan devletin faaliyetleri sınıfsal açıdan değerlendirilmiş, dış politika siyasi bir süreç yerine, belirli sınıf çıkarlarının siyasi açıdan tarifi olarak görülmüştür. Uluslararası İlişkiler kuruluş açısından, üretim şekli olarak kapitalizmi ve siyasi ideoloji olarak liberalizmi yansıtan, Batı merkezli, Anglosakson ve sonuç olarak ABD temelinde gelişme gösteren bir disiplindir. Bu açıdan Machiavelli, Locke, Hobbes, Smith ve Kant bu kuramın kaynaklarını oluşturan isimler olarak değerlendirilirken, Marksizm ise bir toplum, ekonomi ve tarihi bakış açısını yansıtan, ekonomik ve siyasi alana yönelik yeni bir toplum düzenini öngören ve bireyin özgürleşmesini temel alarak gelişen farklı bir yaklaşım sunmuştur. Lenin'in "Emperyalizm" eseri ile Marksizm, Uluslararası İlişkiler alanında başka bir açıdan emperyalizm olgusu ile aynı düzlemde değerlendirilmiştir. Gerek Batı'nın Marksist geleneği, gerekse Sovyet siyasi tecrübesi, Uluslararası İlişkiler ve dış politika alanlarında emperyalizmi, bir siyaseti tanımlama ve Batı ülkelerinin dış politika analizlerinde kuramsal bir çerçeve olarak sunmuştur.³¹

Uluslararası sistem fikrine yönelik olarak bu yaklaşım içerisinde Immanuel Wallerstein ve George Modelski ön plana çıkmıştır. Wallerstein'e göre, Dünya Sistemleri Analizi, uzun bir tarihi geçmişe ve daha eski çalışmalara dayanan bir bakış açısını yansıtmaya rağmen, 1970'lerden itibaren sosyal bilimlerin açık bir perspektifi haline gelmiştir. Wallerstein, ciddi bir şekilde teori kurmak için erken olduğunu ve kuramsallaştırılması gerekenin dünya sistemleri yerine sosyal bilimlerin olması gerektiğini belirterek, "Dünya

---

²⁹ Waltz, *Structural Realism After the Cold War*, s.39.

³⁰ Gürses, *Uluslararası İlişkilerde Paradigmalar*, s. 53.

³¹ Uzgel ve Bedirhanoglu, *Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi: Dışlamadan Sınırlı Tanımaya*, s.106-113.

Sistemleri Teorisi” terimi yerine “Dünya Sistemleri Analizi”ni kullanmıştır.³² 1970’lerin başında toplumsal gerçeklik hakkında yeni bir bakış açısı olarak ortaya konulan Dünya Sistemleri Analizi’ne dair bazı kavramlar uzun süredir kullanılırken, bazıları ise daha yeni ya da yeni isimlerle anılmıştır. Bu açıdan Dünya Sistemleri Analizi daha önceki argümanlar ve eleştiriler üzerine inşa edilmiştir.³³ Batı, kapitalizm ve modern dünya sistemi; tarihsel olarak, sistematik olarak ve entelektüel olarak ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlıdır. Ancak bu durum tam olarak nasıl ve neden olmaktadır?³⁴ Sosyal değişimle ilgilenenler, dünyada ne kadar sayıda devlet varsa o kadar sayıda da farklı toplumla uğraşmak zorundadır. Bu durum “Çoklu Toplum” varsayımıdır. Dünya Sistemleri Analizi bu bakışın modern dünyayı anlamak için geçerli bir başlangıç olduğunu reddetmektedir. Wallerstein, ülke ülke meydana gelen sosyal değişimlerden çok küresel olan bir dünya sistemi varsaymaktadır. Bu kapitalist dünya ekonomisi olarak isimlendirilen, modern dünya sistemidir.³⁵

Wallerstein’e göre 1789 Fransız Devrimi, modern dünya sisteminde devrimci iki düşünce yaymıştır. Bunlardan ilki politik değişimin istisnai bir durum olmadığı, ikincisi ise egemenliğin monark ya da yasa yapıcı bir mecliste değil, bir rejimi meşrulaştırabilen tek güç olan halkta olduğu fikrine dayanmasıdır. Wallerstein, bu noktada değişimin doğasını ve temposunu açıklayan şeyin ne olduğu ve halkın aldığı söylenen kararlara nasıl ulaştığı sorularına yönelmiştir. Bu sorular Wallerstein’e göre sosyal bilimlerin toplumsal kökenini oluşturmaktadır. Bu açıdan dünya sistemleri analizi, analiz birimiyle ilgili kaygıyı, toplumsal zamansallıklarla ilgili kaygıyı ve farklı sosyal bilim disiplinleri arasındaki engellerle ilgili kaygıyı tutarlı bir biçimde bir araya getirmeye yönelik bir çabadır.³⁶ Wallerstein, Dünya Sistemi Analizleri’nin çelişkilerini şu şekilde sıralamıştır.

---

³² Immanuel Wallerstein, “The Rise and Future Demise of World-Systems Analysis”, *Review (Fernand Braudel Center)*, 1998, Vol. 21, No. 1, Published by: Research Foundation of State University of New York for and on Behalf of the Fernand Braudel Center, Veritabanı: Jstor, pp. 103-112, s.103.

³³ Immanuel Wallerstein, **Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş**, Çev: Nuri Ersoy ve Ender Abadoğlu, 2. Basım, İstanbul: Bgst Yayınları, Mayıs, 2011, s.15.

³⁴ Immanuel Wallerstein, “The West, Capitalism, and the Modern World-System”, *Review (Fernand Braudel Center)*, Fall 1992, Vol. 15, No. 4, Published by: Research Foundation of State University of New York for and on behalf of the Fernand Braudel Center, Veritabanı: Jstor, pp. 561-619, s.561.

³⁵ Colin Flint, Peter J. Taylor, **Political Geography, World Economy, Nation-State and Locality**, Çev: Fulya Ereker, 6. Basım, Ankara: Nobel Yayınları, Ocak, 2014, s.12.

³⁶ Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, s.19,20,40.

Birincisi Dünya Sistemleri Analizi, açık olarak bir teori ya da teorileştirme biçimi değil, bir perspektifin ve diğer perspektiflerin eleştirisidir. İkincisi bu eleştirilerdeki problem, özellikle baştaki önemli gücünün etkisini yitirmiştir. Üçüncüsü ise dünya ekonomisinin, çevre alanlarındaki çağdaş durumu analiz etme yollarına, modern dünya tarihinin nasıl yazıldığına, modern dünya sistemini açıkladığı varsayılan teorilere, tarihsel olarak sosyal bilimlerde kullanılan metodolojilere ve bilgi kurumlarının oluşum biçimlerine yönelik tüm eleştirilere yıllardır tam olarak cevap verilememektedir.³⁷

Wallerstein'e göre, modern dünya sistemi eşitsiz ve hiyerarşik yapıdaki süreçleri içermektedir. Bu süreçler, dünya ekonomisinin merkez (core) ile çevresi (periphery) arasındaki temel sermaye birikim süreci ve siyasi açıdan da bununla bağlantılı olarak hegemonyaların oluşumu ve değişim süreçleridir.³⁸ Modern dünya sisteminin kökenleri 16. yüzyıldadır. Dünya-ekonomi o zamanlar öncelikle Avrupa ve Amerika kıtasının bazı kısımlarında konumlanmıştır. Zaman içerisinde tüm yerküreyi kapsayacak biçimde genişlemiştir. Wallerstein'a göre dünya-ekonomi, bir işbölümünü barındırmaktadır. Bu nedenle temel ya da asli malların önemli ölçüde içsel bir değişime sahip olduğu, sermaye ve emek gücünü de içine alan büyük bir coğrafi alanı nitelemektedir. Aynı zamanda birleştirici bir politik yapıyla sınırlandırılmamıştır. İçerisinde çok fazla politik birim vardır ve bunlar modern dünya sisteminin devletlerarası sisteminde gevşek bir biçimde birbirine bağlanmıştır. Yapıyı birleştiren onun içinde inşa edilmiş işbölümüdür. Dünya-ekonomi ve kapitalist sistem birlikte ilerler, kapitalist sistem de ancak bir dünya ekonomi kalıbı içerisinde yaşam alanı bulmaktadır. Bu açıdan kapitalist bir sistem, ekonomik üreticiler ile politik iktidarı elinde bulunduranlar arasında özel bir ilişkiyi gerekli kılmaktadır.³⁹ Kapitalist bir dünya-ekonomi ile ilgili işbölümü, üretimi merkeze özgü ürünlerin üretimi ile çevresel ürünlerin üretimi şeklinde bölmektedir. Merkez-çevre ilişkisel bir kavramdır. Merkez-çevre ile tanımlanan, üretim sürecine ait kârlılık durumunu belirtmektedir. Kârlılık, doğrudan tekelleşme sürecine bağlı olan ve merkeze ait üretim süreçleriyle yani kısmi-tekeller tarafından kontrol edilen süreçleri belirtmektedir. Bu durumda çevresel süreçler, rekabetçi süreçlerdir. Mücadele

---

³⁷ Wallerstein, *The Rise and Future Demise of World-Systems Analysis*, s.108,109.

³⁸ Eralp, *Sistem*, s.145,146.

³⁹ Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, s.51-53.

gerçekleştğinde, rekabetçi ürünler zayıf bir konumdadır ve kısmen tekelleşmiş ürünler güçlü bir konumdadır. Sonuç olarak, çevresel ürünlerin üreticilerinden, merkeze ait olan ürünlerin üreticilerine yönelik devamlı bir artı-değer akışı olmaktadır. Bu, eşitsiz mübadele olarak isimlendirilmektedir.⁴⁰ Devletler, bir devletlerarası sistem çerçevesi içinde var olduğu için görece güçlerinin ölçüsü de yalnızca otoritelerini ülke içinde ne kadar etkin biçimde kullanabildikleri ile değil, aynı zamanda dünya-sistemin rekabetçi ortamında da nasıl var olabildikleri ile ilgilidir. Tüm devletler teoride egemendir, ama güçlü devletler zayıf devletlerin içişlerine çok daha kolay “müdahale” edebilirken, bunun tersi o kadar kolay bir durum değildir.⁴¹ Güçlü devletler zayıf devletlerle ilişkilerinde, uluslararası alandaki anlaşmalar veya uluslararası kurumlar gibi kendi öncülüklerini takip etmek üzere zayıf devletlere baskı yaparlar. Ve güçlü devletler zayıf devletlerin bireysel liderlerini rüşvetle satın alırken, zayıf devletler de uygun sermaye akışları ayarlayarak güçlü devletlerden, devlet düzeyinde koruma satın alırlar. Sistem içindeki en güçsüz devletler de sömürge olarak isimlendirilen devletlerdir.⁴² Güçlü devletlerin arasındaki rekabet ve yarı-çevre ülkelerin statü ve güçlerini yükseltme çabaları sonucunda sürekli bir devletlerarası rekabet devam etmektedir. Bu devletlerarası rekabet, güç dengesi denilen bir biçim almaktadır. Bu durumda da, güç dengesi ile devletlerarası arenada hiçbir devletin istediğini yapamadığı bir durum ifade edilmektedir. Devletlerin hâkimiyetlerini gerçekleştirebilmesinin iki yolundan biri, dünya-ekonomiyi bir dünya-imparatorluk haline dönüştürmeleridir. Diğerisi ise dünya-sistemi içinde hegemonya elde etmektir. Bu açıdan hiçbir devletin modern dünya-sistemi içerisinde bir dünya-imparatorluk haline dönüşmediği, ancak birçok devletin farklı zamanlarda hegemonya kurmayı başardığını söylemek mümkündür.⁴³ Emperyalist gücü kullanmak, ekonomik ve siyasi yönden hegemon olan bir gücü zayıflatmakta ve önce harici sonra da dâhili olarak büyük ölçüde gücünün değil, zayıflığının işareti olarak algılanmaktadır. Hegemon güç çöktükçe, onun yerini almak isteyen başkaları olacaktır. Fakat bu tür bir yer değiştirme uzun bir süre gerektirmektedir. Bu nedenle hegemonya her zaman hayati bir önemdedir, tekrarlanır ve her zaman için görece kısa

---

⁴⁰ Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, s.59.

⁴¹ Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, s.102.

⁴² Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, s.103.

⁴³ Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, s.106.

sürelidir. Kapitalist dünya-ekonomisi devletlere, devletlerarası sisteme ve hegemon güçlerin süreli olarak oluşmasına gereklilik duymaktadır. Ancak kapitalistler, bu yapıların korunması veya yüceltilmesi ile ilgilenmezler çünkü öncelikleri sonsuz sermaye birikimidir. Bu birikim sürekli değişen bir siyasi ve kültürel hâkimiyet ile sağlanabilmektedir. Kapitalist şirketler, bu küme içinde manevra yapabilir, devletlerden destek alır, ama onların hâkimiyetinden de kurtulmaya çalışırlar.⁴⁴

Marksist görüşe göre kapitalizm üretim ilişkileriyle açıklanmaktadır. Dünya sistemi yaklaşımı ise, kapitalizmi küreselleşme eğilimi gösteren bir dünya pazarının oluşması ve bu açıdan daha fazla mübadele ilişkileri ile tanımlamaktadır. Uluslararası İlişkiler'in temel analiz birimi devlettir ancak Dünya Sistemi yaklaşımın da ise temel analiz birimi dünya sistemidir. Bu yaklaşıma göre, devletler bir analiz konusu olmaya devam edebilir ancak analitik olarak dünya ekonomisinden bağımsız olarak değerlendirilemedikleri için analiz birimi olamazlar. Bu yaklaşıma paralel olarak Giovanni Arrighi'ye göre ise, dağıtılmış egemenliklerin arasındaki rekabet, zorunlu bir şekilde sermaye birikimini zorlaştırmaktadır. Burada önem arz eden devletlerarası mücadelenin şekli ve yoğunluğu üzerinedir. Arrighi'nin bakış açısına göre kapitalist üretim ilişkileri tarihi, bir hegemonyalar bağlantısı tarihidir.⁴⁵ Yeni-Marksist yaklaşımla paralel yorumları olan fakat Marksist göndermelerden daha fazla Fransa'da gelişen Annales Okulu'na da dayanan Dünya Sistemi Yaklaşımı, kapitalist bir dünya sisteminin 16. yüzyıldan itibaren Avrupa-merkezli olarak biçimlenmeye başladığını belirtmektedir. Kapitalist bir dünya sisteminin zeminindeki Avrupa merkezli bu yapı, çevre ile ilişkileriyle birlikte biçimlenmiştir.⁴⁶

Sisteme yönelik yaklaşımlara yönelik olarak sistemin devamlılığı ile ilgili konuları ön plana çıkaran George Modelski'nin görüşleri de önemlidir. Modelski, 1978 yılında yayınladığı "Küresel Politika'nın Uzun Döngüsü ve Ulus-Devlet-The Long Cycle of Global Politics and The Nation-State" isimli makalesinde öncelikle bir döngüyü, bir sistemin yaşamında veya işleyişinde yinelenen bir model olarak tanımlamaktadır. Sistem, belirli bir süre içerisinde bir önceki aşamadaki durumuna bağlanarak, başlangıç

---

⁴⁴ Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, s.109.

⁴⁵ Uzgel ve Bedirhanoglu, *Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi: Dışlamadan Sınırlı Tanımaya*, s.116, 117.

⁴⁶ Uzgel ve Bedirhanoglu, *Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi: Dışlamadan Sınırlı Tanımaya*, s.116.

noktasına geri dönmektedir. Davranışın potansiyel olarak öngörülebilir olması, tekrarlı ve düzenli bir bütün halindeyse bu şekilde bir davranış döngüsel veya periyodiktir.⁴⁷ Küresel siyasi sistem, başından itibaren dünyaya hâkim kılınabilecek, güçlü bir merkezi otoriteden yoksun durumdadır. Belirgin bir biçimde bir dünya devletinin varlığının olmaması, Wallerstein ve onun gibi düşünenleri, küresel siyasi örgütlenmelerin ve modern zamandaki uyum ve düzenin gerçek etkenlerinin, siyasetten öte ekonomik temelli olduğu sonucuna yönlendirmiştir.⁴⁸ Ancak bir dünya devleti veya imparatorluğu olmayan bir sistemin, bir siyasi örgütü ve bağlantıları olmayacaktır. Bir dünya devletinin yokluğu, politikalarında olmayacağı anlamını taşımamaktadır.⁴⁹

Modelski'ye göre küresel politikanın uzun döngüsü, küresel bir düzen oluşturma güdüsü ve dünyada da bugüne kadar yaşanan küresel sistemlerin belirli özellikleri ve zorunlu zayıflıkları olarak iki şartın ürünüdür. Bu durum güç kazanma, elde etme, kontrol ve baskı sağlama dürtüsüdür. Gerçek olan soru, küresel bir düzenin olup olmamasından öte, bu düzeni kimin sağladığı ve ondan faydalandığıdır. Uzun döngülerin belirli özellikleri vardır. Bunlar, kurulmalarını sağlayan ve kökenlerinde olan küresel savaş tecrübeleri, arkalarına aldıkları güç tekeli, temsil ettikleri işlevsel özgül yapı ve kurtulamadıkları toprak yönelimleridir. Bu düzenlerden ilki, dünya düzeni için, küresel savaşların ideal bir zemin oluşturmadığıdır. Dünya savaşları, başka dünya savaşlarına yol açarak bir düzen oluşturmuş ve devamlılık sağlamışlardır. İkinci olarak, güç tekeline sahip olmak, çatışma ve rekabeti güçlendiren bir unsur olmuştur. Üçüncüsü, küresel güçler, uzmanlaştıkları alanları ileriye taşıyarak işlevsel bir özgüllük edinmişlerdir. Dördüncüsü ise, küresel güçlerde toprağa yönelik bir sürüklenme vardır. Bu durum, küresel problemleri çözme yeteneği ve arzusunu, küresel güç ve işlevle yerine getirmekle ilgilenmektedir. Küresel sorunları çözmek, emperyal olarak geniş bir kara kontrolünün üzerinde bir kavramı ifade etmektedir.⁵⁰

---

⁴⁷ George Modelski, "The Long Cycle of Global Politics and The Nation-State", *Comparative Studies in Society and History*, April 1978, Vol. 20, No.2, Varieties of Modernization, Published by Cambridge University Press, Veritabanı: Jstor, pp. 214-235, s. 214.

⁴⁸ Modelski, *The Long Cycle of Global Politics and The Nation-State*, s. 215.

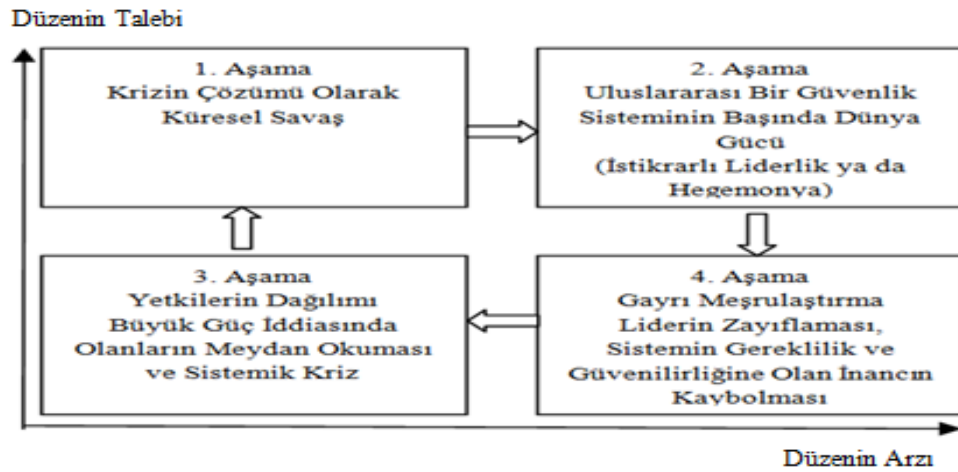
⁴⁹ Modelski, *The Long Cycle of Global Politics and The Nation-State*, s. 216.

⁵⁰ Modelski, *The Long Cycle of Global Politics and The Nation-State*, s. 224-229.

Hem Modelski hem de Wallerstein, modern dünya sisteminin oluşumunu 1500-1600 yıllarına dayandırmaktadır. Aynı zamanda modern dünya sisteminin tarihsel oluşumunun ve evriminin anlaşılması gerekliliğini ortaya koymaktadırlar. Bazı farklılıklara rağmen iki yaklaşım da modern dünya sisteminin yapı ve süreçlerden oluşan bir bütün oluşturduğunu ve temelde yapısal özelliğinin Realistlerin belirttiği gibi anarşik ve yatay örgütlenme değil, dikey örgütlenme olduğunu belirtmektedirler. Modelski'ye göre temel dikey örgütlenme otorite ilişkilerinde, Wallerstein'e göre ise iktisadi ilişkilerdedir. Wallerstein ve Modelski, Waltz'dan farklı olarak hiyerarşik ve eşitsiz yapılanmaya dikkat çekmişlerdir.⁵¹

Tablo 1
Modelski'ye Göre Dünya Politikasında Uzun Döngü Yaklaşımı
(Düzen için Talep/Arz Alanlarındaki Değişkenlere göre İnşa Edilmiş)⁵²

Yukarıda genel hatlarıyla ifade edilen, uluslararası sisteme yönelik olan tüm kuramsal yaklaşımlar ve tanımlamalar, sistemi bir genelleme içerisinde açıklamaya yönelik olarak gelişmiştir. Ancak sistem üzerinde sağlanmaya çalışılan bütünlüğün, kendini ne ölçüde tekrar ettiğinin belirsiz olması, farklı yönlerde değişime uğrayabilmesini sağlamaktadır. Bu açıdan uluslararası sistemi anlamak, değişimin dinamiklerini anlamayı da gerekli kılmaktadır. Bu dinamikler, sistem içerisinde yer alan aktörlerin etkileşim boyutu, güç ve çıkar ilişkilerinde gizlidir. Aynı zamanda sistemin değiştiği ve dönüştüğü uluslararası

⁵¹ Eralp, *Sistem*, s.142,143, 147.

⁵² N.S., Rozov, "Geopolitics, Geoeconomics, and Geoculture", *Russian Social Science Review*, 2012, Vol. 53, No. 6, November-December, pp. 4-26, s.5.

ortam da önemlidir. Dünya savaşları veya Soğuk Savaş'ın etkisinin olduğu dönemler, 2000 sonrası dönemden farklı bir yapı arz etmektedir. Devlet niteliği kazanmayan aktörlerin etkinliği ve çeşitliliğinin de artması, dünya siyaseti açısından değerlendirilmesi gereken önemli bir etkidir. Bu çalışmanın, daha çok sistem içerisinde yer alan aktörlerin arasındaki etkileşim boyutuna ve aktörlerin dış politikalarına güç açısından çıkar ilişkileri çerçevesinde yaklaşması, Realist bir bakış açısı ile kesişmektedir. Aynı zamanda çalışmanın temel çerçevesini oluşturacak olan jeopolitik disiplininin, tarihsel süreç içerisinde uluslararası sistemi, kalıcı bir barıştan çok, sürekli bir savaş halinin olduğu bir yapıda göstermesi de bu durumun önemli bir unsurudur.

1.2. Temel Aktör Devlet: Dış Politika Süreci ve Ulusal Çıkarlar

“Ulus-Devlet” terimi birbirinden bağımsız olarak, birbirine bağlı iki farklı kavramı ifade etmektedir. Uluslar, genellikle kendilerine bir şekilde bağlı olduğuna inanılan, belirli bir yerde paylaşılan bir tarih, dil, din, diğer kültürel pratikler veya bağlantılar üzerinde temellendirilen insan toplulukları olarak tanımlanmaktadır. Devletler ise genellikle kendi sınırları içinde yaşayan ve insanlar üzerinde güce sahip olan resmi/yasal ve siyasi varlıklar olarak tanımlanmaktadır. Bu durum devletlerin toprak egemenliği ile bağlantılıdır.⁵³

Uluslararası sistem içerisindeki en güçlü ve bağımsız aktör, devlet olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar küreselleşmenin etkilerinin, egemen devletin otoritesini sarstığı üzerine tartışmalar yapılsa da, yine de devletler modern küresel siyasetin önemli aktörleri olmayı sürdürmektedirler.⁵⁴ Devletlerin, uluslararası sistemin temel aktörü olarak kabul görmesi, Uluslararası İlişkiler disiplinde Realist kuramın da temel savını oluşturmaktadır. Ancak Realist kuram, devletin dış politikasını etkileyen iç faktörleri göz ardı etmektedir. Tüm devletlerin, siyasi yapılarına, tarihsel geçmişlerine ve ulusal kültürlerine bakılmaksızın yürüttüğü politikalar, uluslararası sisteme bağlanmaktadır. Çoğu zaman güçlü devletler, davranışlar, ekonomik zenginlik, askeri güç, çok uluslu

---

⁵³ Mary Gilmartin, “Nation-State”, **Key Concepts in Political Geography**, Carolyn Gallaher, Carl T. Dahlman, Mary Gilmartin and Alison Mountz with Peter Shirlow, SAGE Publications, First published, 2009, s.19.

⁵⁴ Martin, Griffiths, **International Relations Theory for the Twenty-First Century**, First Published, Taylor & Francis, by Routledge, 2007, s.123.

şirketler, uluslararası ve uluslar üstü örgütlerin dünya genelindeki dağılımı gibi unsurlardan ötürü, dış politikalarında kendi tercihlerini hayata geçirememektedir. Dış politika araştırmacıları, uzun süredir bir devletin diğer devletlere karşı nasıl davrandığını anlamak için, karar vericilerin kontrolü dışındaki dış aktörlerin, şartların ve sistemsel faktörlerin etkisini anlamının önemli olduğunu gerekliliğini kabul etmişlerdir.⁵⁵ Devletler, uluslararası sistemin gerektirdiği ölçüde ve artık iyi bilinen yöntem ve tekniklerin yanında, yeni oluşan dönemsel şartlara göre de, yeni davranış biçimleri göstermektedirler. Bu yeni davranış biçimi de, aynı bir birey gibi, tepkilere cevap veren ve farklı bileşkeleri içeren bir yapı haline dönüşmektedir.⁵⁶ Hill'e göre, dış politika, Uluslararası İlişkilerde bağımsız bir aktör (genellikle bir devlet) tarafından yürütülen ilişkiler yani "dışsalın toplamı"dır. Bununla birlikte, politikayı dışsal eylemlerin toplamı olarak tanımlamak, sadece dış politika içerisindeki geniş eğilimleri değil, bireysel eylem ve kararları açıklayan analizleri de beraberinde getirmektedir.⁵⁷

Tablo 2
Hükümetler, İnsanlar ve Uluslararası İlişkiler⁵⁸

Devletin Dünyası			
İç	Devlet	Diplomasi Uluslararası Kurumlar	Dış
	Sivil toplum	Ulus Ötesi İlişkiler	
İnsanların Dünyası			

Devletler, dış politika yapım sürecinde oldukça karmaşık ve bağımlı ilişkiler bütününe sahiptir. Çünkü dış politikalar yalnızca bir ülkenin iç yapısında oluşan değişimleri kapsamaktan öte, dış yapıdan kaynaklanan ittifak, ortak bir konuda uzlaşma veya

⁵⁵ Ryan K. Beasley, Juliet Kaarbo, Jeffrey S. Lantis and Michael T. Snarr, **Foreign Policy in Comparative Perspective Domestic and International Influences on State Behavior**, Second Edition, SAGE Publications, 2013, s.7.

⁵⁶ Immanuel Wallerstein, "A World-System Perspective on the Social Sciences", *The British Journal of Sociology*, 1976, 27: 3, pp.343-352, s.343.

⁵⁷ Derek Beach, **Analyzing Foreign Policy**, First Published, Palgrave Macmillan, 2012, s.2.

⁵⁸ Christopher Hill, **The Changing Politics of Foreign Policy**, Basingstoke: Palgrave, 2003, s.187.

çatışma gibi karışık birçok süreçten etkilenmektedir. Dış politika, devletlerin çıkarlarına yönelik olarak izlenen eylemlerden oluşmaktadır.⁵⁹ Bu açıdan bir ülkenin dış politikası gerek coğrafyanın kalıcı doğası, gerek tarihi hafıza ve zihinsel kaynaklar ve gerekse yıldan yıla hızlı bir biçimde değişebilen iç dönüşüm veya dış siyasi çevre gibi birçok faktörden etkilenmektedir.⁶⁰ Genel olarak uluslararası sistem, devlet ile diğer aktörler arasındaki ilişkilere vurgu yapmakta ve bir devletin sınırlarının ötesindeki çevre ile etkileşimini de içeren politikaların, bir bütün olarak değerlendirilmesini içermektedir.⁶¹ Bu açıdan dış politika yapım süreci, bir devletin veya hükümetin diğer devlet ve hükümetlerle olan ilişkilerinde, aldıkları kararların toplamına bakılarak analiz edilmektedir. Dış politika oluşturulmasında, liderin yönetim biçimi ve tercihleri en önemli bileşeni oluşturmaktadır. Liderlerin, dış politika yapım sürecinde politika oluşturma, sorunları çözme biçimi ve bilgiyi nasıl yönlendirdikleri gibi unsurlar yönetim şeklini de etkilemektedir.⁶²

Tablo 3

Dış Politika Analizinin Kapsamı ve Uluslararası İlişkiler Bilimi⁶³

⁵⁹ Hill, *The Changing Politics of Foreign Policy*, s.285.

⁶⁰ A.K. Damodaran, "Roots of Foreign Policy", *India International Centre Quarterly*, 1987, Vol. 14, No. 3, India: Forty Years, Published by: India International Centre, Veritabanı: Jstor, pp.53-65, s.53.

⁶¹ M. Clarke, B. White, **Foreign Policy Analysis**, G.W&A, Hesketh, Lancashire, 1981, s.3; Marijke Breuning, **Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction**, United States of America: Palgrave Macmillan, First Edition, November, 2007, s.5.

⁶² David Mitchell, "Does Context Matter? Advisory Systems and the Management of the Foreign Policy Decision-Making Process", *Presidential Studies Quarterly*, December 2010, 40, No: 4, pp 631-659, s.631.

⁶³ Beach, *Analyzing Foreign Policy*, s.4.

Dış politika, davranışların genel eğilimlerini ve bir devlet ya da diğer ortak/kollektif aktörler tarafından uluslararası sistem içindeki diğer ortak aktörlere yöneltilen belirli eylemleri içermektedir. Dış politika eylemleri, bildirimleri kabul etmekten, konuşmalar yapmaktan, anlaşmalar müzakere etmekten, diğer ülkelere ekonomik yardımda bulunmaktan, askeri gücü kullanma ve diplomatik etkinliklere kadar geniş bir yelpazeye sahiptir.⁶⁴

Devletlerin, dış politika sürecinde sosyal bir kurum olarak iki çevresinin varlığı kabul görmektedir.⁶⁵ Bu çevrelerden ilki içsel çevredir. İçsel çevre, devletler tarafından sınırlanmış alanlardaki kurumlar ve kurumların devletle birlikte birbirleriyle de olan ilişkilerinden oluşmaktadır. Dışsal çevre ise, öteki tüm devletler ve bu devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinden oluşmaktadır.⁶⁶ Geleneksel olarak, devletin her iki çevreye de müdahale etme çabaları olduğu varsayımı dış politikada farklı bir duruma işaret etmektedir.⁶⁷ Çünkü sonuçlar, birbirine bağımlı karar alma mekanizmalarının ürünüdür.⁶⁸

Tablo 4
Dış Politikayı Etkileyen Faktörler⁶⁹

Genel Ortam	İçsel Ortam	Dışsal Ortam
A-Fiziki Çevre *Coğrafi/Topografik Yapı *Mevki ve Jeopolitik *Doğal Kaynaklar *Denizler B-Beşeri Çevre *Nüfus ve Nüfus Hareketleri *Etnik ve Dini Farklılaşmalar	A-Sosyo-Politik Yapı *Siyasal Rejim *Kamuoyu B-Karar Alma Süreci *Karar Alma Zemini *Karar Alıcılar	A-Uluslararası Sistem *Güç Dengesi *Uluslararası Hukuk *Uluslararası Örgütler

⁶⁴ Beach, *Analyzing Foreign Policy*, s.4.

⁶⁵ Chris Brown ve Kirsten Ainley, **Uluslararası İlişkileri Anlamak**, 3. Basım, İstanbul: Yayın Odası Yayınları, Nisan, 2008, s.62.

⁶⁶ Brown ve Ainley, *Uluslararası İlişkileri Anlamak*, s.62.

⁶⁷ Brown ve Ainley, *Uluslararası İlişkileri Anlamak*, s.62.

⁶⁸ Brown ve Ainley, *Uluslararası İlişkileri Anlamak*, s.62.

⁶⁹ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika**, Üçüncü Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000, s.151.

Dış politika analizlerinde, birey, devlet ve sistem olmak üzere üç farklı analiz düzeyi ile inceleme yapılmaktadır. Bu analiz düzeylerinden hangisinin seçileceği, farklı düzeylerin farklı aktörler üstünde durma eğilimi bu açıdan yapılan analizin sonuçlarını belirlemektedir.⁷⁰ Dış politika analizi yapılırken, bir devletin dış politikasını etkileyen farklı iç ve dış faktörlerin tanımlanması gerekmektedir. İlk grup, ülkelerin dış politikasını açıklarken uluslararası ortama işaret etmektedir. Dış faktörler, uluslararası sistemin nasıl düzenlendiği, modern Uluslararası İlişkilerin karakteristiği ve diğer aktörlerin eylemleridir. Bu faktörler, devlet için belirli biçimlerde tepkilere yol açabilir. İkinci grup ise devletin iç faktörlerine yoğunlaşmaktadır. Bunlar, iç politik sistemin belirleyici niteliği/yapısı, sistem içerisindeki vatandaş ve gruplar, hükümet kuruluşları ve liderlerin bireysel özellikleri olarak devletin dış politikasının kaynağını oluşturmaktadır. Devlet davranışlarını açıklarken, iç ve dış faktörlerin birlikte nasıl etkilendiğini dikkate alarak, uluslararası ilişkiler ve iç politika çalışmaları arasında bir köprü kurulması gereklidir.⁷¹ Dış politikayı etkileyen faktörler ile ilgili yapılan bir diğer sınıflandırma, James N. Rosenau'ya aittir. Rosenau, klasikleşmiş “Kuram Öncülü” değişkenlerinde “kişi, rol, devlet, toplumsal ve sistemik” olmak üzere beş faktörün üzerinde durmuştur. Kişi faktörü, karar alıcıların belirleyici durumunu, rol faktörü karar alıcıların buldukları konuma uygun davranma özelliklerini göstermektedir. Devlet faktörü ise, devlet yapısının karar alıcıları hangi oranda sınırladığını ve ayrıca sosyal değişken olarak, bir toplumun sahip olduğu değerlerin, ulusal bütünlük seviyesinin, sanayileşme derecesinin devletin dış ilişkilerine etkisine vurgu yapmaktadır. Bu faktör, sosyo-ekonomik bir değişken olarak tanımlanıp, yorumlanabilir. Son olarak da, sistemik faktör, bir devletin dış dünyadaki coğrafi ve ideolojik etkenlere hangi ölçüde açık olduğuna işaret etmektedir.⁷² Bu açıdan dış politikayı etkileyen faktörlere yönelik çeşitli sınıflandırmalar ve alt başlıklar sıralamak mümkündür. Ancak genel çerçeve, devletlerin hem iç hem de dış çevreden etkilendikleri ve bu etkinin dönemsel koşullara göre

---

⁷⁰ Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1996, Cilt: 51 Sayı: 1, s.74.

⁷¹ Beasley ve diğerleri, *Foreign Policy in Comparative Perspective Domestic and International Influences on State Behavior*, s.7.

⁷² James N. Rosenau, **The Scientific Study of Foreign Policy**, 1971, New York: The Free Press, s.108 Aktaran Gültekin Sümer, “Dış Politikada Süreklilik-Değişim Çekişmesi”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2010, Cilt: 6, Sayı: 23, ss.73-98, s.74.

konum, kişiler, gruplar ve ulusal özelliklerin ön plana çıkması gibi diğer unsurları da kapsayan bir biçimde olduğu üzerinedir.

Dış politika yapım sürecini etkileyen tüm faktörlerin yanı sıra, sürdürülen dış politikanın nihai amacı, devletlerin varlıklarının devamıdır. Bu durum ise ulusal çıkarların kapsamı, niteliği ve önceliği sorularına yönlendirmektedir. Devletler, dış politika yaklaşımlarında, toplumların amaçları doğrultusunda, diğer devletlerin davranışlarını değiştirmek ya da kendi davranışlarını uluslararası sistemle bir bütün haline getirmek için politikalar belirlemektedir.⁷³ Bir dış politikanın başarı sağlaması, devletlerin ölçülebilir yetenekleri ve çıkarlarının, uluslararası sistem içerisinde süreklilik sağlaması ile orantılıdır. Çıkarları destekleyen süreklilikler, ileri sürülen yetenekler ile uyumlu olmalıdır. Devletlerin amaçlarına ulaşmadaki başarısı, gerekli olan araçların yani kullanılan gücün/kaynakların anlaşılması ve değerlendirilmesi ile mümkün hale gelmektedir. Bir devletin, uluslararası sistem içerisindeki konumunun yanı sıra belirli fiziksel şartlarını da, sisteme uyumlu yetenekleri ile geliştirmesi önemlidir. Devletlerin dış politika amaçlarına yönelik olan ilişkiler, ulusal çıkar kavramı üzerinden farklı araçlarla ifade edilmektedir.⁷⁴ Dış politikanın gereği olan strateji veya davranış biçimleri, karar vericiler tarafından sonuçlandırılır. Karar verici konumda olanlar, karar alma sürecinde, yalnızca ulusal ve uluslararası ortamlardan gelen baskı, destek, talep ve buna benzer unsurlardan öte, kendi dünya görüşlerinden, ulusal çıkar anlayışlarından, hedeflerinden ve algılamalarından da faydalanmaktadır. Bu açıdan çıkar kavramı, birbirinden farklı düşünceleri veya eylemleri içermektedir.⁷⁵

Ulusal çıkar, Uluslararası İlişkiler'in tanımlanması zor bir kavramdır. Morgenthau'ya göre ulusal çıkarlar, güç ile eşanlamlıdır. Her iki kavram da devletlerin dış politika hedeflerine uygun nitelikteki amaçlarına ulaşmasındaki kapasitesini ortaya koymaktadır. Devletler açısından neyin ulusal çıkarları oluşturduğu, dış politikayı anlamak açısından

---

⁷³ G. A. Modolski, **Theory of Foreign Policy**, Londra, Pall Mall Press, 1962, s.6.

⁷⁴ Chris Alden, **Foreign Policy Analysis, Undergraduate Study in Economics, Management, Finance and the Social Sciences**, University of London Press, 2006, s.17,18.

⁷⁵ Leonard A. Stone, "Turkish Foreign Policy: Four Pillars of Tradition", *Perceptions Journal of International Affairs*, 2001, 6 (2), s.1,8.

önemlidir.⁷⁶ Uluslararası politika açısından, ulusal çıkarların önemi, öncelikle bir devletin dış politikasını takip ederek, karar vericilerin amaçlarını anlamak ve bu sayede devletlerin eylemlerine yönelik pratik biçimlendirmeler sunmasıdır. İkincisi ise meşruluk ve siyasi destek yoluyla devletin eylemleri tarafından oluşturulmuş, etkili bir araç olarak işlevsellik sağlamasıdır.⁷⁷ Realist kurama göre, ulusal çıkar kavramının, uluslararası sistem içerisinde rolü merkezi bir konumdadır. Güvenliğe olan ihtiyaç devletlerin eylem politikalarıyla birlikte uluslararası sistem, özelde anarşi ve gücün dağılımının doğası ile bağlantılıdır.⁷⁸ Çünkü geleneksel olarak, dış politika yapıcılarının kabul ettiği durum uluslararası sistemin doğasının merkezi bir otorite olmaksızın anarşik bir yapıda olduğudur. Bu düzen içerisindeki sonu gelmeyen zenginlik ve güvenlik arayışı ise devletlerin peşinde koştukları zorunlu bir rekabet ortamına işaret etmektedir.

Bir diğer görüşe göre, “ulusal değerler”, ulusal çıkarın ne anlama geldiğini tanımlamaktadır. Değerler ve çıkarlar arasında temel nitelikte bir ayrım vardır. Bu açıdan yaşamsal ulusal çıkarlar, üç temel veya indirgenemez ulusal değere dönüşmektedir. Bu değerlerden ilki devletin fiziksel olarak hayatta kalmasıdır. Bu durum toprak bütünlüğünün korunması anlamına gelmemektedir. İkinci olarak bağımsız egemen devletin bağımsızlığı ve özgürlüğüdür. Bu durum kendi yaşam tarzını belirleyenlerin özgürlüğünü de içermektedir. Son olarak da, devletin halkı için ekonomik geçiminin sürdürülmesidir. Bu durum ise ekonomik refahtan çok, indirgenemez ulusal değerlerin belirlenmesi için asgari ekonomik refah kavramını ortaya koymaktadır. İndirgenemez ulusal değerler göz önüne alındığında, “çıkarlar”, bu değerleri farklı tarihsel kaynaklarda ve şartlarda korumak için daha özgül gereklilikleri “doğru” olarak tanımlamaktadır. Bu açıdan ulusal değerler, tarihsel koşullardaki değişikliklerden etkilenmeden kalıcı ve değişmez olarak kabul edilebilirken; çıkarlar ise aslında bağlama bağlı kalmakta, değişebilir ve değiştirilebilir bir nitelik taşımaktadır.

---

⁷⁶ Alden, *Foreign Policy Analysis, Undergraduate Study in Economics, Management, Finance and the Social Sciences*, s.19.

⁷⁷ Jutta Weldes, “Constructing National Interests”, *European Journal of International Relations*, 1996, Sage Publications, Vol:2 (3), pp:275-318, s.276.

⁷⁸ Weldes, *Constructing National Interests*, s.278.

Ulusal değerler, politika yapıcılarının çıkarlarının ne olduğuna karar vermeleri açısından önem taşımaktadır.⁷⁹

Devletlerin kendi çıkarları için doğrudan rekabet etmeleri, devletleri zenginlik ve güvenlik gerekliliğinden kaynaklanan bir dizi seçime ve stratejik ittifaklara yönlendirir. Devletlerarasındaki güvensizlik duygusu durumu, benzer stratejiyi benimseyen devletleri bir araya getirmekte ve bu sayede bir devlet tarafından askeri ve savunma yoluyla güvenliğe yönelik önlemler alma çabasını arttırmaktır. Bu durum bir güvenlik ikilemi meydana getirmektedir. John H. Herz'e göre, "güvenlik ikilemi", bir takım yıldızında yaşayan gruplar veya bireyler için güvenlik konusu, diğer gruplar ve kişiler tarafından saldırıya uğramak, hakaret edilmek veya bu duruma maruz kalmaktır ve bu durum endişe uyandırmaktadır. Bu durum saldırıdan emin olmak için çabalarırken, bir yandan da başkalarının gücünün etkisinden kaçmak üzere giderek daha fazla güç kazanmaya yönlendiren bir durumdur. Bu da, diğerlerini daha güvensiz kılmakta ve en kötü duruma hazırlanmaya zorlamaktadır. Böyle bir rekabetçi dünyada hiç kimse tamamen güvende olamayacağından, rekabet güçlenirken, güvenlik ve güç birikiminin kısır döngüsü de devam etmektedir. İnsan doğası gereği ister barışçıl ve uzlaşmacı, ister baskın ve saldırgan olsun, burada ilgilenilmesi gereken, biyolojik veya antropolojik değil, sosyal bir niteliktir.⁸⁰ Bu açıdan devletlerin uyguladıkları dış politika süreçlerinde öncelikli olan varlığın devamı ve ulusal çıkarların tanımlanarak bu yönde politikalar izlenmesidir. Ulusal çıkarlara yönelik politikalar izlenmesi kadar, bu politikaları belirleyen bir yeterlilik söz konusudur. Devletlerin bu yeterlilik boyutu, güçleri ile doğru orantılıdır.

1.3. Devletlerin Etkinliği: Dış Politika Sürecinde Güce Yönelik Yaklaşımlar

Uluslararası ilişkilerdeki güvensizlik durumu, neredeyse tüm kavramların altında yatan temel sorundur. Tüm analiz düzeyleri içerisinde güvensizlik, bireyden, küresele, kültürden sosyale, ekonomiden politikaya ve askeri alana kadar uzanmaktadır. Bu nedenle güç kavramı, devletlerin iç ve dış politikalarında ve de devletler sistemindeki

---

⁷⁹ Alexander L. George, **On Foreign Policy**, Paradigm Publishers, USA, 2006, s. 9, 10.

⁸⁰ John H. Herz, "Idealist Internationalism and the Security Dilemma", *World Politics*, January 1950, Vol. 2, No. 2, Published by: Cambridge University Press, Veritabanı: Jstor, pp. 157-180, s.157.

rekabet halinde olan çıkarları üzerinde kontrol sağlayan araçlara odaklanmaktadır.⁸¹ Öte yandan güç ve güç politikaları gerek devlet merkezli dış politika analizlerinde gerekse diğer kuramsal yaklaşımlarda özel bir önemdedir. Ancak Uluslararası İlişkiler kuramcıları tarafından “ironik” olarak ifade edilen durum, hem uluslararası sistemin tüm güçleri sınırlandırdığını, hem de uluslararası sistemin niteliğini büyük güçlerin belirlediğini ileri sürmeleridir.⁸²

John Herz Soğuk Savaş şartlarında ortaya koyduğu makalesinde, atom bombaları ile bezenmiş ve iki kutuplu yapı içerisinde olan dünyada, tarihin doğuşundan beri insan topluluklarının mücadele etmek zorunda oldukları bir ikilemin aşırı göstergesinden söz etmektedir. Her nerede olursa olsun, bu gibi anarşiye neden olan toplumlarda var olan ve var olduğu tarihin birçok döneminde bazı düzeylerde var olduğu bilinen, insanların, grupların veya liderlerin “güvenlik ikilemi” olarak isimlendirdiği durum meydana gelmiştir. Herkes tamamen güvenli hissetmediği birimlerin rekabet halinde olduğu bir dünyada, güç birikimine açıktır ve güvenliğin kısır döngüsü güç rekabeti sonucunu ortaya çıkarmaktadır.⁸³ Bu açıdan güç mücadelesi Soğuk Savaş yıllarında gelişen realist fikirlerle geniş bir destek bulmuştur. Herz’in “güvenlik ikilemi” fikri, rekabetçi gücün kendini engelleyen bakış açıları üzerine odaklanmıştır. Ancak bu literatürde kabul gören bir kavram olsa da Realist paradigmayı aşamamıştır. Herz’in öncelikli ilgisinin ulusal güvenlik üzerine olması, Realistler gibi uluslararası sistemin karakterinden ziyade devletlerin karakterlerine odaklanmasına neden olmuştur. Devlet odaklı bakış açısı, öncelikle güvenlik kavramının doğrudan, içinden çıkılmaz bir ikileme yol açan bir fikir olarak algılanması anlamına gelmiştir ve ikilemin varlığı kavramın daha fazla geliştirilmesine olan ilgiyi ortadan kaldırmıştır.⁸⁴ İkinci olarak Herz güvenliği, davranışı doğrudan etkileyen bir motivasyondan çok, güç ilişkilerinin bir çıktısı olarak ele almıştır. Eğer güvenlik kavramı güç anlayışına sıkı sıkıya bağlı olan ulusal güvenlik anlayışından özgürleştirilebilirse, o zaman Uluslararası İlişkilerde kapsamlı bir perspektif sunulabilir. Güvenlik fikri, hem çatışmanın hem de uyumun dinamiklerini

---

⁸¹ Buzan, *Peace, Power, and Security: Contending Concepts in the Study of International Relations*, s.111.

⁸² Stein, *Constraints and Determinants: Structure, Purpose, And Process in The Analysis of Foreign Policy*, s.192,193.

⁸³ Herz, *Idealist Internationalism and the Security Dilemma*, s.157.

⁸⁴ Buzan, *Peace, Power, and Security: Contending Concepts in the Study of International Relations*, s.110.

içermekte ve bu kapsamdaki genişliği onu uluslararası sistemin tümünde uygulandığında oldukça kullanışlı hale getirmektedir. Bu açılarından uluslararası ilişkilerde bütün ilgiyi çeken temel problem güvensizliktir. Güç ve barışın temel kavramlar olarak edindikleri etki ve statü, bu sorun üzerinde sundukları anlayış ve eyleme sağladıkları yönlendirmeden kaynaklanmaktadır. Güvensizlik büyük ölçüde karışık bir sorundur. Güvensizlik durumu kişiselden devlete bir düzeyde de olabilir. Öte yandan güvensizlik sadece devletlerarasındaki ilişkileri değil, aynı zamanda bir ülkedeki yönetici güçlerle başka bir ülkede bulunan alt konumdaki kurumlar arasındaki ilişkileri de belirlemektedir. Barış, güç ve güvenlik kavramlarının öncelikli olarak dikkate aldıkları nokta devlet ve uluslararası sistem düzeylerindeki güvensizlik halidir.⁸⁵

Güç, ilişkilerin türüne göre değerlendirilebilen çok boyutlu bir kavram olduğu için bazı belirlenmiş, göreceli şartları ve taraflar arasındaki sabit veya değişmesi zor çatışmaları da içermektedir. Diğer yandan değişebilecek sonuçların uygulanmasını da sağlayarak çatışmaları da azaltabilen bir yapıdadır. Bu durumda gücün boyutunu anlamak için en önemli husus bir devletin sahip olduğu politika ve davranışları zorla kabul ettirmesi değildir. Sahip olunan gücün boyutu ile devletlerin davranışları bazen uyumlu olabilir bazen de teknolojik güçlerini saldırgan eylem ve hareketlerde kullanan devletler iki açıdan da başarısız güç sarf ederler. Her iki durumda da gücün yeterli oranda kullanılmaması, devamlı olmaması veya istikrarsızlık oluşturması durumları söz konusudur. Güç, kullanılmadığında ya da aşırı kullanıldığında da denge oluşmaz ve bu sonuç karşısında gerilim artacaktır.⁸⁶

Güç yaklaşımına yönelik, çeşitli yönlerden farklı birçok tartışma ve tanım bulunmaktadır. Bu açıdan güç, tam olarak da netlik kazanmamış veya hangi anlama geldiği her bağlamda farklılık oluşturan bir sözcüktür. Çoğu düşünür gücün uluslararası ilişkileri anlamadaki önemini vurgulamışsa da, bu düşünürler içerisinde Hans J. Morgenthau gücün hem doğası hem kullanımları hem de sınırları üzerinde ayrıntılı bir biçimde durmuştur.⁸⁷ Uluslararası İlişkiler alanında Realist kuram ve güç üzerine

---

⁸⁵ Buzan, *Peace, Power, and Security: Contending Concepts in the Study of International Relations*, s.111.

⁸⁶ Richard Rosecrance, "Power and International Relations: The Rise of China and Its Effects", *International Studies Perspectives*, 2006, Harvard University, International Studies Association, pp. 31-35, s.31.

⁸⁷ Oktay F. Tanrısever, "Güç", **Devlet ve Ötesi**, Der: Atilla Eralp, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2005, İstanbul, ss.53-73, s.54,55.

yaptığı çalışmalarla tanınan Morgenthau, uluslararası politikayı, diğer bütün politikalar gibi, güç için bir mücadele olarak tanımlamaktadır. Bu açıdan uluslararası politikanın hedefleri son aşamada güç için doğrudan bir amaç haline gelmektedir.⁸⁸ Morgenthau'ya göre güç, kullanılabilir ya da kullanılmayan biçimlerde veya meşru ya da gayrimeşru biçimlerde ortaya konulabilir. Örneğin, nükleer güç, iç savaflara müdahale etmek için kullanılamaz. Bu açıdan meşru güç kullanımı, ahlaki ve hukuki bir meşrulaştırma içermektedir. Güç bu bağlamda, hem araç hem de kendi içinde bir amaç olarak bir değer sistemi meydana getirmektedir.⁸⁹

Güç mücadelelerinin, her zaman bir güç dengesi oluşturması da, var olan güçler arasında bir dengenin oluşmasını sağlamaktadır. Bu açıdan güç dengesi, egemen ulus devletler topluluğunda istikrarın korunmasının bir ön koşulu olarak görülmüştür. Güç dengesi bir metafor olarak bir dengeyi varsaymıştır. Bu metafor ise anarşidir. Bununla birlikte bu dengenin belirsiz niteleyenleri ise ulusal moral, diplomasinin niteliği ve hükümetin türü gibi somut olmayan unsurlar olmuştur. Devletlerin üzerinde bir otorite olmaması, devletlerin güvenliklerini diğerlerinin güç dengelerini bozarak ve dünya devleti kurma arzularına karşı nasıl koruyacakları sorununu gündeme getirmiştir.⁹⁰ Realistler, dünya siyasetinin en iyi şekilde bir savaş hâli olma görüşünü benimserler. Bu durum, devamlı tek bir savaşa ya da savaşlar dizisine değil, devletlerarasındaki savaş ihtimalinin devamlılığına işaret etmektedir. Politikalar, savaş hali tarafından etkilenmektedir. Bunun en önemli nedeni, insanın doğası, devletlerin karakteri ya da uluslararası düzenin yapısıdır. Tek tek ya da her üçü, savaşların oluşması için zemin hazırlamaktadır. Savaş olasılığı da, devletlerin reel politikaya uygun siyaset izlemesini, çıkarıcı olmasını, savaşa hazır olmasını ve göreceli güç dengesini hesaplamasını gerektirmektedir.⁹¹ Ayrıca barış, güç ve güvenlik kavramlarının niteliği, anarşi ve silahlanma savaşı alanlarındaki karşılaştırmalarda daha belirgin hale gelmektedir. Gücün aşırı bir biçimde vurgulanması, barışın ise fazla iyimser bir yaklaşım içermesi

---

⁸⁸ Hans J. Morgenthau, **Politics Among Nations, The Struggle for Power and Peace**, 1948, New York: Alfred A. Knopf, First Edition, s.13.

⁸⁹ Tanrısever, *Güç*, s.56.

⁹⁰ Tanrısever, *Güç*, s.58; Buzan, *Peace, Power, and Security: Contending Concepts in the Study of International Relations*, s.112.

⁹¹ Michael W. Doyle ve G. John Ikenberry, **Uluslararası İlişkiler Teorisinde Yeni Düşünce**, Çev: Emre Çıtak, 1. Basım, Haziran, Beta Yayınları, İstanbul, 2015, s.11.

nedeniyle anarşi ve silahlanma yarışı hakkında dar ve eksik bir bakış açısı doğmaktadır. Güvenlik ise diğer kavramlara göre daha dengeli bir yaklaşımı belirtirken, İdealizm ve Realizm arasındaki sentezde önemli bir zemin oluşturmaktadır.⁹² Savaş, bazen devletlerarasındaki bilinçli bir rekabetin, bazense devletlerin birbirleri hakkındaki amaçlarına yönelik olan yanlış anlaşılmalardan kaynaklanabilir. Anarşi, kesin olarak savaşın kaynağını oluşturmasa bile savaş, devletlerarasındaki ilişkiler açısından görünür kılmakta ve bölünmüş siyasi koşullar oluşturmaktadır. Anarşinin, sabit veya değiştirebilir bir olgu olup olmamasından öte önemli olan anarşinin kolaylaştırıcı bir rolü olduğudur.⁹³

Davranışsalcılar için güce ilişkin argümanlardaki çelişkiler dünya politikasına ilişkin farklı kuramsal yaklaşımlar olmasından kaynaklanmıştır. Davranışsalci araştırmacılar güce ölçülebilir bir tanım getirmek için, genel ve bilimsel bir ölçüte ihtiyaç olduğunu, kuram, model ve hipotezlerin sınanması gerektiğini ve somut bir kavramsallaştırmanın yanında veri bulunması gerekliliğinin üzerinde durmuşlardır. Davranışsalcıların amacı ulus devletler topluluğunda güç statüsünün göstergelerini hesaplayarak güç hakkında genellemeler üretmektir. Bir devletin diğer bir devlete karşı bazı çatışmalarda nasıl mücadele ettiği özel sorunundan, devletlerin barışçıl ya da savaşçı güç uygulamalarıyla ilgili olarak kendi aralarında nasıl sıralandığı genel sorununa yönelmişlerdir.⁹⁴ Bu açıdan James Rosenau Uluslararası İlişkiler kuramının güç kavramına dayanmaması gerektiğini savunmuştur.⁹⁵ Rosenau'ya göre bildiğimiz kavramlar yerine en değerli kavramlar tamamen tanımlanabilecek ve kolayca anlaşılabilir olanlardır. Bu nedenle güce alternatif olarak Rosenau “hesaplanmış kontrol” (calculated control) kavramını önermiştir. Bu sayede Davranışsalci güç kavramının evrenselleştirilmesi ve güç ilişkisinin aktörlerle siyasal sonuçlar arasındaki bir ilişki olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.⁹⁶

---

⁹² Buzan, *Peace, Power, and Security: Contending Concepts in the Study of International Relations*, Journal of Peace Research, s.109.

⁹³ Buzan, *Peace, Power, and Security: Contending Concepts in the Study of International Relations*, s.113.

⁹⁴ Tanrısever, *Güç*, s.58, 59.

⁹⁵ James Rosenau, *International Politics and Foreign Policy*, New York: Free Press, 1971, s.197-223 aktaran Tanrısever, *Güç*, s.60.

⁹⁶ Tanrısever, *Güç*, s.60.

Davranışsalci yaklaşımın sorgulanması sonucunda 1970 yılından sonra belirginlik kazanan güç kavramına yönelik çoğulcu, yapısalcı ve eleştirel yaklaşımlar olmuştur.⁹⁷ Çoğulcu güç anlayışı, özellikle uluslararası örgütler ve çok uluslu şirketlerin artması ile birlikte devletin rolünün azaldığı yönündeki söylemler üzerine gelişmiştir. Ayrıca bu uluslararası ilişkiler söylemine göre, Soğuk Savaş döneminde güç kavramı, askeri açıdan anlam kazanmaktadır ancak bu durum zaman içinde çevre kirliliği, nüfus, gıda ve uzayın kullanılması gibi farklı konuların çeşitlenmesi ile sosyo-ekonomik açıdan da değerlendirilmeye başlanmıştır.⁹⁸ Bu görüşe göre, devletlerarasında artan karşılıklı bağımlılık süreci, çatışmaları ve savaşları da son aşamada başvurulan yöntemler olarak sunmakta ve siyasi sorunların çözülmesinde daha fazla barışçı yöntemlerin tercih edilmesini gerekli kılmaktadır.⁹⁹ Karşılıklı bağımlılık süreci, ekonomik anlamda küresel bir ekonomik düzenin oluşturulması ile devletlerin birbirine bağımlı ekonomik ilişkilerini gündeme getirmiş ve bu durum iç ve dış politika kararları üzerinde en fazla paya sahip olan etkenler arasında sayılmıştır. Bu sayede daha barışçıl yöntemler etkin olarak kullanılabilir.

Çoğulcu güç, gücü “pragmatik bir ilişki” olarak ortaya koymuştur. Güç, çoğu zaman aktörlerin arasındaki açık ve gözlemlenebilen bir nedensel ilişki olarak anlaşılmıştır. Bu duruma alternatif olarak, Yapısalcı Realist söylemler ise daha biçimsel bir güç tanımı geliştirmiş ve bu tanım aktörler arasındaki yeterliliklerin dağılımını temel almıştır. Yapısalcı bir güç yaklaşımında güç, doğrudan gözlemlenemeyebilir fakat aynı zamanda akıl yürütme sonucunda anlaşılabilir açık olmayan biçimdeki bir özellikte de uygulanabilmektedir. Özellikle Soğuk Savaş sürecinde süper güç konumundaki iki ülkenin uluslararası sistemin en temel aktörleri olması, araştırmaları da bu başat aktörlerin güçlerine yoğunlaştırmış ve diğer güçlerin durumlarının da bu iki güç arasındaki ilişkiye göre açıklanma eğilimi içine girilmiştir. Bloklar arası ilişkilerin tekrar önem kazanmaya başlaması, askeri değişkenlerin ekonomik değişkenlere göre daha önemli olarak algılanmasına neden olmuştur.¹⁰⁰

---

⁹⁷ Tanrısever, *Güç*, s.61.

⁹⁸ Michael P Sullivan, **Power in Contemporary International Politics**, Columbia: University of Carolina Press, 1990, s. 11 aktaran Tanrısever, *Güç*, s.61.

⁹⁹ Tanrısever, *Güç*, s.62.

¹⁰⁰ Tanrısever, *Güç*, s.64, 65.

Eleştirel güç yaklaşımları içerisinde ise Wallerstein'ın Dünya Sistemi Yaklaşımı, Uluslararası İlişkiler söylemlerini, hem çoğulcu hem de yapısalcı açıdan devletlerin yapısal ilişkilerini hiyerarşik olmayan bir şekilde algılayarak yanlış yaptıkları için eleştirmiştir. Oysa dünya sistemine göre devletler, modern dünya ekonomisinin korunmasındaki rollerine göre merkez, yarı-çevre ve çevre olarak farklılaşmışlardır. Ancak, bu şekilde uluslararası ilişkilerin tarihsel bir analizinin mümkün olabileceği dile getirilmiştir. Bu açıdan uluslararası ilişkilerin tarih-dışı ve evrensel ilkelere göre gerçekleştiği varsayımının hem çoğulcu hem de yapısalcı yaklaşım tarafından kabul edilmesi, eleştirel güç anlayışı içerisinde güç ilişkilerini tarihsel bir olgu olarak incelemekte yetersiz kaldıklarına dayandırılmıştır.¹⁰¹

Aynı zamanda güç ve çıkar kavramları arasında da zorunlu bir ilişki yoktur. Uluslararası ilişkilerdeki büyük güçlerin çıkarları bazen daha küçük ölçekteki güçlerin çıkarları ile örtüşebilmekte veya farklılaşabilmektedir. Soğuk Savaş yıllarında Sovyetler Birliği'ne bağımlı olarak var olan Doğu Avrupa ülkeleri, Sovyetler Birliği'nin eski gücünü kaybetmesi ile birlikte eski rollerini bırakarak uluslararası sistemle yeniden bütünleşmek durumunda kalmışlardır. Bu durumda, değişen güç ilişkileri çıkar tanımlamalarının da tekrar gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır.¹⁰²

Devletler, dış politika sürecinde belirledikleri amaçlara yönelik olarak bir strateji izlemektedirler. Bu stratejiyi izlerken, uluslararası sistemde, her şekilde bir etki yaratmakta ve bu etki, ister istemez araştırmacıları, güç olgusunun analizine yönlendirmektedir. Çünkü bu etkinin kendi kendine yeterlilik boyutu ve sistem içerisinde diğer ülkeler üzerinde kontrol sağlama kapasitesi, bir ülkenin dış politikadaki etkinliğine işaret etmektedir. Gücün niteliğinin tam anlamıyla tanımlanması, birçok faktörün birlikte ele alınmasıyla mümkündür.

Christopher Hill, dış politikada gücün rolünü üç şekilde belirtmektedir. Kendi içinde bir amaç olarak, araç olarak ayrıca devletleri etkin hale getiren ve işlerliğini sağlayan bir kaynak olarak tanımlamaktadır. Bu süreçte iki temel yol başarı sürecini belirlemektedir. İlki kuvvet veya zorlama şeklinde doğrudan eylem, ikincisi ise etki ve ikna olarak

---

¹⁰¹ Tanrısever, *Güç*, s.66.

¹⁰² Tanrısever, *Güç*, s.71.

dolaylı eylemdir.¹⁰³ Gücün etkili ve kolaylaştırıcı eğilimleri arasındaki fark, güç üzerindeki kullanıma göre, güce karşı eylemlerin vurgulanmasıdır. Gücün iki algılanışı arasındaki fark ise hangi gücün nasıl çalıştığını ve niçin sayıldığını anlamak açısından çok önemlidir.¹⁰⁴ Güç, aynı zamanda sosyal ilişkiler aracılığı ile aktörlerin gelecekteki kapasitelerine de kontrol etme biçimi veren bir yapıdadır. Bu açıdan, aktörlerin kapasitesini etkileyecek sosyal ilişkilerin türü ve bu sosyal ilişkilerin özgünlüğü boyutlarına odaklanmak gerekmektedir.¹⁰⁵

Lukes'a göre güç kavramı, kaçınılmaz bir biçimde bağımlı bir değerdir.¹⁰⁶ Lukes'a göre gücün tek boyutlu görünümü, davranış, karar alma, anahtar sorunlar, gözlenebilen açık çatışmalar, öznel çıkarlar ve bir politik tercih olarak görülen siyasi katılıma odaklanmaktadır. Gücün iki boyutlu görünümü, nitelikli davranışların eleştirisine odaklanmaktadır. Karar alma ve siyasi gündem üzerindeki kontrol (kararlar aracılığıyla oluşması şart değil), sorunlar ve potansiyel sorunlar, gözlemlenebilir açık ve kapalı çatışmalar, öznel çıkarlar ve bir siyasi tercih ya da şikayet olarak görülmesi gibi unsurlar bu boyutta ön plana çıkmaktadır. Üç boyutlu görünümde ise, karar alma ve siyasi gündem üzerindeki kontrol (kararlar aracılığıyla oluşması şart değil), sorunlar ve potansiyel sorunlar, gözlemlenebilir açık ve kapalı potansiyel/gizli çatışmalar, öznel ve gerçek çıkarlara odaklanmaktadır. Gücün ilk iki görünümü bu açıdan yetersizken, üçüncü biçimi ise güç ilişkilerine yönelik daha iyi bir araç sunmaktadır.¹⁰⁷

Robert Gilpin'e göre ise, bir ulus diğer devletlere göre bir güç avantajına sahipse uluslararası sistemi değiştirme girişiminde bulunacaktır. Bu emperyalizm düşüncesi, Morgenthau'da da benzer şekilde vardır. Emperyalizm, bir ulusun dış politikasında fiili olarak daha fazla güç elde etmeyi amaçlaması olarak tanımlanır. Bu açıdan emperyalizm, statüko ve prestij, güç politikasının üç genel kalıbı olarak

---

¹⁰³ Alden, *Foreign Policy Analysis, Undergraduate Study in Economics, Management, Finance and the Social Sciences*, s.18.

¹⁰⁴ John Allen, **Power A Companion to Political Geography**, Edited by John Agnew, Katharyne Mitchell, /Gearoid O Tuathail, Blackwell Publishing, 2003, s.96.

¹⁰⁵ Michael Barnett and Raymond Duvall, **Power in International Politics, International Organization**, Cambridge University Press, Winter, 2005, Vol. 59, No. 1, pp. 39-75, s.45.

¹⁰⁶ Steven Lukes, **Power: A Radical View**, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2005, s.30.

¹⁰⁷ Lukes, *Power: A Radical View*, s.29.

değerlendirilmektedir.¹⁰⁸ Gilpin, devletlerarasında oluşturulan güç dengesi veya güç dağılımının uluslararası sistemi denetleyen temel bir prensip olduğunu ileri sürmüştür. Gilpin'e göre uluslararası sistem ve güç dengesi içerisindeki değişimler ekonomik, teknolojik ve siyasi gelişmelerin sonucuna göre biçimlenmekte ve bireysel aktörlerin çıkarları nedeniyle güç dağılımı değişmektedir.¹⁰⁹

Inis L. Claude ise, gücün yönetimini tartışmıştır. Ona göre güç, askeri kapasite olarak tahrip etme, öldürme ve bir şeyi baskı yoluyla kabul ettirme olarak askeri yeteneğe katkı sağlayan bir faktördür. Gücün yönetiminde; güç dengesi, kolektif güvenlik ve dünya hükümeti kavramları vardır.¹¹⁰ Kolektif güvenlik ile birlikte, saldırgan bir tutum içerisinde olan bir devlet izole edilebilir. Eğer bir devlet, saldırgan bir devlet tarafından tehdit edilirse diğer devletler zorunlu olarak kolektif güvenlik aracılığıyla yardımcı olabilecekleridir. Dünya hükümeti kavramı ise silahsızlanma ve uluslararası hukuka odaklanmaktadır. Claude, güç dengesini, gücün eşit olarak dağılmaması açısından bir ittifaklar sistemine dayandırmaktadır. Devletlerarasında diğer ittifaklara karşı işbirliğini düzenlemek amacını ortaya koymaktadır.¹¹¹

Robert O. Keohane ile birlikte Neoliberal Kuram'ın öncülerinden olan Joseph S. Nye güç literatürüne “Yumuşak Güç” (*Soft Power*) kavramını kazandırmıştır. Güç yeterlilikleri ve etkisi, sert ve yumuşak formlar alabilir. “Sert Güç” (*Hard Power*) genellikle diğerlerine göre daha fazla güçlü ülkelerdeki askeri ve ekonomik güç gibi somut ve ölçülebilir varlıkları ifade etmektedir. Sert güç, ABD tarafından Küba'ya uygulanmış ekonomik yaptırımlar veya Batı Şeria'yı işgal etmek için İsrail tarafından kullanılan askeri güç gibi gücün zorlayıcı bir biçimidir. Yumuşak güç ise askeri ve ekonomik vasıtalarla baskı yapma kapasitesinden uzaktır. Bir ülkeye karşı razı etme ve kendine çekme politikalarını kullanır.¹¹² Nye, güç çeşitlerini askeri, ekonomik ve yumuşak güç olarak üç gruba ayırmaktadır.

---

¹⁰⁸ Mazen Faris Rasheed, “The Concept of Power in International Relations”, *Pakistan Institute of International Affairs*, Pakistan Horizon, Vol. 48, No. 1, January 1995, pp. 95-99, s.95.

¹⁰⁹ Rasheed, *The Concept of Power in International Relations*, s.96.

¹¹⁰ Rasheed, *The Concept of Power in International Relations*, s.95.

¹¹¹ Rasheed, *The Concept of Power in International Relations*, s.96.

¹¹² W. Raymond Duncan, Barbara Jancar-Webster, Bob Switky, **World Politics in the 21 st Century**, Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, 2009, s.100.

Tablo 5
Joseph Nye'a Göre Güç Çeşitleri¹¹³

Güç Çeşitleri	Davranışlar	Temel Araçlar	Hükümet Politikaları
Askeri Güç	<ul style="list-style-type: none"> • Zorlama/Baskı • Caydırıcılık • Koruma 	<ul style="list-style-type: none"> • Tehdit • Güç/Kuvvet 	<ul style="list-style-type: none"> • Zorlayıcı Diplomasi • Savaş • İttifak
Ekonomik Güç	<ul style="list-style-type: none"> • Teşvik • Zorlama/Baskı 	<ul style="list-style-type: none"> • Ödemeler • Yaptırımlar 	<ul style="list-style-type: none"> • Yardım • Rüşvet • Yaptırımlar
Yumuşak Güç	<ul style="list-style-type: none"> • Çekicilik • Gündem Yaratma 	<ul style="list-style-type: none"> • Değerler, Kültür • Politikalar • Kurumlar 	<ul style="list-style-type: none"> • Kamu Diplomasisi • İki Taraflı ve Çok Taraflı Diplomasi

Joseph S. Nye'e göre yumuşak güç, zorlama ve baskı yolundan ziyade istenenin bir çekim gücü yoluyla alınması yeteneğidir. Zorlama dışında istenilenin sağlanması kapasitesini belirtir. Bir ülkenin kültürel ve siyasi fikirleri, diğer ülkeler tarafından meşru görülüyorsa, yumuşak gücün etkisi fazladır. Bu açıdan sert güç, bir ülkenin askeri ve ekonomik gücü kaynaklı olarak diğer ülkeler üzerinde bir zorlama yeteneğini belirtmektedir.¹¹⁴

Bir devletin, ulusal güvenliğine yönelik çıkarlarında ve zorunlu olduğu durumlarda kuvvete başvurmadan çekinmeyeceğini, diğer devlete karşı inandırıcı olarak gösterebilmesi çoğunlukla etkili bir ifade biçimi olmaktadır. Bu inandırıcılığın kaynağı ise o ülkenin yeterli güce ve gücü kullanabileceği bir siyasi iradeye sahip olması anlamına da gelmektedir.¹¹⁵ Bu açıdan bir devlet gücünü kullanabildiği ölçüde güç unsuruna sahiptir denilebilir. Örneğin iki dünya savaşı arasındaki dönemde ABD siyasi gücü açısından herhangi bir etkinlik içerisinde olmamıştır. Bu dönem "yalnızcılık Doktrini" içinde olduğu dönemdir. Ancak ABD'nin siyasi gücünü kullanmaması, savaşta etkin olmasını engellememiştir. Yine aynı dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin

¹¹³ Joseph S. Nye, **Soft Power**, Public Affairs, New York, 2004, s.31.

¹¹⁴ Joseph S. Nye, **Soft Power and American Foreign Policy**, Political Science Quarterly, Volume 119, Number 2, 2004, pp. 255-270, s.256.

¹¹⁵ Onur Öymen, **Ulusal Çıkarlar, Küreselleşme Çağında Ulus Devleti Korumak**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.165.

milli gücü, ABD ile kıyaslanmayacak durumdadır. Ancak buna rağmen diplomatik gücünü etkin olarak kullanmıştır. 2. Dünya Savaşı döneminde, Fransa ordusunun güçlü bir nitelik taşıması da yenilgisinin önüne geçememiştir.¹¹⁶ Bir devletin ulusal gücü, içinde bulunduğu maddi ve manevi tüm kaynaklar ile bir bütün oluştursa da bu kaynakları kullanma yeteneği de, o gücü harekete geçiren önemli bir etkidir. Aynı zamanda bu durumun sürekliliğinin sağlanması da gereklidir.

C. Brown ve K. Ainley'e göre ise güç, öncelikle bir vasıftır. İnsanlar, gruplar ya da devletlerin sahip olduğu ya da ulaşabildiği, dünya üzerinde kullanmak için ellerinin altında olmalıdır. Güç, bir ilişkidir. İnsanların, grupların ya da devletlerin diğerleri üzerinde nüfuz uygulayarak hayatta istediklerini elde etme yetenekleridir. Gücün bu iki boyutu açıktır ve uluslararası ilişkilerin gerçekçi yaklaşımının temelini oluşturmaktadır. Gücün bir yapının özelliği olarak görüldüğü üçüncü boyutunda ise, gücün yalnızca bir aktör ya da fail tarafından uygulanabileceği fikrine dayanması ve gerçekçi dünya görüşüne dâhil edilmesi kolay olmayan bir duruma işaret etmektedir.¹¹⁷

Özetle güç, karmaşık ve çok yönlü bir yapıdır. Devletlerin sistem içerisindeki karşılıklı ilişkileri, güç dengeleri oranında biçimlenmektedir. Güç mücadelesi, diplomatik krizler, işbirlikleri, ittifaklar, çatışma ve savaş süreçlerinin tümünü açıklamaya yönelik olan yaklaşımlar, devletlerin dış politika analizlerinin bütününe kapsamaktadır. Aslında bir ülkenin gücünün niteliği ve potansiyeli, diğer ülkelerin gücü karşısında anlam kazanmaktadır. Dış politikanın oluşturulmasında, kararların alınmasını sağlayan karar alıcılara ait tüm ideoloji, önyargı gibi etkenler, kamuoyu, alınan kararların hangi ortamda oluşturulduğu ve bu kararların dış dünyanın güç dengesi sürecinde oynadığı rolü önem taşımaktadır.

1.4. Devletlerin Yeterlilikleri: Ulusal Güç Unsurlarının Kapsamı

21. yüzyıldaki hızlı değişim ve dönüşüm süreci, ülkelerin kendi aralarındaki siyasi, ekonomik, askeri, diplomatik, sosyal ve kültürel boyuttaki ilişkilerini de önemli ölçüde etkilemiştir. Bu ilişki, uluslararası sistemin bağımsız aktörü olan devlet unsurunun, gerek uluslararası gerekse uluslar üstü çok sayıda örgütle karşılıklı ilişkilerine de

---

¹¹⁶ Mert Bayat, **Milli Güç ve Devlet**, İstanbul: Belge Yayınları, 1986, s.7.

¹¹⁷ Brown ve Ainley, *Uluslararası İlişkileri Anlamak*, s.74,75.

yansımıştır. Bu hızlı değişim, dünya politikasının her alanına nüfuz etmiştir. Bu durum, devletlerin varlıklarını sürdürebilme amaçlarına yönelik olarak, potansiyel güç unsurlarını arttırmaları ve güç unsurlarının etki boyutunda kullanılmasını gerekli kılar. Zira bu unsurlar, bir devletin sermayesi niteliğinde olan, ülkelerin sahip oldukları değerlerdir. Özetle güç ile devlet bütünleşmektedir demek yanlış bir ifade olmayacaktır. Güç unsurlarının bölümlere ayrılması, unsurların yönetilmesini sağlama amacı ile tercih edilen bir yöntemdir.

Güç ölçülememektedir, ancak farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Güç unsurları üzerine önemli çalışmaların başında Wilhem Fucks'ın 1965 yılındaki çalışması gelmektedir. Fucks'a göre bir ulusun gücü, çelik üretimi ve enerji üretimi çarpımının, üretim ve nüfusun etkisini azaltmak için nüfusun üçüncü kökünün çarpımından oluşan bir değerdir. Fucks, ulusal gücün doğrudan çelik üretimi, enerji tüketimi ve nüfusa bağlı olduğunu savunmuştur. Günümüzde ise, güç unsurlarının yalnızca birini veya birkaçını değerlendirmeye almak eksiklik yaratacaktır.¹¹⁸ Bu bağlamda, bir devletin dış politika oluşturma sürecinde ulusal özelliklerinin ya da başka bir ifadeyle ulusal güç dinamiklerinin etkisine odaklanmak ve iyi analiz etmek önemlidir. Bu özelliklerin nicelik ve niteliğinin değişkenliği çoğu zaman karar alma süreçleri üzerinde de etkilidir. Ulusal güç düzeylerindeki herhangi bir ilerleme gizli bir biçimde, artan bir büyüme oranı yakalayabilir ve sistem içerisinde etki edebilecek bir potansiyel duruma ulaşabilir. Bu nedenle, ulusal güç unsurları mutlak değil, görecelidir. Çünkü devletin gücü kendine ait olmaktan çok, uluslararası sistemdeki diğer aktör ve aktörlerle ilişkili olarak değerlendirilmektedir.¹¹⁹ Ayrıca devletlerin sahip olduğu bu güç yalnızca diğerlerini etkileme yeteneği değil, aynı zamanda doğal olarak meydana gelmeyen sonuçların kontrolünün de sağlanması olarak tanımlanabilir.¹²⁰ Bu durumda güçlü bir devlet, uluslararası sistemi etkileyen bir nitelik sunarken; zayıf devletlerin ise, sistem üzerinde etki kapasitesi yaratma sıkıntısını ortaya koymaktadır.¹²¹

---

¹¹⁸ Sencer İmer, "Türkiye'de Demir Çelik Sanayinin Durumu ve Geleceği", *Cumhuriyet Strateji Eki*, 2005, Yıl:1,Sayı: 27, s.3.

¹¹⁹ David Jablonsky, "Ulusal Güç", Çev. A. Özkan-A. Özsolak, *Stratejik Analiz*, 17 Eylül 2001, s.90.

¹²⁰ Karen Mingst, **Essentials of International Relations**, Second Edition, 2nd Edition, Norton&Company, London, 2003, s.105.

¹²¹ Deniz Ülke Arıboğan, **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri**, Üçüncü Basım, İstanbul: Der Yayınları, Eylül, 2001, s.91.

Gücün, devletlerin bir niteliği olarak ifadesi, ülkelere “Süper Güç”, “Büyük Güç”, “Orta Güç” ya da “Zayıf Güç” statüsü kazandırmaktadır. Bu statüler, genellikle bir ülkenin dünya güç sıralamasındaki konumunda o devlete ait birçok farklı vasfi tanımlamaktadır. Bazıları sabit olan bu etkenler arasında silahlı kuvvetlerinin büyüklüğü ve kalitesi, hammaddeyle ölçülen kaynakları, coğrafi konumu ve büyüklüğü, üretimi, nüfus yapısı, idari kurumlarının etkinliği ve liderlik kalitesi gibi unsurlar yer almaktadır. Bu durumda gerçek ve potansiyel güç yani bir ülkenin herhangi bir zaman diliminde sahip olduğu güce karşıt olarak belirli bir zaman zarfında ortaya çıkarabilecek güç arasında bir ayırımı gitmek gerekir. Çünkü güç unsurlarının önemi zaman içinde değişebilmekte ve biri diğerine oranla üstün konuma gelebilmektedir.¹²²

Tablo 6
Klasik Güç Piramidi¹²³

Küçük ve büyük devletlerarasındaki dış politika davranışları arasında belirli farklar vardır. Genel olarak küçük olarak nitelendirilen devletlerin özellikleri içerisinde, küçük bir toprak parçasına sahip olması, toplam nüfusun az olması, toplam üretim kapasitesinin düşük, gayri safi milli hasılanın az olması ve askeri yeteneğin sınırlı olması gibi unsurlar yer almaktadır. Bu belirleyici özelliklerin temelinde, küçük devletlerin dış politika davranışları, büyük devletler ile kıyaslandığında şu özellikler dikkat çekmektedir. Öncelikle dünyadaki yaşanan olaylara katılım seviyesi düşüktür. Hükümetler arası kuruluşlardaki eylemleri yüksek seviyededir. Uluslararası hukuk normlarına yüksek derecede destek verirler. Devlet yönetiminde, yöntem olarak gücün kullanımından uzaktırlar. Daha güçlü devletlere uzak durma eğilimi, davranış biçimlerine ve politikalarına yansımakta ve bu durumdan kaçınılmaktadırlar. Dış politika

¹²² Brown ve Ainley, *Uluslararası İlişkileri Anlamak*, s.75.

¹²³ Ronald L. Tammen and Others, **Power Transitions, Strategies for the 21st Century**, by CQ Press, 2000, s.7.

eylemlerinde işlevsel ve coğrafi olarak bir sınırlandırma vardır. Uluslararası sorunlarda kuralcı ve ahlaki bir pozisyonu sıklıkla kullanmaktadırlar.¹²⁴

Uluslararası sistemde devletlere genel olarak verilen bu sıfatlardan “Büyük Devlet” (2. Dünya Savaşı’ndan sonra Süper Güç) sayılmanın koşulları arasında sahip olduğu güç unsurları sayesinde bölgesel ve evrensel dengeleri önemli bir biçimde etkileme becerisi yer almaktadır. Küçük Devlet ise, gerek bölgesel gerekse küresel politika tarafından ciddi biçimde etkilenen ve politikaları ile uluslararası sistemi etkileme şansı çok az olan devlettir.¹²⁵ Büyük devletler, küresel anlamda etkili ve çıkar ilişkileri kurarken; küçük devletler ise, yerel bir yapıda tanımlanmaktadır.

Büyük ve küçük devletlerarasında kalan devlet türü ise “Orta Büyüklükte Devlet” olarak ifade edilmektedir. Orta güçteki bir devletin varlığı coğrafi olarak betimlenerek tanımlanmakta ve uluslararası toplumda devlet merkezli bir anlayışı belirtmektedir. Orta büyüklükte güç ne küçük ne de büyük olduğu için göreceli bir kavramı yansıtmaktadır.¹²⁶ Orta büyüklükte devlet, uluslararası sisteme etkileri önemli olmayan, ancak bölgesel politikayı (özellikle küçük komşularını) etkileyebilen, büyük devletlerden gelen zorlamalara bir miktar dayanabilen, pazarlık edebilen ve hatta o günkü koşulları iyi değerlendirmek suretiyle büyük devletlerin kimi davranışlarını belirli bir oranda etkileyebilen devlettir.¹²⁷ Orta büyüklükte devletler, bölgesel politikayı etkileyebilirler aynı zamanda büyük devletlerle pazarlığa girişme gücünü de zaman zaman ellerinde bulundurabilirler. Buldukları günün şartlarını iyi değerlendirebilen devletler, bazı davranışları da belli oranda etkileyebilirler. Ancak bu etki küresel bir etki değildir. Hatta konumlandıkları coğrafyada bulunan diğer etkin güçlerden veya hegemon güçlerden tamamen bağımsız olarak bir davranış göstermezler. Bu açıdan Türkiye, “Orta Büyüklükte Devlet” kategorisinde gösterilebilir. Türkiye’nin dış politikası 2. Dünya Savaşı’ndan itibaren Batı yönelimlidir. Geleneksel olarak “Transatlantik Merkezli” ve Batılı devletlerle yakın ve derin bir ilişki hedeflemektedir.

---

¹²⁴ Maurice A. East, “Source, Size and Foreign Policy Behavior: A Test of Two Models”, *World Politics*, July 1973, Vol. 25, No. 4, Published by: Cambridge University Press, pp. 556-576, p.557.

¹²⁵ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar 1919-1980**, 9.Baskı, Cilt:1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.29.

¹²⁶ Adam Chapnick, “Middle Power”, *Canadian Foreign Policy*, Winter 1999, Vol. 7, No: 2, 73-82, s.73.

¹²⁷ Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar 1919-1980*, s.30.

Bu açıdan Batı'nın demokratik değerlerini özümsemeye çalışmakta ve Batı'nın önemli örgüt ve kurumlarına üyeliği önemsemektedir. 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanından bu yana, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı hariç hiç savaşmamıştır.¹²⁸

Görüleceği gibi ekonomik, askeri ve siyasi gücün kesişimi, bu dengeyi ortaya çıkarmaktadır. Buna ek olarak ekonomik refaha ulaşan eğitim seviyesinin yüksek olduğu toplumlar, teknoloji üretip pazarlayabilenler, nükleer güce veya silaha sahip olanlar, uluslararası politikada rakipsiz olduğu düşünülen süper devlet kategorisindedirler. Bu bağlamda yüzyıllara göre çeşitli ülkeler altın rezervleri, orduları, hanedanlık bağları ya da ticari gelişimleri ile güç kategorisinde üst seviyeye yükselmişlerdir. Örneğin, İspanya bu özellikleri ile 16. yüzyılda egemen konumdadır. 17. yüzyılda bu durum ticaret, sermaye piyasası ve donanma yapısı ile Hollanda'nın lehine gelişmiştir. Nüfus, kırsal endüstri, kamu idaresi ve ordusuyla 18. yüzyıl Fransa'nın bu etkiye sahiptir. 19. yüzyılda ise İngiltere görülmektedir. Özellikle sanayi, siyasal bağımlılık, finans ve kredi, donanma, liberal kurallar ve savunma açısından ada olma konumu bu durumda etkili olmuştur. 20. yüzyıl ise ekonomisiyle, bilimsel ve teknik ilerlemesiyle, evrensel kültüre olan etkisi, askeri açıdan gücü ve ittifak alanının geniş olması, liberal uluslararası rejimler ve uluslar aşırı iletişimin merkezi olarak ABD'nin lider ülke konumuna geçmesini sağlamıştır.¹²⁹

Bir devletin, sistemi etkileyebilme gücü, onu oluşturan ulusal özelliklerin artan veya azalan önemine göre değişebilmektedir. Devletlerin ulusal güce ait niteliklerini doğru belirlemeleri ve doğru kullanmaları gücü etkin kılan bir unsurdur. Konu ve alt başlıklar kesin sınırları içermemekle birlikte genel olarak bazı çerçeveler oluşturulmuştur.

---

¹²⁸ Barış Doster, "Türk Dış Politikası ve Bölgesel Güç Olma Çabaları", *Ortadoğu Analiz*, Haziran 2012, Cilt 4, Sayı 42, 18-27, s.19.

¹²⁹ Deniz Ülke Arıboğan, *Globalleşme Senaryosunun Aktörleri*, s.91.

Tablo 7
Kaynaklar, Yetenekler ve Araçlar¹³⁰

Kaynaklar (Tarih ve Coğrafya)						
Toprak İklim	Mineraller Ürünler	Nüfus	Yetenek/Tecrübe	Sanayileşme		
Yetenekler (Hareket Araştırması)						
Silahlar Askerler	Gayri Safi Milli Hasıla	Ticaret ve Sanayi	Tarım ve Sanayi	Teknoloji	Diplomatik Hizmet, İstihbarat	İletişim Araçları
Güç ve Etki						
X'in Y'yi zorlama yeteneği			X'in Y'nin kararını değiştirebilme yeteneği			
Güç/Kuvvet (Sopa)	Caydırıcılık (Kuvvet Tehdidi)	İkna (Havuç)			Saygı Gösterme/Riayet Etme Örtülü/Gizli Etki	
Araçlar		Araçlar				
Askeri Diplomasi Ekonomik Yapıtlar Manipülasyon/Yönlendirme (Hükümeti Devirme)		Askeri Diplomasi Kültürel Diplomasi Özellikle Ekonomik Teşvik Propaganda				
Güç ve etkinin pratiğinin her açıdan varyasyonları sonsuzdur.						

Hill'in tablosu, dış politikada temel araçların özünü tartışmadan önce kuramsal bir bakış açısı kazandırmaya yönelik olmuştur. Bu bağlamda bir seçim lüksüne sahip olan aktörlerin çoğu, kullanabilecekleri bir dizi araca sahiptir. Yumuşak veya sert olarak nitelendirilen bu araçlar, sıklıkla her ikisinin de birleşimini kullanma gerekliliği oluşturmaktadır. Kaynaklar, yetenekler ve araçlar arasındaki ilişki aynı zamanda bu üç terim arasındaki ayrımın anlam bilimden çok daha fazla olduğunu göstermektedir. Kaynaklar, tarih ve coğrafyadan türetilen, Renouvin ve Duroselle tarafından bir ülkenin dünya üzerindeki hırslarından çok, etkisinin sınırlarını belirleyen dış politikadaki temel güçler olarak isimlendirilen unsurları oluşturan öğelerdir. Bunlar arasında, yeryüzündeki mineraller, topraktaki verimlilik ve iklim kalitesi de vardır. Her ikisi de (her iki bölge ve nüfusun) konumu ve gelişme derecesi, hükümetlerin miras aldığı ve yalnızca bölgede bir "saldırganlık" olmadığı varsayıldığında, yeryüzünde değişebilen olgulardır.

¹³⁰ Hill, *The Changing Politics of Foreign Policy*, s.137.

Kaynaklar büyük ölçüde önem taşımakla birlikte dış politika için işlemsel araçlar değildir. Araçların seviyesine ulaşmak için kaynaklar, yetenekler arasında faaliyete geçirilmelidir. Bunlar, modern hükümetin sorumluluklarının, ayrı bölümlerinde varolabilecek ve kararların en azından orta vadede bir sonuç doğurmasını bekleyen tanınabilir öğeleridir. Bunlara silahlı hizmetler, teknolojik kapasite, eğitim seviyeleri, ticaret modelleri, diplomatik temsil ve ülke ekonomisinin genel gücü eklenmektedir. Güç ve onun kullanımından farklı olarak, yetenekler ölçülebilir olma eğilimindedir.¹³¹

Güç unsurlarının değerlendirilmesi yapılırken ulusal çıkarların ön planda olması, güç unsurlarının bu amaca yönelik geliştirilmesi ve bu amaçla yararlanılması devletlerin önceliği olmalıdır. Gücü belirleyen unsurların pasif, aktif veya potansiyel durumda olmaları önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Etkin ve süreklilik taşıyan unsurlar güç nitelikleri, önem ve öncelik açısından değişkenlik gösterebilmektedir. Devletlerin güç kapasitelerini geliştirebilmeleri için dış politika amaçlarının takip edilmesi, kapasitelerinin nitelik ve nicelikleri, amaçların desteklenmesinde bu kapasitelerin harekete geçirilmesi ve ödül ve tehditlerin güvenilirliği önemli koşullardır.¹³²

---

¹³¹ Hill, *The Changing Politics of Foreign Policy*, s. 136, 138.

¹³² K. J. Holsti, "The Concept of Power in the Study of International Relations", *The International Studies Association*, February 1964, Vol. 7, No. 4, Published by: Wiley, pp. 179-194, s.188.

Tablo 8**Dış Politikayı Etkileyen Faktörler/Ulusal Güç Unsurları¹³³**

Ekonomik Unsurlar	Askeri Unsurlar	Politik Unsurlar	Sosyo Kültürel Unsurlar
1- Ham madde zenginliği 2-Endüstriyel Kapasite 3-Tarımsal kapasite (iklim, sulama, çeşitlilik) 4-Ticaret Hacmi (dış alım, satım) 5-Toplam Milli Gelir 6-Kişi başına düşen milli gelir 7-Turizm potansiyeli 8-Yabancı yatırımlar ve sektörü	1-Askeri ittifaka üyelik 2-Silahların modernizasyonu 3-Personelin kalitesi 4-Personelin sayısı 5-Yerli askeri teknolojiye sahip olup olmadığı	1-Rejimin şekli 2-Anayasal durum ve halkın temsil kabiliyeti 3-Hükümete olan halk desteği 4-Hükümetin yapısı (tek parti, koalisyon, askeri, dikta) 5-Uluslararası saygınlık 6-Önemli Uluslararası kuruluşlara üyelik durumu 7-İnsan haklarına saygınlık ve adil bir hukuk düzeni 8-Politikacıların özgeçmişleri (Biyografi)	1-Din, Dil, İrk(Etnik Yapı) 2-Nüfus 3-Okuma yazma oranı 4-Yüksek eğitim durumu 5-Zorunlu eğitim 6-Milli Karakter 7-Milli Moral 8-Aile yapısı ve dayanışma 9-Sanat ve sanatçı olarak dünyadaki yeri
Bilimsel Teknolojik Unsurlar	Coğrafi Unsurlar	Jeopolitik Konum	
1-Teknoloji üretimi 2-Uluslararası başarısı olan bilim adamı sayısı 3-Bilim ve teknolojik eğitim kurumlarının durumu 4-Araştırma geliştirme faaliyetleri 5-Teknik personel kapasitesi	1-Savunma ve güvenliğe olan etkisi 2-İklim çeşitliliği 3-Topraklarının tarım ve hayvancılığa elverişliliği 4-Doğal kaynaklarının durumu	1-Ülkenin tipi (Kıta içi, Kıyı, Ada Devleti) 2-Komşularının sayısı 3-Komşuları ile olan anlaşmazlıkları 4-Komşuları ile olan ortak özellikleri (Din, Dil, İrk, Kültür vb.) 5-Ülkedeki etnik yapı ve azınlıklar 6-Uluslararası boğaz, su yolu, kara yolu, demiryolu, petrol ve doğal gaz hatları 7-Komşuları ve bölge ülkeleri ile olan etkileşim konulan ve derecesi (kültürel, ticari vb.) 8-Önemli bölge ve dünya ülkeleri halkı ile akrabalık veya ırkdaşlık 9-Bölge ve dünya güç merkezlerinin etkisi	

Dean G. Pruitt, uluslararası politikada, ulusal gücün etkisini, iki tür modele ayırmaktadır. Her ulusun tek bir güç ve nitelik düzeyine sahip olması, birinci tür modelin temelindeki varsayımı oluşturmaktadır. Siyaset Bilimci Organski (1958); bu düzeyi ölçmek için kişi başına düşen gelirin, nüfusun büyüklüğüne çarpılmasını kabaca bir gösterge olarak önermiştir. Organski'yi diğer kuramcılardan farklı kılan ise, ulusların kaynaklarını bazı temel birleşimlerle sıraladığı bir yapıya işaret etmesinden gelmektedir. Her ulusun sahip olduğu güç düzeyi hakkında eğer genel olarak bir fikre sahipsek, ulusların ittifak kurdukları güçlerle ilgili de bir dizi göstergeye dayanarak tahmin yürütülebilmesi mümkün hale gelmektedir. Sonuç olarak genellikle iki veya daha fazla gevşek bloğun güç seviyeleri kısmen birbirine denk düşmektedir. Bu durum güç dengesi olarak isimlendirilerek ifade edilmektedir. Ve böyle bir denge korundukça, küçük ulusların bağımsızlığı güvende olacağı gibi dünya barışı da sağlanacaktır.

¹³³ Nejat Tarakçı, **Devlet Adamlığı Bilimi: Jeopolitik ve Jeostrateji**, İstanbul: Çantay Kitabevi, 2003, s.186-188.

Organski, güç dengesi modelini eleştirerek, kendi güç geçiş modelini önermiştir. Her iki modelde gücün düzeyleri kavramını tahmin etmek ve açıklamak için, uluslararası ittifaklar ve savaşların patlak vermeye başlamasının birleşimini kullanmaktadır.¹³⁴

İkinci tür model ise, her ulusun güç düzeyinin ayırt edici bir özelliğe sahip olduğuna dayanan varsayımdır. Gücü en fazla olandan en az olana bir aralıkta uzanan ulusların, bu güçleri arasında hiyerarşik bir yapı vardır. İki ulus bazı konular üzerinde bir anlaşmazlığa sahip olduğu zaman, güç hiyerarşisi daha yüksek olanın kazanacağı öngörülmektedir.¹³⁵ Genellikle belli türdeki ulusal kaynaklar belli türdeki etkileriyle ilişkilendirilir. Örneğin; bir ulusla komşuları arasındaki sınırlar, o ulusun saldırılara karşı kendini koruma gücünü artırır, ancak askeri güç açısından komşuluk etme isteğini de zorlaştırır. Ayrıca güç hiyerarşisi modeli, gücün düzeyi kavramını açıklamakta başarısız olabilir. Bu durum karşısında kuramcılar genelde, güç kuramına sorundan soruna farklılık gösteren bir çerçeve çizerler. Sonuç olarak; uluslararası sorunlarda etki, kaynakların farklılığı ile biçimlenir. Kuramcıların, ulusların kaynaklarını onların temel gücü olarak konumlandırmaları ve öncelikle buna vurgu yapmaları, birinci tür modelin siyasetin temel savları konusunda yararlı olduğu kanaatini yaygınlaştırmıştır.¹³⁶

Güç tanımlarında iki grup unsur, (diğerlerine oranla) değişmez/sabit ve sürekli değişebilen unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Morgenthau'ya göre bu unsurlar; coğrafya, doğal kaynaklar, ekonomik güç ve sanayi kapasitesi, askeri hazırlık derecesi, nüfus, ulusal moral, ulusal karakter ve diplomasinin niteliğidir.¹³⁷ Başka bir tanıma göre ise, gücün en önemli üç kaynağı; coğrafi büyüklüğü ve konumu, doğal kaynakları ile nüfustur.¹³⁸ Bir görüşe göre, bir ülkenin gücünün göstergesi olarak, hammadde kaynakları, ulaşım sistemleri, demir üretimi, kömür, hidroelektrik, ekonomik büyüme oranları, eğitim seviyesi, nüfusun büyüme oranları, askeri kaynaklar karşılaştırılan veriler olarak sunulmuştur. Ancak bu verilerin kabul görmesi, bir devletin gücünü

---

¹³⁴ Dean G. Pruitt, "National Power and International Responsiveness", *Wiley on behalf of The International Studies Association*, February 1964, Vol. 7, No. 4, pp., pp.165-178, s.166, 167.

¹³⁵ Pruitt, *National Power and International Responsiveness*, s.167.

¹³⁶ Pruitt, *National Power and International Responsiveness*, s.167-168.

¹³⁷ Morgenthau, *Politics Among Nations, The Struggle for Power and Peace*, s.80.

¹³⁸ Mingst, *Essentials of International Relations*, s.106.

ölçmesi veya etkisinden çok yalnızca onun dayanaklarını çözmek içindir.¹³⁹ Morgenthau ise, dokuz güç elemanı sıralar. Bunlar coğrafya, doğal kaynaklar, sanayi kapasitesi, devletlerin askeri gücü, nüfus, ulusal karakter, ulusal moral, diplomasinin ve hükümetin kalitesini içermektedir. Ulusal gücün, bağımsız olması gereklidir. Dış politika sürecinde bu kaynaklar ve halk desteği arasında sağlanan denge önemlidir.¹⁴⁰

Güce yönelik değerlendirmeler dış politika analizlerinin merkezindedir. Bu değerlendirmeler uluslararası politikada tahminlerinde ve tarihsel süreç içerisinde dış politika konularının, problemlerin, potansiyel yabancı düşman ve müttefiklerin tanımlanmasının özünde vardır. Bu kapasite büyük ölçüde güç unsurları ya da gücün belirleyicileri olarak güç teorilerinin içerisinde yer almıştır. Ulusal güç kapasitesi, uluslararası ortamın bir parçası olarak ulusların davranışlarını da etkilemektedir. Zayıf devletler, daha güçlü devletlerin etki ve nüfuzuna daha duyarlı olabilir. Aynı zamanda kapasite açısından daha nitelikli devletler, bir sistem içerisindeki kontrolün görünümünü sunmak açısından da öne çıkarlar. Bir devletin ulusal gücünün sınırları, karşı devletlere karşı hedeflediği politikalarda, politik kaynaklarını verimli bir şekilde kullanmasında gerektirmektedir.¹⁴¹

Kuvvet ve güç arasındaki ayrım da önemli bir noktadır. Kuvvet genellikle, fiziki varlığın iş yapıcı elemanı olarak, duruşu harekete ve hareketi duruşa çeviren bir etken veya direnç kuran ve direnç kıran bir özellik şeklinde tanımlanmaktadır. Güç ise genelde, kuvvet kullanma yeteneği ve verimliliği olarak ifade edilir.¹⁴² Raymond Aron, kuvvet ve güç sözcükleri arasında şu şekilde bir ayrım yapmaktadır. Ona göre; kuvvetin, yapma, üretme ve tahrip etme kapasitesi vardır. Aron kuvveti, “uluslararası politikada bir siyasi birimin diğer birimler üzerinde iradesini kabul ettirme kapasitesi” olarak ifade etmektedir. Siyasi kuvvet, mutlak değildir ve bu nedenle insan ilişkileri ile ilgili bir olgudur. Uluslararası politikada da egemen devletlerin iradelerinin çatışması söz konusudur. Aron’a göre, güç ise daha çok araçlarla ilgilidir. Bireysel alanda bireyin

---

¹³⁹ Holsti, *The Concept of Power in the Study of International Relations*, s.186.

¹⁴⁰ Rasheed, *The Concept of Power in International Relations*, s.97.

¹⁴¹ James, H. Lebovic, “Capabilities in Context: National Attributes and Foreign Policy in the Middle East”, *Journal of Peace Research*, 1985, Vol: 22, No. 1, s.47,51.

¹⁴² Bayat, *Milli Güç ve Devlet*, s.3.

kaslarının gücünü ele alırsak, devlet düzeyinde ise devletin sahip olduğu silahlar (ve araçlar) anlamına gelmektedir.¹⁴³

Etki ve güç arasındaki ilişki, karmaşık bir durumu ifade etmektedir. Çünkü güce dayalı gibi görünmeyen etki şekilleri olduğu gibi, gücün etkiyle yalnızca dolaylı olarak bağlandığı şekilleri de vardır.¹⁴⁴ Güç, etki ve kapasite gibi iki temel unsurdan oluşmaktadır. Dolayısıyla, kapasitenin istenilen etkiyi doğurabilmesi için kullanılması veya kullanılma olasılığının yüksek olması gerekmektedir. Devletin ekonomik, siyasal veya başka nedenlerle veya ulusal ve uluslararası ortam nedeniyle kullanılmayan veya kullanılma olasılığı olmayan bir kapasiteyi güç olarak değerlendirmek bu yaklaşıma göre doğru olmamaktadır. Ayrıca, bu yaklaşıma göre güç göreceli bir kavramdır. Gücün, temel unsuru olan kapasitenin kullanılabilmesi için iki devlet arasında ilişki olması şarttır. Aralarında hiçbir ilişki olmayan iki ülkenin sahip olduğu kapasitelerin birbirlerine karşı herhangi bir anlamı kalmamaktadır.¹⁴⁵ Gerçek güç ve algılanan güç arasında farklılıklar olabilir. Bir ulusun gerçek güç düzeyi, nesnel olarak göz önüne alınsa bile, başka bir ulusun toplumlari tarafından zayıf veya güçlü olarak algılanabileceği de göz önüne alınmalıdır.¹⁴⁶ Kapasitesi üstün olan bir ülkenin kendinden daha zayıf olduğu belli olan bir diğeri ülkeyi etkileyememesi şaşırtıcıdır. Amerika'nın Kuzey Kore ve İran'ın nükleer programlarına yönelik ağırlık koyamaması bunun bir örneği olarak verilebilir. Bu durumda güçlü ülkelerin başarıları da, kendi kapasiteleri ile sınırlıdır. Bir ülkenin ya da aktörün gücü, sadece görünürde bazı kapasitelere sahip olmaya değil, diğeri ülkelerin sahip olduğu, bu ülkenin kapasitesini kullanma isteğine ilişkin algıya dayanmaktadır. Bir ülke, diğerilerini, kendi kapasitesini kullanma isteğine inandıramazsa, dünya siyasetinde etkisi azalacaktır. Bu açıdan iktidar/güç hesaplarında inanılrlık önemli bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁷ Güçlü bir devletin gücü yansıtma biçimleri de farklı olabilir. Bir devleti zayıflatmak,

---

¹⁴³ Numan Hazar, **Bilim ve Teknolojinin Uygarlıklar ve Dış Politika Üzerindeki Etkileri**, Ankara: Karınca Yayınları, Kasım 2012, s.42.

¹⁴⁴ Brown ve Ainley, *Uluslararası İlişkileri Anlamak*, s.73.

¹⁴⁵ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, 3. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, Ekim 1999, s.44

¹⁴⁶ Norman Z. Alcock ve Alan G. Newcombe, "The Perception of National Power", *The Journal of Conflict Resolution*, September 1970, Vol. 14, No: 3, Published by: Sage Publications, pp. 335-343, s.335.

¹⁴⁷ Viotti ve Kauppi, *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, s.202.

zayıf kalmasını sağlamak, bağımlı kılmak, parçalamak, istediği biçim ve rejime sokmak, siyasi, askeri, ekonomik imtiyazlar sağlamak, kısmen veya tamamen işgal etmek, yıpranmasını istemek gibi amaçları olan dış güç veya hegemon güç, hedef ülkedeki siyasi ve etnik yapıyı kendi amaçlarına uygun olarak düzenleme girişimlerinde bulunabilir. Bu girişimler, çoğunlukla dolaylı olarak uygulanır. Dolaysız olarak uygulanması, zaten beraberinde savaşı getirecektir. Dolaylı uygulamaların içerisinde terör hareketlerinin düzenlenmesi ya da desteklenmesi gibi girişimler yer alırken, aynı zamanda hedef ülkeye yönelik olarak resmi kimliği ile ekonomik destek ve kültürel işbirliği anlaşmaları imzalaması gibi girişimlerde görülebilir. Halkın siyasi görüş ve algısını yeni bir siyasi parti oluşumu ile ya da yakın olduğu siyasi partiler aracılığıyla destekleyerek kendi menfaatlerini benimsetme yolunu seçebilirler.¹⁴⁸

1.4.1. Siyasi Güç

Siyasi güç ile tanımlanan, öncelikle bir devletin doğrudan iç dengeleri ile ilgili bir durumdur. Bir devletin sınırları dışında sağlayabildiği etkinlik oranı, gücünü iç siyasi yapısından almaktadır. Devletin kendi menfaatlerini uygulayabilmesi, hedeflerine ulaşabilmesi için devlete ait işlerin düzeninin sağlanmış olması önemli bir husustur. İç politikadaki etkinlik, anayasaya ve yasalara uygunluk ve bunun sağlayıcısı konumunda olan siyasi iktidar ile bütünleşmektedir.

Siyasi güç sürecinde bir ülkedeki rejim, anayasal durum, hükümetin yapısı, seçim yapıları, diplomatik ilişkiler, adil bir hukuk düzeni, uluslararası kuruluşlara üyelikler ve uluslararası saygınlık gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Anayasa ve yasalar temel olmakla birlikte, yasama, yürütme ve yargının niteliği, siyasi iktidarların oluşum, değişim biçimleri ve yapısı siyasi gücü belirlemektedir. İç siyasi dengenin sağlanması için, tüm unsurların o devlet çatısı altında yaşayan toplumun ihtiyaçlarını karşılaması gerekmektedir. Eksikleri keyfi uygulamaların önünü açmakla birlikte, aynı zamanda da bir devletin, diğer devletlerin davranışları üzerinde olumlu/olumsuz bir etkide bulunmasına neden olur. Bu açıdan otoriter sistemler ve demokratik sistemler arasında önemli ayrımlar bulunur. Siyasi güç unsuruyla, bir devletin, başka bir devleti istediği

---

¹⁴⁸ Bayat, *Milli Güç ve Devlet*, s.45.

şekilde yönlendirmesi durumu devletin ekonomik, askeri ve teknolojik birikimleri ile de doğru orantılıdır.

Siyasi gücün sağlanması için, gerçek ve tüzel kişilerin, tüm resmi ve özel kurumların, siyasi partilerin ve devletin yasama, yürütme, yargı ve diğer temsil birimlerinin, devletin varoluş gerekçesine uygun bir biçimde ortak bir bilinç, tavır ve davranış sergilemesi gerekmektedir.¹⁴⁹ Siyasi güç içerisinde, önemli bir ayrıntı da karar vericilerin özelliklerini içermektedir.

Dış politika kararlarında bilgiyi kullanma, olasılıkları doğru değerlendirme, kararların yararlı/yararsız yönlerini değerlendirme ve değişik seçeneklerin sonuçlarının değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Bununla beraber, süreçte sorunu tanımlama ve soruna tüm açılardan bakarak daha geniş perspektifle bir bakış açısı getirmek süreci olumlu yönde etkilemektedir. Toplanan bilgiler sonucunda alternatif seçenekler yaratmak da sürece katkı sağlamak açısından önemlidir. Sonuç olarak dış politika, dış politika üretme sürecini bir dizi kararlara bölmektedir.¹⁵⁰ Karar alıcılar, bu süreç içerisinde gerek ulusal gerekse uluslararası ortamdan destek ya da baskı görmek suretiyle etkilenebilirler.

Siyasi güç, bir ülkenin iç politik yapısının, vatandaşların karar süreçlerindeki etkisinin, siyasal örgütlenme şekillerinin, yerel ve milli yönetim biçimlerinin o ülkenin bünyesine ve çağın gereklerine olan uygunluğunun, ülkenin diplomatik alanda etkinliğinin, uluslararası anlaşmalara uygun davranışının ve siyasetçilerin liderlik niteliğinin bütününe teşkil etmektedir. Siyasi gücün temel öznesi vatandaşdır. Bu nedenle, vatandaşın desteğini almayan bir siyasi iktidarın devamlılığı söz konusu değildir.

Bir ülkenin hükümet programları, ülkenin geleceğe yönelik beklentilerini belirlemektedir. Ancak, hükümet programları, bir ülkenin dış politika uygulamalarının tamamını içermez. Uluslararası sistemdeki ani değişiklikler, bölgesel gelişmeler ve/veya iç siyasal sistemdeki değişiklikler, dış politika uygulamalarını etkilemektedir. Aynı zamanda ideoloji değişiklikleri, hükümet değişiklikleri ya da kamuoyu baskısı gibi nedenler de dış politika stratejilerini değiştirmektedir. Bu nedenle siyasi gücün niteliği,

---

¹⁴⁹ Bayat, *Milli Güç ve Devlet*, s.33.

¹⁵⁰ Brown ve Ainley, *Uluslararası İlişkileri Anlamak*, s.63.

iç ve dış etkenlerle etkileşim içinde belirleyici olmaktadır.¹⁵¹ Uygulanan kararlar, o ülkeye ait dış politika tercihlerini oluşturmaktadır. Bu kararların uygulama alanları ise genelde rekabet ettikleri diğer devletler, devletlerin oluşturdukları ittifaklar, bu devletlerin coğrafyalarında faaliyet gösteren etnik, dinsel vs. gruplar ve hükümet dışı örgütlenmelerin faaliyet alanlarına yönelik olmaktadır. Bu hedefe yönelik çalışmalar bazen tam olarak yerine getirilirken, bazen de bilinçli olarak bu hedeflere yönlendirme ve belirli alanları hedef dışına çıkarma çabası da güdülebilmektedir.¹⁵²

Bir ülkenin siyasi kapasitesi en az dört unsuru içermektedir. Bunlarda ilki insan kaynaklarıdır. Özellikle büyük nüfusu ve eğitim seviyesi yüksek olan ülkeler siyasi kapasiteye etki edecek diplomatik ve bürokratik kaynaklara sahip olurlar. Bu durum uluslararası ilişkilerde etkin politika yapma imkânına erişmelerini kolaylaştırmaktadır. İkinci unsur ise iletişim teknolojileridir. İletişim teknolojilerinin siyasi kapasiteye etkisi kuşkusuz gerek bölgesel gerekse küresel düzeyde bilgi elde etme gücünü arttırmaktadır. Bir devletin, dünyanın herhangi bir yerindeki diplomat ve temsilcilerin faaliyetlerini koordine etme ve yönlendirme başarısı ileri telekomünikasyon ve ilgili teknolojilerin kullanılması ile daha hızlı gerçekleşmektedir. Üçüncü unsur ise itibardır. Ülkelerin, itibar ve saygınlıkları siyasi kapasitenin etki alanı içerisindedir. Son unsur ise hükümet sistemleridir. Hükümet sistemleri siyasi kültür ve siyasi sistemin yapısı ile iç içedir. İç ve dış politika süreçleri, bir ülkenin siyasi sisteminin toplumsal ve kültürel yanlarından etkilenir ya da bunlarla sınırlanabilir.¹⁵³ Siyasi gücün ortaya çıktığı önemli alanların başında diplomasi de olan etkinlik gelmektedir. Diplomasiyi iyi uygulayabilen devletler, siyasi güçlerinin karşı tarafta bıraktığı etkinin değerini artırabilir ve temsil açısından ise siyasi güçlerini gösterme fırsatı bulurlar.

Diplomasi, uluslararası sistemde devletlerarasındaki etkileşimlerin artmasıyla birlikte karşılıklı meselelerin çözülmesi amacıyla resmi veya gayri resmi görüşmeleri içermektedir. Standart diplomatik uygulamalar, amaçları karşılama yetersiz olduğunda, devletler tarafından ekonomik araçlar kullanılır. Bu araçlar, ekonomik

---

¹⁵¹ Nevin Yurdsever Ateş, “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ve Hükümet Programları”, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ed. İdris Bal, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s.31.

¹⁵² Gürses, *ABD Dış Politikasında Realizm ve İdealizm*, s.2.

¹⁵³ Viotti ve Kauppi, *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, s.203, 204.

yaptırımlar içinde hedef ülkeye karşı ticaret kısıtlamaları veya askeri yaptırımlar içerisinde, silah üretimi ve ticaretinin kısıtlanması şeklinde olabilmektedir.¹⁵⁴

Yönetim biçiminin nasıl olduğu, halkın yönetime karşı tutumu ve insanların yönetime karşı ne kadar güçlü ve etkili olduğu gibi sorular siyasi güce ilişkin sorulardır. Bu cevaplar, ulusal gücün tümüne cevap vermese de, siyasi boyut hakkındaki değerlendirmeleri cevaplar niteliktedir. Bir hükümetin yetersiz olması, devletin potansiyel gücünü de yok edebilir. Hükümetlerin gerçek biçimleri, güçlü ve zayıf yönleriyle ulusal gücün uygulanmasında rol oynamaktadır. Bir devlet içerisindeki siyasi gelişmişlik düzeyi önemlidir. Bu düzey, ulusal çıkarlar peşinde ulusal hükümetin insan ve maddi kaynakları kullanarak, özellikle daha etkili ve verimli olmasını kapsamaktadır. Bu açıdan tam bir güç potansiyeli için bir ulusa ait, yönetimle ilgili idari becerileri oldukça önemlidir.¹⁵⁵ Siyasi güç, diğer tüm güç unsurlarını olumlu veya olumsuz yönde insan ögesi ile etkilemektedir.

1.4.2. Askeri Güç

Tarih boyunca ulusal gücün ölçümü askeri güce dayandırılmıştır. Askeri zaferler genellikle yeni bir gücün doğuşunun habercisiyken, diğer ulusal gücün bozguna uğraması da bir ulusun düşüşünü temsil etmiştir. Ancak askeri güç, silahların, gerekli araç ve personelin bir araya gelmesinden daha fazla bir gücü işaret etmektedir. Askeri gücün önemli faktörleri, liderlik, moral ve disiplindir. Silah teknolojisinin kalitesi ve bilimsel buluşlar tüm ülkeler için askeri unsuru etkileyen bir yapıdadır. Benzer biçimde devletler dışındaki terörist gruplar veya devlet dışı aktörlerin de yeni askeri teknolojilere sahip olması önemli bir tehdit unsurudur. Kitle imha silahları ise bu açıdan öncelikli konumdadır.¹⁵⁶

Askeri güç unsuru, ulusal güvenliğe yönelik tehditlerde, güvenlik mücadelesinin bir gereğidir. Aynı zamanda ülke topraklarının, öz değerlerinin, çıkarlarının iç ve dış tehlikelere karşı savunulmasını da ifade etmektedir.¹⁵⁷ Askeri güç, ulusal politikaların

---

¹⁵⁴ Alden, *Foreign Policy Analysis, Undergraduate Study in Economics, Management*, s.20.

¹⁵⁵ David Jablonsky, "National Power", *Parameters*, Spring 1997, 27, 1, pp.34-54, s.44,45.

¹⁵⁶ Jablonsky, *National Power*, s.43,44.

¹⁵⁷ Tuncer Topur, **Küreselleşme Jeopolitika ve Milli Güvenlik**, Okumuş Adam Yayınları, Aralık 2006, s.11.

uygulanmasında kullanılan fiziki bir güç olarak tanımlandığı için somut bir gücü yansıtmaktadır. Bu güç unsuru, devletin gerek krizleri önlemede gerekse gerilimli konularda caydırıcılığının fazla olmasında da etkilidir. Savaşta askeri güç, karşı tarafın askeri gücünün savaşıma azmini kırmaya çalışmaktadır. Bu açıdan askeri güç hem bir tehdit aracı, hem de karşı tarafın askeri gücü için de bir hedeftir.¹⁵⁸ Askeri gücün, teknolojik anlamda da ileri seviyeye taşınması ve caydırıcılık gücünü arttıran bir etmendir. Güvenliği tehdit eden alanların belirlenmesi ise her ülkede farklı yorumlanabilir. Bir devletin varlığına ve egemenlik alanına yönelen tehditlere karşı savunma yapılması, devletin hayati çıkarlarına zarar vereceği için önem arz etmektedir. Ancak hangi tehdide karşı hassasiyet gösterileceği konusu devletler açısından değişebilmektedir.

Diplomasi ve silahlı kuvvetlerin arasındaki uyum, savunma gücünün barış zamanında etkili biçimde değerlendirilmesine olanak vermektedir. Askeri gücün, dış politikada etkin bir konum sağlaması için, önemli oranda silahlı kuvvetlerin de etkin olması gerekmektedir. Bu yüzden dünya siyasi sisteminde etkin bir konuma ulaşmak isteyen ülkeler, daima güçlü ordulara sahip olmaya önem vermişlerdir.¹⁵⁹ Askeri güç kavramının içeriğinde, öncelikle dikkat çeken unsur şiddet ve zor kullanma unsurlarını içinde barındırmasıdır. Bu bağlamda güçlü olmak demek, gerektiği koşullarda “şiddete” başvuramayı da ifade etmektedir. Örneğin; ABD silah ihracatında dünyadaki en büyük pazar payına sahip ve dünyada en çok askeri harcama yapan ülkedir.¹⁶⁰ Bu nedenle süper güç konumunu koruyabilmesinde de, askeri gücü yüksek ordusunun önemi büyüktür. Aynı şekilde okyanus ötesi savaşlarda devletin uçak gemisine sahip olması ya da operasyon yapacağı devlete yakın bir konumda üsse sahip olması gibi unsurlar askeri gücü arttıran unsurlardır. Ayrıca saldırı ve savunma amaçlı füze sistemlerine sahip olmak da askeri gücü sağlamaktadır. Buradan hareketle, siyasi ve ekonomik alanlardaki gelişme ve ilerlemenin güvenlikten bağımsız düşünülemediği de önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

¹⁵⁸ Suat İlhan, **Jeopolitik Duyarlılık**, 1. Basım, TTK, İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 1989, s.65.

¹⁵⁹ Said Yılmaz, “Uluslararası İlişkilerde Güç ve Güç Dengesinin Evrimi”, *Journal of Strategic Studies*, Beykent Üniversitesi, 2008, 1 (1), 27-65, 2008, s.39,40.

¹⁶⁰ Viotti ve Kauppi, *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, s.210.

Ülkelerin, ulusal güvenliklerine yönelik algı ve anlayışları, buldukları coğrafyaya göre biçimlenmektedir. Ülkelerin, coğrafyaları içerisinde yaşadıkları deneyimleri ve buna ek olarak komşularıyla olan ilişkileri sonucunda kazandıkları birikimleri, tarihi bir süreci oluşturmaktadır. Bu tarihi süreci yaşayan, birikimi olan ülkelerle, olmayan ülkeler arasında bilinç farkı ortaya çıkmaktadır.¹⁶¹ Toplumsal süreçte, savunma birey ve toplumlarda kendilerine yönelecek bir tehlikeye karşı, meşru bir zemine oturmuştur.

Günümüzde modern silah ve araçların çeşitliliğini göz önüne alırsak ve birçok ülkenin kendi silahlarını, kendi ülkelerinde üretmediklerini düşünürsek, askeri gücün en önemli dayanak noktasının yeterli bir ekonomik güç olduğu ortaya çıkacaktır. Aynı şekilde teknolojik gelişmelerin de bu alanda kullanılması askeri gücün etkinliğini arttıracaktır. Bir devletin silahlı kuvvetleri genel olarak kara, deniz ve hava gücünden oluşmaktadır. Bu nedenle bu kuvvetlerin birbirleri arasında kurulan uyumu ve dengesi önemlidir.

2. Dünya Savaşı'nın sonunda ilk kez kullanılan nükleer silahlar ve artık sıklıkla duyduğumuz biyolojik silahlar, askeri güç için yeni bir dönem başlatmıştır. Yüksek tahribat ve yok etme gücüne sahip nükleer silahlara, daha fazla devletin sahip olmasıyla birlikte askeri güç farklı bir boyutta değerlendirilmeye başlanmıştır. Nükleer güce sahip olan devletler arasında olası bir nükleer savaşın ortaya çıkması durumunda, diğer devletin karşı tepkiyi aynı şekilde nükleer silahlarla vermesi durumu "Dehşet Dengesi" olarak ifade edilmektedir. Bu denge bir yandan nükleer savaşın olanaksızlığına işaret ederken, bir yandan da devletlerin nükleer silahlarını arttırma yoluna gitmesine neden olmuştur. Sonuç olarak bir ülkenin askeri gücünün uluslararası düzeydeki etkinliği nükleer silahlara sahip olmak, diğer ülkelerdeki askeri varlık buldurmak¹⁶², stratejik ve taktiksel açıdan haberleşme yeteneği, ateş desteği ve manevra yeteneği ve kuvvetlerin lojistik destek, barınma ve idamesini sağlaması şeklinde özetlenebilmektedir.¹⁶³

---

¹⁶¹ Topur, *Küreselleşme Jeopolitika ve Milli Güvenlik*, s.25.

¹⁶² Üsler ve denizaşırı varlıklar gibi.

¹⁶³ Yılmaz, *Uluslararası İlişkilerde Güç ve Güç Dengesinin Evrimi*, s.40.

1.4.3. Ekonomik Güç

Ülkelerin uluslararası alanda yapacakları siyasi ve askeri atılımlarının temel dayanak noktası, gelişmiş bir ekonomik sisteme sahip olmaktır. Bir ülkenin ekonomik anlamda kendi kendine yeterlilik düzeyi ya da tam tersi başka devletlere ekonomik bağımlılık düzeyi, dış politika sürecinde değerlendirilen önemli bir olgudur. Ekonomik kapasite ve gelişme, gücün sosyal ve doğal belirleyicilerinin her ikisi ile de bağlantılıdır. Artan karşılıklı bağımlılıklar, ulusal gücün ekonomik boyutunda önemli değişikliklere neden olmuştur. Ulusal ekonomiler, uluslararası ticaret ve finans piyasalarına, küresel ölçekte daha bağımlı hale gelmişlerdir.¹⁶⁴

Yeryüzündeki hammadde ve doğal kaynakların eşitsiz dağılımı, ekonomik ilişkilerin temelidir. Ekonomik ilişkilerin seyri, uluslararası sistemde etkinlik kazanan Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve çok uluslu şirketler gibi ekonomik aktörlerin de eklenmesi ile bölgesel boyutun ötesine taşınmıştır. Bu aktörlerin ulusal ekonomi üzerindeki belirleyici rolü, devletlerin bireysel davranma imkânını kısıtlayan bir ortam oluşturmuştur. Sermayenin, dünya ülkelerine yayılması ve dünyayı tek bir pazar olarak ele alması ifadesine karşılık gelen küreselleşme süreci ile birlikte devletlerarasındaki ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler, karşılıklı olarak etkileşim içerisine girmişlerdir. Benzer bir yaklaşımla ulus devletlerin fiziki sınırlarının dışında bir süreç başlamıştır.

Modern dünya siyasetinde küreselleşmenin etkisi ile ülkeler arasında birbirine bağımlı bir sürecin yaşanmaya başladığı, bu açıdan ekonomik anlamda kendi kendine yeterli olmayan bir ülkenin dışa bağımlı olmaktan da kurtulamadığı bir ekonomik gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik güç, özellikle askeri güce oranla daha kolaylaştırıcı bir güçtür. Ekonomik açıdan, tek taraflı yaptırımlar sonuç sağlayabilmekte ve şartlar nadir olarak bir tehdide dönebilmektedir.¹⁶⁵

Ekonomik gücün kapsamı, bir ülkenin sahip olduğu ekonomik kaynakların tümüdür. Bu kaynakların başında, öz kaynaklara dayanan ham madde zenginliği gelmektedir. Özellikle yeraltı (petrol, doğalgaz vb. enerji kaynakları) ve yerüstü kaynaklarının

---

¹⁶⁴ Jablonsky, *National Power*, s.42,43.

¹⁶⁵ Gregory F. Treverton, Seth G. Jones, "Measuring National Power", National Security Research Division, *Rand Corporation*, 2005, s.9.

kullanılabilmesi, bu kaynakların devamlı olmasını ve işlenebilmesini sağlayan endüstriyel kapasite ve donanımına sahip olmak önemlidir. Bir devletin, ekonomik yapısındaki mal ve hizmet üretimi, ihracat ve ithalat oranları, kişi başına düşen milli gelirin yüksekliği, tarımsal kapasitesi ve yabancı yatırımları gibi veriler bu gücün istatistiklerini oluşturmaktadır. Alınan ekonomik kararların çerçevesi çizilirken, uzun vadedeki sonuçlarının değerlendirilmesi, kriz, savaş veya barış zamanları da ortaya çıkabilecek ekonomik zafiyetlerin önüne geçilmesi de bu güç unsurunun içerisinde değerlendirilen faktörlerdir. Bu açıdan ekonomik kalkınma, ülkenin tüm yapısı üzerinde etki oluşturacak ve her yönüyle güç kapasitesine doğrudan katkı sağlayacak bir faktördür.

1.4.4. Doğal Kaynaklar

Ekonomik gücün bir girdisini de doğal kaynaklar faktörü oluşturmaktadır. Bu nedenle doğal kaynaklar, değerlendirildiği takdirde bir ülkenin sahip olduğu önemli bir güç faktörü halini almaktadır. Doğal kaynaklar, coğrafya ile yakın ilişkili tamamlayıcı bir güç unsurudur. Bu hayati faktör; ticari yatırımları, ekonominin sanayileşmesini ve toplumun geçim kaynağını olanaklı kılmaktadır. Doğal kaynaklar, tarıma elverişli arazilerin, sanayinin gelişmesi için kömür, petrol ve uranyum gibi kaynakların, enerji kaynakları için nehirlerin, gayri safi milli hasıla düzeylerini belirleyen demir çelik üretim seviyelerinin ve askeri hazırlıkların düzeylerinin ve ticaret dengesinin temelini oluşturmaktadır.¹⁶⁶

Doğal kaynaklara sahip olmak, devletlere siyasi anlamda güç katan bir olgudur. Doğal kaynakların kullanımı, pazarlanması ve işlenebilmesi, ülkelerin ekonomilerinin sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktadır. Petrol ve doğalgazın tüketim ve kullanım açısından diğer kaynaklara oranla daha öncelikli bir konumda bulunması, doğal kaynaklar içindeki stratejik değerlerinden gelmektedir. İran ve Suudi Arabistan gibi ülke örneklerinde olduğu gibi petrol gücü, dünya ekonomik sistemini etkileyen bir güçtür. Ancak bu kaynakların yeryüzündeki eşitsiz dağılımı, kriz, çatışma ve savaş gibi olguları besleyen bir etken haline dönüşmüştür. Doğal kaynaklara sahip gelişmiş ülkeler, bu kaynakları verimli bir biçimde kullanmaktayken; doğal kaynaklara sahip,

---

¹⁶⁶ W. Raymond Duncan, Barbara Jancar-Webster, Bob Switley, **Power Factors in International Relations**, Second Edition, World Politics in the 21st Century, Pearson Longman, 2004, s.93.

ancak teknik bilgi ve sermaye açısından yetersiz ülkeler ise, güç açısından bu faktörü değerlendirememektedir. Ülke ekonomisi ve doğal kaynaklar arasındaki ilişki, dünya ticaretini etkileyecek ve değiştirebilecek önemdedir. Ancak bir devlet doğal kaynakları fiziksel olarak sınırları içerisinde bulundursa da bu kaynakları geliştirmek üzerinde siyasi gücü ve kontrolü olmadığı sürece o devlete ait bir güç unsuru sayılmayacaktır.¹⁶⁷ Aynı zamanda doğal kaynaklara sahip olmak, gerekli bilimsel bilgi ve teknolojik yeterliliklere sahip olunmadan bir anlam ifade etmemektedir. Kaynakların çıkarılması, işlenmesi, üretilmesi ve ihraç edilebilmesi için bu yeterlilikte olmayan ülkeler gelişmiş ülkelere ihtiyaç duyacaklardır. Bu durumda, kaynaklara sahip olmak önemli bir güç unsuru olmakla beraber tek başına yeterli değildir.

1.4.5. Nüfus Gücü

Nüfusa (demografik) dayalı güç unsuru, dış politika analizlerinde ayrı bir konumdadır. Çünkü insan, devlet içerisinde başlıca bir güç kaynağıdır. Bu nedenle toplam gücün uygulanması, eyleme dönüştürülmesi ve geliştirilmesi de, ancak bu güç kaynağı ile mümkündür.¹⁶⁸ Nüfus, özellikle ekonomik kalkınma ile birlikte üretim ve tüketim üzerinde oldukça etkilidir. Nüfusun sayısı, yaş, cinsiyet, eğitim özellikleri, dağılışı, göçler ve artışlarla birlikte nüfus artış hareketliliği, siyasi ve kültürel alanlarda değerlendirilmesi gereken ve gelişmişlik düzeyini gösteren bir öneme sahiptir. Ayrıca nüfus unsuru, devletlerin büyük ordular kurabilmelerinde de önemlidir. Aynı zamanda nüfusun az veya çok olması, ulusal gücü de etkilemektedir. Bir ülkenin sahip olduğu nüfus potansiyeli karşısında ekonomik olarak yetersizliği, bir devletin dış politika hedeflerini gerçekleştirmesini zorlaştıran bir faktördür. Kişi başına düşen geliri yüksek seviyede olan bir ülke ise, nüfus potansiyeli açısından yeterli değilse bu durum da o ülkenin dış politikasında eksiklik oluşturacaktır.¹⁶⁹

Bir ülkede nüfus unsurundaki değişimler, bazı alanları doğrudan etkileyecek kapasitedir. Örneğin, dünyadaki nüfusun hızla artması ile birlikte enerji kaynaklarına ve enerjiye olan ihtiyaç da doğru orantılı olarak artmaktadır. Bu açıdan nüfusun artması

---

¹⁶⁷ Jablonsky, *National Power*, s.41.

¹⁶⁸ Bayat, *Milli Güç ve Devlet*, s.193.

¹⁶⁹ Sümer, *Dış Politikada Süreklilik-Değişim Çekişmesi*, s.75.

tüketimi arttıracaktır. Ekonomik anlamda ihracatın azalması veya ithalatın artması sonuçlarını ortaya çıkaracaktır. Bu durum kişi başına düşen milli gelirin azalması ile sonuçlanacak ve işsizliğin artması ile daha fazla göç durumu yaşanacaktır. Olumlu açıdan bakıldığında ise, genç bir nüfusa sahip olması, mal ve hizmetlere yönelik talebin artarak yeni pazarların önünü açması gibi etkenleri de beraberinde getirmektedir. Nüfusun azaldığı durumlarda yaşam ve hizmet kalitesinin arttığı bir gerçektir. Ancak aynı zamanda yaşlı nüfusun artması ve yine ekonomik anlamda iş gücünü yetersiz kılacak bir durumdur.

Nüfusun nicelik ve nitelik açısından bir güç unsuru olarak kabul edilmesi niteliğinin güce olan katkısını ön plana çıkarmaktadır. Nüfusun kalabalık ve bağımlı nüfus olması, gelişme sürecini geciktiren bir etki yapacaktır. Nüfus, genç ama eğitilmiş ve üretken değilse, istihdam sorunları ortaya çıkacaktır. Güç kaynağı olarak kabul edilen nüfus miktarını, asker sayısı ile ilişkilendirmek de, tek başına yeterli değildir. Nüfusun şehirleşme oranı, göç hareketlerine katılım ve eğitim düzeyi gibi nitelikleri, siyasi güç kaynağı haline gelip gelmemesinde belirleyicidir.¹⁷⁰ Bu açıdan nüfusun gücü önemli olduğu kadar sürekli değişken bir potansiyel içerdiğinden dikkate değer konuların başında gelmektedir.*

1.4.6. Sosyal ve Kültürel Güç

Nüfus ile birlikte düşünülebilecek etkili bir faktör ise, sosyal ve kültürel güç unsurudur. Ortak bir geçmişi paylaşan ve birlikte yaşama arzusu taşıyan insan toplulukları, bu gücü doğrudan etkilemektedir. Bir devleti oluşturan halkın, değerlerinin, karakterinin ve kültürünün oluşturduğu güçtür. Bu güç, devleti oluşturan halkın niteliğini, inançlarını, değer yargılarını, kültür seviyelerini, dil, din, aile ve toplum yapısını yansıtmaktadır. Ayrıca bilim ve teknolojiye verilen önemin etkisi yüksektir. Eğitim ve kültür seviyesi yüksek olan bir milletin hayat standartları da, yüksek seviyededir. Milli duyguların

---

¹⁷⁰ Hamza Akengin, **Siyasi Coğrafya, İnsan ve Mekân Yönetimi**, 3. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, Eylül, 2013, s.115.

* Sosyal Bilimci Thomas Maltus, 1792'de "Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme" yayınlamış, bitki ve hayvanların müthiş artma gücünün altını çizerek, insan nüfusunun kontrol altına alınmadığında, her yirmi beş yılda ikiye katlanacak biçimde geometrik bir ilerleme ile artacağını savunmuştur. Maltus'a göre gıda arzının nüfus artışıyla orantılı olarak artmaması insanlık adına iyi sonuçlar yaratmayacaktır. Maltus'un öngörülleri ile düşünüldüğünde, 1820'lerden 1920'lere kadar dünya nüfusu iki katına çıkıp, iki milyara ulaşmıştır. 1925'ten 1976'ya kadar tekrar ikiye katlanarak dört milyara, 1990 itibarıyla 5.3 milyara ulaşmıştır. 21. yüzyıl sonlarında dünya nüfusu tahminleri 11 milyar ile 15 milyar arasında değişmektedir. Bknz: Viotti ve Kauppi, *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, 2014.

yüksek olması, toplumu ilgilendiren olaylara aktif katılım sağlanmasına ve halkın duygu ve düşüncelerinin dış politika kararlarında önemli bir etkiye sahip olmasına katkı sağlamaktadır. Birbiriyle etkileşim halinde bulunan güç unsurlarının oluşmasında önemli bir payı vardır. Örneğin; coğrafi güç ile açıklandığında farklı bir anlam kazanmaktadır. Çünkü kültür, farklı doğal kaynaklara, iklime ya da tarıma elverişli/elverişsiz arazilere sahip bölgeler üzerinde de değişkenlik göstermektedir. Bu coğrafi yapı ve kaynaklar, kültürü biçimlendirmektedir.

Sosyal ve kültürel unsurlar üzerinde herhangi bir otorite krizi nedeniyle meydana gelebilecek ekonomik, ideolojik, dini, etnik, ırksal, dilsel ya da diğer kültürel farklılıklar ile bölünen toplumların karar alıcıları uluslararası arenada etkili olamazlar.¹⁷¹ Tarihsel gerçeklik, her devlet ve milletin, bazı değer birikimlerine sahip olurken, değer kayıplarına da uğramadığını göstermiştir. Ancak manevi değerler yitirilmediği takdirde, maddi kayıplar zaman içerisinde tekrar yerine getirilebilmektedir.¹⁷² Sosyal ve kültürel gücü aktif kılan birlik ve bütünlük ilkesidir. Yine bu bölümde ele alınabilecek “kültür emperyalizmi” de, toplumların kültürel değerlerini değiştirmeye ve tarihsel birikimin silinmesine yönelik olarak geliştirilen politikalar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal ve kültürel unsurlar, gücün daha yumuşak biçimi şeklindedir. Bu açıdan sosyal ve kültürel unsurların dolaylı tehdit olarak algılanmaları çoğunlukla göz ardı edilmektedir.

1.4.7. Bilimsel ve Teknolojik Güç

Güç unsurlarını ileriye taşıyan ve geliştiren bilimsel ve teknolojik güç unsurudur demek yanlış bir ifade olmayacaktır. Ulaşım, haberleşme ve teknoloji alanındaki yenilikler çok hızlı bir süreçte ilerlemekte ve dünyadaki gelişmelerden devletlerin kendilerini soyutlayamadıkları bir bilgi çağı yaşanmaktadır. Siyasi gücün, teknolojik unsurlarla birleşmesi dünya iletişim çağında devletler tarafından en fazla üzerinde durulması gereken konulardan biridir. Özellikle bilgilerin anında ulaşması ve analiz edilmesi açısından gereklidir. Bilimsel ve teknolojik güç unsuru, özellikle askeri ve ekonomik güç üzerinde doğrudan etkilidir. Örneğin, 15. yüzyılda denizcilik alanında ilerleyen

---

¹⁷¹ Viotti ve Kauppi, *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, s.206.

¹⁷² Bayat, *Milli Güç ve Devlet*, s.255.

lkeler, teknolojik alt yapılarını bu yönde geliştirmişlerdir. 19. yüzyıldan itibaren ise, sanayinin gelişmesi ile birlikte, teknoloji gelişim göstermiştir.

Morgenthau, 15. yüzyıldan, 19. yüzyıla kadar olan genişleme döneminde, Avrupa'nın, Amerika'ya, Afrika'ya, Yakın ve Uzak Doğu'ya oranla daha ileri bir savaş teknolojisine sahip olduğu için dünyada üstün bir yer kazandığını ve bu üstünlüğünü koruduğunu vurgulamaktadır. 20. yüzyılda, savaş tekniğinde dört büyük yenilik olmuştur. Bu yenilikler ilk yararlananlara, bir üstünlük kazandırmıştır. Bunlardan birincisi 1. Dünya Savaşı'nda ilk olarak Almanya tarafında kullanılan denizaltılardır. İkincisi, İngilizler tarafından kullanılmaya başlanan tanklardır. 1. Dünya Savaşı'nın sonunda kullanılan tanklar, müttefiklerin zaferini sağlayan önemli unsurlardan biri olmuştur. Üçüncüsü, hava kuvvetlerinin, kara ve deniz kuvvetleriyle, stratejik ve taktik yönden eşgüdümünün sağlanmasıdır. Son olarak, nükleer silahların ortaya çıkması savaş teknolojisini farklı bir yönde değişime uğratmıştır. Modern savaşlarda, en büyük saldırı gücü, çok sayıda askere sahip uluslara değil daha büyük sanayi potansiyeline sahip uluslara ait olmuştur. Ancak bu durum savaşta zafer kazanmak için her zaman yeterli olmamıştır. Ekonomik açıdan teknolojik gelişmeler kullanılan doğal kaynağın bulunduğu ülkenin gç değerlendirmesini de etkilemektedir. Örneğin, uranyumdan atom enerjisinin elde edilişi, bu enerjinin askeri amaçla kullanılma olasılığı, uluslar arasındaki gç hiyerarşisini etkilemiştir.¹⁷³

Deniz, kara ve hava taşımacılığı büyük ölçüde alt yapıya dayanmaktadır. Bu nedenle altyapı sağlanırken, sadece limanlar veya hava alanları değil, dağlar, gller ve nehirlerin yarattığı coğrafi zorlukların ortasında bulunan kara yolu ve demir yolu hatlarının da bu kapsamda geliştirilmesi gerekmektedir. 19. yüzyıldan bu yana geçen sürede yelkenli gemileri harekete geçiren rzgr gücünden, odun veya kömürle çalıştırılan buharlı motorlara, ardından petrolle çalışan yanmalı motorlara ve nükleer enerjiyle çalışan bazı donanma gemileri ve denizaltılarına kadar taşımacılıktaki teknolojik gelişmeler oldukça etkileyici bir hal almıştır. Bu durum taşıma rotalarını elinde bulunduran devletlere de artı bir değer katmaktadır.¹⁷⁴

---

¹⁷³ Hazar, *Bilim ve Teknolojinin Uygarlıklar ve Dış Politika zerindeki Etkileri*, s.35-37.

¹⁷⁴ Viotti ve Kauppi, *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, s.103.

21. yüzyılda gelişen dünyada güvenlik açısından sorunların giderek artması ve karmaşıklaşması da siber tehdit tehlikesini geliştirmiştir. “Siber Uzay” olarak da isimlendirilen alan bu açıdan uluslararası sistem ve hukuk açısından kapsam dışındadır. Bu açıdan aktörlerin belirsiz olması ve siber uzayın hızı ulus-devletleri internet dünyası karşısında yetersiz bırakmaktadır. Ancak devlet kontrolünün artması da bu alana yönelik muhalefeti de arttıran bir faktördür. Bu şiddet durumu, siber güvensizliği yükselten ve siber çatışmayı ve nihai olarak siber savaş olasılığını ortaya çıkarmaktadır.¹⁷⁵

1.4.8. Coğrafi Güç

Doğadan kaynaklanan tartışma, nesnel fiziki-coğrafi şartların, geçmiş ve gelecekteki insan toplumlarının meydana gelmesinde bir açıdan bağımlı ve belirleyici olduğu gerçeği üzerinedir.¹⁷⁶ Coğrafi güç, tüm insan topluluklarına gerek bireysel gerekse toplumsal davranış biçimleri açısından yaşadıkları coğrafyaya göre alışkanlıklar kazandıran bir unsurdur. Dış politikada coğrafi güç unsurunun en önemli ve ayırt edici özelliklerinden biri, gerek fiziki gerekse beşeri tüm unsurlardan faydalanmasıdır. Hatta kimi zaman askeri, kimi zaman ekonomik, kimi zamansa siyasal öğelerin belirli düzeyde var olması ile açıklanan devletin gücü, jeopolitikçiler tarafından özel bir coğrafi alana sahip olmakla eş tutulmuştur.¹⁷⁷ Coğrafi alanı değerli kılan ekonomik ve siyasi değişimler olabildiği gibi, çatışma ortamları, kriz, savaş veya nüfus değişiklikleri gibi nedenlerde sayılabilir. Tüm bu gelişmeler siyasi coğrafyayı olumlu veya olumsuz açıdan etkileyen faktörlerdir. Örneğin, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından eski Sovyet coğrafyasında bağımsızlık kazanan devletlerin durumu bu açıdan değerlendirilebilir.¹⁷⁸

---

¹⁷⁵ Salih Bıçakçı, “21. Yüzyılda Siber Güvenlik”, *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, Mustafa Aydın (Ed), 1. Baskı, İstanbul, Ağustos 2013, s.49, 50, 51.

¹⁷⁶ Mark Bassin, **Politics From Nature Environment, Ideology, and the Determinist Tradition**, A Companion to Political Geography, Edited by John Agnew, Katharyne Mitchell, /Gearoid O Tuathail, Blackwell Publishing, 2003, s.27.

¹⁷⁷ Arıboğan, *Globalleşme Senaryosunun Aktörleri*, s.91.

¹⁷⁸ Akengin, *Siyasi Coğrafya, İnsan ve Mekân Yönetimi*, s.20.

Coğrafi güç unsuru, bir ülkeye ait konumu, büyüklüğü, sınırları ve o coğrafyaya ait özelliklerinin tümünü barındırmaktadır. Bu açıdan içinde yaşanan coğrafyayı iyi tanımak kadar avantajlarından faydalanmakta önemlidir.

Coğrafya, siyasi coğrafya ve güç konusunda, kara alanını düzenlemek, kontrol etmek ve yönetmek açısından gücün kullanımına yöneliktir. Günümüzde ise sabit bölgelerin ve sınırlandırılmış devletlerin tanınması, devletlerin siyasi bakış açılarındaki anlayışlarının değişmesi ile hegemonya ve otorite kurdukları alan üzerinde son sözü söyleyemedikleri gerçeğini ortaya koymaktadır.¹⁷⁹

Tablo 9

Ülkelerin Dış Politikasında Siyasal Coğrafyanın Rolü¹⁸⁰

İç Coğrafi Faktörler		Dış Coğrafi Faktörler
Fiziki Coğrafya Özellikleri		
Yüzey şekilleri, İklim, Toprak, Akarsu, Deniz ve Göller, Ormanlar.	⇒	Alan: Büyüklük Biçim: Şekil
Beşeri Coğrafya Özellikleri		
Nüfus Miktarı, Yaş ve Cinsiyet Durumu, Eğitim Seviyesi, Kültür Seviyesi, Teknolojiyi Kullanma Seviyesi, Dil, Din.	ETKİ	Sınırlar: Sınırların özellikleri
İktisadi Coğrafya Özellikleri		
Yeraltı ve Yerüstü Kaynakları (Madenler, Enerji Kaynakları), Sanayi, Ulaşım, Ticaret.	⇐	Konum: Denizlere, komşulara, adalara, yarımadalara, su ve kara geçitlerine, önemli ulaşım alanlarına göre.

Tablo 9’da görüldüğü gibi iç coğrafi faktörler, fiziki, beşeri ve iktisadi coğrafya özellikleri olarak üç bölüme ayrılmaktadır. Yeryüzü şekilleri, iklim, toprak, akarsu, denizler, göller ve ormanlar, fiziki coğrafyanın alt unsurlarıdır. Beşeri coğrafya özellikleri, nüfus, yaş ve cinsiyet, eğitim ve kültür seviyesi, teknoloji, dil ve din gibi etkenleri kapsamaktadır. İktisadi coğrafya özellikleri ise yeraltı ve yerüstü kaynaklar, sanayi, ulaşım ve ticaret hacmini oluşturmaktadır. Dış coğrafi faktörler, ülkenin konumu, sınırlar ve özellikleri, alan ve biçim olarak ayrılmıştır. Bir devletin dış

¹⁷⁹ Allen, *Power A Companion to Political Geography*, s.95.

¹⁸⁰ Ali Demirci, “Küreselleşen Dünyamızda Coğrafyanın Siyasal Gücü ve Türkiye Ölçeğindeki Rolü”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Temmuz 2005, Sayı:12, İstanbul, 1-16, s.11.

politikasını etkileyen tüm özellikler birbirleri ile etkileşim halindedir. Bu nedenle bir bütün halinde değerlendirilmesi ve kullanılması gerekmektedir.

Coğrafi açıdan güç, çoğunlukla askeri ve güvenlik açısından ön plana çıkmaktadır. Coğrafi gücün etkisi, öncelikle askeri olarak bir operasyon, açık denizlere ulaşım, güç merkezlerine yakınlık veya uzaklık olanaklarına ve küresel güçlerin çatışma alanlarına mesafesine bağlı olarak değişmektedir.¹⁸¹ Coğrafi olarak, büyüklük açısından ölçülen büyük topraklar ve aynı zamanda görece zayıf devletlerin otoritesi altında olan çok geniş topraklar vardır. Örneğin; eski sömürgeci güçler arasındaki toprak paylaşımlarının mirasçısı olan çoğu Afrika devletinin durumu bu şekildedir.¹⁸²

1.4.9. Ulusal Güç Unsurlarının Değerlendirilmesi

Bir ülkenin dünya üzerindeki konumu, dış politikada diğer güç unsurlarıyla birleşerek o ülkenin diğer ülkelerle kıyaslandığında ortaya çıkan değerini göstermekte ve büyüklüğünü olumlu veya olumsuz olarak ortaya koymaktadır. Bir ülkenin konumu yalnızca mekân ile birlikte ele alınmaktan çok, zaman kavramıyla birlikte de düşünülmeli ve zamanın koşullarına göre ele alınmalıdır. Bu açıdan coğrafi değerleri dikkate almayan ulusal güç araştırmaları eksik kalmaktadır.

Güç unsurlarının analizine yönelik olarak, genel bir “evrensel güç” tanımı yapmak, zaman, mekân ve konular açısından zordur. Bu durumun temel nedeni, uluslararası ve bölgesel sistem içerisindeki yapıların değişkenlik göstermesi ile güç olgusunun içinde barındırdığı anlamlar da değişmektedir. Aktörler, denetimine sahip oldukları kaynakları bir güç olarak yönlendirebilir, ya da güç olarak tanımlanan kaynaklar bir güç unsuru olmaktan çıkabilmektedir. Bu durum uluslararası sistemin değişimine göre biçimlenmektedir. Ulusal gücün bütün unsurlarının birbirleri ile ilişkili halde olması nedeniyle sınıflandırılması ve ölçülmesi zordur aynı zamanda güç unsurlarının birbiri üzerindeki etkileri de analiz edilmelidir. Gücün belirli değerleri hem dinamik hem de göreceli bir yapıdadır. Değerlendirmeler kısa sürede güncelliğini yitirebilirler. Örneğin bir nükleer gücü devre dışı bırakan durum, nükleer gücün kendi niteliğinden çok,

---

¹⁸¹ Cevdet Tanyeli, **Milli Strateji ve Oluşumunda Etkileyici Faktörler**, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1990, s.10

¹⁸² Yves Lacoste, **Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları: 16, Ekim, 2007, s.13.

sistemin yapısı, yani kamuoyunun bu tür kullanımlara karşı takındığı veya takınabileceği tutumlar üzerine şekillenebilmektedir. Özellikle küreselleşme ve bilgi teknolojilerinin daha fazla insan topluluklarının ilgi alanına girmeye başlamasıyla, uluslararası kamuoyu da önemli bir güç unsuru olarak görülmektedir.

Bir devletin, ulusal güvenlik çıkarları, güce başvurmasını zorunlu tutarsa, bunu karşı ülkeler nezdinde inandırıcı bir biçimde ortaya koyması çoğu zaman etkili olmaktadır. Bunun için o ülkenin yeterli güce ve gücü kullanacak siyasi idareye sahip olması gerekmektedir.¹⁸³ Ulusal güç ile ilgisi olan niteleyici insani faktörler, ulusal karakter ve ulusal moraldir. Çünkü her ikisi de rasyonel olarak öngörülemeyen, belirli kalıcı ve bağlayıcı etkileri olan unsurlardır. Bu nedenle uluslararası politikada, uluslararası siyasetin ölçekleri içine dâhil edilmeleri mümkün değildir.¹⁸⁴ Ulusların, yaşadıkları tüm büyük felaketlerden sonra bile bütünlük içinde var olmaları, herhangi bir kaos ortamına izin vermemeleri ve karar alıcıların aldıkları kararları ulusça desteklemeleri, bu durumun en önemli örneğidir. İzlenen diplomasi ve hükümetlerin nitelikleri ise, böyle durumlarda ortaya çıkmaktadır.

İletişim teknolojilerinin kullanılması sayesinde belirli sıradağlar üzerinde yeni ulaşım yollarının keşfedilmesi, bu konudaki örneklerden biridir. Ekonomik büyümedeki farklılıklar güç merkezlerinin dağılımını farklılaştırmış, üretim teknolojilerindeki gelişme ise doğal kaynaklara olan talebi değiştirmiştir. Bundan dolayı jeopolitik sabit değil değişkendir.¹⁸⁵ Aynı şekilde bir ordunun nüfus sayısı açısından yeterli olması, askeri güç açısından o devletin güçlü olduğu anlamına gelmemektedir. Teknolojik ve ekonomik yeterliliklerin de askeri gücü geliştirmeleri gerekmektedir. Benzer biçimde önemli doğal kaynaklara sahip olan bir devlet, bu kaynakların kullanılması, işlenmesi ve pazarlanması anlamında bilimsel ve teknolojik güce ihtiyaç duymaktadır. Tek bir alana etki eden tüm güç dinamikleri, diğer alanlarda etkiyi sınırlarsa, beklenen aktif dış politika açılımı sağlanamamış olmaktadır. Çünkü hiçbir güç unsuru tek başına yeterli olmayacaktır. Güç unsurlarının her birinin etkisi yanında, birbirlerine olan etkileri de analiz konusudur. Aynı zamanda uluslararası sistemde etkin bir konuma yükselebilmek

---

¹⁸³ Öymen, *Ulusal Çıkarlar, Küreselleşme Çağında Ulus Devleti Korumak*, s.165.

¹⁸⁴ Morgenthau, *Politics Among Nations, The Struggle for Power and Peace*, s.96.

¹⁸⁵ Akengin, *Siyasi Coğrafya, İnsan ve Mekân Yönetimi*, s.9.

için potansiyel güç unsurları, dinamik güce dönüştürülmelidir. Sonuç olarak, devletin ekonomik, askeri ve bunun yanında siyasi gücünün büyüklüğü, devletin jeopolitik çıkarlarının uygulanmasındaki etkisini ve katılımını arttırmaktadır. Bu açıdan bir devletin sınır komşularının ötesindeki etkisi de fazlalaşmaktadır.¹⁸⁶

Ulusal güç unsurlarının geliştirilmesini altı aşamada belirlemek gerekirse, bunları aşağıdaki şekilde ifade etmek mümkündür:

1. Unsurların durumlarının tespiti,
2. Ulusal hedeflere göre gerekli seviyenin tespiti,
3. Gerekli seviyeye çıkarılması,
4. Gerekli seviyenin sürdürülmesi,
5. Unsurların birbirleriyle olan ilişkilerinin değerlendirilmesi,
6. Ulusal stratejiye olan etkisinin değerlendirilmesi şeklinde olacaktır.¹⁸⁷

Ulusal güç unsurları arasındaki etkileşimlerin ulusal güce olumlu veya olumsuz katkıları olabilmektedir. Bu nedenle güç unsurlarının aynı oranda artış göstermesi, birbirinden ayrı değerlendirilmemesine ve bu sayede dengenin korunmasına katkı sağlamaktadır. Ülkeler güç unsurlarının kazandığı değerler ile dünya siyasi yapısına göre değer kazanabilmekte veya bu değeri kaybedebilmektedir. Bu durum sürekli bir değişken de olabilir.

Ulusal güç unsurlarının hemen hepsinin öncelikli potansiyel unsuru insanlardır. Haritalar üzerinde belirlenen her alan, insanlarla değer kazanmaktadır. İkinci olarak önemli olan unsurun ekonomik yeterlilikler olduğu görülmektedir. Ülkelerin uluslararası siyaset alanındaki belirleyici konumu ekonomik üstünlüklerinden ileri gelmektedir. Bu nedenle denilebilir ki ekonomik güç diğer unsurlar üzerinde itici bir etki oluşturmaktadır. Bu açıdan siyasi bağımsızlık ve ekonomik bağımsızlık arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Aynı şekilde enerji güvenliği ile ulusal güvenlik konusu da doğrudan bir ilişkiyi gerekli kılmaktadır. Bir devlet ekonomik, siyasi, askeri, toplumsal, bilimsel, kültürel gücü ile karşısındaki devlete yönelik yaptırım uygulayabilmektedir. Bu durum çoğunlukla bir devletin askeri müdahale yöntemine

---

¹⁸⁶ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, İnkilap Kitapevi, Çev: Yelda Türedi, 1997, s.61.

¹⁸⁷ Tarakçı, *Devlet Adamlığı Bilimi: Jeopolitik ve Jeostrateji*, s.255.

başvurmadan karşısındaki devletin rızasını almasını ya da karşısındaki devlete karşı rıza oluşmasını sağlamaktadır. Örneğin bir ülke ithalata bağımlı ise ve bu bağımlılığının yüksek bir oranı enerji gibi stratejik maddelerse, o ülkenin hem ekonomisi, hem savunması hem de güvenlik ve dış politikası bu durumdan etkilenecektir. Dolayısıyla tüm bu güç unsurlarının içindeki olanaklar, yetenekler ve amaçlar bir bütün olarak bir ülkenin dış politikada büyük mü, orta mı yoksa küçük mü olduğu sonucunu verecektir. Ayrıca bu sınıflandırma o ülkenin ne kadar etkili olup olmadığını da gösterecektir. Bu nedenle bir ülkenin doğal yapısı olarak görülen coğrafyası, siyasi ve ekonomik düzlemde düşünüldüğünde tüm dengeleri belirleyebilecek bir etkiye sahip hale gelebilmektedir. Bu yüzden jeopolitik ile coğrafyanın tüm verileri aktif olarak değerlendirilmektedir. Bir devletin bu güç parametrelerinde kendi yeterliliklerinin tespitini iyi yapması ve bunun bilincinde olması gelişme sağlayabilmesi için gerekli bir ön koşuldur.

Gücün kapsamına etki eden farklı unsurlar gücün kapsamını sınıflandırarak detaylı bir analize ulaşma amacı taşırlar. Burada üzerinde durulması gereken konu, öncelikle potansiyel gücün gerçekçi bir biçimde belirlenmesidir. Daha sonra ise, bu potansiyelin ne kadarının, hangi etkenler aracılığıyla kullanılabilirdiği, değişkenliği (zayıflama veya artma kapasitesi), sürekliliği/sürdürülebilirliği gibi noktalar yoğunluk kazanmaktadır. Bir örnekle açıklamak gerekirse, petrol kaynaklarını topraklarında barındıran bir ülke, yalnızca bu enerji kaynağına sahip değildir. Aynı zamanda enerji kaynaklarının, dünya ekonomisini ve siyasetini etkileyen yapısı nedeniyle bu potansiyeli aktif hale dönüştürebildiği ölçüde güç kazanacaktır. Tam tersi durumda ise, yalnızca potansiyelin bulunması ve petrolü yüzeye çıkaracak gerekli teknolojik alt yapı yetersizliği ise, bu kaynağın katacağı gücü, bir başka devlete bağımlı kılma sürecine dönüştürecektir.

1.5. Tüm Dünyayı Çevreleyen Bilim: Jeopolitik

Devletlere yönelik dış politika analizi değerlendirmeleri yapılırken, karar sürecine etki eden unsurların çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Bu unsurlar; kalıcı ya da kısa süreli olabilmektedir. Bu açıdan belirgin veya kapalı bir biçimde de değerlendirilebilir. Coğrafi faktörler dışında, nüfus yoğunluğu, ülkenin ekonomik durumu, toplumsal açıdan etnik faktörler, hükümet şekli, dışişleri bakanlarının ön yargıları gibi unsurlar da sürece eklenmektedir. Bu açıdan bir ülkenin, dış politikasının tümüyle ya da bu

politikanın bir parçasının tamamen coğrafyaya bağılı olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Fakat devletlerin coğrafi özelliklerinin değışmez bir yapıda olması, coğrafi taleplerinde aynı kalması sonucunu oluşturmaktadır.¹⁸⁸ Bir ülkenin dünya üzerindeki konumu ile doğrudan ilgili olan coğrafi gücün, dış politika kararlarına yönelik etkisi jeopolitik biliminin doğuşuna kaynaklık etmiştir. Coğrafi konumun jeopolitik bir değer taşıyıp taşımadığı ise tüm güç unsurlarıyla birlikte biçimlenmektedir. Bu açıdan o ülkenin diğer ülkelerle kıyaslandığında ortaya çıkan değeri ve büyüklüğü olumlu veya olumsuz olarak ortaya konulabilir.

Tarihi sürecin başlangıcından günümüze kadar geçen süre içerisinde karakterler, davranış, sosyal organizasyon, sosyal süreçler ve bir toplumun alinyazısı coğrafya çevresine bağılı bir durumda olmuştur. Nüfusun yeryüzüne dağılması, yoğunluğu, ırk farkı, ekonomik, politik ve sosyal organizasyonun karakteri, milletlerin ilerlemesi ya da çökmesi, dinsel inançların ve fikirlerin karakterleri, aile ve evlenme biçimleri, sağlık ve doğurganlık, zekâ, cinayetler, intiharlar ve kültür eserleri, edebiyat, şiir, uygarlık özetle hemen hemen bütün sosyal olaylar, coğrafi faktörlerden etkilenmiştir.¹⁸⁹

Uluslararası ilişkiler bağlamında coğrafyanın etkisinin olup olmamasından öte, bu etkinin karar vericilerin politikalarını ne ölçüde yönlendirdiği konusu önem arz eder. Ülkelerin yapısal özellikleri başlığı altında da tanımlanan tarihi tecrübeleri, kültürel özellikleri, ulusal yapısı ve coğrafi konumu, sabit unsurları içerir. Coğrafya, sabit bir unsur olarak kaçınılmaz bir yazgı olarak düşünöldüğünde, dış politikada yarar sağlayan veya zarara neden olan politik açılımları ne ölçüde değiştirebilecek/etkileyebilecek bir olgu olduğu yönündeki tartışmaları beraberinde getirmektedir.

Tarihi süreç içerisinde jeopolitik kavram olarak tanımlanmamışken bile imparatorluk ve krallıklar, coğrafyayı daima kullanmışlardır. Hem kendi hem de kaynakların ve ticaret yollarının güvenliklerini güçlendirmek için, sınırlarını doğal engellere dayandırmaları ve güçlü komşularına karşı tampon bölgeler oluşturmaları, bu durumun açık

---

¹⁸⁸ Nicholas J. Spykman, "Geography and Foreign Policy I", *The American Political Science Review*, February 1938, Vol. 32, No. 1, pp. 28-50, s.28, 29.

¹⁸⁹ P.A. Sorokin, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, Çev: M. Münir Raşit Öymen, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1994, s.102,103.

örnekleridir.¹⁹⁰ Aynı zamanda dünya üzerinde etkinlik kurmak isteyen devletlerin geniş coğrafyalara sahip olmak ve ele geçirmek için verdikleri savaşlar bu önemin sürekliliğinden kaynaklanmıştır. Ancak süreç içerisinde geniş alanlardan çok, sahip olunan coğrafya üzerindeki değeri arttırmanın ve kullanmanın yöntemleri değişmiştir. Ortak bir hayatı ve kültürü paylaşan bir toplumun, siyasal açıdan örgütlenmesi ve devlet niteliğini kazanabilmesi için en önemli koşullardan biri, üzerinde bütünlüğünü ve hâkimiyetini sağladığı bir kara parçasına sahip olmasıdır. Bu kara parçasının karşılığı ise coğrafyadır. Otorite ve egemenliğin uygulandığı, normal kamu düzeninden sorumlu bulunduğu ve savunmasını sağlama iddiasında olduğu açıkça sınırlanmış bu alan üzerindeki aidiyet duygusu ise, tüm toplumlarda aynı önemdedir.¹⁹¹ İnsan topluluklarının hayatları, ait oldukları toprak üzerindeki gerek yer altı gerekse yerüstünde mevcut olan tüm hammadde kaynakları ile gelişme gösterir. Bu kaynakların kullanımı, zenginlik ve refah düzeyini arttırabileceği gibi, bu kaynaklara yönelik tehditleri de içinde barındırmaktadır.

Bu açıdan coğrafya aslında doğrudan gücü temsil eden bir olgudur ve güç ilişkilerinin seyri de, jeopolitik biliminin temel noktasını oluşturmaktadır. Örneğin; İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Türkiye'nin Asya ve Avrupa kıtaları üzerinde toprakları bulunan bir ülke olması nedeniyle önemli suyollarıdır. Akdeniz'den Karadeniz'e ve Karadeniz üzerinden, diğer denizlere geçiş için bu iki boğaz, köprü görevi görür. Boğazlar, geçiş yolları olması nedeniyle coğrafi bir değer taşır. Ancak daha önemlisi, olası bir savaş durumunda, güç unsuru olarak Türkiye'nin stratejik önemini arttıracak olmalarıdır. Petrol, doğalgaz, su ve değerli diğer madenler gibi doğal kaynaklar, birer mekânsal öge olarak değerlendirildiğinde, bu olgular, jeopolitiğin ilgi alanına girer ve güç bağlamında uygun politikalarla bölgesel ve küresel anlamda etki yaratabilirler.

Siyasi coğrafya teriminin kullanımı 1750'den başlamış ve Fransız Filozofu Turgot, topraklardan, tarımsal yerleşimden ve siyasi örgütlenmelerden etnik dağılımlara kadar coğrafi gerçekler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yaptığı girişimlere atıfta bulunmuştur. Ancak terim 1890'lardan itibaren daha yeni bir anlam kazanmıştır.

---

¹⁹⁰ Nejat Eslen, **Küresel Hamleler Anahtar Stratejiler**, 1. Basım, Ankara: Tek Ağaç Kitap Basım Yayım, Mart 2005, s.13.

¹⁹¹ Lacoste, *Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi*, s.10.

Modern siyasi coğrafyaya sınırların ve düzenlerin merkezîyetçiliğinden dolayı gücün ve bölünmelerin konusu rehberlik etmiştir. Siyasi coğrafya tarihsel olarak değişmiştir ancak sınır, düzen ve güç konuları bu dayanağın merkezinde olmaya devam etmiştir. Siyasi coğrafya, insanlar ve siyasi toplum arasındaki engellerin nasıl inşa edilip, yıkıldığını, farklı coğrafi örgütlenme ilkelerinin (imparatorluklar, devlet sistemleri ve ideolojik-maddi ilişkiler gibi) nasıl meydana geldiğini veya güçten düştüğünü, dünya siyasi haritası üzerinden dünyayı nasıl yaşadığımızı ve hayal ettiğimizi yeniden üreten maddi süreçleri ve siyasi hareketleri ortaya koymaktadır. Engeller, yalnızca küresel ve uluslararası olarak değil, aynı zamanda şehirlerin komşuları ve ülkelerin bölgeleri arasında da etkin bir biçimdedir. Ayrıca engeller, kavramsal ve ideolojik olduğu kadar ekonomik ve fizikseldir. Siyaset, aynı şekilde basit olarak sadece devlete yönelik değil, sosyal grupların ortak örgütlenmelerine karşı da olan faaliyetleri (karaların kullanımındaki değişiklikler gibi) veya siyasi sınırları aşan hedefleri de (çevreye ait ve kalkınma ile ilgili amaçlar gibi) içermektedir.¹⁹²

Siyaset ve coğrafya arasındaki ilişkilerin başlaması, özellikle 15. yüzyıldaki büyük coğrafi keşiflerle birlikte gelişmiştir. 16. yüzyılda da Jean Bodin ve Montesquieu gibi yazarlar, kara ve devlet arasındaki ilişkilere yönelik çalışmalar yapmıştır.¹⁹³ Örneğin Avrupa'nın kenarında kalan Britanya adaları Yeni Çağ ile birlikte canlılık kazanmıştır. Kristof Colomb'a kadar varlığı bilinmeyen Amerika, özellikle 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Atlantik ve Pasifik Okyanusları arasında siyasal ve ekonomik etkinliklerin bir merkezi haline gelmiştir. Büyük coğrafi keşifler sonucunda deniz yolları önem kazanmıştır. Öte yandan, İlk ve Orta Çağlarda Asya ile Avrupa arasındaki ticari teması sağlayan karayollarının geçtiği Anadolu, transit taşımacılığındaki bu önemini Britanya Adaları ve Amerika gibi dünya üzerinde aynı konuma sahip olmasına rağmen, deniz yollarının bulunmasıyla başlayan yeni dönemde sürdürmemiştir.¹⁹⁴

Siyasi kültürdeki bölgesel farklılıklar, 1980'lerin ortalarından beri, evrensel teorileri eleştirmek, yer, bölgesel kimlik, kültür, yerellik gibi kavramların yeniden

---

¹⁹² Allen, *Power A Companion to Political Geography*, s.2.

¹⁹³ Jean Gottmann, "The Background of Geopolitics, Military Affairs", *Society for Military History*, Winter, 1942, Vol. 6, No. 4, pp. 197-206, s.198,199.

¹⁹⁴ Kamil Günel, *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, 4. Baskı, İstanbul: Çantay Kitabevi, Ekim 2008, s.113.

keşfedilmesine yol açmıştır. Bu açıdan eylemler bireysel, toplumsal ve mekânsal koşulların sonucu olarak görülmelidir. Siyasi coğrafya için bu kavram, alan ve güçle ilgili çatışmaların daha uygun bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır.¹⁹⁵ Bu açıdan, ekolojik politika ve kaynak çatışmaları, bölgesel çatışmalar ve sınırlar, jeopolitik ve kimlik politikaları, küreselleşme, yeni uluslararası ilişkiler ve siyasi gücün sembolik temsili gibi araştırma alanları çoğunlukla birbirinden ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlı alanlar haline gelmiştir.¹⁹⁶

19. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise bölgelere ayrılan devletlerin ve yayılmacı imparatorlukların sömürgeleştirici politikalarının içerisinde yeni bir coğrafi güç olarak ortaya çıkan belirsiz alanlar oluşmuştur. Bu alanlar, çevrelenmiş ve kuşatılmış, ancak açıkça belirtilmemiş ve talep edilmemiş, aynı zamanda da Avrupa-merkezci hayal ürünü olarak imparatorluk ve hükümete ait kurumların egemenlik otoritesine yenilmiş alanlardır. Bu alanlar, ilk zamanlardaki coğrafi düzende hemen hemen tamamıyla çerçevesi çizilen ve işgal edilmiş kapalı alanlar olarak değerlendirilirken; imparatorluğun yetki kullanması, teknolojik değişikliklerin dönüştürücü etkisi ile yeni düzenin başlangıcı ve büyük güçlerin başkentleri içinde coğrafi gücün farklı bir biçimini meydana getirmiştir. İşte coğrafi gücün bu yeni biçiminin adı, sonradan jeopolitik olarak anılmıştır.¹⁹⁷ Coğrafya, somut bir biçime haritalar üzerinden dönüştürülmekte ve tüm varsayımlar ve öngörüler haritalar aracılığıyla netlik kazanmaktadır. Siyasal sistemler, yönetimler, doğal kaynaklar veya insan nüfusu sürekli değişkenlik gösterebilir, ancak ülkelerin konumlarından kaynaklanan farklılıklar (kıtaların, denizlerin ve adaların yerleri gibi) değişmeyen unsurlar olduğu için dış politikada istikrarlı bir süreç izlemek coğrafyayı iyi bilmek ile yakından ilişkilidir.

Tüm bu bilgilerin sistematikleştirilerek kullanılması sonucu ortaya çıkan siyasi coğrafya çalışmaları 19. yüzyılın sonlarında jeopolitik biliminin başlangıcını oluşturmuştur. Coğrafya bağlamından yola çıkılarak yapılan siyasi yorumların ve analizlerin tümü zaman içerisinde “*Jeopolitik*” adı altında bilimsel bir altyapı kazanmıştır. Jeopolitiğin

---

¹⁹⁵ Paul Reuber, “Conflict Studies and Critical Geopolitics-Theoretical Concepts and Recent Research Inpolitical Geography”, *GeoJournal*, 2000, Vol. 50, No. 1, Published by: Springer, Veritabanı: Jstor, pp. 37-43, s. 38.

¹⁹⁶ Reuber, *Conflict Studies and Critical Geopolitics-Theoretical Concepts and Recent Research Inpolitical Geography*, s.39-41.

¹⁹⁷ Gearóid Ó Tuathail, *Critical Geopolitics*, 1996, s.12.

bilimsel olarak değer kazanmasında, siyasi coğrafya çalışmalarının önemi büyüktür. Bu açıdan jeopolitik, siyasi örgütler, devletler ve devletlerin coğrafı ortamlarından kaynaklanan farklılıkları inceleyen siyasi coğrafyadan oldukça farklı bir yapıda olmuştur. Siyasi coğrafya ise yalnızca, Alman jeopolitiğinin doğuşuna kaynaklık eden kökeni ve süreci anlamak açısından önemli bir konumda kalmıştır.¹⁹⁸

İnsanların yaşadığı yerlere değer yüklemesi ve coğrafyanın da temelde bir mekân/yer bilimi olması, coğrafya ve iktidar arasındaki ilişkiyi bu çerçevede açıklamaktadır. Coğrafya, genellikle zararsız olarak algılanmasına rağmen, dünya coğrafyası doğanın bir ürünü değil, bu alanı düzenlemek, işgal etmek ve yönetmek için gc üzerinde rekabet eden otoriteler arasındaki çatışma tarihinin ürünü olarak da değerlendirilmiştir.¹⁹⁹ Bir devletin veya halkın jeopolitik tarihi dile getirildiğinde, bundan anlaşılması gereken, Fernand Braudel'in bahsettiği farklı tarih zamanlarının, geçmişin uzun ve bugünkü çağın kısa zamanlarının hesaba katılması ve devletlerle komşuları arasındaki jeopolitik gc ilişkilerinin ön plana çıkarılmasıdır.²⁰⁰

Küresel açıdan büyük sayılabilecek ani değişimler, siyasi haritaların devamlılığı açısından coğrafyayı düşünme zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir. Coğrafya özellikle strateji ve jeopolitik için en temel argümanları sağlayan unsur olmuştur. Strateji, Napolyon'un tanımladığı gibi bir diplomatik ve askeri davranış tutumunu belirleyen zaman ve meknı kullanma sanatıdır. Jeopolitik, kendi stratejisini belirlerken, her devletin karşılaştığı dış çevrenin çalışma alanını da içermektedir. Bu evre, aynı zamanda var olmak ve avantaj sağlamak için mücadele eden diğer devletlerin de varlığıdır. Jeopolitik, coğrafyanın insanlığın bölünmeleri üzerindeki etkisidir. Napolyon'a göre, bir ulusun dış politikasını bilmek, coğrafyasını bilmekle eş anlamlıdır. Morgenthau ise göre jeopolitiği, "sahte bilim" olarak nitelendirmiştir. Çünkü coğrafya faktörü, mutlak bir biçimde inşa edilmektedir.²⁰¹

---

¹⁹⁸ Gottmann, *The Background of Geopolitics*, s.198.

¹⁹⁹ Tuathail, *Critical Geopolitics*, s.1.

²⁰⁰ Lacoste, *Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi*, s.11.

²⁰¹ Kaplan, *The Revenge of Geography*, s.52.

Jeopolitik, çoğu zaman reelpolitik* ile özdeşleştirilmiştir. Çünkü tarih sürecinde savaşlar çoğunlukla ideal değerler için değil, coğrafyanın sağladığı çıkarlar için; gücü öne çıkararak ve güç kullanarak, özetle jeopolitik gerekçelerle yapılmıştır.²⁰² Bu açıdan jeopolitik özünde devlet merkezli bir bakış açısı olması, rekabete dayalı bir mücadeleye yön vermesi ve güç unsurlarından yararlanması nedeniyle Realist kuramlar içerisinde yer alan bir disiplin olmuştur.

Jeopolitik çalışmaların çeşitli evreleri olmuştur. İlk evrede klasik jeopolitiğin kaynaklık ettiği ve devletlerin siyasi politikalarının coğrafi konumlarıyla belirlendiğini ileri süren yeraltı veya coğrafi alan paradigmasıdır. Bu açıdan başlıca jeopolitik aktör, ulus devlettir. İkinci evrede ise revizyonist açıdan jeopolitiği değerlendirme vardır. Buna göre; devlet ideolojisi iki siyasi sistemdeki, küresel muhalefetin farklı kamlara ait olduğunu yansıtır ve başlıca aktörler ise askeri siyasi bloklardır. Üçüncü evre ise, modernist açıdan jeopolitiği, küreselleşmenin ortaya çıkmasıyla beraber jeoekonomi paradigmasına dayandırır. Buradaki başlıca aktörler ise, çok uluslu şirketler, küresel finans kurumları ve küresel bilgi alanlarına öncülük eden siyasi sivil toplum kuruluşları olmaktadır.²⁰³

Coğrafi formüllerin, siyasi ve askeri eylemi belirlemeye yönelik olarak yaygın bir inanç içermesi özellikle Alman Jeopolitik okulunun varlığından ve Adolf Hitler'in genişleme planlarının başarısından sorumlu olması gibi gerçeklere dayanmıştır. Siyasi coğrafya ve jeopolitik ile ilgili yayınların artmasıyla bu iki kavram bir bütün haline gelerek pratik bir güç ile donatılan jeopolitik, yeni bir bilimi belirtmek üzere kullanılmaya başlanmıştır.²⁰⁴ Bu açıdan coğrafi konum, yalnızca fiziki olarak ülkenin yerini

---

* Reelpolitik: Neyin olması gerektiğini inceleyen ideal eylemlerden ziyade dünyanın gerçeklerine dayalı siyasal eylem olarak tanımlanabilir.

²⁰² Eslen, *Küresel Hamleler Anahtar Stratejiler*, s.14.

²⁰³ V. Karyakin, "Üçüncü Dalga: Post Modernizmin Jeopolitiği", *Orsam Rapor* No:131, Kasım 2012, The Black Sea International Rapor No:26, 5-14, s.11.

²⁰⁴ Gottmann, *The Background of Geopolitics*, s.197.

belirtirken, jeopolitik* ise ülkenin dünya ve bölgesel güç merkezlerine göre konumunu belirleyen değişken nitelikli bir disiplin olarak gelişmiştir.²⁰⁵

Jeopolitik, 19. yüzyılda Avrupa siyasetinde kök salmış 20. yüzyılın bir ifadesidir. Yaklaşık olarak 1970 yılından bu yana, jeopolitik terimi, büyük güç siyasetinin analizi ile bağlantılı olarak kullanılmaya başlanmıştır.²⁰⁶ Maddi kaynakları sınırlandırılmış her devletin sınırları, onları yakın veya daha az yakın bağlantılı devletlerarasındaki mesafe ilişkileri olarak coğrafyanın ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bu kaynak temelinde bulunan bölge devletlerarasındaki rekabetin özü olarak görülmüştür. Bu rekabet, bölgelerin yeniden düzenlenmesi (dolayısıyla sınırların) ile geçici olarak çözümlenebilen ancak yeni rekabet alanları oluşturan bir yapı halini almıştır.²⁰⁷ Bu yüzden 20. yüzyılın tamamında jeopolitik, zaman zaman uluslararası siyasi analiz için baskın bir çerçeve oluşturmuştur. Jeopolitik çalışması, siyasi kararların alındığı coğrafi ortam veya daha açık olarak politik kararların ardındaki coğrafi faktörlerle ilgilidir.²⁰⁸

20. yüzyıla hâkim geleneksel düşünce biçimi jeopolitiğin, büyük güçler tarafından karar vericilere yardımcı olmak amacıyla dünya gücünün koşullarını analiz eden güç/bilgi formunun tümünü kapsadığını belirtmektedir. Jeopolitik, devletlerin rakiplerine karşı sürdürdüğü tasarlanmış belirli stratejileri ifade ederken, 20. yüzyıl boyunca devletlerin farklı emperyalist projelerinin içinde saklı olduğu, dünya politikasının kapsamlı görüşlerini ortaya çıkarmıştır.²⁰⁹ Hatta jeopolitik kuramların aksine, 20. yüzyılın sonları, dünyanın merkezi olarak nitelendirilen Avrupa Asya bölgesinin iki ayrı ucunda gelişen güçlerin başat aktörler olarak geliştiği bir dönemdir. Bunun en önemli nedeni dünyanın belirli bir bölgesi ile ilgilenebilmek ve o bölgede etki yaratabilmek için, bölgenin içinde

---

* Jeopolitiğin alt birimleri ise Jeostrateji: Dış politika stratejilerinin coğrafi etkenlere dayanması; Jeoekonomi: Ülkelerin ekonomileri ve coğrafyaları arasındaki yapı; Jeokültür: Ülkelerin kültür ve coğrafyaları arasındaki yapı olarak ayrılmaktadır.

²⁰⁵ İsmail Hakkı İşcan, “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Bahar 2004, Cilt 1 Sayı 2, Stradigma Yayınları, 47-79, s.50.

²⁰⁶ Herman Van Der Wusten, “Geopolitics: Its Different Faces, Its Renewed Popularity”, *GeoJournal*, 1998, Vol. 46, No. 4, Published by: Springer, Veritabanı: Jstor, pp. 233-235, s.233.

²⁰⁷ Wusten, *Geopolitics: Its Different Faces, Its Renewed Popularity*, s.233

²⁰⁸ Ewan W. Anderson, “The Effects of Globalization on Geopolitical Perspectives”, *GeoJournal*, 1998, Vol. 45, No. 1/2, Globalization and Geography, Published by: Springer, Veritabanı: Jstor, pp. 105-108, s. 106.

²⁰⁹ Gearóid Ó Tuathail, “The Postmodern Geopolitical Condition: States, Statecraft, and Security at the Millennium”, *Annals of the Association of American Geographers*, 90: 1, 166-178, s.166.

veya yakınında bulunma zorunluluğunun ortadan kalkmış olmasıdır. Büyük güç haline gelen her devlet, küresel bir bakış açısına sahip olmakta ve dünyanın en uzak köşelerini dahi kullanabildikleri teknolojik olanaklar vasıtasıyla etki ve denetimleri altında tutabilmektedirler.²¹⁰

Tuathail'e göre jeopolitik kavramının genel geçer bir tanımı yapılamamaktadır. Ona göre yapılan tanımlar, jeopolitiğin içerdiği konuların farklı birçok alana da yönelik olmasından dolayı eksiktir. Jeopolitiğin, titiz bir biçimde kuramlaşmasını engelleyen en yaygın sorunlardan biri Rudolf Kjellen, Karl Haushofer ve hatta Henry Kissinger tarafından yapılan terime özgü bağlamsal tanımların, uzun süreden beri aşılmış olması ve çok anlamlı bir kavram haline gelmiş bulunmasıdır. Örneğin; kapitalizm, çevrecilik, ırk, kentsel bölge siyaseti ve sinema gibi farklı alanlarda da jeopolitik niteleyici bir kavram haline gelmiştir.²¹¹ Klaus Dodds'a göre de modern jeopolitik yazarın, dünya araştırması üzerine bağımsız iddiası, ideoloji ya da önyargıyı da içerebilmektedir. Ancak bu durum yaşadığımız dünya hakkında anlamlı ifadeler yer verilmediği anlamı taşımamaktadır. Bu açıdan dünya ile ilgili iddiaların temelde ontolojik ve epistemolojik bakımlardan da dikkate alınması gerekliliği bulunmaktadır. Çünkü modern dünya siyasetini açıklarken aşırı derecede karmaşık ifadeler, azımsanmayacak sayıdaki materyal çeşitliliği ve çok kapsamlı yorumların oluşu bu duruma etkindir.²¹² Dünyanın gelişme ve kaynağını bir bütün olarak görmek, hem büyük aktörlerin hem de eleştirmenlerin coğrafi olarak temsil ve eylemlerini açıklamak, dünya siyasetinin en etkili yollarından birisidir. Bu açıdan bakıldığında modern dünya, mekânsal sınırları aşan temsili/yaratıcı güç tarafından günlük hayatta da baskın olarak tasarlanan ve kavranan bir resim olarak tanımlanır. Bu yüzden jeopolitik tahayyül modernitenin belirleyici bir unsurudur.²¹³

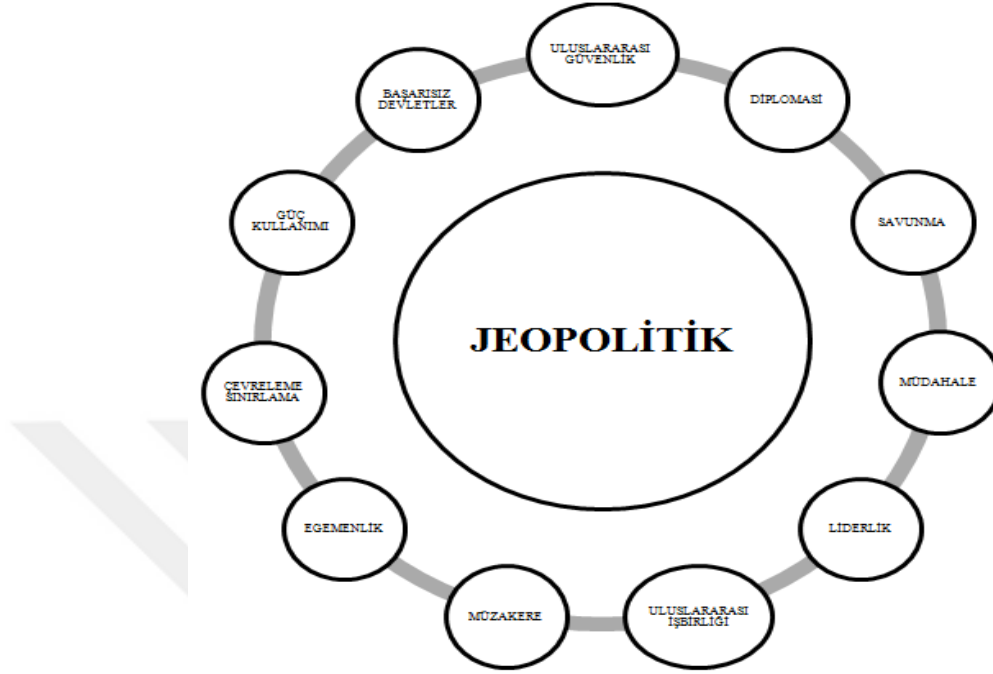
²¹⁰ Arıboğan, *Globalleşme Senaryosunun Aktörleri*, s.94.

²¹¹ Tuathail, *Critical Geopolitics*, s.49.

²¹² Klaus Dodds, **Global Geopolitics A Critical Introduction**, England: Pearson Education Limited, 2005, s.26.

²¹³ John Agnew, **Geopolitics: Re-visioning World Politics**, First published, London and New York: Routledge, 1998, s.11.

Tablo 10
Jeopolitik Döngüsü²¹⁴

Yukarıdaki tabloda jeopolitik döngü açısından, güvenlik, ulusal çıkar, egemenlik ve müdahale sınırları arasındaki karmaşık ilişkiyi anlamak açısından önemlidir. Bu nedenle, jeopolitik geniş bir uluslararası güvenlik çerçevesi ve iç güvenlik ile iç içe bir yapıdadır.²¹⁵ Devletlerin, karar verme, öngörülebilirlik ve tutarlılığını yansıtan önemli ölçüde küresel bir düzendir. Bu açıdan gerçek ya da algılanan tehditler, bölgesel ve küresel istikrarı etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, ulus-devletlerin tek taraflı, iki taraflı, çok taraflı ya da özellikle kriz zamanlarında, jeopolitik düşüncelerin pratik etkisini anlamının gerekli olup olmadığı ve nasıl tepki verildiğini değerlendirmek önemlidir.²¹⁶

Özetle; jeopolitik, devletlerin küresel sistem içerisindeki kendi konumlarını güç merkezleri ya da çatışma bölgeleri karşısında tanımlamaları üzerine biçimlenmiştir. Ülkelerin coğrafi anlamda resmi sınırları bellidir, ancak jeopolitik konum, bu sınırların ötesinde bir çerçeve çizmekte ve siyasi karar alıcılara veri hazırlamaktadır. Bu

²¹⁴ Amos N. Guiora, *Modern Geopolitics and Security Strategies for Unwinnable Conflicts*, by Press Taylor & Francis Group, 2014, s. 7,15.

²¹⁵ Guiora, *Modern Geopolitics and Security Strategies for Unwinnable Conflicts*, s. 21.

²¹⁶ Guiora, *Modern Geopolitics and Security Strategies for Unwinnable Conflicts*, s.22.

bağlamda küreselleşme süreciyle beraber değerlendirilen ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel değişiklikler ile artan karşılıklı bağımlılık, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeydeki tüm süreci kapsamaktadır. Bu nedenle belirlenen stratejik amaçların, jeopolitik düzeyde değerlendirilmesi önemlidir. Jeopolitik gerçekler, kaynaklar ve çeşitli insan ve devletlerin coğrafi konumları, daimi bir barışın sağlanmasına engel olmakta ve hiçbir uluslararası örgütün doğal bir şekilde barışı sağlamasına izin vermemektedir.²¹⁷

Günümüzde jeopolitiğin en somut karşılığı ve jeopolitik savaşların kaynağı enerji temellidir. Çünkü devletler ve hatta devlet dışı örgütlenmeler arasındaki çatışmalarda amaç enerji güvenliği üzerine biçimlenmektedir. Çünkü enerji tüketimi, modern küresel ekonominin temel dayanağıdır. Ekonominin gelişmesinin temeli sanayi ve ulaştırmaya dayandırılrsa da her ikisinin de sürdürülebilmesi kullanılabilir hidrokarbon kaynaklarına bağlıdır. Petrole bağımlılığın siyasi sonuçları da, farklı yollarla artan bir şekilde belirgin hale gelmektedir.²¹⁸ Bu açıdan jeopolitik aşamanın yeni eğiliminde “Transit Devlet” olarak nitelendirilen devletlerin artan rolü bulunmaktadır. Bu devletler, üreticiler ve tüketiciler arasındaki geleneksel ilişkide, enerji kaynaklarının küresel ağında yeni bir yapılandırma yaratmaktadır.²¹⁹ Önemli küresel siyasi politikaların jeopolitik olarak değerlendirilmesi gerekliliği bu açıdan önemlidir. Sistemler, savaşlar, uluslararası örgütler ve dünya coğrafyalarının herhangi birinde yaşanan olaylar jeopolitik açıdan değerlendirilmesi gereken oluşumlara işaret etmektedir. Jeopolitik bu anlamda politikaya yön veren bir yapıya sahiptir.

1.6. Tarihsel Süreç İçerisinde Klasik Jeopolitik Kuramlar

Coğrafi bilginin bilimsel olarak yorumlanması, dış politika analizlerinde kuramsal bir alt yapı oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Jeopolitik yaklaşımlar, güç ilişkileri bağlamında kuramsal varsayımlara dönüşmüş ve uluslararası sistemin giderek dünyayı kapsayan bir nitelik kazanmasıyla beraber jeopolitik; dünya hâkimiyetini elinde

---

²¹⁷ Harvey Sicherman, “Jeopolitiğin Yeniden Doğuşu”, *Avrasya Dosyası*, Jeopolitik Özel Kış, 2002, Cilt 8, Sayı 4, 102-112, s.103.

²¹⁸ A. Betts, M. Eagleton-Pierce & A. Roemer-Mahler, “Editorial Introduction: The International Politics of Oil”, *St Antony's International Review (stair)* 2, No. 1, 2006, 3-10, p.3.

²¹⁹ Velichka Milina, “Energy Security and Geopolitics”, *The Quarterly Journal*, Winter 2007, s.25-44, s. 28.

bulundurmak isteyen ülkelerin stratejileri ile iç içe geçmiştir. Uluslararası sistem, 19. yüzyıla kadar Avrupa merkezli olarak biçimlenmiştir. Bu nedenle jeopolitik alanında ortaya sunulan bilimsel kuramlar, Avrupa merkezli bir ekseninde gelişmiştir.

Klasik jeopolitik, 19. yüzyılın sonunda dünya düzeninde ortaya çıkan coğrafi koşulların kökeninde yatmaktadır. Örneğin; Afrika kıtası üzerindeki alanda, emperyalist büyük güçlerin arasındaki büyük rekabetin ardından, bu alanda nispeten bir işgal olduğu ilk kez dünya siyasi haritasının oluşmasıyla ortaya çıkmıştır. Büyük güçler, talep ettikleri topraklar üzerinde pay sahibi olmuşlardır. Bu durum, rakip imparatorluk sistemleri arasında nispeten etkinlik, stratejik pozisyon ve askeri güç arasında yeni bir döneme girilmesine neden olmuştur.²²⁰ 19. yüzyılın sonunda, coğrafya tek başına karmaşık siyasi problemler oluşturmaya başladığında yeni statüsünü de kazanmıştır. Milliyetçilik ve emperyalizm hızlı bir şekilde büyümüş ve güçlü çıkarlar yakın bölgelerin dışında da etkili olmaya başlamıştır.²²¹

Doğal çevrenin insana etkisini analiz eden modern dönem öncesi yazarların öne çıkanları Aristo ve Jean Bodin olmuştur. İkisinin de vardıkları sonuçlar benzer olmamasına rağmen, yeni bir yol açarak bu alandaki çalışmalarını daha ileriye taşımak için teşvik etmişlerdir. Aristo, jeopolitik kelimesi henüz türetilmediği zamanlarda jeopolitik alanının kapsamına giren birçok soruyu tartışmaya sunmuştur. Özellikle doğal çevrenin insan karakteri üzerindeki etkisi ve ideal devletin ekonomik ve askeri gereklilikleri gibi konuları sorgulamıştır. Aristo'ya göre, ideal devlet halkı dikkate alınmalıdır. Bu açıdan insanları iyi ve erdemli yapan üç şey vardır. Bunlar doğa, alışkanlıklar ve akılcı (rasyonel) ilkelerdir. Bu açıdan iklim ve ulusal karakter yakından ilişkilidir. Bir devletin topraklarının çok kökenli etnik yapısı, insanlar arasında da etnik bir ayırım oluşturmakta ve bu durum ülke içindeki barış ve birliğin oluşmasını engellemektedir. Aristo'ya göre, bir devletin topraklarında kendine yeten bağımsız bir ekonomi politikası ile gereken jeoekonomik koşullar dikkate alınmalıdır. Ayrıca jeostratejik problemleri de tartışarak, coğrafi izolasyonun bir devleti yalnızca açık bir askeri saldırıdan değil aynı zamanda istenilmeyen etkilerden koruduğunu da

---

²²⁰ Tuathail, *Critical Geopolitics*, s.19.

²²¹ Gottmann, *The Background of Geopolitics, Military Affairs*, s.201.

vurgulamaktadır.²²² Bodin'in iklim kuramları da dikkate değer derecede özgündür. Bodin'e göre, ulusların/devletlerin, insanlar vasıtasıyla doğal yasalara ve mekânların doğasına uygun bir formda şekillendirilmesi dikkate alınmalıdır. Bodin, çevresel etkilerle, tekdüzelik eksikliğini açıklamaya çalışırken, insan karakterinin çeşitliliği açısından sabit bir insan doğası kavramına bağlı kalmıştır. Yine de, coğrafi ortamı insan yaşamında tek ve en önemli gerçek olarak görmemiştir. Aristo ve Bodin'in jeopolitik yazıları onların yaşadığı zamanın bir sunumudur ve öncelikle doğal çevrenin insana ve siyasi hayatı üzerindeki kaçınılmaz ve zorunlu etkisi ile ilgilidirler.²²³

Modern jeopolitik okul ise genellikle coğrafi ortamın modern insanın doğasını önemli ölçüde belirlediği fikrini terk etmiştir. Dikkatlerini, çevrenin dikte ettiği öngörülere yoğunlaştırmışlardır. Modern jeopolitik, doğanın ne yapmak istediğini bulmak için dünya haritasına bakmak yerine tercihlerimiz konusunda doğanın bize ne tasviye ettiği ile ilgilenmektedir. Bazı jeopolitikçiler haritadan dış politika ile ilgili zorlayıcı bazı talimatları okumaya çalışmakta ancak asla yalnızca jeopolitikle ilgilenmemektedirler. Jeopolitiği belirli fikir veya teorilerle birleştirmektedirler. Ancak bu durum, jeopolitiğin iç politika sorunlarını gözardı etmesi anlamı taşımamaktadır. Jeopolitik, siyaset bilimi ve siyasi coğrafya arasındaki tüm alanları kapsmalıdır. Bu açıdan bugünün jeopolitik tanımını yapmak zordur. Jeopolitik bir savaş kaybidir ve tüm yayılma politikası yanlısı olanlar ve stratejistler tarafından kötü amaçla kullanmıştır.²²⁴

19. yüzyıl jeopolitiği, klasik kuramlarla bütünleşmiştir. Modern ve sistematik siyasi coğrafyanın kurucusu sayılan Alman coğrafyacı Friedrich Ratzel, 1897 yılında yayınladığı "Siyasi Coğrafya" adlı eseri ile modern jeopolitiğin başlangıcını temsil etmektedir. Ratzel kuramında ülke sınırlarının değişmesi ve genişlemesinin uzun süre var olmak isteyen devletlerin temel stratejisi olduğunu öne sürerek, genişleme politikalarına jeopolitik dayanak oluşturmuştur. Aynı zamanda kültürün ve dilin yayılmasının önemine vurgu yapmıştır. Ratzel'e göre topraksal genişleme sağlayan bir

---

²²² Ladis K. D. Kristof, "The Origins and Evolution of Geopolitics", *The Journal of Conflict Resolution*, Mar., 1960, Vol. 4, No. 1, The Geography of Conflict, Published by: Sage Publications, Veritabanı: Jstor, pp. 15-51, s.17.

²²³ Kristof, *The Origins and Evolution of Geopolitics*, s.18.

²²⁴ Kristof, *The Origins and Evolution of Geopolitics*, s.19, 20.

devlet, başarılı bir devlettir ve bu nedenle savaş olgusu kaçınılmazdır.²²⁵ Ratzel'in "Lebensraum (Yaşam Alanı)" fikri de bu anlayış çerçevesinde, toplumların kendi bölgelerini genişletme amacını ve bu amaçtan kaynaklanan mücadeleyi ifade etmektedir. Almanya'da bu inanç yaygınlık kazanmıştır. Lebensraum fikri, bütünüyle ekonomik anlamda tanımlayıcı bir genişlemeden söz ederken, sözde bilimsel bir gerekçe ile bölgesel genişleme anlamında kullanılması, Almanların ulusal kazanma hırsına uyan bir çerçeve çizmiştir. Hitler'in Nasyonal Sosyalizm ideolojisinde de yaygın bir slogan haline gelmiştir.²²⁶ Rudolf Kjellen ise "Bir Yaşam Biçimi Olarak Devlet (1916)" adlı eseri ile Ratzel'in düşüncelerini geliştirmiştir. Kjellen'e göre dünya jeopolitiğinde üç coğrafi etken önemlidir. Bunlarda; genişleme, toprak bütünlüğü ve hareket özgürlüğüdür. Devleti ise, tarihi ve somut gerçeklere dayanan, doğal bir gelişme gösteren, aynı insanlar gibi biyolojik bir yapı ve canlı bir varlık olarak değerlendirmektedir.²²⁷

Kjellen, devleti canlı bir vücut olarak görmüştür. Bu yüzden onun devletinin bir hayatı, büyümesi, yaşlanması ve bir ölüm zamanı var. Aynı zamanda yaşam yasalarına tabi bir beden ve bir ruha sahiptir. Bu durum Kjellen'in metaforlarla konuştuğu sonucunu çıkarsa da bu anlama gelmemektedir. Bireyler ve ulus ona göre devletten daha önemlidir. Ulus devletin yok olması ile hayatta kalabilir fakat ulus sona ererse devlet yeniden dirilme umudunu kaybedecektir. Bu yüzden ulus gerçek bir varlık iken, devlet ise geçicidir. Kjellen, her ikisinin de hem pratik hem de teorik olarak ölçülemez bir önemde olduğu ve devletin ömrünün eninde sonunda bireylerin elinde olduğu bakış açısına ulaşmıştır.²²⁸

Alman jeopolitik ekolünü derinden etkileyen bu iki görüş, özellikle Alman jeopolitikçi Karl Haushofer tarafından da destek görmüştür. Haushofer'e göre Almanya, Avrupa'nın tamamını ve Asya coğrafyasındaki toprakları egemenliğine alarak, sınırlarını genişletmeli ve kıtanın en büyük devletine dönüşmelidir.²²⁹ Haushofer'e göre,

---

²²⁵ Peter M. Slowe, **Geography and Political Power**, London: Published by Routledge, 1990, s.21.

²²⁶ Isaiah Bowman, "Geography, Geopolitics, Geographical Review", *American Geographical Society*, October 1942, Vol. 32, No. 4, pp. 646-658, s. 656.

²²⁷ Ali Hasanov, **Jeopolitik**, 1. Baskı, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2012, s.49,53.

²²⁸ Kristof, *The Origins and Evolution of Geopolitics*, s.22.

²²⁹ Hasanov, *Jeopolitik*, s.49,53.

mekânsallık devlet biçimlerine yönelik bir bakış açısıdır ancak bir noktada coğrafyadan ayrılmaktadır. Coğrafyanın gerçek amacı, tüm sosyal bilimlere kapsayan siyasi bir bakış açısı sağlarken aynı zamanda uygun bir zemin sağlamaktadır.²³⁰

Bu bağlamda, klasik jeopolitik kuramlar içinde iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, Almanya’da ortaya çıkan *Organik Devlet* düşünce tarzı, diğeri ise Anglo Amerikan bakış açısını yansıtan *Jeostratejik* düşünce tarzıdır. Klasik jeopolitik kuramlar, coğrafi anlamda dünya hâkimiyeti fikri açısından bütüncül bir yapı sergilerken, bilimsel ve teknolojik gelişmelerle değişen güç yapısına paralel olarak ortaya çıkan çağdaş jeopolitik kuramlar ise devlet güç ilişkilerini ön plana çıkarmışlardır. Farklı devletlerin jeopolitikçileri, kendi ülkelerindeki hâkim zihniyete, ulusal çıkarlara yönelik politik hareket tarzı belirlerler. Bu nedenle ABD’li bir jeopolitikçi ile Rusya’da çalışmalar yapan bir jeopolitikçi, farklı çıkarımlara sahip olmaktadır. Klasik jeopolitik kuramlar, Kara Hâkimiyet Kuramı, Kenar Kuşak Kuramı, Deniz Hâkimiyet Kuramı ve Hava Hâkimiyet Kuramı gibi dört temel kuram çerçevesinde değerlendirilmiştir. Jeopolitiğin, coğrafyayı temel alarak geleceğe ait çıkarımlarda bulunma iddiası ve ülkelerin hegemon güç olma düşüncesi, bu alandaki kuramlara yön vermiştir. Buradan anlaşılacağı gibi tüm kuramlar, dönemin büyük güçlerinin etkisiyle anlam kazanmıştır.

Klasik küresel jeopolitik öğretimi, 1960’ların sonu ve 1970’lerin başında popüler bir nitelik kazanmıştır. Bu anlamda jeopolitik bilmek, öğrencilere, stratejistlere ve devlet adamlarına uluslararası ilişkiler çalışmaları içerisinde realist bir çerçeve sunmaktadır. Büyük jeopolitik düşünürler olarak bilinen Halford Mackinder, Nicholas Spykman ve Alfred Mahan gibi düşünürler güç politikalarının en kalıcı yönlerine odaklanarak, tarafsız bir biçimde uluslararası ilişkileri analiz etmişlerdir. Colin Grey, jeopolitiğin 1970’lerde çok az sayıda kitap listesinde yer alması gerçeğini, jeopolitikteki düşüş olarak tanımlarken, bu düşüşün tek bir faktöre değil en az iki faktöre bağlı olduğunu savunmuştur. İlki Güneydoğu Asya’daki savaşa yönelik iç politikadaki tepkiler ve

---

²³⁰Werner J. Cahnman, “Concepts of Geopolitics, American Sociological Review”, *American Sociological Association*, February 1943, Vol. 8, No. 1, pp. 55-59, s.56.

ikincisi de Sovyetler ve ABD arasındaki stratejik nükleer silah eşitliğinin sağlanmasıdır.²³¹

Bir “liberal emperyalist” olarak nitelendirilen Mackinder, İngiliz sanayisinin gerekliliğini sağlamak şartıyla, kozmopolit bir dünyadan ziyade İngiliz finans üstünlüğünü kabul etmiştir. Mackinder’e göre, 19. yüzyıl barışçıl bir dünya olmamıştır ve 20. yüzyıl dünyası içinde aynı durum geçerlidir. Bu durum Almanların, İngiltere’nin sanayi hegemonyasını daha fazla yoksun bırakmaları anlamına gelmekte ve İngiliz sermayesinin, Alman silahlı gücüne karşı olup olamayacağı sorusunu gündeme gelmektedir. Mackinder’in tehdit tanımlamaları içinde, büyük kara gücüne, deniz gücü konumuna, ordulara, sanayiye ve ticari çıkarlara sahip olanlar ön planda olmuştur. Bu açıdan da Almanlara karşı başarılı bir savunma amacıyla, büyük Britanya dönüştürülmelidir. Mackinder’in, ünlü makalesi “The Geographical Pivot of History” bu dönüşümün önlemi niteliğinde değerlendirilmiştir.²³²

Halford Mackinder, en fazla bilinen “The Geographical Pivot of History” (1904), “Democratic Ideals and Reality” (1919) ve “The Round World and the Winning of the Peace” (1943) isimli üç çalışmada, jeopolitik anlayışını geliştirerek ve genişleterek ünlü “Heartland” kavramını ortaya koymuştur. Dünya tarihi boyunca devletlerin davranışlarının nasıl coğrafi şartlara dayandığını göstermiştir. Mackinder’in jeopolitik kökleri incelendiğinde, onun daha önceki daha az bilinen yazılarında ilk kez coğrafya ve dünya olayları arasındaki nedensellik bağlantısını kurduğu görülebilmektedir.²³³ Mackinder’e göre, fiziki bir bakış açısından bakıldığında doğunun kesintisiz bir biçimde devam eden düzlükleri ile dağlar, vadiler, adalar ve yarımadalardan oluşan, dünyanın geri kalan bu karmaşık zenginlikteki toprakları arasında bir zıtlık bulunmaktadır. İlk bakışta görülebilen bu olgular içerisinde, doğal çevre ve siyasi kurumlar arasında çok

---

²³¹ Francis P. Sempa, “Why Teach Geopolitics?”, *International Social Science Review*, Winter 1990, Vol. 65, No. 1, pp. 16-20, Published by: Pi Gamma Mu, International Honor Society in Social Sciences, Veritabanı: Jstor, s.16.

²³² Bernard Semmel, “Sir Halford Mackinder: Theorist of Imperialism”, *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, November 1958, Vol. 24, No. 4, Wiley on behalf of Canadian Economics Association, pp. 554-561s.559.

²³³ Francis P. Sempa, “The Roots of Mackinder’s Geopolitics”, *Foreign Policy Research Institute*, Fall, August 12, 2015, pp. 613-619, s.613.

net bir bağ bulunmaktadır.²³⁴ Ona göre, siyasi gücün gerçek dengesi, istisnasız tüm zamanlarda, bir taraftan hem iktisadi hem stratejik anlamda coğrafi şartların, bir diğer taraftan da rekabet halindeki milletlerin nispi nüfusu, canlılığı, teçhizatı ve örgütlenme kabiliyetlerinin ortak bir sonucudur. Tüm bu unsurlar sağlıklı bir şekilde tahmin edilebilirse, kimin hangi silahlara ne kadar ihtiyaç duyulacağı belirlenebilir. Bu belirlemeye coğrafi unsurlar eklenmelidir. Beşeri unsurlara kıyasla hemen hemen hiçbir değişiklik sergilemez ve daha sağlıklı bir biçimde ölçülebilirler.²³⁵

Mackinder'in tezi, dünya hâkimiyetini elde etmek üzerine biçimlenmiştir. Mackinder, etkili uygarlıkların deniz gücüne dayalı ve sömürgeci genişleme yoluyla nasıl geliştiğini, Avrupa, Afrika ve Asya kıtalarının bütününün, geçmişte deniz yoluyla kontrol edilen "Dünya Adası" olduğunu ortaya koymuştur. Mihver/Heartland/Kalpgah kabaca Rusya'ya karşılık gelmektedir. Eğer Rusya ve Doğu Avrupa, Almanya'nın baskılarına izin vermiş olsaydı, tüm dünyaya hâkim olabilecekti.²³⁶ Avrupa, Asya ve Afrika'yı "Dünya Adası" ile tanımlayan Mackinder, 1919 yılında Versay'da yaptığı konuşmada "Doğu Avrupa'ya hükmeden Kalpgah'a, Kalpgah'a hükmeden Dünya Adası'na, Dünya Adası'na hükmeden ise dünyaya egemen olur"²³⁷ düşüncesini sunmuştur. Mackinder'in kuramı her ne kadar Soğuk Savaş yıllarında doğrulanamamış olsa da burada önemli olan bölgeye atfedilen değerdir.

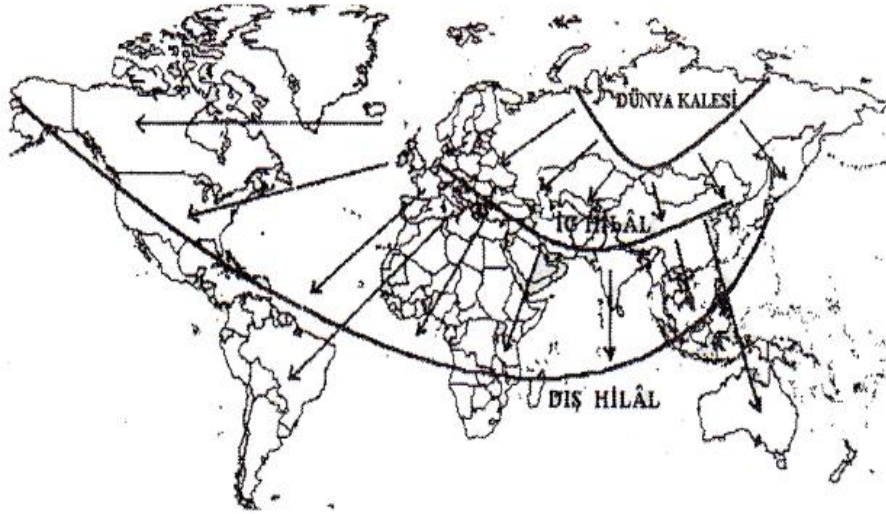
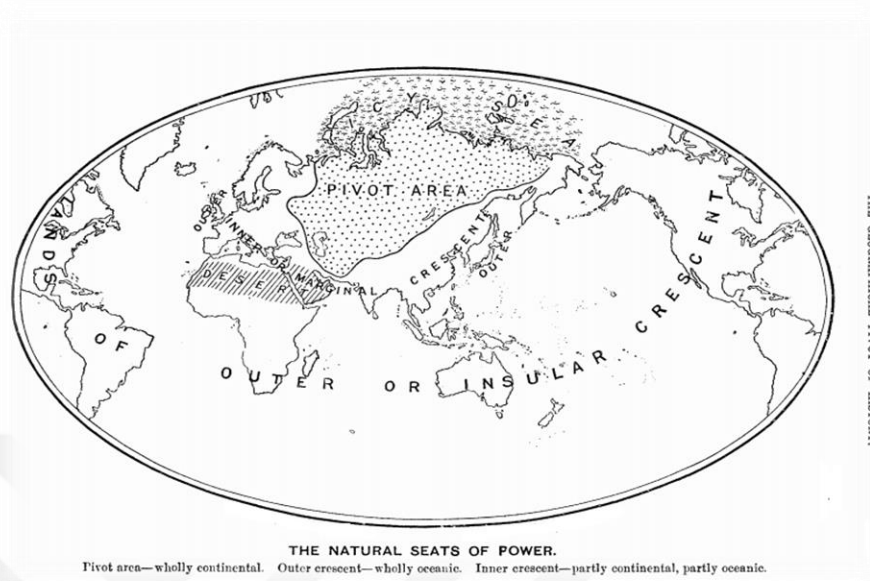
²³⁴ H. J. Mackinder, "The Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal*, April, 1904, No:4, Vol: 23, pp.421-444, p.423; *The Geographical Journal*, December 2004, Vol. 170, No. 4, pp. 298-321, Blackwell Publishing, *The Geographical Pivot of History* 1904, s.300.

²³⁵ Mackinder, *The Geographical Pivot of History*, s. 314.

²³⁶ Gottmann, *The Background of Geopolitics*, s.203.

²³⁷ Gerry Kearns, **Geopolitics and Empire, The Legacy of Halford Mackinder**, Oxford University Press, First Published, 2009, s.5.

Tablo 11
Kara Hâkimiyet Kuramı²³⁸

Mackinder, Avrupa ve Asya'yı tek bir büyük kıta yani Avrasya (Euro-Asia) olarak belirlemiştir. Tarihin Coğrafi Mihveri'nde bu coğrafyaya yönelik şu tanımlamalara yer vermiştir:

“Kesintisiz bir kara parçası olan Avro-Asya kavramı, kuzeyi buzullarla kaplı, geri kalan tüm kısımları sularla çevrili olan; Kuzey Amerika'dan yaklaşık üç kat, Avrupa'nın iki katından daha büyük, yalnızca ortası 9 milyon mil karelik bir alan kaplayan, toplamda ise

²³⁸ Mackinder, *The Geographical Pivot of History*, s. 312.

21 milyon mil kareye ulaşan; okyanuslara ulaşabilen herhangi bir akarsu yolu bulunmayan, fakat diğer taraftan da kutup-altı ormanlık alanlarını saymazsak, yalnızca at ve develerle hareket edebilen göçerlerin yaşantısına uygun bir alanı tanımlamaktadır.

Bu kalpgâhın doğusu, güneyi ve batısı gemilerin ulaşımına elverişli büyük bir hilâl üzerindeki kenar bölgeleridir. Fizikî uygunluklarına göre bu bölgeleri dörde ayırabiliriz ve bu bölgeler sırasıyla dört büyük din olan Budizm, Brahmanizm, İslam ve Hıristiyanlığın her birinin ayrı ayrı olarak coğrafya kapladıkları bölgelerdir. Bahsedilen ilk iki bölge muson bölgesidir ve bunlardan birincisi Pasifik Okyanusuna dönükken, diğeri Hint Okyanusuna dönüktür. Dördüncü bölge olan Avrupa, batıdan gelen Atlantik yağışlarıyla sulanır. Bu üç bölge birlikte, 7 milyon mil kareden daha küçük bir alanda 100 milyondan daha fazla insanı, yani dünya nüfusunun üçte ikisini barındırır. Üçüncü bölge olan ve Beş Deniz topraklarını da içeren, genellikle Yakın Doğu olarak tarif ettiğimiz bölge Afrika'ya olan yakınlığı nedeniyle yağış bakımından fakir olup, vahalar dışında pek fazla nüfus barındırmaz. Bu bölge, bir dereceye kadar Avro-Asya'nın hem kenar hem de merkez bölgesinin bazı özelliklerini taşımaktadır. Ormanlardan yoksun oluşu ve çöl parçalarının bulunması nedeniyle göçebelerin hareket alanı olmaya elverişli bir bölgedir. Ne var ki, bu bölge yine de bir kenar bölgesidir çünkü körfezler, koylar ve okyanusa ulaşan nehirler deniz gücünün içeri nüfuz etmesine izin vermektedir. Sonuç olarak, tarih boyunca Mısır-Babil hattında tarımla uğraşan topluluklarla ve Akdeniz ile Hindistan'ın medeni dünyası ile deniz yoluyla dönem dönem irtibata geçmiş, kenar bölgelere ait olan pek çok imparatorluk bu bölgede görülmüştür. Öte yandan bu imparatorlukların bazıları, Orta Asya'dan gelen İskitlerin, Moğolların ve Hindistan'a ulaşımı sağlayacak olan Ümit Burnunun keşfi ve bu kestirme yolu kullanabilmenin en önemli sonucu, Avro-Asyanın batı ve doğu yakalarındaki deniz yolları arasında bir irtibatın sağlanması ve bu sayede step göçebelerinin sahip olduğu stratejik avantajı, bu göçebelere kenardan baskı yaparak bir nebze de olsa dengeleme imkânı sağlamış olmasıdır.²³⁹

Mackinder'e göre mihver bölge olan Avro-Asya kara kütesinin, engin toprakları, askeri hareket kabiliyeti ve iktisadi gelişme açısından şu an sınırlı bir karakterde olsa da, bu alanlar geniş ölçüde gelişim gösterecektir. Özellikle, Rusya'da modern demiryollarının tam gelişim sağlamasıyla, hareket ve rekabet gücüne sahip olacak ve Rusya'da yaşanabilecek olası bir toplumsal devrim de bu coğrafi sınırları değiştirmeyecektir.

²³⁹ Mackinder, *The Geographical Pivot of History*, s. 308-310.

Ayrıca Mackinder, mihver bölgenin dışında büyük bir iç hilâl kuşağında Almanya, Avusturya, Türkiye, Hindistan ve Çin'i; dış hilâl kuşağında ise İngiltere, Güney Afrika, Avustralya, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Japonya'yı göstermiştir. Avro-Asya'nın kenar topraklarını eline geçirebilecek olan mihver devlet, güçler dengesini kendi lehine değiştirerek, engin kıta kaynaklarını bir donanma meydana getirmek için kullanma imkânına sahip olacak ve o andan sonra artık bir dünya imparatorluğu gün yüzüne çıkmaya başlayacaktır. Bu imparatorluk eğer Almanya, Rusya ile bir ittifak yaparsa gerçekleşebilecektir. Öte yandan böyle bir tehlike karşısında, Fransa, İtalya, Mısır, Hindistan ve Kore mihver devletlerin kara güçlerini kullanmasını önleyecek orduları destekleyen donanmanın köprübaşı kuracağı ve mihver ülkelerin tüm güçleriyle donanmalara saldırmasını önleyecek ülkeler olacaklardır.²⁴⁰ Görüldüğü gibi Mackinder, bu bölgenin stratejik etki alanının genişleyeceği gerçeğinden yola çıkmaktadır. Hatta bu düşünceleri, Alman jeopolitikçiler tarafından da desteklenmiştir. Haushofer, Mackinder'i "coğrafyaya dayalı bütün dünya değerlendirmelerinin en büyüğünün müellifi" olarak tanımlamıştır. *The Geographical Pivot of History* isimli eseri işaret ederek, "bu jeopolitik şaheserin birkaç sayfasından daha muhteşem bir şeye rastlamadım" diyerek hayret ve hayranlığını dile getirmiştir.²⁴¹ Bu bağlamda Mackinder'in jeopolitik fikri, 20. yüzyıl politikalarının jeopolitik rekabetini ortaya koymaktadır.

Kara Hâkimiyet Kuramı'nı tamamlayan Kenar Kuşak Hâkimiyet Kuramı da aynı coğrafyayı kullanan Amerikan Nicholas John Spykman tarafından ortaya konulmuştur. Spykman'a göre, politika yüksek stratejisi olarak savaş, devletlerin ulusal politikalarının bir aracıdır ve gruplar savaş yoluyla güç elde etmeye çalışmaktadırlar. Böyle bir dünyada ise devletin coğrafi alanı, savaş dönemlerinde faaliyette bulunduğu, geçici ateşkes dönemlerinde ise barış dönemi olarak işgal ettiği toprak temeline dayanmaktadır. Ona göre, "bakanlar gelir gider, diktatörler ölür, ancak dağ sıraları hiç bozulmadan durur."²⁴² Spykman, "Heartland" yerine "Rimland" olarak tanımladığı kenar kuşağın jeopolitik önemi üzerine vurgu yapmıştır. Dünya hâkimiyeti için merkez

---

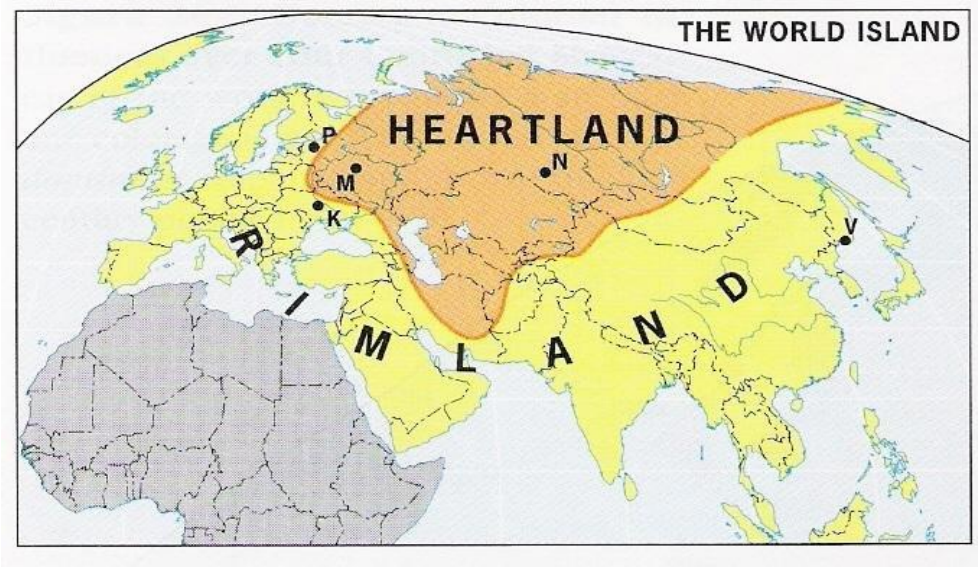
²⁴⁰ Mackinder, *The Geographical Pivot of History*, s. 311, 313.

²⁴¹ Hans W. Weigert, **Generals and Geographers: The Twilight of Geopolitics**, New York, Oxford University Press, 1942, s. 116, 117.

²⁴² Spykman, *Geography and Foreign Policy I*, s.29.

bölgesine değil, bu bölgenin çevresindeki kuşağı kontrol altına almak gereklidir. Rimland kuşağına egemen olan dünya adasına ve sonra da dünyaya egemen olabilecektir.²⁴³

Tablo 12
Kenar Kuşak Kuramı²⁴⁴

Amerikan jeopolitik ekolünde Amiral Alfred Thayer Mahan'ın denizlerin hâkimiyetinin dünya hâkimiyeti ile eş anlamlı olduğu önermesini içeren Deniz Hâkimiyet Kuramı ve Hava Hâkimiyeti Kuramı da, ön plana çıkan diğer jeopolitik yaklaşımlar olmuştur.²⁴⁵

Mahan, felsefi düşünce olarak nitendirdiği düşünceleri ile 20. yüzyılın başlarında kendi döneminin deniz politikasını derinden etkilemiş ve deniz tarihi yazımı üzerinde de etkili olduğunu kanıtlamıştır. Mahan'a göre, denizin kullanımı ve kontrolü, dünya tarihinde büyük bir faktördür. Mahan'ın fikirlerini etkileyen en önemli unsur klasik tarih okumaları ve aslında Theodor Mommsen²⁴⁶ okumalarıdır. Akdeniz'in kontrolünü elinde

²⁴³ Nicholas J. Spykman, *The Geography of the Peace*, New York, Harcourt and Brace, 1942, s.43.

²⁴⁴ Spykman's Rimland Theory <https://tackk.com/uzdv8w>.

²⁴⁵ Eslen, *Küresel Hamleler Anahtar Stratejiler*, s.17,18.

²⁴⁶ Christian Matthias Theodor Mommsen, Alman tarihçidir. Roma İmparatorluğu tarihine ilişkin çalışmaları ile tanınmaktadır.

tutmak için Pön Savaşları'ndaki²⁴⁷ Kartaca üzerindeki Roma'nın nihai zaferinden etkilenmiştir. Mahan, devlet iktidarının ön koşullarından birinin deniz ticaretinin gelişmesi ve korunması olduğunu vurgulamıştır.²⁴⁸ Tarihsel süreç içerisinde de, ekonomik olarak potansiyel bir deniz egemenliğine yönelik ilgi İ.Ö. 500'den itibaren, özellikle çeşitli malların, denizler üzerindeki ticareti ile oluşmaya başlamıştır. Bu açıdan iki devlet, konumlarını büyük ölçüde deniz üzerine temellendirmiştir. Bu devletlerden ilki olan Kartaca, Batı Akdeniz'e yüzyıllarca hâkim olmuş, siyasi ve ekonomik etkiler yaratmıştır. Diğer bir devlet olan Atina ise uzun süre deniz egemenliği için bir model olarak alınmıştır. Atina ve Kartaca özellikle karada güçlü olan devletler tarafından yenilgiye uğratılmış olsalar da deniz gücünden oldukça yararlanmışlardır.²⁴⁹

Mahan, 1890 yılında "The Influence of Sea Power Upon History: 1160-1783 (Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi: 1660-1783)" kitabını yazmıştır. Bu kitapta, deniz gücünü etkileyen temel şartları inceleyerek, deniz gücünü ulusal güçle ilişkilendirmiştir. Mahan'a göre, uluslararası sistemde güçlü bir devlet olmak için denizler üzerinde kontrol sağlanmalıdır. Bu açıdan, deniz ticareti garanti altına alınmalı ve bunun için oluşturulacak donanmanın ticaret yolları üzerinde etkin kullanımı sağlanmalı ve üslerden yararlanılmalıdır. Devletler, denizler üzerinde güçlerini etkili bir biçimde kullanırsa, ekonomik açıdan diğer ülkeler üzerinde daha fazla söz sahibi olacak, gelişecek ve ulusal çıkarlarını koruyabileceklerdir. Mahan'ın "Deniz Hâkimiyet Kuramı"na göre açık denizler kıtaları birbirine bağlayan engin ovalardır ve bu yolları kontrol etmek, dünya ulaşımının kontrolü anlamını taşımaktadır. Deniz gücü ile kara gücü arasındaki mücadelede, bir ülkenin denizden kuşatılmasının ona karşı yenilmez bir kara ordusu göndermekten daha etkili olduğunu belirtmektedir. Bu açıdan, deniz hâkimiyetini, dünya hâkimiyeti ile eş tutmaktadır.²⁵⁰ Mahan'a göre, deniz gücünü

---

²⁴⁷ Pön Savaşları, İlkçağda Romalılar ve Kartacalılar arasındaki savaşlardır. Kartaca, yok edilip, Romalılar Batı Akdeniz'e hâkim olmuştur.

²⁴⁸ Richard W. Unger, "Alfred Thayer Mahan, Ship Design, and the Evolution of Sea Power in the Late Middle Ages", *The International History Review*, Aug., 1997, Vol. 19, No. 3, Veritabanı: Jstor, pp. 505-521, s.505.

²⁴⁹ Chester G. Starr, **Antik Çağda Deniz Gücü**, Çev: Gürkan Ergin, 1. Basım, İstanbul: Homer Kitabevi, 2000, s.15,21,79,80.

²⁵⁰ Emine Akçadağ, "Denizlerin Önemi ve Türk Deniz Kuvvetleri", *Bilgesam*, Rapor No: 68, İstanbul, 2015, s.3

etkileyen temel koşullar ülkenin coğrafi konumu, ülkenin fiziki yapısı, ülkenin büyüklüğü, ülkenin nüfusu, milli hükümetin karakteri ve milli kuruluşlardır.²⁵¹

Mahan'ın görüşleri sonrasında da sıklıkla dile getirilerek, güvenlik çalışmalarının odağında yer almıştır. Denizlerin, tüm uluslarca serbestçe kullanımı konusunda ilk siyasi yaklaşımlar ise 1918 tarihinde ABD'de Woodrow Wilson tarafından hazırlanan 14 maddeli Wilson Prensipleri'nin ikinci maddesinde "Denizlerin Serbestliği" ilkesi ile yer almıştır. 1958 yılında yapılan "Cenevre Deniz Hukuku Konferansı", 1973 yılında yapılan "Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı" ve 1982 "BM Deniz Hukuku Sözleşmeleri" de hukuki olarak denizlere yönelik kararları içermesi ve uluslararası davranış biçimlerini belirlemesi bakımından önemlidir.²⁵²

Ulusların deniz gücünü geliştirmesi ve deniz gücünün başarısı için Mahan altı ana şart tanımlamıştır. Bunlar, coğrafi konum, fiziksel uygunluk/şekil, toprağın genişliği, nüfus sayısı, ulusal karakter ve hükümetin karakteri ve politikasıdır. Mahan'ın tarih okumaları ona, kendisini savunmaya ya da karadan genişletmeye olanağı olmayan bir devletin büyümesi için deniz gücünün kara komşularına karşı sürekli hazırlanandan daha fazla iyi bir konum sunduğunu göstermiştir. Zengin toprak ve iklimin, genellikle denizaşırı çalışmalar için bir teşvik olduğunu, buna karşılık zenginleştirilmiş bir ulusun halkının, o ülkeden ayrılma eğiliminin daha az olduğunu belirtmiştir. Mahan'a göre barış zamanında ülkenin deniz ve ticaret potansiyeli ve savaş zamanında deniz kuvvetinin ustalıkla kullanılması bir zaferin sağlanmasını ve ülkenin dünya üzerindeki konumunu daha da güçlendirecektir.²⁵³ Mahan'a göre, deniz gücü çoğu kez silahlı çatışmalardan daha sessiz ve etkilidir. İstikrarlı ticari şartları yaratma konusundaki sessiz ve gözardı edilen amacına rağmen ise deniz kuvvetinin stratejik kazanımlarını belirlemek zordur. Yine de Mahan deniz gücünü, özgürlüğün demokratik koruyucusu olarak görmüştür.

---

²⁵¹ Edward Mead Earle, "Modern Stratejinin Yaratıcıları", Çev: Demirhan Erdem, *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Ankara, 2003, s.349.

²⁵² Erdinç Sancar, **21. Yüzyıl Stratejilerinde Türk Denizcilik Tarihi**, İstanbul, 2006, s.372.

²⁵³ Paul Kennedy, "The Influence and the Limitations of Sea Power", *The International History Review*, Feb., 1988, Vol. 10, No. 1, Veritabanı: Jstor, pp. 2-17, s.4.

Ayrıca barış zamanlarında deniz kuvvetinin özel önemi de özel bir değeri hak etmektedir.²⁵⁴

Klasik jeopolitik kuramlar arasında olan hava hâkimiyeti ve hava gücüne yönelik çalışmalardan başlıca olanlar, İtalyan General Giulio Douhet, ABD’li General William Mitchell ve Harry A. Sachaklian ve Alexander De Seversky’ye aittir. Kara ve deniz belirli bölgeleri kapsarken hava ise tüm dünya sahasını kaplamaktadır. Hava Hâkimiyeti Kuramı, bütün kuramların gerçekleşmesinin hava hâkimiyetine bağlı olduğunu savunmaktadır. Bu açıdan havaya hükmeden bir millet, tüm dünyaya hâkim olur ve havacılıkta daima üstün olmak gerekmektedir anlayışına dayanmaktadır.²⁵⁵

Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde ortaya çıkan hava hâkimiyeti kuramı ve hava gücünün gelişmesi, savunma politikasında taktik değil, stratejik değişiklik meydana getirmiştir. 2. Dünya Savaşı sonrasında SSCB, Mackinder’in kuramının belirttiği gibi dış politika stratejisinde Doğu Avrupa’ya hâkim olmuştur. Bu süreçte de kara ve denizde Batı ülkelerinden üstün bir konuma gelmiştir. Bu açıdan SSCB’yi dünya adasına ve dünyaya hâkim sağlayamayacak gücün karşıt hava gücü olduğu düşünülmüştür.²⁵⁶

Stratejideki tüm diğer coğrafi boyutlar gibi, hava ortamı benzersiz bir fırsatlar ve güçlükler dizisi sunmaktadır. Deniz gibi, hava da insanlar için düşman bir ortamdır. Hava gücünde şartlara bağlı olarak, teknik özelliklerdeki küçük değişiklikler, taktik ve operasyonel seviyelerde büyük farklılıklar yaratabilmektedir.²⁵⁷ Hava gücünün en belirgin eksikliği ise yerde fiziki olarak varlık gösterememesidir.²⁵⁸ Hava kuvveti üstünlüğü, gücünü karadan almaktadır. Aynı zamanda silah ve teknolojik gelişmeler,

---

²⁵⁴ Seth Cropsey and Arthur Milikh, “Mahan’s Naval Strategy: China Learned It. Will America Forget It?”, *World Affairs*, March-April 2012, Vol. 174, No. 6, Veritabanı: Jstor, pp. 85-92, s.86,87.

²⁵⁵ Akengin, *Siyasi Coğrafya, İnsan ve Mekân Yönetimi*, s.36.

²⁵⁶ İşcan, *Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları*, s.67.

²⁵⁷ Thomas M. Kane ve David J. Lonsdale, **Çağdaş Stratejiyi Anlamak**, Çev: A. Tunçer Büyükonat, Doruk Yayınları, Ocak, 2016, s.304.

²⁵⁸ Kane ve Lonsdale, *Çağdaş Stratejiyi Anlamak*, s.309.

hava gücünde önemli etkenlerdir. Ancak kara ve deniz gücüyle desteklenen hava kuvveti stratejik bir biçim almaktadır.²⁵⁹

Hava hâkimiyetine yönelik yaklaşımlar, daha sonrasında NASA (Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi) destekli olarak geliştirilmiş ve “Uzayı kontrol altına alan dünyaya hâkim olur” şekline dönüştürülmüştür. Bilgi ve teknoloji alanındaki gelişmeler uzay jeopolitiği değerlendirmelerine de etki etmektedir. Dünyanın yörüngesinde konuşlandırılacak lazer silahlar ise yeryüzünde herhangi bir hedefi yok edebilecek uzay merkezli sistemlerin geliştirilmesine olanak tanıyacaktır. Bu nedenle gelecekte uzay çalışmalarının gelişme göstermesi, uzayın jeopolitik önemini daha da arttıracaktır.²⁶⁰ Bu açılardan coğrafi verilere dayalı olarak Kara Hâkimiyet ve Kenar Kuşak Kuramları öne çıkarken, kuvvete dayalı olanlar ise Deniz Hâkimiyeti ve Hava Hâkimiyeti olmuştur.²⁶¹

1. Dünya Savaşı’ndan sonra, ortak ihtiyaç ve en çok hissedilen şey, yeni Uluslararası İlişkiler disiplini için temel ivme kazandıran bir başka savaştan kaçınmak olmuştur.²⁶² Yine de jeopolitik disiplini, 1. Dünya Savaşı ile birlikte gelişmesini daha yüksek seviyede gösterirken, dünya savaşları da dünya hâkimiyet mücadelesi üzerine şekillenmiştir. Savaşlar, jeopolitik kuramlardan etkilenmiştir. Bu etkinin ekonomik ideolojilere dayalı ve güvenlik odaklı olması da önemlidir.

Jeopolitik, iki dünya savaşının ardından, savaşların nedeni olarak ön plana çıkmıştır. Bu durum jeopolitikle ilgili çalışmaların azalmasına ve olumsuz bir algıya neden olmuştur. Tuathail’e göre de; modern coğrafya disiplininin en büyük çelişkilerinden biri, uzun süredir siyasetin, coğrafi tarihin bakış açısına, dikkat çekecek derecede kör kalmasıdır. Tüm devletler için savaş çabasına önemli katkı sağlayan disiplin, savaş sonrasında ise basitçe Nazilerle birleşme olarak algılandığı için damgalanmış ve neredeyse siyasete yol gösterici nitelikteki tüm figürlerden kaçınmıştır.²⁶³

---

²⁵⁹ İşcan, *Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları*, s.68.

²⁶⁰ Atilla Sandıklı, “Jeopolitik ve Türkiye Riskler ve Fırsatlar”, *Bilgesam Yayınları*, Ocak, 2011, s.5

²⁶¹ Suat İlhan, *Türkiye’nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, No: 134, 1993, s.9.

²⁶² L.T. Knutsen, *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, Cilt 1. Baskı, Çev: M. Özay, İstanbul: Açılım Kitap, 2006, s.283.

²⁶³ Tuathail, *Critical Geopolitics*, s.44.

1970'li yılların başından itibaren siyasi coğrafya Anglo-Amerikan sahası içinde olduğu için devlet oldukça zayıflamıştır. Küresel ölçekte denge güç politikaları ile eş anlamlı olarak kullanılan jeopolitik terimi ile Henry Kissinger tarafından yeniden canlandırılmıştır. Bu yalnızca Nazilerle ilişkili izi silmekle kalmamış, aynı zamanda da siyasi coğrafyacıların küresel siyaset ve coğrafyayı daha önemli derecede ve yeni bir biçimde sorunsal hale getirmesinin önünü açmıştır.²⁶⁴ 1979 yılında Henry Kissinger, yayınlanan anılarında dünyanın jeopolitik dengelerinden söz etmiş ve böylelikle kavramın hatırlanmasına yol açmıştır. “Jeopolitik kavramı ile dengenin gereksinimlerine dikkat eden bir yaklaşımı kastediyorum.” diyen Kissinger, jeopolitik olgusunun küresel denge ve dünyadaki güç dengesi içinde değişmeyen ulusal çıkarlarla eş anlamlı olduğunu dile getirmiştir.²⁶⁵ Bu değişim 1982 yılında üç ayda bir yayınlanan “Siyasi Coğrafya” dergisiyle de (Peter Taylor ve John O’Loughlin’in editörlüğünde) belirginleşmiştir. Bu çalışmalar bütünü, küresel ölçekte coğrafi söylemin siyasallaşmasını sağlamıştır.²⁶⁶

Jeopolitik çalışmalar, 20. yüzyılın son çeyreğinde yeniden gündeme gelerek yükselişe geçmiştir. Bunun en önemli nedenleri arasında, SSCB’nin dağılması, Yugoslavya’nın parçalanması, dünyada yerel çatışmaların artması, küreselleşme ve ortaya çıkan sivil toplum örgütleri, dini kurumlar, finans güçleri ve terör örgütleri gibi yeni aktörlerin katılımıyla ABD’nin gücünün sorgulanması gibi konular yer almıştır. Devlet yönetiminde görev alan karar vericiler, önlerini görebilmek adına, artan bir biçimde jeopolitik çalışmalara yönelmişlerdir.²⁶⁷

Jeopolitik kavramı, Amerikan ekolünde çevreleme stratejisinin temelini oluşturmuş ve birçok kişinin gözünde Soğuk Savaş’ın katı bölünmüşlüğü temsil etmiştir. Marksist açıdan jeopolitiği eleştirenler ise klasik jeopolitiğin, Amerikan emperyalizmi için bir rasyonelleştirme aracı olduğunu iddia etmişlerdir.²⁶⁸ Ayrıca 21. yüzyılda hala

---

²⁶⁴ Tuathail, *Critical Geopolitics*, s.45.

²⁶⁵ B. Ulaş, **Jeopolitik, Türkiye’nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci** (Cilt 1.Baskı). İstanbul: Başlık Yayın Grubu, 2011, s.709.

²⁶⁶ Tuathail, *Critical Geopolitics*, s.45.

²⁶⁷ Ulaş, *Jeopolitik, Türkiye’nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci*, s.73.

²⁶⁸ M.T. Owens, “In Defense of Classical Geopolitics”, *Naval War College Review*, 1999, Volume: 52 Issue: 4, s.61,62.

Mackinder'in fikirleri doğrultusunda dünyaya ait sabit coğrafi gerçekliklerle, batılı demokrasilerin belirlediği ideal özgürlüklerin değer artışı devam etmektedir.²⁶⁹ Napolyon Bonapart'ın, "ülkelerin politikaları coğrafyalarında saklıdır" sözünde vurguladığı gibi jeopolitiğin dış politika sürecindeki rolü, jeopolitiğin ulusal düzeyden çok küresel düzeyde bir öneme sahip olduğu gerçeğini ortaya koyan bir olgu olmasıdır.

1.7. Güç Yaklaşımlarının Jeopolitik Boyuttaki Etkileri

1.7.1. Coğrafyanın Değişmeyen Unsurları

Devletlerin ulusal güç unsurları ve jeopolitik unsurlar paralellik göstermektedir. Jeopolitik, güç unsurlarına ek olarak daha ayrıntılı coğrafi tespitler yapmaktadır. Jeopolitik unsurların değişmeyen/sabit unsurları olarak ifade edilen coğrafi konumdan kaynaklanan özellikler, coğrafya disiplinindeki özel konumdan kaynaklanan fiziki farklılıklardır. Bu unsurların birindeki üstünlük veya yetersizlik, diğerlerini de olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir. Bu anlamda dağlar, denizler, iklim, bitki örtüsü, tarım ürünleri, hayvan türleri ve ulaşım gibi tüm unsurlar önemli birer araç haline dönüşmektedir.

Tablo 13

Jeopolitiğin Unsurları²⁷⁰

Değişmeyen Unsurlar	Değişen Unsurları	ZAMAN
1 -Ülke veya Bölgenin Hudutları 2 -Arz Üzerindeki Yeri 3 -İşgal Ettiği Alan 4-Coğrafi bütünlük vb. 5-Coğrafi Karakteri (Ada, kıta, kenar ve kıta içi devleti olma durumu)	1-Sosyo-Kültürel Değerler, 2-Ekonomik Değerler 3-Politik Değerler 4-Askeri Değerler 5-Bilimsel ve Teknolojik Değerler	

Jeopolitiğin unsurları farklı sınıflandırmalar olmakla birlikte genel olarak değişen (Sosyo-Kültürel, Ekonomik Değerler, Politik, Askeri, Bilimsel ve Teknolojik Değerler) ve değişmeyen coğrafi kaynaklı unsurlardan oluşmaktadır. Bu unsurların üzerindeki belirleyici unsur ise, zamandır. Çünkü coğrafi anlamda birçok bölge, değişen dünya

²⁶⁹ Francis P. Sempa, *The Roots of Mackinder's Geopolitics*, s.619.

²⁷⁰ Tarakçı, *Devlet Adamlığı Bilimi: Jeopolitik ve Jeostrateji*, s.36.

şartlarına göre değer kazanmakta veya değerini yitirmektedir. Ulusal çıkarlar da zaman içerisinde değişebilmekte ve yeniden öncelikli çıkarlar belirlenebilmektedir.

1.7.2. Konum, Sınırlar ve İklimin Önemi

Devletin konumu, kara ve denizlere yakınlığı aynı zamanda diğer komşu ülkelere göre bölgesel konumu açısından tanımlanmaktadır. Bir ülkenin dünya denizlerine ve kıtalara uzaklığı, enlem, boylam ve rakım olarak belirtilmektedir. Bölgesel açıdan, çevre alanlar ile etkileşim, uzaklık, iletişim hatları ve doğal sınır toprakları açısından ifade edilmektedir. Bir devletin coğrafi konumu bütün bu bilgilerin analizini kapsamaktadır. İletişim araçları ve yolları, savaş teknikleri ve dünya merkezlerindeki farklılıklar konumun değerini değiştirebilmektedir. Bir yer, konum bilgilerini içeren bir “coğrafi sistem” ve bu bilgilerin değerlendirildiği bir “tarihi sistem” açısından ortaya konulmaktadır. Devletlerin dış politikalarında coğrafi konum, hem dünya hem de bölgesel konum açısından ele alınmaktadır. Ülke topraklarının büyüklüğü konumu değiştirebilmekte ve çoğu küçük devletin tarihsel önemini açıklayabilmektedir. Konum, devlete yönelik birçok faktör açısından belirleyici bir özelliğdir. Bir devletin dünya üzerindeki konumu, iklim bölgesini ve ekonomik yapısını; bölgesel konum ise potansiyel düşmanlarını tanımlamaktadır. Bu durum, güvenlik açısından gerekli potansiyel ittifakları da ortaya koymakta ve ortak güvenlik sisteminin bir parçası olarak devletin rolünün sınırlarını belirlemektedir.²⁷¹

Bir devletin ekvatorun kuzeyinde veya güneyinde olması da, devletin siyasi açıdan önem derecesini ve dış politikasının problemlerini belirlemede önemli bir roledir. Çünkü en büyük kara parçaları kuzey yarımkürede ve en geniş alanlar ise güney yarımküredeki tropikal bölgelerde konumlanmıştır. Bu durum politik açıdan ve sanayi açısından, kuzey yarımkürenin güneyden her zaman daha önemli sayılmasına ve kuzey yarımkürenin farklı bölümleri arasındaki ilişkilerin, dünya siyasi düzleminde daha fazla etkiye sahip olmasına neden olmuştur.²⁷² Coğrafi mevki, makro ve mikro olmak üzere iki düzeyde ele alınmaktadır. Buna göre, makro düzeyde (jeopolitik mevki), bir ülkenin dünya üzerindeki konumu, büyük güç merkezlerine ya da önemli çatışma odaklarına

---

²⁷¹ Spykman, *Geography and Foreign Policy I*, s.40.

²⁷² Spykman, *Geography and Foreign Policy I*, s.41.

uzak veya yakın olması olarak değerlendirilmekte; mikro düzeyde ise (jeostratejik mevki), ülkenin komşuları açısından incelenerek, komşularının sayısı ya da komşular arası iletişim esas alınmaktadır. Mevki çoğu zaman devletlere kolaylıkla değişmeyecek nitelikte kalıcı dış politika amaçları de çizmekte, yayılma, ittifak veya savunma gibi ihtiyaçlarda da önemli bir belirleyici olmaktadır.²⁷³

Devletlerin öncelikli görevi, ülke topraklarına yönelik her türlü tehdide karşı güvenliklerini ve varlıklarını korumak üzerinedir. Sınırlar, devletin toprak bütünlüğünü ve egemenlik alanlarını belirlemektedir. Siyasi coğrafyacılara, sınırları geleneksel olarak, ulus devletin topraklarını kurmak ve savunmak için bir anahtar olarak görmüşlerdir. Sınır, bölünmeyi ve insanları, yaşam yollarını, ekonomik malları ve ticareti düzenleyen sistemlerin tümünü kapsamaktadır. Bu açıdan sınırlar, yalnızca ulus devlet düzenlerini sınırlamakla kalmaz, aynı zamanda devletin korumak ve yönetmek için, egemenliğini ifade ettikleri yerlerde gücünü esnekletirebildiği oldukça görünür bir alanı ifade etmektedir.²⁷⁴

Aynı zamanda dünyadaki çatışmaların çoğu, sınır ihlalleri gerekçesiyle ortaya çıkmaktadır. Sınırların hukuki geçerliliğe sahip olması, diğer ülkeler tarafından da tanınması ile resmiyet kazanır. Bu resmiyet herhangi bir sınır ihlali durumunda uluslararası örgütlerin de soruna müdahil olma gerekçelerinin başında gelmektedir. Bu açıdan dünya üzerindeki tüm sınırların paylaşılmış olduğunu düşünürsek, egemenlik hakları konusunda birçok sınır anlaşmazlığının da olması normal bir durum haline almıştır. Kesin sınırların belirlendiği süreç bilimsel açıdan geliştirilen ve konum bilgilerinin (enlem, boylam, vs.) kullanıldığı döneme denk gelmektedir. Dünya siyasi tarihindeki savaşlar veya fethedilen bölgeler ile sınırlar sıklıkla değişmiştir.

Sınırlar, devlet bölgelerini çevreleyen hatlardır ve siyasi coğrafyanın temel unsurunu oluşturmaktadır. Bazı sınırlar kaybolabilir veya en azından daha fazla nüfuz etmeye açık veya kolayca geçilebilmektedir. Aynı zamanda yeni sınırlar da aynı anda kurulabilirler. Sınırlar yalnızca statik, değişmez ve siyasi görünüm özelliklerini değil, aynı zamanda kendi iç dinamikleri olan, yeni gerçeklikler yaratan, insanların ve sınırın yakınında

---

²⁷³ Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika: Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar*, s.296.

²⁷⁴ Alison Mountz, "Border", *Key Concepts in Political Geography*, (198-210), Carolyn Gallaher and others (drl.), First published, SAGE Publications 2009, s.200, 201.

bulunan veya sınırı hayatlarının herhangi bir aşmasında geçmek zorunda olan grupları da etkileyebilmektedir. Sınırlar yalnızca basit bir biçimde karasal ve coğrafi olgular değildir, sosyal, ekonomik, siyasi ve gerçekte etkili olan sınırlar, bazıları dâhil edilirken, çoğunun hariç bırakıldığı bölgeler yaratmaktadır.²⁷⁵

Sınırlar doğal ve yapay sınırlar olarak iki bölümde incelenmektedir. Doğal sınırlar sıradağlar, okyanuslar, denizler, göller, akarsular, ormanlar, çöller ve bataklık alanları gibi fiziki özelliklere sahip sınırlardır. Örneğin; ABD ve Kanada'nın sınırını oluşturan Büyük Göller, Afrika'da Tanzania, Uganda ve Kenya arasındaki Viktorya Gölü, Asya'da Türkmenistan Özbekistan arasındaki Aral Gölü doğal sınırlara örneklerini oluşturur. Türkiye'nin İran ile olan sınırı da doğal sınırdır. Doğal sınırlarda ülkeler arasında belirsizlik durumunda, karşılıklı anlaşma veya güç kullanarak sınırların belirlenmesi söz konusu olmaktadır. Yapay sınırlar (geometrik) ise insanlar tarafından belirlenmiş ve fiziki coğrafya şartları dikkate alınmadan oluşturulan sınırlardır. Yapay sınırlara örnek, Arap ülkeleri ile Afrika ülkeleri arasındaki sınırlardır. Bu sınırlar enlem ve boylamlar dikkate alınarak masa başında belirlenmiş sınırlardır.²⁷⁶

Bir ülkenin sınırları, bulunduğu toprakların genişliği, biçimi, deniz, dağ, çöl ile çevrili olmaları, ada devleti, kıta veya kıta içi devlet olma konumu ve coğrafi konum ile diğer ülkelerle olan dış politikanın da belirlenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu özellikler, jeopolitiğin dış politika oluşturma sürecindeki etkisinde ön plana çıkan coğrafi özelliklerdir. Coğrafya üzerinde zorunluluk olarak değerlendirilebilecek birçok unsur farklı oluşumların önünü açmıştır. Örneğin Antik Çağ'da Yunanistan'da dağlar arasındaki vadiler genellikle küçük, güçlü ve birbirinden bağımsız şehirlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Aynı şekilde Asya'da Himalaya Dağları Bütan, Nepal ve Tibet gibi ülkelerin sınırlarını ve şekillerini etkilemiştir. Alp Dağları, İsviçre'nin coğrafyasının şekillenmesinde etkili olmuştur. Pasifik Okyanusu (Büyük Okyanus) ve And Dağları'nın batısı boyunca kuzey güney istikametinde uzanan Şili ve Büyük Britanya ada konumları sebebiyle siyasi bütünlüklerini sağlamışlardır.²⁷⁷

---

²⁷⁵ David Newman, **Boundaries**, A Companion to Political Geography, Edited by John Agnew, Katharyne Mitchell, /Gearoid O Tuathail, Blackwell Publishing, 2003, s.123.

²⁷⁶ Akengin, *Siyasi Coğrafya, İnsan ve Mekân Yönetimi*, s.95, 96.

²⁷⁷ Akengin, *Siyasi Coğrafya, İnsan ve Mekân Yönetimi*, s.15.

Benzer biçimde dağlar, bir ülkenin işgal edilmesini zorlaştıran coğrafi unsurlardır. Dağlar ayrıca siyasi ve ekonomik gelişmeyi de yavaşlatabilir. Örneğin; İspanya ve Meksika gibi çok dağlık ülkelerin birlik sağlaması zor olabilir, çünkü ülkenin başkenti, dağlarla örtülen bölgelere kolaylıkla nüfuz edemez. Aynı şekilde Alpler, Almanya'yı güneyden gelecek kuşatılma eylemlerine karşı korumaya yardımcı olan bir etkidir.²⁷⁸ Kuşatılma açısından, dağ sıralarının ilerleme yönünü kapatması veya paralel olması, stratejik tren yolları gibi unsurların varlığına göre istilacılara, dağın merkezine veya üzerindeki geçitlere yönelik seçenekler sunabilir. Çöl sınırları da, yalnızca savaş alanı ya da savunma konusunda zor bir bölge oluşturmakla birlikte, aynı zamanda su yokluğu gibi bir durum ortaya çıkaracağından işgalcilerin bilinen kuyular boyunca bir yön takip etmelerinin önünü açabilir. Bu sınırlar ile istenmeyen bir noktadan saldırı önlenmiş olacaktır.²⁷⁹

Komşular ve komşuların sayısı önemli bir etkidir. Komşularıyla veya komşularının kendi iç sorunlarından kaynaklanan durumlar dış politikada ülkeyi zor durumda bırakabilir. Örneğin; Çin, 14* ülke ile en çok sınıra sahip ülkedir. Bu nedenle o ülkelerde oluşan sorunlara tarafsız kalamama durumu ortaya çıkmaktadır. Bir ülkeyi çevreleyen komşuları, devletin ihtiyaç duyduğu dış kaynakların, ürünlerini pazarlayabileceği komşuların, dost ve müttefiklerinin, dış tehditlerin uzaklık veya yakınlıklarını da belirlemektedir. Ancak bu durum, yalnızca karşılıklı durumların o süre zarfındaki özelliklerine göre yani nispi olarak değerlendirilmelidir.²⁸⁰

Ülkelerin büyük bir coğrafi alana sahip olmaları, işgal edilmelerini zorlaştıran bir etkenken, daha küçük bir alanda konumlanmış olmaları ise bu durumu tersine çevirir. Stratejik boğaz, ada veya geçiş yollarına sahip devletler, güç kapasiteleri büyükse belirleyici konumda bulunurken, güç kapasitelerinde zayıf unsurlar taşıyanlar ise

---

²⁷⁸ Michael G. Roskin, **Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür**, Mart, Adres Yayınları: 23, 2009, s.199.

²⁷⁹ Nicholas J. Spykman, "Geography and Foreign Policy II", *The American Political Science Review*, American Political Science Association, April 1938, Vol. 32, No. 2, pp. 213-236, s.234, 235.

* Bu ülkeler ise Moğolistan, Rusya, Kuzey Kore, Vietnam, Laos, Birmanya, Hindistan, Bhutan, Nepal, Pakistan, Afganistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan'dır.

²⁸⁰ Bayat, *Milli Güç ve Devlet*, s.227.

beklenen etkiyi gösterememektedir. Bu önem, yalnızca bölgesel düzeyde değil, küresel boyutta değerlendirilmelidir.

Devletlerin birbirleriyle karşılaştırılabilen büyüklükleri, siyasi ve ekonomik güçlerinin karşılaştırılması için bir gösterge niteliğindedir. Toplam yüzey alanı, belirli amaçlar için dış politikaya doğrudan içerik sağlamasa da, diğer devletlerden gelen baskılara karşı koymada bir güç göstergesidir ayrıca savaş veya diplomasi arasında bir seçim yapmayı etkileyebilen bir unsurdur.²⁸¹ Bu açıdan büyüklük, sadece güç değil potansiyel bir güçtür. Büyüklükle birlikte ekilebilir alanların fazlalığı, insan gücüne bağlıdır. Çoğu ülke geçmişte toprağa dayanan bir genişleme politikası izlemişlerdir. Sanayileşme sürecinden itibaren güç, sanayi gücü ile tanımlanmaya başlamıştır. Hammadde kaynakları ve sanayi organizasyonu, deniz ya da kara yolu oluşan gücün ön koşullarını oluşturmaktadır. Coğrafi büyüklük halen etkilidir çünkü geniş alanlar farklı iklimsel özellikler ve değişik topografya sonucunda farklı kaynaklar ve ekonomik imkânlar sağlamaktadır. Büyüklük, savunma alanında temel öneme sahiptir ve ülkenin hayati merkezlerinin sınırdan uzak olması savunma açısından önem taşımaktadır.²⁸² Ülkelerin sahip olduğu alanların şekli veya şekilsizliği de merkez ve çevre ilişkileri açısından jeopolitikte bir değerlendirmeye dâhil edilebilir.

Devletlerin, farklı iklim ve coğrafyalara sahip olması, dış politikaya etki bağlamında coğrafya üzerinde etkin bir hâkimiyet kurmasını güçleştirebilen bir durum ortaya çıkarabilmektedir. Bu değişkenlerde meydana gelebilecek herhangi bir değişim, ülkenin siyasal yapısında ve dış politikadaki etkinliğinde de kendini göstermektedir.²⁸³ İnsan hayatı için elverişli olan iklim şartları, uzun ömürlü medeniyetler sağlamıştır. Dünyada nüfusun seyrek olduğu yerler ile devlet alanlarının geniş olduğu bölgeler, genel olarak iklim şartları bakımından, sıcak, soğuk, kurak ve bol yağışlı bölgelerdir. Genel olarak ise ılıman iklim şartlarının hâkim olduğu bölgeler, nüfusun yoğunlaştığı alanlardır. İklim şartları, askeri faaliyetler açısından da uzun vadeli siyasi stratejilerin oluşturulmasında önemlidir. Çünkü harekâtın başlaması, kısa vadeli veya uzun vadeli

---

²⁸¹ Spykman, *Geography and Foreign Policy I*, s.31.

²⁸² Spykman, *Geography and Foreign Policy I*, s.32.

²⁸³ James E. Dougherty, Robert L. Pfaltzgraff, *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey*, New York, Longman, 1997, s.74.

olması, yiyecek stoku ve her türlü araç ve gereç kullanımı üzerinde iklimsel şartlar etkilidir. Örneğin; 1. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu'nun 80.000 askerinin Sarıkamış'ta donarak şehit olması, iklim şartlarının önemini ortaya koyması açısından önemlidir.²⁸⁴ Ekvatora göre konum, iklimi büyük oranda belirlemektedir. Dünyadaki siyasi olayların önemli bir bölümü ılımlı bölgelerde merkezileşmiştir.²⁸⁵

İnsanlığın hayatını sürdürmesi toprağa bağlılığından ileri gelmektedir. Tüm canlıların fizyolojik ihtiyaçları topraktan sağlanır. Bu nedenle iyi ürün alabildikleri ve kendilerine uygun çevre koşulları sağlayan bölgelerde barınmış ve toplanmışlardır. İklimin etkisinin gerek bireyler gerekse toplumlar üzerindeki etkisi büyüktür.²⁸⁶ Yaşamaya elverişli en uygun iklim kuşakları, kuzey ve güney yarımkürelerde 20°-60° enlemleri arasında olduğu düşünülmektedir. Sıcak iklimler, soğuk iklimlere göre daha uygundur ancak bazı özel koşulların da bulunması gerekir ki bunların başında su kaynakları gelir. Örneğin, Mısır'ın, aynı kuşakta bulunan diğer ülkelere oranla daha büyük toplum ve uygarlıklara ev sahipliği yapmasında en önemli faktör Nil Nehri'dir.²⁸⁷ Diğer bir örnek ise kutuplara yakın bölgelerde yaşayan Eskimoların durumudur. Coğrafyalarının olanaksızlığı nedeniyle çok yakın zamanlara kadar aynı koşullarda yaşamış ve hiçbir şekilde gelişmiş bir devlet kuramamışlardır. Yerleşik düzene geçemedikleri için, bir devlet sistemi kurmaları da söz konusu olmamıştır. Ilıman iklimlerde ve bereketli coğrafyalarda yaşayan insan toplulukları ise binlerce yıl önce bile çok gelişmiş devletler kurmuş ve buldukları coğrafya içerisinde veya çevresindeki devletlerle siyasal ilişkiler kurabilmişlerdir. Coğrafyanın değiştirilemeyen bir unsur olarak ortaya çıkması, bu devletlerin ilgi alanlarını belirlemiş veya değiştirmiştir.

Aynı şekilde doğal iklim, ısı, yer, engebeler, su dağılımı ve su akımları, hayvan ve bitki çeşitliliği, doğal mevsim değişiklikleri, jeofizik süreçler, çekim olayları, fırtınalar, depremler, deniz akıntıları gibi coğrafi faktörler insan varlığı ve eyleminden bağımsızdır. Ancak Fenikeliler ve Yunanlıların denizci olmaları ve büyük bir deniz ticareti geliştirmeleri örneğinde olduğu gibi ticaretteki becerileri, doğanın düşmanlığını

---

²⁸⁴ Akengin, *Siyasi Coğrafya, İnsan ve Mekân Yönetimi*, s.91, 92.

²⁸⁵ Spykman, *Geography and Foreign Policy I*, s.41.

²⁸⁶ Bayat, *Milli Güç ve Devlet*, s.236.

²⁸⁷ Bayat, *Milli Güç ve Devlet*, s.237.

yenmiştir. Aynı durum, birçok kavmin denizciliğin gelişmesine çok uygun bir çevrede yaşamalarına rağmen, hiç denizcilik yapmamaları için de geçerlidir.²⁸⁸

1.7.3. Denizlere Göre Konumun Önemi

Bir ülkenin denizlere göre konumu, denize kıyısı olma ya da denizden uzakta olma durumunu belirtmektedir. Bir devletin deniz veya denizlere sınırı olmaması, ekonomisi ve ticaret ilişkileri üzerinde etkilidir. Aynı zamanda tarihi süreç içerisinde denizlerle bağlantısı olmayan devletler, daha çok savaşa maruz kalmışlardır. Denize çıkışı olan bir ülke, karayla çevrili ülkelere nispetle önemli bir ekonomik avantaja sahiptir. Deniz taşımacılığı hem ucuzdur ve hem de ticaret ya da taşımacılık sırasında komşu ülkelerin üzerinden geçmeyi gerektirmemektedir.

Coğrafi çevrenin öneminde üç grup önemlidir. Kara sınırı olan kara devletleri, deniz kıyısı olan ada devletleri ve diğer ikisinden daha geniş olan hem deniz hem de karanın olduğu ülkeleri belirleyen gruptur. Bu konumların önemi, siyasi gerçeklere ve bir devletin eşit, kendisinden daha güçlü ya da zayıf güce sahip devletlerarasında olma durumuna göre değişkenlik gösterebilmektedir.²⁸⁹

Denizler jeopolitiğin değişmez unsurlarındandır. Denizlerin özellikle savunma, turizm ve ticaret alanında önemli etkileri vardır. Akdeniz bunu açıklayabilen çok önemli bir örnektir. Akdeniz ticaret açısından Ortadoğu, Güney ve Kuzey Afrika'nın dünyaya açılan kapılarından birisidir. Örneğin Irak'ta çıkarılan petrolün Avrupa'ya gelmesi için Akdeniz yolu en uygun yol olarak kabul edilmiştir.

Bir devlet, doğal bir sınır çizgisindeki kıyılara sahip olmak ister. Çünkü kıyı şeridinde sahip olmak bir yandan hareket serbestliği sunarken, bir yandan da sınır ötesinde hareket başlatma olanağı sağlamaktadır.²⁹⁰ Bu nedenle deniz-kara karşıtlığının önemi daha iyi ortaya çıkmaktadır. Büyük risk ve masraflarla yürütülen kara ticaretine bağımlı devletler giderek zayıflarken, denizleri serbest ve sınırsızca kullanan devletler ise hızlı bir şekilde kalkınmıştır. Hızla kalkınan devletlerde farklı sosyal ve siyasal kurumlar varlığını göstermiştir. Deniz toplumları geleneksel olarak her zaman serbest ticaret

²⁸⁸ Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s.3, 4.

²⁸⁹ Spykman, *Geography and Foreign Policy II*, s.214.

²⁹⁰ Spykman, *Geography and Foreign Policy II*, s.233.

peşinde olmuştur. Özellikle kara ağırlıklı ülkelerden aldıkları ucuz hammaddeleri ülkelerinde işleyerek yüksek fiyatlarla satmışlardır. Bu durum yaşanan savaşların hedef ülkede ticari imtiyaz sağlama gerçeğini de ortaya koymaktadır.²⁹¹ Çift deniz ulaşımı ile ortaya çıkabilecek stratejik zayıflık faktörüne rağmen, devletler bir denizden daha fazla denize ulaşımına sahip olmaya çalışmaktadırlar. Birden fazla deniz ulaşımına sahip olmak gelen hammaddeler için farklı yollar, askeri avantajın sağlanması, ticari ve ekonomik ayrıcalıklar sağlamaktadır.²⁹²

Denize kıyısı olan ülkelerde, bu ülkelerin karanın devamı olan deniz sınırları (deniz yüzeyinden -200 m derinliğe kadar) “Kıta Sahanelığı” ile belirlenmektedir. Kıta sahanlığının geniş veya dar olması doğal yapısıyla ilgili olmakla birlikte dar olan yerlerde kıta sahanlığı 12 deniz mili, açık denizlerde ise 200 mile kadar çıkmaktadır. Bu sınırların diğer devletler tarafından da tanınması önemlidir. Ege Denizi’nde Türkiye ve Yunanistan arasındaki kıta sahanlığı sorunu, kara sınırları gibi deniz sınırlarının da uzlaşmazlık oluşturduğu en belirgin örneklerdendir.²⁹³

Taşımacılığa uygun nehirler, bir ülkeyi bir arada tutan ve kimi zaman da uluslararası ticareti destekleyen ekonomik arterlerdir.²⁹⁴ Bu nedenle, Avrupa’da, denizlere kıyısı bulunmayan ülkeler, nehirlerin döküldüğü ülkelerin kıyılarındaki serbest limanlardan yararlanmaya yönelmektedir. Bu nedenle denizlerden uzak devletler, ileri bir sanayi kapasitesine sahipse, ekonomik ilişkilerinin devamı için nehir ulaşımına önem verirler. Denizlere kıyısı olma veya yakın olma, bir ülkenin gelişmesinde ve dünya çapında bir güce erişebilmesinde önemli bir güç olarak değerlendirilir.

Siyasal açıdan bakıldığında, akarsuların da, devletlerin iç ve dış politikalarını önemli şekilde etkiledikleri görülmektedir. Akarsular, ulaşım, sulama ve enerji ihtiyacının karşılanmasında büyük ölçüde yararlanan unsurlardır ve devlet sınırlarının tespitinde de bir fonksiyona sahiptir. Ayrıca akarsular, geri çekilen ordular için savunma savaşının verildiği ve düşman ilerleyişinin durdurulduğu doğal engeller olarak askeri bakımdan

---

²⁹¹ Soner Polat, **Türkiye için Jeopolitik Rota**, 1. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Nisan İstanbul, 2015, s.29.

²⁹² Spykman, *Geography and Foreign Policy II*, s.222.

²⁹³ Akengin, *Siyasi Coğrafya, İnsan ve Mekân Yönetimi*, s.98,99.

²⁹⁴ Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür*, s.106.

da büyük değer ifade etmektedir. Son yıllarda hızlı nüfus artışı ve kentleşme, gelişen tarım ve endüstri, suya olan ihtiyacı çok artırmış, özellikle kurak ve yarı kurak bölgelerdeki ülkelerde bu ihtiyaç yaşamsal bir sorun haline gelmiştir. Eski uygarlıkların Nil, Fırat, Dicle, İndüs ve Hovangho gibi nehir boylarında gelişmesi, akarsuların daha ilkçağlardan itibaren insan toplulukları üzerindeki etkisinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.²⁹⁵ Günümüzde de akarsuların konumları jeopolitiği etkileyen faktörler arasında yer alır. Dicle ve Fırat gibi nehirler buna örnek olabilir. Ankara ile Şam arasında yaşanan su krizi bu açıdan önemlidir. İki ülke arasında yaşanan siyasi krizlerde bu nehirler her zaman dış politikası hamlesi olmuş, pazarlık payında yaptırım gücü olarak kullanılmıştır. Birçok ülke arasında da benzer sorunlar yaşanmaktadır. Akarsular da jeopolitik olarak değişmeyen unsurlar arasındadır.

Deniz limanları da (doğal veya insanlarca geliştirilen limanlar) hem tarihsel hem de siyasi olarak özellikle önemlidir. Havacılık, insan ve kargo taşımak için önemli bir araç halini alsa da malların küresel ticareti, kara ve demiryolu yolu kadar deniz taşımacılığına da bağlıdır. Suyun dünya yüzeyinin %70'inden fazlasını kapladığı düşünüldüğünde donanmaların önemi ortaya çıkmaktadır. Limanlar üzerindeki kontrol, bir devletin bir coğrafi bölge üzerindeki bölgesel otoritesini uygulamasına her zaman yardım etmiş ve bu uygulamayı kolaylaştırmıştır. Bu açıdan deniz gücü, politika oluşturanlar için daha esnek bir araçtır. Karar alıcılar, deniz kuvvetlerini sevk ederek, askeri ve politik durumu yakından kontrol edebilir ve nüfuz kullanmayı da sağlayabilirler. Ayrıca modern bir savaş gemisi, özellikle hava kabiliyeti varsa zorunlu durumlarda ciddi bir ateş gücü de sağlamaktadır.²⁹⁶ Bir devletin iyi limanlara sahip olması, gemiciliğin ve deniz faaliyetlerinin gelişimini etkileyecek bir unsurdur. Kıyıları, hiçbir faaliyete imkân tanımayan devletler ise deniz yerine kara yolu ile bağlantı kurabileceklerdir.²⁹⁷

Bir ülke, açık bir denize kıyısı olmasına rağmen, elverişli olmayan iklim koşulları nedeniyle denizlere göre konumdan yararlanmayabilir. Örneğin, Sibiry kıyıları, Alaska ve Ohotsk Denizi'nin bazı yerleri ve Kuzey Kanada kıyılarında olduğu gibi soğuk

---

²⁹⁵ Günel, *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, s.134.

²⁹⁶ Kane, ve Lonsdale, *Çağdaş Stratejiyi Anlamak*, s.268.

²⁹⁷ Spykman, *Geography and Foreign Policy II*, s.217.

iklimler, denizler donduğu için ulaşım imkân vermeyebilir. Kimi durumlarda da, doğal şartların denizle bağlantıyı engellediği görülmektedir. Eğer ülke yeterince gelişmemişse, doğal koşulların olumsuz etkileri kendisini daha kuvvetli gösterecektir. Örneğin, İran güneyde Basra Körfezi'ne ve Hint Okyanusu'na açılmasına rağmen, kıyıların ülkedeki yerleşme bölgelerine uzaklığı ve buradan dağlar ve çöllerle ayrılmış olması nedeniyle denizle istenildiği kadar bağlantı kurulamamıştır. Ancak asıl önemlisi, bazı ülkelerin denizlere kıyısı olduğu halde, bu denizlerin ya kapalı denizler olması ya da bunları okyanuslara bağlayan geçitlerin, başka devletlerin egemenliğinde olması nedeniyle her zaman dışarıya rahatça geçiş imkânı vermemeleridir. Bu durumun en belirgin örnekleri Almanya, Finlandiya, Rusya, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan'dır.²⁹⁸

Devletler, dünyadaki yük taşımacılığı, kıtalar arasındaki ticaret buna bağlı olarak enerji taşımacılığı ve uluslararası ekonomik ilişkilerin önemli bir bölümünü denizler aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Dünya ticaretinin önemli bir bölümü Batı Avrupa'da, Asya'da (özellikle Japonya'da), Kuzey Amerika'da ve kısmen Latin Amerika'da gerçekleştirilmektedir. Günümüzde hammaddenin ve enerji kaynaklarının büyük ölçüde gelişmiş sanayi ülkelerine nakledilmekte olduğu düşünüldüğünde denizlerin ve okyanusların jeopolitik önemi daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır.²⁹⁹ Bu durum nedeniyle ticaret gemilerini koruyacak askeri gemi ihtiyacı da ortaya çıkmıştır. Donanmalar, bu zorunluluk nedeniyle kurulmuştur. Donanma gemileri ve ticaret filolarının lojistik destek sağlayacağı limanlar ve en azından yakıt ihtiyacını sağlayacağı üsler ihtiyaç haline gelmiştir. Örneğin, İngiltere'nin Cebelitarık, Malta, Kıbrıs, Mısır ve dünyanın her yerinde kurduğu üsler bu ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda önceleri ticaret amacıyla kurulan üsler, küresel rekabetin artmasıyla stratejik bir işleve sahip olmuştur. Bu açıdan bir jeopolitik mantık işlemekte ve politikayı güçlendirecek coğrafi dayanaklar sağlanmaya çalışılmaktadır.³⁰⁰

Jeopolitik açıdan önemli olan coğrafi özelliklerden biri de, deniz ve okyanusları birleştiren boğaz ve kanallardır. İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı, Cebelitarık

---

²⁹⁸ Günel, *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, s.121.

²⁹⁹ Hasanov, *Jeopolitik*, s.334.

³⁰⁰ Polat, *Türkiye için Jeopolitik Rota*, s.30.

Boğazı, Hürmüz Boğazı ve Bab-ül Mendep stratejik boğazlardır. Atlas Okyanusu ve Büyük Okyanus arasındaki Panama Kanalı, Akdeniz ile Kızıldeniz arasında Süveyş Kanalı da önemli kanallardır. ABD başta olmak üzere Batı devletleri için, Cebelitarık Boğazı, Ortadoğu ülkelerine açılan bir kapı olmasının yanı sıra İsrail'in de dünyaya açılacağı bir kapı olmasından dolayı stratejik önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Akdeniz'e açılan kapı olan Cebelitarık Boğazı'nın kullanılması ABD dış politikası açısından bir gereklilik haline gelmektedir.

Akdeniz, Ege ve Karadeniz, stratejik denizler olarak kabul edilmektedir. ABD ile Rusya arasındaki Ukrayna krizi başta olmak üzere birçok diplomatik kriz, Karadeniz'in de güvenliğini tehdit etmektedir. Karadeniz'e açılan tek kapı Türkiye'dir. Çanakkale ve İstanbul Boğazı'ndan geçiş ilkeleri, 1936 Boğazlar Sözleşmesi'ne göre düzenlenmiştir. Bu da olası gerginliklerde iki büyük devletin Türkiye üzerindeki boğazlar baskısını artırmasına yol açabilen gelişmeleri doğuran sonuçlar ortaya çıkarabilir. Dolayısıyla iki önemli boğaza sahip Türkiye'nin dış politikası büyük devletlerin dış politikasını etkileyebilir. Bu nedenle Karadeniz'de ABD'nin yapabileceği olası bir askeri tatbikat, Rusya'yı tehdit etmek anlamına gelecek, bu da Türkiye ile Rusya devletlerinin ilişkilerini bozabilecektir. Boğazlar, jeopolitik olarak devletler için değişmeyen, dış politikayı belirleyen çok önemli bir coğrafi etkidir.

1.7.4. Adalara ve Yarımadalara Göre Konumun Önemi

Adalar genellikle dört grupta toplanırlar. Birinci grup, Norveç, Batı İskoçya, Dalmaçya ile Alaska ve Burma yarımadalarında olduğu gibi irili ufaklı birçok adanın meydana getirdiği şeritler halinde kıyı boyunca uzanan kıyısal adalardır. İkinci grup, kıtaların kenarlarında özellikle Kuzey Amerika'nın kuzey ve kuzeydoğu kıyılarındaki şelf* alanlarında yer alan şelf veya kıta sahanlığı adalarıdır. Üçüncü grup, Akdeniz, Baltık Denizi ve Basra Körfezi gibi karalar arasında kalmış nispeten kapalı denizlerde bulunan aradeniz adaları ve dördüncü grup ise, karalardan oldukça uzakta açık denizlerde yer alan adalardır. İzlanda, Küba, Yeni Zelanda, Asor, Kanarya, Madera, Havai ve Pasifik Okyanusu'ndaki binlerce ada bu gruba girmektedir. Bunlara okyanus adaları denilmektedir.³⁰¹

---

* Şelf: Karaları çevreleyen ve karalardan sayılan, 200 m derinliğe kadar olan sığ deniz dipleridir.

³⁰¹ Günel, *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, s.126.

Adaların, deniz geçitlerini (boğazları) ve deniz yollarını kontrol altında tutma, kıyıları koruma ve askeri üsler kurma gibi durumlarından başka, balıkçılık ve turizm bakımından da ekonomik önemleri vardır. Bazı adalar geniş alanlara ve zengin doğal kaynaklara sahip olduğu için üzerlerinde kolaylıkla siyasal bir ünitenin oluşmasına imkân vermişlerdir. Örneğin, Avrupa'nın şelf alanında bulunan Britanya ve İrlanda; Asya'da, Endonezya, Kısmen Filipinler, Tayvan ve Japonya, bu özelliklere sahip şelf adaları üzerinde kurulmuş devletlerdir.³⁰²

Ada devletlerinin sınırlarının güçlü engellere dayanması nedeniyle dış saldırılardan kendini koruması daha kolaydır. Örneğin; İngiltere sahip olduğu deniz gücü nedeniyle dünyada sanayi sürecine giren ilk ülkedir. Ada devletleri, coğrafi özelliklerinin katkısıyla önemli bir güç oluşturma avantajına sahip ülkelerdir. Adaların, coğrafi özelliklerinin başında diğer ülkelere oranla daha izole olma durumları gelmektedir. Bir adada yaşayan herhangi bir topluluk olmasa dahi adalar, bir devletin hâkimiyet alanını belirtirler. Bu hâkimiyet alanı aynı zamanda adanın etrafındaki karasularını da kapsadığı için ekonomik olarak önemlidir. Adalar, deniz alanında veya ada üzerinde bulunan gerekli hammadde ve mineral kaynaklarına sahiplik etmektedir. Petrol aramaya imkân vermesi ve aynı zamanda balıkçılık gibi faaliyetleri de beraberinde getirmektedir. Deniz ticareti, enerji kaynaklarının taşınması ve askeri stratejik hamleler açısından adalar devletler tarafından her zaman kriz yaratan kaya parçaları olmuşlardır. Uluslararası bağlamda ülkeler arasında savaşa varacak düzeyde krizlerin oluşmasına neden olan adalar, devletlerin dış politikalarını temelinden etkileyebilmektedir.

Adaların jeopolitik önemini değerlendiren devletler, adalar üzerinden başka devletleri, kendi çıkarları doğrultusunda yönetme arzusuna sahiplerdir. Askeri açıdan da başka okyanus ötesi çıkarlar için de uçak gemisi, devletlerin gücünü göstermesi ve bölgede hissettirebilmesi açısından önemli bir yer tutar. “Yüzen Ada” olarak da bilinen uçak gemileri, okyanus ötesi operasyonlarda büyük devletlerin stratejik hamlelerini önemli ölçüde belirlemektedir. Bu nedenle, uçak gemileri deniz ya da okyanus ortasında bulunan adalar kadar olmasa da kritik bir değere sahiptir. Ülkesinden uzak alanlarda çıkarları olan bir ülke her ada, adacık ya da kayalığı bir uçak gemisi gibi kullanabilmeyi arzulamaktadır. Bir ülke tarafından kontrol edilen her ada, bölgedeki emellerini devam

---

³⁰² Günel, *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, s.127.

ettirebilecek jeopolitik bir gücü elinde tutmaktadır. Çünkü söz konusu adalar, aynı zamanda ülkeler için birer üs görevi görmektedirler.

Birçok adanın üzerinde bir topluluğun yaşamaması adalara stratejik önemini kaybettirmez. Bu nedenle adalar çoğu zaman ülkeler arasındaki sorunların çıkışına kaynaklık etmektedir. Yüzölçümü olarak da oldukça küçük olan ada, adacık ve kayalıklar; coğrafi konumları, stratejik önemleri, petrol rezervleri, maden yatakları ve doğalgaz kaynakları nedeniyle tarihsel süreçlerde ABD, Çin, Japonya, Vietnam, Tayvan, Filipinler, Brunei, Malezya, İngiltere, Arjantin, Türkiye, Yunanistan, Eritre, Yemen, İspanya, Fas, Belçika ve Hollanda gibi ülkeleri ön plana çıkarmıştır.

Bu adalara en önemli örneklerden birisi de Kıbrıs Adası'dır. Bilindiği gibi Kıbrıs sorunu, uluslararası düzeyde hala tartışılan ve çözülememiş bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan'ın garantörlüğü altında bulunan bir ada olmasından dolayı iki ülkenin dış politikasını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu ada iki ülkenin olası bir savaş durumunda stratejik hamlelerini belirlemesinde temel bir rol oynayabilecek stratejik önemdedir.

Ege Denizi'nde bulunan adalar da kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge gibi konularda iki ülke ilişkilerini etkilemektedir. Türkiye ve Yunanistan arasında 1990'ların ortalarında yaşanan Kardak Adaları krizi, iki ülkeyi savaşa kadar götürecek bir süreç yaşatmıştır. 2010'lu yılların ortalarında ise Yunanistan'ın Ege Denizi'nde bulunan 152 ada, adacık ve kayalık ile ilgili sorunlar iki ülkenin dış politika çıktılarını etkilemektedir. Benzer şekilde Hint Okyanusu'nda bulunan Şeysseller Adaları özellikle Somali, Yemen, Suudi Arabistan ve İran gibi ülkelerin dış politikalarını etkileyecek öneme sahip adalardır. Süveyş Kanalı'ndan Akdeniz'e açılan Aden Körfezi'ne yakın olan adalar, enerji taşımacılığı yapılan yollar arasında kritik bir konumda bulunmaktadır. Büyük devletler, bu adaların kontrolünü sağlamayı ulusal çıkarları olarak görürler. Özellikle ABD ve Çin'in Hint Okyanusu'ndaki mücadelesinin önemli parçalarından birisini bu adalar oluşturur.

Çin ile Japonya arasında da bir ada krizi yaşanmaktadır. 2013 yıllarında iki ülkeyi ciddi bir şekilde karşı karşıya getiren ada sorunu bugün de devam etmektedir. Çin'in "Diaoyu", Japonya'nın "Senkako" olarak adlandırdığı adalar Tayvan'ı da sistem içerisine eklemeyecek kadar önemli bir siyasi kriz oluşturmuştur. Bu örnekler

çoğaltılabilir. Bütün bu örnekler ışığında adalar uluslararası sistemi etkileyen çok önemli toprak parçalarıdır. Dolayısıyla jeopolitiğin değişmeyen unsurları arasında yer almaktadır.

Yarımadaların ise yalnız bir yandan ana kıtaya bağlantıları olduğundan genellikle tecrit edilmiş ve birçok bakımlardan geri kalmış bir özellikleri vardır. Eğer yarımadalar dağlık alanlardan oluşuyorsa, bu durumları, daha da belirgin hale gelmektedir. Bu özellikleri nedeniyle yarımadalar, buraya yerleşmiş çeşitli etnik toplulukların kalıntılarını uzun süre muhafaza etmişlerdir. Örneğin İngiltere’de Cornwall ve Galler bölgesindeki yarımadalarla, Fransa’da Britanya yarımadası, bu özelliklerini hala korumaktadırlar.³⁰³

Ada devletleri özellikle korunma konusundaki avantajını savunmanın bir tipi olarak kara devletleriyle paylaşmaktadır. Doğal engeller, kısmi korunmayı sağlamaktadır. Bu durumda herhangi iki devlet izolasyonu paylaşarak bu konumdan faydalanabilirler. Eğer devletler zayıf ise, bazı güçlü devletler tarafından işgal veya en azından kontrol edilebilirler. Bir diğer yandan devletler eğer kendi bağımsızlığını kurma ve koruma konusunda yeterli güçte ise, ada olarak sahip oldukları konum, ticari avantajlar yaratmakta ve güçlü bir deniz filosuna sahip olma imkânı da sağlamaktadır.³⁰⁴

---

³⁰³ Günel, *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, s.131.

³⁰⁴ Spykman, *Geography and Foreign Policy II*, s.215-2017.

BÖLÜM 2: JEOPOLİTİK MÜCADELE ZEMİNİ: ORTADOĞU

2.1. Jeopolitik Değerlerin Oluşturduğu Tehdit ve Potansiyel

Jeopolitik dinamik, bölgeler üzerindeki askeri ve siyasi kontrol değişiklikleri, askeri gücün örgütlenmesi ve bu amaçla kaynakların harekete geçirilmesi gibi düzenli yapıları içermekte ve uluslararası güç, nüfuz ve itibarın dönüştürülmesini sağlamaktadır.³⁰⁵ Bir ülkenin jeopolitiğinden kaynaklanan potansiyel değerler, tespit edilemediği, kullanılmadığı sürece bir tehdit faktörüne dönüşecektir. Bu açıdan jeopolitiğin değişen ve değişmeyen tüm unsurları bütünlük içerisinde analiz edilmelidir.

Bu açıdan siyasi istikrar ve iç politikadaki gelişmeler, ülkeyi savunmasız bırakabilmektedir. Bu açıdan iç politikada denge unsuru gözetilmelidir. Karar vericilerin, ülkelerinin dış politikalarını belirlerken, kendilerinin ve diğer devletlerin göreceli güç unsurlarına göre nihai kararlarını vermeleri önemlidir. Sosyo-kültürel değerlerin ortak paydalarda birleşmesi, bir ulusun dışarıdan bir tehdit unsuruyla karşı karşıya kalmaması için önemli bir koşuldur. Bir ülke içinde bir arada yaşayan etnik grupların, o ülkenin bu güç unsurunu yıpratmak amacıyla diğer ülkeler tarafından kışkırtılması, politikada sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bu durumda herhangi büyüklükteki bir şehrin, bir bölgenin veya bir devletin jeopolitik konumunu anlamak için, yerel veya ulusal siyasi güçler arasındaki iktidar ilişkilerini dikkate almak yeterli değildir. Aynı zamanda dış güçlerle, uzak veya yakın komşular olan devletlerle veya siyasi hareketlerle ittifak ve düşmanlık ilişkilerini de hesaba katmak gerekmektedir.³⁰⁶ Ekonomik unsurlar, sosyokültürel unsurları destekleyecek düzeyde olmalıdır. Ekonomik anlamda dışa bağımlılıkları daha az olan ülkeler, kendi doğal kaynakları üzerinde de söz sahibi olurlar. Ekonomik güç üzerindeki zayıflık, askeri gücü de olumsuz açıdan etkilemekte ve insan gücünün nitelik bakımından gelişmesi ise ekonomik ve askeri güç üzerinde olumlu etki yapmaktadır. Siyasi güçteki zayıflık, coğrafya hariç diğer bütün güç unsurlarını olumsuz etkilemektedir.³⁰⁷

---

³⁰⁵ Rozov, *Geopolitics, Geoeconomics and Geoculture*, s.5.

³⁰⁶ Lacoste, *Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi*, s.12.

³⁰⁷ Yılmaz Tezkan, *Siyaset, Strateji ve Milli Güvenlik*, Birinci Baskı, Ülke Kitapları:6, Temmuz, 2000, s.11,12.

Bir jeopolitik analiz, kuşkusuz tüm bu unsurların somut karşılıklarının çıkarılmasıyla mümkündür. Devletlerin öncelikli görevinin ülke topraklarına yönelik her tür tehdide karşı güvenliklerini korumak, ulusal çıkarları doğrultusunda varlıklarını devam ettirmektir. Bu yüzden yapılan değerlendirmelerde tarihsel süreç önem arz etmektedir. Örneğin; İngiltere'nin jeopolitiği yalnızca bir ada devleti olmasına indirgenmemeli; ekonomik, sosyal, askeri ve siyasal açılardan bu konumu nasıl avantaja çevirdiği konusu önem taşımaktadır. Akdeniz'in doğusunda Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının ortasında bulunan Kıbrıs Adası'nın jeopolitik açıdan önemi hem değişmeyen hem de değişen tüm unsurlarla bir arada analiz edilmelidir.

Her devlet dış politika oluşturma sürecinde belirli amaçlara yönelik olarak diğer devletlerle ittifaklara girebilir veya uluslararası örgütlerle işbirliği yapabilir. Jeopolitik gücünün her açıdan farkında olan bir ülke için bile jeopolitik koşullar savaşlar veya ittifakların dağılması nedeniyle değişiklikler gösterebilmektedir. Bu nedenle değişikliklerin kaynağını bilmek ve değişimi gözleyebilmek, gerçekçi değerlendirmeler yapabilmek için temel koşuldur. Bu açıdan jeopolitik içinde değerlendirilmesi gereken önemli bir nokta, jeopolitik güç merkezleridir. Burada önemli olan “Jeopolitik Güç Merkezleri” kavramının içeriğidir. Jeopolitik güç merkezleri, “kendi coğrafyası içinde veya dışında sahip olduğu ve denetim altında bulundurduğu güç kaynaklarını, diğer ülkelere oranla geliştirerek bu kaynakları kendi lehine etkileyebilen devletler veya devletler topluluğu” olarak ifade edilmektedir.³⁰⁸

Zbigniew Brzezinski'ye göre, jeopolitik eksenlerin önemi, güç ve dürtülerinden çok, konumlarından ve jeostratejik oyuncuların davranışlarının potansiyel olarak hassas durumlarında doğuracağı sonuçlardan kaynaklanmaktadır. Çoğunlukla jeopolitik eksenler, coğrafyalar ile belirlenmektedir. Etkin jeostratejik oyuncular, mevcut jeopolitik ilişkilerin durumunu, Amerika'nın çıkarlarını etkileyecek derecede değiştirmek amacıyla sınırları ötesinde güç uygulama ya da etkide bulunma yeteneğine ve ulusal iradeye sahip olan devletlerdir. Bunlar jeopolitik olarak değişken olma potansiyeline veya karakterine sahiptirler. Ulusal azamet, ideolojik tatmin, dinsel

---

³⁰⁸ Ufuk Levent, **21.Yüzyılın Eşiğinde Türkiye**, İstanbul: H.A.K. Yayınları, 1997, s.2.

kurtarıcılık ya da ekonomik büyüme arayışı sebebiyle bazı devletler bölgesel egemenlik ya da küresel itibar peşinde koşmaktadırlar.³⁰⁹

Jeopolitik çalışmaların çoğu, coğrafi olarak birbirine yakın güçler arasında, bir sınırın veya cephe çizgisinin her iki yanındaki komşu devletlerarasında geçmekle beraber, büyük deniz mesafeleriyle birbirinden ayrılan ülkeler arasında da güç ilişkileri bulunmaktadır. Bir zamanlar gerçekleştirilen denizaşırı sömürgeci fetihlerin çoğu ve daha yakın tarihe gelindiğinde de örneğin 2. Dünya Savaşı sırasında ABD'nin güçlerini Atlantik ve Pasifik'in öte yanına göndermesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.³¹⁰ İletişim ve teknoloji alanındaki tüm gelişmeler jeopolitik güç merkezlerinin coğrafi sınırlamaların ötesinde bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Güç merkezleri ile ilgili farklı sınıflandırmalar (jeopolitik ve ekonomik vb.) veya coğrafi (küresel ve kıtasal vb.) sınıflandırmalar yapılmaktadır.

Dünyadaki güç merkezlerinde, küresel ve bölgesel değişimler sonucunda farklılıklar olabilmektedir. Politikanın güç merkezlerini kullanmadan çok güçlerini geliştirme sorumluluğu vardır. Güçlerin gelişmesi ve bu gelişmede öncelik tespiti ise jeopolitik yaklaşımla ele alınmalıdır. Güç merkezlerinin oluşumunda coğrafya, coğrafyanın stratejik kaynak ve insan unsuru daima dikkate alınması gereken etkili unsurlardır.³¹¹ Jeopolitik güç merkezleri etki alanlarına göre şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

1. Global Jeopolitik Güç Merkezleri: Etki alanları dünya çapındadır. ABD örnektir.
2. Kıtasal Jeopolitik Güç Merkezleri: Etki alanları, yer aldıkları kıtada ve onun yakın çevresi ve varsa deniz aşırı topraklar üzerindedir. Çin, Rusya örnektir.
3. Bölgesel Jeopolitik Güç Merkezleri: Etki alanları buldukları bölge veya bölgelerdir. Örneğin, Türkiye hem Ortadoğu'da, hem Balkanlar hem de Kafkaslar'da bölgesel jeopolitik güç merkezi durumundadır.³¹²

---

³⁰⁹ Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, s.64, 65.

³¹⁰ Lacoste, *Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi*, s.8.

³¹¹ İşcan, *Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları*, s.77.

³¹² Ömer Budak, *Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasya'daki Yeri*, Ankara: Bilge Yayınları, Mart 2006, s.40.

4. Birleşik Jeopolitik Güç Merkezleri: Birden fazla devletin jeopolitik güç kaynaklarının tümünü veya bir kısmını birleştirmesiyle oluşan güç merkezleridir. NATO, Arap Birliği ve Şanghay İşbirliği Örgütü örnekleridir.
5. Sınırlı Jeopolitik Güç Merkezleri: Bazı uluslararası toplulukların belirli kaynaklara sahip olması veya tüm kaynaklarını işletebilen devletlerin, sınırlı amaçlarla bir araya gelmeleriyle uluslararası siyasi ve ekonomik dengelerde etkinlik göstermektedirler. Ekonomik güç merkezleri arasında ise AB, Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması (*The North American Free Trade Agreement – NAFTA*), Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (*Organization of Petroleum Exporting Countries – OPEC*) ve Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği'ne (*Asia-Pacific Economic Cooperation – APEC*) yer verilmektedir.³¹³

Uluslararası sistem tam olarak birbirleriyle çelişik gibi görünen oluşumların, birbirlerini besleyerek biçimlendirdiği bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Bu yapı, ekonomik olarak küresel, ekonominin yaygınlaşan değerleri açısından evrensel ve faaliyetleri açısından da uluslararası bir nitelikte olmuştur.³¹⁴ 20. yüzyılın tanık olduğu büyük savaşlar, özellikle sanayi devrimlerini tamamlayan Batılı devletlerin, dünyayı paylaşma amaçları doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bu durum sonucunda, jeopolitik rekabetler yeni bir boyut kazanmıştır. “Jeopolitik Rekabet” olarak isimlendirilen olgu, coğrafyaların değişmeyen özelliklerinin korunması ile birlikte, jeopolitiğin dinamik yapısının oluşturduğu etkiyi ifade etmektedir.

Uluslararası sistem üzerindeki jeopolitik yapıdaki değişiklik, ülkelerin değişen güç odaklarına karşı aldığı durumdur. Ülkelerin, artan veya azalan değerleri olarak tanımlanan konumları, devletlerin dış politikalarına da doğrudan yansımaktadır. Soğuk Savaş döneminde iki süper güç etrafında şekillenen siyasi gelişmelerin Soğuk Savaş sonrasında yerini çok kutuplu bir yapıya bırakması örneğinde olduğu gibi, farklı jeopolitik yapıların oluşması, jeopolitiğin dış politikaya olan etkisini de

---

³¹³ N. Denk, **21'inci Yüzyıla Gिरerken Türkiye'nin Jeopolitik Durumu ve Jeostratejik Öneminin Yeniden Belirlenmesi**, İstanbul: H.A.K. Yayınları, 2000, s.23, 24.

³¹⁴ Gökhan Koçer, “Küreselleşme ve Uluslararası İlişkilerin Geleceği”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1 (3), 101-122, 2004, s.103.

şekillendirmektedir. Ayrıca jeopolitik, dünyayı çok yönlü olarak ele alan bir bilim dalıdır. Jeopolitik, gelişmiş ülkelerin dünyayı paylaşma düşünceleri ile de biçimlenen bir disiplin haline almıştır. Bu disiplin, ülkelerin gerek iç gerekse dış politikalarında karşı karşıya kaldıkları sorunları çözmek için, ülkelere bilgi aktarımı sağlamaktadır. Dış politika, ülkenin siyasal yapısının bir sonucudur, ancak siyasal yapıyı aynı zamanda ülkelerin fiziki, beşeri ve iktisadi coğrafyası biçimlendirmektedir.³¹⁵

Ülkelerin kendi gelişiminde doğrudan yön verici etkiye sahip olan güç unsurları, jeopolitik unsurları da oluşturur. Bir ülkenin siyasi, sosyal ve kültürel yapısı, ekonomik değerleri, askeri kapasitesi, bilimsel ve teknolojik düzeyi, o ülkenin coğrafyası ile bütünleşmektedir. Değişen ve değişmeyen unsurların sentezi ile o ülkeye ait jeopolitik esaslar ve hedefler de belirlenmektedir. Coğrafi anlamda birçok bölge, değişen dünya şartlarına göre değer kazanır veya değerini yitirebilir. Bu durum aynı zamanda ulusal çıkarların içeriğinde değişiklikler oluşturacağı gibi, ülkeye yönelik tehdit algılarını da değiştirebilir. Örneğin 2001 yılında yaşanan 11 Eylül olayı, ABD'nin tehdit algısının odağına Müslüman ülkeleri yerleştirmiştir. Bu senteze ek olarak, günün şartlarını ortaya koyan *zaman* olgusu da jeopolitik unsurlar içerisinde değerlendirme konusu olmaktadır. Bu unsurların sayısı değişebilir, bir unsur kapsam bakımından kendisine en yakın başka bir unsurun içinde incelenebilir. Aynı zamanda ulusal güç içindeki her unsur bir diğeriyle karşılıklı etkileşim halindedir. Devletler, dış politikalarını belirlerken jeopolitik unsurları ne kadar iyi tahlil ederlerse, ülkenin potansiyel gücünü de o kadar gerçekçi bir temele dayandırır. Üretilen stratejiler de, buna göre belirlenir.

2.2. Kavramsal Olarak Ortadoğu ve Sınırları

Güneybatı Asya ülkelerini tanımlayan, subjektif bir kavram olan Ortadoğu ifadesi, gerek bölgeye yönelik atfedilen tanımlar gerekse sınırlar açısından oldukça belirsizdir. Sıklıkla kullanılan “Büyük Ortadoğu” ve “Genişletilmiş Ortadoğu” kavramlarını göz önüne aldığımızda neye göre genişlediği ya da daha dar kapsamda ele alındığına yönelik olarak, küresel çıkar ve niyetlerin, bu coğrafyayı şekillendirdiğini yönünde ortak bir kanaat vardır. Çünkü Ortadoğu'nun kavram olarak kökeninde, coğrafi açıdan bölgeye yönelik özellikler, etnik, dinsel, mezhepsel, kültürel, sosyolojik ve tarihsel farklılıklar vb

---

³¹⁵ Demirci, *Küreselleşen Dünyamızda Coğrafyanın Siyasal Gücü ve Türkiye Ölçeğindeki Rolü*, s.4.

gibi ayrımlar yerine, batı merkezli bir bakış açısının yansıması olarak türetilen oryantalist* kavramlar bütünü vardır. Bu bakış açısının dayanağında, Avrupa'nın dünyanın merkezi olarak kabul edilmesi ve dünyanın geri kalanının isimlendirilmesinde ise uzak, yakın ve orta gibi mesafelerin uzaklık ölçüsü olarak kullanılması yer almaktadır.

Ortadoğu'ya yönelik terminolojideki değişiklik 1890 yılında Yakındoğu kullanımıyla değişmiştir. Yakındoğu kavramı daha çok Güneydoğu Avrupa'yı ve Balkanları içerisine alan bölgeyi tanımlamak için kullanılmıştır. Bölgenin doğuda olması, doğu devletlerinin halen Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında kalması, Osmanlı'nın bir parçası olması ve Hristiyan Avrupa dünyasının yakınında olmasından kaynaklanmaktadır.³¹⁶ Bu açıdan 19. yüzyılın sonuna kadar terminolojide doğu tanımı Yakındoğu ve Uzakdoğu olarak kullanılmıştır. 1. Dünya Savaşı'na kadar belirli bölgeleri tanımlayan bu kavramlardan Yakındoğu Türkiye, Ortadoğu Hindistan ve Uzakdoğu Çin'i içerisine alan bölgeler için kullanılmıştır.³¹⁷

Ortadoğu teriminin, dünyanın nesnel ekonomik, siyasi ve coğrafi parçalarını çok da anlamlı olmayan bir şekilde birkaç bölgeye ayıran Avrupa-merkezli bir terim olmasının kökeninde ilk kez İngilizlerin 2. Dünya Savaşı'nda, Mısır'daki askeri birliklerini Ortadoğu Komutanlığı olarak isimlendirmesi vardır.³¹⁸ Ortadoğu kavramı 2. Dünya Savaşı süresince Malta'dan İran ve Suriye'ye ve oradan Etiyopya'ya kadar Ortadoğu Komutanlığı'nı ve özellikle İngilizlerin nüfuz bölgelerini kapsayan alanları ifade eden popüler bir kavram olarak kullanılmıştır.³¹⁹

Akademik literatürde Ortadoğu kavramı, ilk kez Mahan'ın "The Persian Gulf and International Relations (Basra Körfezi ve Uluslararası İlişkiler)" isimli makalesinde yer almıştır. Deniz Hâkimiyet Kuramı ile bilinen jeopolitik analizleri çerçevesinde Mahan'a

---

* Oryantalizm, batı kökenli ve batı merkezli araştırma alanlarının Doğu toplumlarını tanımlamakta kullandığı kavramlar bütünüdür.

³¹⁶ Bernard Lewis, **The Middle East and the West**, London: Weidenfeld and Nicolson, 1968, s.10.

³¹⁷ Roderic H. Davison, "Where is The Middle East?" *In The Modern Middle East*, Edited by Richard H. Nolte, New York: Atherton, pp. 13-30, 1963, s.17.

³¹⁸ Oral Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası**, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, Haziran, 2006, s.220.

³¹⁹ Davison, *Where is The Middle East?*, s.20.

göre Süveyş rotasının bir bölümünün üzerinde olan, doğunun ötesindeki Aden ve Singapur arasındaki hat, Basra Körfezi'nin önemini ortaya çıkarmaktadır. Süveyş, Körfez ve Fırat Havzası arasında çok özel bir bağlantıya sahiptir. Bu bağlantı, Körfez'i kontrol etme imtiyazının siyasi etkisi, bu ilişkilerin Güney İran tarafından paylaşılması ve her türlü yolun Körfez aracılığıyla Yakındoğu'dan (Levant) geçmesi açısından önemlidir.³²⁰ Bu ticari ve siyasi ilerleme karşılıklı olarak gerektiği zaman deniz faaliyetleri için bölgesel şartın gerekliliği haline gelmektedir. Ortadoğu, bir terim olarak kabul edilirse Malta ve Cebelitarık'ın yanı sıra Körfez'e gerek duyulacaktır.³²¹ Mahan'ın makalesinden iki ay sonra da İngiliz Times gazetesi yazarı olan Valentin Chirol "Ortadoğu Sorunları (The Middle East Question)" başlıklı bir yazı dizisi yayınlamıştır.³²²

Bu açıdan Mahan'ın tanımına göre, Basra Körfezi ve çevresi Ortadoğu'yu nitelemektedir. Bu bölgenin güvenliği önemlidir. Bu açıdan Ortadoğu, Ortadoğu, tıpkı "Şark" (Doğu) ve "Yakındoğu" (Levant) gibi batılı bir terimdir. 19.yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında kullanılmaya başlanmıştır. Bölgeyi tanımlayan özellikler ve sınırlar, dünyadaki siyasal duruma, zamana ve bölgenin nasıl görüldüğüne bağlı olarak farklılıklar göstermiştir.³²³ Özetle, bölgenin Asya kıtasına göre konumlandırılmamış olması, siyasi tercihlerin bir sonucu olmuştur. Bu açıdan Türkiye gerek sınırlı gerekse dar bakış açısına göre Ortadoğu sınırlarının içinde yer almaktadır.

Daha dar bir görüşle Ortadoğu, Türkiye, İran ve Mısır'ı kapsamakta ve bu ülkelerin kapsamındaki ülkeleri de içermektedir.³²⁴ Daha geniş bir ifade ile Ortadoğu'nun batısında Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır bulunmaktadır. Doğuda, Umman Körfezi'ne uzanan bölgede Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman'ı kapsamaktadır. Kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, İran, Afganistan ve Pakistan, güneyde ise Suudi Arabistan'dan

---

³²⁰ Alfred Thayer Mahan, "The Persian Gulf and International Relations", *By Courtesy of The National Review*, September, 1902, pp.209-255, s.235, 236.

³²¹ Mahan, *The Persian Gulf and International Relations*, s.237.

³²² Davison, *Where is The Middle East?*, s.17.

³²³ Beril Dedeoğlu, **Ortadoğu Üzerine Notlar**, İstanbul: Derin Yayınları, 2002, s.1,3.

³²⁴ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, 9. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2001, s.72.

Yemen'e uzanan Arap yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in yer aldığı bir coğrafya olarak tanımlanmaktadır.³²⁵ Ortadoğu bölgesi kara jeopolitiği bakımından Avrupa'nın doğusunu, Orta Asya'nın batısını, Kafkasların güneyini ve Afrika'nın kuzeyini kapsar. Deniz jeopolitiği açısından ise Karadeniz'in güney sahillerini, Hazar Denizi'ni, Akdeniz'i, Kızıldeniz'i içinde barındırmaktadır.³²⁶

Tüm bu faktörler ele alındığında Türkiye'nin Ortadoğulu kimliği üzerine önemli bir tartışma olduğunu da belirtmek gerekir. Laik devlet kimliği, Türk dış politicasının iç ve dış faktörlere bağlı gelişimi, demokratik yapısı ve Batı ülkeleriyle geliştirdiği ilişkiler bütünü itibarıyla Ortadoğu'daki ülkelerin siyasi ve toplumsal yapısından önemli farklılıklar göstermektedir. Bu bakımdan Türkiye jeopolitik konum açısından Ortadoğu ülkeleri arasında değerlendirilse de Batının gelişmişlik düzeyini barındırması ve demokratik gelişimi itibarıyla bu bölge ülkelerinden farklı bir konumda değerlendirilmektedir.

2.3. Türkiye'nin Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikasının Temel Belirleyicileri

1. Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte, güçlerin eşit olduğu varsayımına dayanan ve bir gücün diğerine üstünlük sağlayamayacağı güçler dengesi sistemi, özellikle Alman ve İtalya birliklerinin kurulmasını takiben çıkan, dünya savaşlarıyla çökmüştür. 20. yüzyılın siyasi geleceğini ise, bu yüzyılın başında yaşanan büyük savaşlar belirlemiştir. 1. Dünya Savaşı sonucunda, imparatorluklar dönemi kapanmış ve ulusal yapılar temelinde, ulus devletlerin başlangıcı olmuştur.³²⁷ Brzezinski'ye göre, Avrupa, artan bir şekilde küresel güç politikalarında özne yerine giderek nesne halini almaya başlamıştır.³²⁸ 2. Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte, ülkelerin hemen hepsi bu kaos ortamından etkilenmiş ve ülkelerin yeni stratejiler geliştirmelerine ve bu stratejilerinin temel noktası olarak, jeopolitiği kullanmalarına zemin hazırlamıştır. Bunun en önemli nedeni, 1. Dünya Savaşı sonrası dağılan imparatorlukların oluşturduğu siyasi boşluğun paylaşılmasıdır. Bu nedenle uluslararası sistemdeki dengeler değişmeye başlamıştır.

³²⁵ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, Ağustos, 2005, s.25.

³²⁶ Mustafa Kayar, **Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu**, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2003, s.87,88.

³²⁷ Hagen Schulze, **Avrupa'da Ulus Devlet**, Çev. Timuçin Binder, İstanbul: Literatür Yayınları, 2005, s.9.

³²⁸ Zbigniew Brzezinski, **The Grand Chessboard**, Basic Books, April, 1997, s.4,5.

2. Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası sistemde önemli farklılıklar meydana gelmiştir. 2. Dünya Savaşı sonrası sistem, klasik güç dengesi sisteminden, uluslararası arenada iki gücün etrafında biçimlenen, iki kutuplu bir sisteme dönüşmüştür. Bu dönemde, Batı Avrupa devletlerinin önemi azalmış, askeri teknolojide nükleer gelişmeler yaşanmış ve eski imparatorluk sömürgeleri tasfiye edilerek kendi aralarında bir gruplaşmaya yönelmişlerdir.³²⁹ Özellikle Soğuk Savaş'ın başladığı süreçten itibaren uluslararası ortam, liberal düşünce ve değerlerin Batı Avrupa ve büyük oranda da üçüncü dünya ülkeleri elitlerince benimsendiği bir ortamı sağlamıştır. Bununla birlikte karşı kutup olan Doğu Blok'unun etkin bir biçimde çevrelendiği bir ortam olmuştur.³³⁰ İki süper gücün politikaları karşısında herhangi bir kutba dâhil olmak istemeyen diğer oluşumlar etkili olamamıştır.

Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarını belirleyen en önemli unsur bölgeden Osmanlı'nın tasfiyesi sonrasında Ortadoğu'nun yeniden biçimlendirilmesi ve suni sınırlarla bölünmesidir. Ortadoğu'da bitmeyen gerilim ve çatışmaların başlangıcı da sayılan 1. Dünya Savaşı sırasındaki 1916 tarihli Sykes-Picot anlaşmasıdır.* Sykes-Picot 100 yıllık bir anlayışın ürünü olarak hala referans noktası olarak kullanılan bir anlaşmadır. Sykes-Picot anlaşmasının çizdiği sınırlar Yahudilerin göçü, Arapların etkisi ile İngiltere ve Fransa arasındaki anlaşmalarla zaman içerisinde değişikliklere uğrasa da 1920 yılında Irak'ın tamamı İngiltere'ye geçmiştir.

---

³²⁹ Türkçaya Ataöv, "Uluslararası İlişkilerde Teori ve Yöntem Semineri", *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını*, 1967, s.335.

³³⁰ Burcu Bostanoğlu, **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitapevi, , Aralık, 1999, s.222.

* İngiliz Mark Sykes ve Fransız Francois Georges-Picot Osmanlı'nın topraklarının nasıl bölüneceğini planlamak için bir harita üzerinde uzlaşmaya varmışlardır. Aslında Rus Dışişleri Bakanı Sazanov'da toplantılara kaybettiği toprakları geri almak için katılmış ancak 1917 yılında Boşevikler'in iktidara gelmesiyle Rusya antlaşmadan ve paylaşımından vazgeçerek devre dışı kalmıştır. Bu bölünme planı, Osmanlı ordusunu, Arap topraklarındaki Arapları kıskırtmak suretiyle zayıflatmak amacı taşımaktadır. Bu toprakların kaybı Türklerin İslam dünyasındaki yerini de zayıflatmak üzerine kurgulanmıştır. İngiltere ve Fransa tarafından oluşturulan nüfuz alanları Ortadoğu ile ilgili tüm politikaların temelinde olan aynı zamanda da uzun bir süreç içerisindeki jeopolitik rekabetin ilk halkasıdır. Anlaşma sonucunda Irak, günümüzde Ürdün'ün bulunduğu topraklar ve Filistin, İngiltere etkisine, Suriye ve Lübnan da Fransız etkisine girmiştir.

1920 tarihinde yapılan San Remo konferansı*, Arap toprakları üzerinde yüzyıllardır süren Osmanlı hâkimiyetine yeni bir şekil vererek, İngiliz mandası altındaki “yeni” devletlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. İngiliz mandasında Irak ve Filistin ve Ürdün, Fransız mandasında Suriye ve Lübnan yeni devletler olarak tanınmıştır. Bu devletlere çizilen sınırlar sosyal, ekonomik ve coğrafi gerçekliklerden uzak olarak biçimlendirilmiştir.³³¹

Bölge dışı güçlerin Ortadoğu’da oluşturduğu statüko düzeni, sömürgelerin bağımsızlıklarını ilan etmesiyle birlikte farklılaşmış, bölge etnik, dini ve mezhepsel çatışmaların, otoriter yönetimlerin, askeri darbelerin merkezi haline gelmiştir.

Cumhuriyetin ilanını takip eden dönemde Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik politikaları oldukça sınırlı bir düzeydedir. Bu dönem siyasi yapı, milli sınırların korunması, diğer ülkelerin iç işlerine karışmamak, kendi iç işlerine diğer devletleri karıştırmamak ve bağımsızlıktan ödün vermemek gibi temel ilkeler üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda, Atatürk’ün, dış politikaya dair düşüncelerinin temelini, ulusal egemenlik, tam bağımsızlık ve batıllaşmak kavramları oluşturmuştur.³³² Bu açıdan Türkiye’nin dış politikasındaki ilk dönem Ortadoğu’ya kayıtsız kaldığı bir dönem olarak algılanmıştır. Ancak Türkiye’nin savaşlar sonucu ortaya çıkan kaynak ve sermaye yetersizliği nedeniyle ekonomik açıdan zayıf olması ve iç politikadaki eksiklikleri bir arada tamamlama sürecine girmesi, dış politikada aktif bir politikadan çok dış tehditleri bertaraf etmek üzerine bir politika izlemesini gerektirmiş ve Ortadoğu ülkeleri ile sınırlı

---

* 1920 yılında San Remo Konferansında Anglo-Fransız petrol anlaşması imzalanmıştır. Bu şekilde iki devlet Irak petroleri konusundaki anlaşmıştır. Ancak San Remo hükümlerinin karşısında duran Amerika, petrol konusunda ısrarcı davranmıştır. Sonuç olarak İngiltere’nin Irak petrolerinin yarısını, Fransa ve Amerika’nın da diğer yarısını kontrol etmesi üzerinde anlaşılmıştır. 1920 San Remo Konferansı’yla Arap Ortadoğu’sunun Fransa ve İngiltere arasında nasıl paylaşılacağı da belirlenmiştir. 1921 yılında İngiltere kendi mandası altında Kuveyt’i de içine alacak şekilde Irak devletini kurmuştur. 1922 yılında Irak’taki İngiliz Yüksek Komiseri Cox, Irak ve Suudi Arabistan sınırlarını kesin olarak belirlemiş ve Kuveyt’e 310 mil deniz sınırı vererek yeni bir oluşum gerçekleştirmiştir. Irak’a sadece 36 millik çoğu bataklık olan bir deniz sahili bırakılmıştır. Sahip olduğu insan kaynakları, su kaynakları, tarımsal ve petrol potansiyelleri açısından Irak gelecekte büyük ve güçlü bir devlet olmaya adaydır ve bu durum İngilizleri rahatsız etmiştir. Bu yüzden Kuveyt ayrılarak Irak’ın petrol potansiyeli azaltılmıştır. Irak’a Basra Körfezi’nde dar bir şerit bırakılarak stratejik konumu; su yollarını ve petrol ticaretini kontrol etme gücü, önemli ölçüde azaltılmıştır. İngilizlere göre Kuveyt ilerde bir gün İngiliz boyunduruğundan kurtulmuş olsa bile, Irak’ın körfeze çıkışını engelleyecektir. İran ile Kuveyt arasında sıkışıp kalan Irak, sürekli olarak bu dar su geçidini genişletebileceği uygun zamanın gelmesini beklemiştir. İran-İrak Savaşı ve Irak’ın Kuveyt’i işgali de bu politikalar sonucunda şekillenmiştir. (Gürbüz, s.141-143)

³³¹ Fraser, G., vd, **Modern Ortadoğu’nun Kuruluşu**, (Çev. Füsün Doruker), İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011, s.238.

³³² Hasan Berke Dilan, **Atatürk Dönemi Türkiye’nin Dış Politikası (1923-1939)**, İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Kasım 1998, s.3, 4.

düzyeyde bir ilişki gelişmiştir. Türkiye'nin bu dönemde kendi bağımsızlığını yeni kazanmış olması da Ortadoğu ile ilişki kuramamasının önemli nedenleri arasındadır.³³³ Bu dönemde Lozan Antlaşması'ndaki maddelerin uygulanması, büyük devletlerle ilişkilerin normalleştirilmesi, komşularla dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi ve dış politikanın temel özelliklerinin belirlenmesini sağlamıştır. Uluslararası gelişmeler yakından takip edilerek içte ve dışarıda istikrarın sağlanması hedeflenmiştir.³³⁴

1960 yılından itibaren iki kutuplu yapı çözülmeye ve çok kutupluluğa giden süreç şekillenmeye başlamıştır. Özellikle 1960 yılından itibaren Batı Avrupa ülkelerinin Japonya ile ekonomik bakımdan önemli sayılabilecek gelişmeleri, Avrupa'nın ekonomik olarak kalkınması ile birlikte Amerikan malları için pazarların azalmaya başlaması, Amerikan dış ticaretinin sürekli açık vermeye başlaması ve Çin'in yükselen ekonomik gücü çok kutupluluğa giden süreci hızlandırmıştır. SSCB'nin blok ülkelerini katı bir ideolojik bütünlük içinde tutmasının giderek zorlaşmaya başlaması, bağlantısız devletlerin dünya politikasında daha etkin konuma ulaşmaları ve petrolün etkili bir silah olarak kullanılmaya başlanmasıyla, bu enerji kaynağını üreten devletlerin dünya politikasını biçimlendirme imkânı artmıştır.³³⁵ Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin jeopolitik olarak önemsizleştiği düşünceleri gündeme getirilmiş olsa da özellikle Balkanlar-Kafkaslar-Ortadoğu üçgeninin ortasındaki konumu nedeniyle, Türkiye jeopolitik anlamda farklı bir değer kazanmış ve aynı zamanda da farklı boyutlardaki tehdit ve sorunların ortasında yer almıştır.³³⁶

Bununla birlikte teknolojik gelişmelere paralel olarak petrolün savaş alanında da kullanılmaya başlanması özellikle 1. Dünya Savaşı sırasında petrolün savaş gemileri, askeri araçlar, tank ve uçaklarda kullanılması, petrolü askeri ve stratejik açıdan önemli bir araç haline getirmiş, bölgedeki güç mücadelesinde, petrol kaynaklı politikalar ön

---

³³³Türel Yılmaz, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu'ya İlişkin Dış Politikasının Genel Bir Değerlendirmesi", *Türkiye Günlüğü*, 1998, ss.43-51, s.44.

³³⁴Hamza Eroğlu, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara 1981, s. 353; YÖK, Komisyon, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/2, Ankara 1989, s. 99.

³³⁵Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, Ankara: İmge Kitapevi, 10. Baskı, Nisan, 2002, s.334.

³³⁶Ali Külebi, **Türkçe Jeopolitik**, Ankara: Berikan Yayınevi, 2009, s.6.

plana çıkarmıştır.³³⁷ Bu açıdan İngiliz hükümetinin, Osmanlı İmparatorluğu çökerse İngiltere'nin Basra Körfezi'nin başladığı noktadan Ortadoğu'daki petrol çıkarlarının yoğunlukta bulunduğu Musul'a kadar, Mezopotamya'ya sahip olması gerektiği yönünde hazırladığı rapor bölgeye yönelik gelişmeler açısından önemlidir.³³⁸ İngiltere, Ortadoğu siyasetine ilişkin iki hedef olan Irak petroleri ve Boğazlar'ın denetimine 1918 Mondros Mütarekesi* ile erişmiştir. Bölgedeki İngiliz çıkarları incelendiğinde Rusya'nın Anadolu'ya yönelik etkisini engellemek, Osmanlı'ya ait olan hilafet kurumunu ortadan kaldırmak veya etkin olarak denetim altına almak ve de Doğu Akdeniz'in, diğer bir deyişle Süveyş ve Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak olduğu görülmektedir.³³⁹

Türkiye'nin Ortadoğu politikasını belirleyen unsurların başında tarihi ortak geçmiş, coğrafi olarak yakınlık önemli yer tutmaktadır. Ancak Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Batı bağlantısı ilişkileri olumlu ya da olumsuz açılardan etkilen bir unsur olmuştur. Soğuk Savaş döneminde, jeopolitik açıdan askeri unsurların başında ulusal güvenlik konusu gelmiştir. Dünya siyasi yapısının iki güç etrafında şekillenmiş olması güvenlik konusunu zorunlu bir biçimde gündemde tutmuştur. Bu açıdan Türkiye için jeopolitik konum açısından, Akdeniz'e tek geçiş yolu olan Türk Boğazları, fazla sayıda ülke sınırına sahip olması bu ülkelerle olan coğrafi, tarihsel ve sosyo-politik ilişkileri nedeni ile çok yönlü bir dış politika izleme gerekliliği doğmuştur.³⁴⁰ Türkiye bir Batı müttefiki olarak NATO (Kuzey Atlantik Savunma Paketi)'ya katılması bu gerekliliklerle şekillenmiş ve Ortadoğu ülkeleri ile bir ayrım noktası oluşturmuştur. NATO, 1960'ların

---

³³⁷ Gürbüz, Vedat, "Petrol, Petrol Politikaları ve Ortadoğu: Global Politikaların Bölgesel Yansımaları ve Irak Savaşı", *Avrasya Dosyası*, Enerji Özel, Bahar 2003, Cilt: 9, Say:1, ss. 133-168, s.138, 140.

³³⁸ Fraser, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, s.74.

* Osmanlı, savaşı sona erdiren Mondros Mütarekesi'ni 30 Ekim 1918 tarihinde imzalamıştır. İtilaf Devletleri, bu Mütareke Sözleşmesi'nin 7. maddesinde yer alan "müttefiklerin kendi güvenliklerini tehlike altında gördüklerinde her yeri işgal edebilecekleri" ifadesine dayanarak ülkenin çeşitli bölgelerine asker çıkarmışlar ve bu çerçevede İngilizler, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'i; Fransızlar Adana'yı, İtalyanlar da Antalya'yı işgal etmişlerdir. 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan Ordusu'nun İzmir'i işgal etmesiyle yeni bir aşamaya gelinmiştir. Bknz: Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikası'nın Analizi*, Der: Faruk Sönmezoğlu, 2. Basım, İstanbul: Der Yayınları, , 2001, s.55.

³³⁹ Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikası'nın Analizi*, Der: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul: Der Yayınları, 2. Basım, 2001, s.63.

³⁴⁰ Osman Gür, *Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Savunma Sanayi Yoluyla Ülke Gelişimine Katkısı*, İstanbul: HAK Yayınları, 1998, s.18.

Türk dış politikasında temel nitelikli konumu sürdürmüştür. NATO üyeliği ve bağımsız dış politika izleme arasındaki karşılıklı bağımlılık ise bir temele oturtulamamıştır.³⁴¹

Soğuk Savaş döneminde gelişmiş ülkelerin, Ortadoğu petrolüne bağımlılık dereceleri de bölgeye yönelik dış politikalarını da biçimlendirmiştir. Geniş bir petrol rezervi olan ABD bu nedenle bu coğrafyadaki İsrail'e destek verirken, bölgede çıkan petrole daha bağımlı olan Batı Avrupa ülkeleri ile Japonya daha ılımlı ve dengeli bir politika izlemişlerdir. Petrol, Ortadoğu'daki Amerikan-Sovyet mücadelesinin de temel nedenlerinden biri olmuştur. Ortadoğu'daki Arap ve İsrail milliyetçilikleri de bu çatışmaları tetiklemiştir.³⁴²

Batı'nın Ortadoğu politikasında Sovyetleri çevreleme politikası temelinde hareket etmiştir. Buradaki enerji kaynaklarının kontrolü ve özellikle 1948 yılında kurulan İsrail'in güvenliği temel nokta olmuştur. İsrail'in kurulması ve bölgede yaşanan çatışmalar Arap Birliği ile Araplar arasında milliyetçilik duygusunu arttırmıştır. İdeolojiyi ön planda tutan SSCB ise, jeopolitik açıdan SSCB, Soğuk Savaş döneminde merkez bölgesini elinde tutarak ve merkez bölgesinden dışarı çıkmayarak (Mackinder'e göre) avantajlı durumunu devam ettirmiştir. SSCB'nin çevresinde oluşturulan Spykman'ın ABD hükümetlerine önerdiği güvenlik alanı ve kenar kuşak devletlerinin işbirliğini esas olan görüşleri sonucunda NATO, CENTO (Merkezi Antlaşma Teşkilatı), SEATO (Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü) gibi paktlar kurulmuştur. Paktlar ve güvenlik alanları oluşturularak hem Sovyetler Birliği tehdit altına alınmış hem de mücadele Amerikan sınırlarının binlerce kilometre ötesinde sürdürülmüştür.³⁴³ ABD, SSCB'ye yönelik olarak çevreleme politikası ile dünyanın çeşitli bölgelerinde, o bölge devletleriyle siyasi, askeri ve ekonomik içerikli ittifaklar kurmaya yönelmiştir. Bu açıdan savaş sonrasındaki dünyada sanayileşme, hızlı sermaye birikimi, ekonomik açıdan planlama ve uluslararası örgütlerin etkinlik kazanması gibi temel unsurlar ağırlık kazanırken, dış yardımlarda azımsanmayacak ölçüde ekonomik sürece

---

³⁴¹ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s.346.

³⁴² Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, s.295, 296.

³⁴³ Osman Canberk, "Jestratejinin Geleceği", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Sayı: 226, 1987, ss.69-77.

eklemlenmiştir. Bu nedenle kredi ve yabancı sermayeye dayalı bir ekonomik yapı oluşmaya başlamıştır.³⁴⁴

1955 yılında Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve İngiltere arasında Bağdat Paktı yapılmıştır. Ürdün, Suriye ve Lübnan'ın pakta katılmaması ve Mısır'ın anlaşma karşısı yaptığı başarılı kampanya sonucunda Arap devletleri ABD ve Batı Avrupa ittifakından uzaklaşmıştır. SSCB'ye yakınlaşan devletler, Türkiye'nin Arap devletleri ile olan ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemiştir.³⁴⁵ 1947'de Truman Doktrini ile ABD'nin Yunanistan ve Türkiye'ye yapmış olduğu yardımların amaçları arasında Yunanistan sosyalist devrimini engelleyip bu ülkeyi ABD kontrolünde kapitalist dünya ekonomi sistemi ile bütünleştirmek, SSCB'yi çevrelemek amacıyla Yunanistan ve Türkiye'de askeri üsler elde etmek ve Türkiye üzerinden Ortadoğu'ya yakın olmaktır.³⁴⁶ Marshall Planı ise, aynı yıl Truman doktrinin askeri yapısından ayrılarak ekonomik nitelikli bir doktrin olarak sunulmuştur. ABD Marshall Planı ile özgür dünyada sanayinin yeniden gelişim göstermesi amacıyla gerekli paranın serbest bırakılması ve SSCB'nin genişlememesini amaçlamıştır. Bu açıdan, Amerika'nın ekonomik alandaki nüfuzunun genişlemesi, dünyanın her yanında yapılan askeri üs ve güvenlik anlaşmalarıyla bir arada gerçekleşmiştir.³⁴⁷ Bu gelişme, Türkiye'nin ABD ve Batı ile ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Özellikle Truman Doktrini'nin açıklanmadan önce bağımsız bir Arap devletinin kurulmasını isteyen Türkiye, BM'nin İsrail'i 1948 yılında tanımamasından sonra İsrail'in varlığını kabul etmiştir. Aynı zamanda kendi topraklarındaki Yahudi asıllı vatandaşların İsrail'e göç etmeleri için gerekli izni vermesi ile Türkiye ve Ortadoğu arasındaki ilişkiler kopma sürecine girmiştir.³⁴⁸

---

³⁴⁴ Murat Çimen, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, Dünü, Bugünü ve Yarını", *Jeopolitik Dergisi*, Yıl: 7 Aralık Sayı 59, 2008, ss. 50-69, s.54.

³⁴⁵ İlay İleri, "Türkiye'nin Dış Politikası", *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü., Mayıs-Kasım 2005, s. 375-381, s.380; Caner Sancaktar, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası'na Marksist Yaklaşım", *Bilge Strateji*, Cilt 3, Sayı 5, Güz, 2011, ss.25-98, s.62,63.

³⁴⁶ Sancaktar, *Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası'na Marksist Yaklaşım*, s.31.

³⁴⁷ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, (Çev.) Birtane Karanakçı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 10. Baskı, 2005, s.430.

³⁴⁸ Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı, Ağustos, 2001. s.9; Faruk Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, İstanbul: Der Yayınları, 2006, s.95,96.

Türkiye dönem itibariyle, meydana gelen krizlerde Batı ile birlikte hareket etmiş ve Batılı devletleri desteklemiştir. Benzer şekilde Mısır'da Nasır yönetiminin Süveyş Kanalı'nı 1956 yılında millileştirmesi üzerine Türkiye, kanalın tarafsız ve uluslararası bir duruma getirilmesini öngören Amerikan tezini desteklemiştir.³⁴⁹ 1957 yılında ilan edilen Eisenhower Doktrini'ni* onaylan Türkiye, Türkiye aleyhine İngiliz etkisi altında kalan Ortadoğu'da etkinliğini arttırmak düşüncesi taşımıştır. Ancak, Batı çıkarlarının bir uzantısını olarak Ortadoğu da aktif ve önder bir rol oynamasını engelleyen faktörler hesaba katılmamıştır. Ortadoğu ülkeleri açısından Türkiye, tarihsel, kültürel ve dini bağlara rağmen, bir lider olarak görülmemiştir.³⁵⁰ Türkiye'nin Batı ile girdiği ittifaklar ve Türkiye'nin NATO'ya üyeliği, Ortadoğu'da Türkiye'nin Batılı müttefiklerinin yanında olduğu algısı oluşturmuştur.³⁵¹ 1960'lardan sonra Ortadoğu'ya yönelik ilişkilerde Türkiye özellikle Kıbrıs sorununun yarattığı etki ile Arapları daha fazla desteklemiştir. 1967 Arap-İsrail savaşında İsrail'e yardım için Türk üslerini kullandırmaması ve 1973 petrol krizi ile ekonomik açıdan Ortadoğu pazarına ihtiyaç duyması gibi nedenlerle Ortadoğu ile ilişkileri önceki döneme göre normalleştiren bir sürece girilmiştir.³⁵² Bu dönemde çok boyutlu bir dış politika arayışı sürdürülmüş ancak Batı ile kurulan yakınlık Türk dış politikasındaki merkezi yerini korumuştur.

2.3.1. Türkiye ve Irak İlişkilerini Belirleyen Unsurlar

2.3.2. Musul'un Türkiye Açısından Tarihsel Önemi

Irak Jeopolitiğinde Musul'un Türkiye açısından hem tarihsel hem de duygusal açıdan büyük bir önemi vardır. Türkiye'nin Irak politikasını anlamak için göz önünde bulundurulması gereken önemli konuların başında yer almaktadır.

Irak'ta bugüne yönelik sorunların başlangıcı, Kürt isyanları ve özellikle Barzani aşiretinin varlığı da bu dönemlerde başlamıştır. Bu durumun yol açtığı sorunlar Irak

---

³⁴⁹ Bayram Sinkaya, "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi", *Adam Akademi*, 2011/1:79-100, s.83.

* 1957 tarihli Eisenhower Doktrini, Orta Doğu ülkelerine askeri ve ekonomik yardımda bulunulmasını planlanmaktaydı. Yardımın amacı, Ortadoğu'da komünizmin yayılmasını önlemektir.

³⁵⁰ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s.333, 334.

³⁵¹ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev: Yavuz Alogan, Ankara: Doruk Yayınevi, 2002, s.169.

³⁵² Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, s.233-237.

politikasına yönelik olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk döneminde Musul sorunu olarak ortaya çıkmıştır. Musul sorununun tarihi geçmişini anlamak, bugünkü şartlarda dahi ön plana çıkan Musul'a yönelik politikaları da anlamak açısından önem taşımaktadır.

Musul'un jeopolitik önemi hep canlı kalmıştır. Dönem itibariyle, Musul, Türkiye için hem güvenlik, hem insani boyut, hem de petrol açısından önem taşıırken, İngiltere açısından Hint yolu üzerinde bulunması ve petrol kaynaklarına sahip olması açısından önem taşımıştır. İngiliz heyetine başkanlık eden Lord Curzon "Fırat İngiltere'nin (yani Hindistan'ın) Batı sınırındır" ifadesiyle Musul'a verdiği önemi vurgulamıştır.³⁵³ İngilizler, 1914 yılında Bağdat ve Basra'yı, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra 1918 yılında da Musul'u işgal etmişlerdir. Bu açıdan anlaşma koşulları ihlal edilmiştir. 1918 yılında Osmanlı'yı fiilen sona erdiren Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığında, İngiltere'nin bölgeye yönelik işgali sonrası, 1920 yılında son Osmanlı Meclisi Mebusunda Misak-Milli kabul edilmiştir. Misak-ı Milli'de Atatürk, "Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan, sınır meselesi tayin ve tespit edilirken, milli sınırimız İskenderun'un güneyinden geçer, doğuya doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü içine alır."³⁵⁴ diyerek Musul'un Misak-ı Milli sınırlarının içerisinde olduğunu söylemektedir. Ancak Türkiye, bir yandan çözülmesi gereken ekonomik ve sosyal sorunlarla uğraşırken, bir yandan da siyasi ve askeri açılardan Musul ve Kerkük'ü içine alacak şekilde bir gelişmeye gidememiştir. Lozan Barış Antlaşması'nda çözülemeyen sınırlar, Milletler Cemiyeti'ne bırakılmış ve 1926 yılında yapılan Ankara Anlaşması'na göre, Musul ve Kerkük Irak'a bırakılmıştır. Irak Hükümeti, Musul'a karşılık elde edilen petrole konulan vergi gelirlerinin %10 hissesini, 25 yıllık bir süre boyunca Türkiye'ye vermeyi kabul etmiş ancak Irak ile gelişen ekonomik ilişkiler sonucunda 1985'te bu durum kaldırılmıştır.

Jeopolitik açıdan Musul, Irak'ın kuzeyini dış dünyaya bağlamaktadır. Özellikle Hindistan kara yolunu korumak için, en önemli bölgelerden biri olarak sayılmıştır. Aynı zamanda, İngiltere'ye karşı doğudaki etkinliği tehdit edebilecek bir Rus genişlemesine

---

³⁵³ Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, s.260.

³⁵⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinden Seçmeler, *Atatürk Araştırma Merkezi*, 2006, s.53.

karşı da engelleyici bir kuvvettir.³⁵⁵ Ayrıca Hindistan'ı elinde bulundurmak isteyen bir ülkenin Irak'ı kontrol etme zorunluluğu vardır. Anadolu, İran ve Suriye ile Musul arasında doğal engeller varken Irak ile arasında hiçbir coğrafi engel bulunmaması ve Musul'a hâkim olacak gücün, Irak üzerinde etkinlik kuracağı gerçeği, Musul'un jeopolitik açıdan önemli sayılmasını sağlamaktadır.³⁵⁶ Ayrıca İngiltere'nin Filistin'den o dönemde petrol olduğunu bildiği Kerkük petrolünü Akdeniz'e ulaştırılabilmesi için Akka Limanına kadar nüfuz sahibi olmasından daha önemlisi tüm Ortadoğu petrollerinde pay sahibi olmak istemesidir. Çünkü 1825'ten itibaren batılı büyük petrol şirketlerinin Musul ve çevresindeki petrol yatakları ve petrol alanları üzerinde hak elde etme mücadeleleri, şirketler düzeyinden çıkarak, uyuğunda buldukları devletlerarası bir mücadeleye dönüşmüştür.³⁵⁷

2.3.3. Körfez Savaşı ve Türkiye'nin Politikası

Türkiye'nin Irak politikasına yönelik tutumunun en belirgin değişimi, Körfez Krizi³⁵⁸ ve yaşanan savaşın getirdiği sorunlarla birlikte 1991 yılından itibaren Türkiye'nin iç siyasetinde sıklıkla dile getirilmiştir. Körfez Savaşı bu açıdan bir dönüm noktasıdır. 1980'li yıllar boyunca Irak hükümeti ile yapılan resmi temaslar, savaşın ardından farklılaşmıştır.

1979 yılından 2003 yılındaki ABD müdahalesine kadar Irak'ı yöneten Saddam Hüseyin, 1990 yılında Kuveyt'i işgal etmiştir. Müdahale ve işgal arasında geçen altı aylık sürede, sorunun diplomatik yoldan çözülmesi için birçok girişim olmuştur. Aynı zamanda müttefik kamuoyunda savaşın psikolojik hazırlığı da sürdürülmüştür. Çöl Fırtınası operasyonu ile Kuveyt müttefik kontrolüne geçmiştir.³⁵⁹ Türkiye, Irak'ın Kuveyt'i işgalinden sonra BM'de alınan kararlara, ABD'den sonra ilk destek veren ülkelerden biri olmuştur. Özal hükümeti, BM'nin Irak ambargo kararlarına uyarak Yumurtalık boru

³⁵⁵ Al- Jumaily KH. Qassam ve İzzet Öztoprak, **Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)**, Ankara: ATAM Yayınları, 1999, s.11.

³⁵⁶ İhsan Şerif Kaymaz, **Musul Sorunu**, Otopsi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003, s.38.

³⁵⁷ Gürbüz, *Petrol, Petrol Politikaları ve Ortadoğu: Global Politikaların Bölgesel Yansımaları ve Irak Savaşı*, s.139.

³⁵⁸ Irak, 1990 tarihinde Kuveyt'i işgal etmiş ve BMGK'nin 678 sayılı kararı ile ABD'nin önderliğinde güç kullanarak 1991 yılında Kuveyt'ten çıkarılmıştır.

³⁵⁹ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s.403

hattını* kapatmış, günde 1,5 milyon varillik akışı kesmiştir. Mecliste, hükümetin Körfez'e asker gönderme ve yabancı birliklerin Türkiye'de konuşlandırılması tasarıları gündeme gelmiştir. Ayrıca Özal, politikasının diğer ülkeler karşısında Türkiye'nin konumu güçlendirdiğini ve dünya kamuoyundaki prestijini arttırdığı kanısını dile getirmiştir.³⁶⁰ 1991 yılında Bush'un ayaklanma çağrısı ile kuzeydeki Kürtler ve güneydeki Şii gruplar, Bağdat rejimine karşı ayaklanmışlardır.³⁶¹ Zaten Irak'ta yaşayan etnik gruplar arasındaki anlaşmazlık ve çatışmalar uzun yıllardır devam etmektedir. Körfez Savaşı'nın ardından Batı müdahalesi ile Irak'ta yaşananları insani bir kriz olarak değerlendiren Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 688 no'lu kararı, 36. paralelin kuzeyi ve 32. paralelin güneyini Irak hava araçlarının uçuşuna yasaklanmıştır. Bu karar, Batı nezdinde kontrol altına alınan bir durum olarak değerlendirilip, Saddam'ın hareket alanını kısıtlarken, Kuzey Irak'ta oluşan otorite eksikliği Kürtleri de etkin bir konuma yükseltmiştir. Bölgede zaman içerisinde yapılan seçimler, ortak yönetimler Irak'ın iki etkin partisi olan Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) arasındaki rekabetin sürekliliğini devam ettirmiştir.*

---

* 1970'li yıllardan itibaren Kerkük petrolü Basra ve Türkiye (Yumurtalık) üzerinden boru hatlarıyla taşınmıştır.

³⁶⁰ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s.404

³⁶¹ William Harris, "Modern Irak'ın Stratejik Konumu", *Avrasya Dosyası*, Irak Özel Sayısı, Sonbahar, Cilt:6, Sayı 3, Asam Yayınları, 2000, s.56.

* "Barzani grubu olan KDP, gelenekçi, muhafazakar ve aşiretçi kanadı temsil etmektedir. KYB ise partinin entelektüel, Marksist kanadını temsil etmektedir. Barzani grubu Nakşibendi, Talabani grubu Kadiri tarikatına bağlıdır ve siyasi anlaşmazlıkların sonucunda ortaya çıkan silahlı çatışmaların getirdiği kan davaları, arazi ihtilafları, liderliği paylaşmamak istemeleri ve bölgenin geleceğine ilişkin görüş ayrılıkları tartışma noktalarıdır ve çoğu hâlâ bugün de varlığını sürdürmektedir." Bknz: Serhat Erkmen, "Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası", *Avrasya Dosyası*, Jeopolitik Özel, Kış 2002, Cilt: 8, Say: 4, s. 160-188, s.163.

Tablo 14
Irak'ta Oluşturulan Uçuşa Yasak Bölgeler³⁶²

Türkiye’de savaş sonrası mülteci krizinin etkisiyle güvenli bölge meydana getirilmesi ve bu bölgenin bir askeri güç aracılığıyla desteklenmesi fikri kabul edilmiştir.³⁶³ Bölgede konuşlanan yapı, önce “Huzuru Temin Harekâtı (Operation Provide Comfort, OPC)” daha sonra da, yapının Türkiye’ye taşınmasıyla, “Çekiç Güç” ve nihayetinde de 1997 yılında “Keşif Gücü” olarak isimlendirilmiştir. Saddam’ın olası saldırılarına karşı İngiltere ve ABD uçaklarının kontrol uçuşlarının yapılması kararlaştırılmış ve söz konusu uçakların Türkiye’de İncirlik üssünden hareket etmesi noktasında anlaşmaya varılmıştır.³⁶⁴ Bu operasyon kapsamında 11 ülkeden 20.000 asker Türkiye’ye konuşlanmış ve bir hava gücü tarafından desteklenen bir güç oluşturulmuştur. Operasyonun başarılı olması nedeniyle kısa sürede insanların geri döndürülmüş ve Huzur Operasyonu’nun askeri gücü azaltılarak acil müdahale gücüne dönüştürülmüştür. Bu sürede hava gücü İncirlik’e konuşlandırılmıştır.³⁶⁵ Aynı zamanda Bağdat’ın 1991 yılında bölgedeki tüm memurlarını geri çekmesi ve bölgeye karşı ekonomik bir ambargo başlatılması ile Irak’ın kuzeyinde tam bir siyasi ve idari kaos yaşanmıştır. Bu

³⁶² <http://siyasetin-pusulasi.blogspot.com.tr/2015/09/turkiye-kuzey-irak-ve-kurtler-bolum-5.html>

³⁶³ Erkmen, *Türkiye’nin Kuzey Irak Politikası*, s.173.

³⁶⁴ Kürşad Turan, “Körfez Krizi 1990-1991”, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014*, Haydar Çakmak (Ed), Ankara: Kripto Yayınları, 2013, s.194,195.

³⁶⁵ Erkmen, *Türkiye’nin Kuzey Irak Politikası*, s.173.

kaostan çıkmak için önerilen çözüm ise bir genel seçim süreci olmuştur. Bölgede fiilen bir devletin temeli atılmış, 1992 yılında federe devlet statüsü onaylanmış ve bu yapı Erbil, Süleymaniye, Dohuk ve Kerkük'ü içermiştir.³⁶⁶ Bu politika, Türkiye açısından Kuzey Irak'taki yapılanmanın başlangıcını oluşturmuştur. 1992 yılındaki bir ABD raporunda durum şu cümlelerle ortaya konulmuştur: “Kürdistan cephesi sosyal hizmetler ağının bir kısmını yürütmek ve maaşları ödemek için yeterince para kazanmaktadır. Güvenli bölgenin oluşturulmasından sonra hızla gelişmeye başlayan “De Facto Kürt Devleti” artık kurumlarını sağlamlaştırma yoluna girmeye başlamıştır”.³⁶⁷

Irak'ın kuzeyinde kurulan Kürt yönetiminde artan anlaşmazlıklar sonucu Irak'ın kuzeyi fiilen ikiye bölünerek, Barzani ve Talabani denetim sağladıkları bölgelerde kendi yönetimlerini kurmuşlardır. Bu süreç Türkiye'de terör faaliyetleri yürüten PKK'nın da bu örgütlerle işbirliğine yönelmesine neden olmuştur. Zaman içerisinde PKK, KYB ve KDP arasındaki anlaşma, uzlaşma ya da ayrılıkçı süreçler çoğunlukla örgütlerin bölgedeki istikrarı ve ekonomik kazancı kendi lehine çevirmeye çalışmalarından kaynaklanmıştır. Körfez Savaşı sırasında Özal, yalnızca aktif bir dış politika izlemekle kalmayıp açıkça asker gönderilmesinden yana olduğunu belirterek Musul-Kerkük'e ilişkin bazı planları olduğu izlenimi yaratmıştır.³⁶⁸

Kuzey Irak'ta bir “Kürt Devleti” kurulması düşüncesi ve bunun Türkiye'ye yansımaları açısından Türk dış politikasını 1990'lı yıllardan itibaren meşgul eden ve kaygılandıran gelişmelere neden olmuştur. Türkiye'nin iç siyasi yapısında da Kuzey Irak'ın değişen konumuna ilişkin ayrılıklar özellikle Turgut Özal ile Türk Silahlı Kuvvetleri arasında da belirgin bir biçimde ortaya çıkmaya başlamıştır. Özal'ın etkinlik sağlamak için bölgeye müdahil olma talebi, TSK için ise Kuzey Irak'taki Kürt gruplarının elde ettiği kazanımların Türkiye'deki Kürt gruplar için de bir öncü durum oluşturacağına inanılması ikilik yaratan bir durum oluşturmuştur. Sonuç olarak Türkiye'nin Kuzey

---

³⁶⁶ Arkan H. Muhammad, “Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918–2005)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 9, Sayı 18, Güz 2013, s.96, 97.

³⁶⁷ Erkmen, *Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası*, s.166.

³⁶⁸ İlhan Uzgel, **Ulusal Çıkar ve Dış Politika**, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitapevi, Mayıs, 2004, s.256.

Iraklı Kürt gruplarla ilişki kurması Özal'ın insiyatifiyle başlamıştır.³⁶⁹ Savaştan sonrası sınırların kapanması ile Irak ile ticaretin kesilmesi ve petrol hattının kapanması önemli bir ekonomik kayıp getirmiştir. Savaşta çekiç gücün varlığı, Güneydoğu Anadolu'da ayrılıkçı Kürt teröristlere destek sağladığı iddialarından; o günden bu yana görev alan bütün hükümetlerin üzerinde durduğu gibi, Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın kapalı kalmasından doğan ekonomik kayıplara kadar birçok konuda tartışmalara da yol açmıştır.³⁷⁰ Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik en aktif politikası Körfez Savaşı döneminde yaşanmıştır. 1980'li yıllarda başlayan ve Türkiye'nin iç politikasında temel sorun haline alan terör faaliyetleri ve yapılanmaları dış politikayı da tehdit unsuruna karşı güvenlik temelli bir eksene oturtmuştur. 1991 yılı sonrasında ABD'nin Kürt politikası da ilişkilere dair kuşkulara yol açmıştır. ABD, 1998 yılında Barzani ve Talabani'yi Washington'da bir araya getirmiştir. Görüşme, çatışma konularını çözümlenmek, Kuzey Irak'taki otoriteyi birlikte kullanarak Saddam'a karşı ortak hareket etme konusunda işbirliği yapmalarını sağlamaya çalışmak üzerine gelişmiştir. Türkiye ile herhangi bir görüş alışverişinde bulunulmaması ve kongreden Iraklı muhaliflere 97 milyon dolarlık yardım yapılması kararı çıkması gibi gelişmeler Saddam sonrası ortaya çıkacak otoriteyi kimin sağlayacağı kuşkusunu taşıyan Türkiye'yi tedirgin eden konular olmuştur.³⁷¹

Türkiye açısından Kuzey Irak'taki tehdit 2003 yılına kadar aynı düzeyde devam etmiş ve ABD'nin 2003'te terörle mücadele kapsamında Irak'a müdahalesi sonucu dengelerde değişiklikler olmuştur. Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ve iç işlerine karışılmaması durumu ile Kuzey Irak'ta oluşan PKK varlığı ve Kuzey Irak'ta bağımsız bir devlet kurulması çelişkileri ile bir arada kalmıştır.

2.3.4. Türkiye ve Suriye İlişkilerini Belirleyen Unsurlar

Türkiye ve Suriye ilişkilerini tarihsel açıdan belirleyen ilk unsurun başında 1517-1918 yılları arasındaki Osmanlı hâkimiyeti vardır. Suriye, 1920-1946 yılları arasında ise Fransa yönetiminde kalmıştır. Suriye'nin sınırları da Ortadoğu'da çatışmaların temel

---

³⁶⁹ Erkmen, *Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası*, s.176.

³⁷⁰ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s.369.

³⁷¹ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s.621.

kaynağı olan Sykes-Picot anlaşmasına dayanmaktadır. Suriye'nin dış politikası, Suriyeli milliyetçilik arzularının Batı emperyalizmi tarafından bastırılması ile biçimlenmiştir. 1917 yılındaki Arap isyanları sonrasında Suriyeliler daha geniş bir Arap federasyonu ile bağlantılı, bağımsız bir Arap devletinin kurulmasını beklemişlerdir. Ancak Araplara vaat edilen aksine Batılı güçler, Suriye'yi dört küçük devlete (Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin) ayırmıştır. Zaman içerisinde Suriye bağımsızlığını kazanmıştır ancak Arap dünyasının geri dönülemez bir biçimde Ürdün ve Lübnan'dan ayrılması ve İsrail'in aşılması zor bir düşman haline gelmesi, Suriye'nin milliyetçi amaçları üzerinde kalıcı bir engel oluşturmuştur.³⁷² Bu yüzden, Fransızlar, Arap milliyetçiliğinin gelişmesini engellemek için, "böl ve yönet" politikasını takip etmişlerdir. Fransızların, etnik ve dini azınlıkları destekleyip güçlendirmesinde de bu politika yatmaktadır.³⁷³ Ortadoğu'nun genel özelliği olan çok fazla etnik kökenin bir arada olması, Suriye açısından da istikrarsızlıkların başlangıç kaynağı olarak nitelendirilebilir.

Türkiye ve Suriye ilişkilerini belirleyen ikinci unsur, Hatay sorunudur. Sorunun başlangıcı, Fransa tarafından Suriye'ye bağımsızlık verilmesi ile birlikte 1936 yılında yapılan anlaşmaya dayanmaktadır. Türkiye ile Fransa arasında 1920 Ankara İtilafnamesi'nde, İskenderun'un Fransa'nın manda sınırları içinde kalması kabul edilmekte, aynı zamanda idari açıdan özel bir statüde olması ve buradaki Türk unsurların kültürlerini geliştirmeleri için tüm haklardan yararlanmaları öngörülmüştür. Ancak 1936'da Suriye'ye bağımsızlık veren anlaşmada, bunlardan söz edilmemiş ve Fransa, İskenderun sancağı üzerindeki tüm egemenlik yetkilerini örtülü bir şekilde Suriye'ye devretmiştir. 1936'da Fransa, Suriye ve Lübnan üzerindeki mandasına üç yıl içinde son vermeyi kabul edince Hatay'ın durumu belirsizleşmiştir. Türkiye, Milletler Cemiyeti'nden Hatay'ın kendi kaderini belirleme hakkının tanınmasını istemiştir. Bunun üzerine seçim yapmak için bir süreç başlamış ve yapılan seçimler sonunda, 1938 yılında bağımsız Hatay Devleti kurulmuştur. 1939 yılında Hatay Meclisi Türkiye ile birleşme kararı almıştır ve 1946'da Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasıyla Hatay önemli bir anlaşmazlık konusu olmuştur. Yıllarca Suriye tüm resmi haritalarında

---

³⁷² Anoushiravan Ehteshami and Raymond A.Hinnebusch, . **Syria and Iran, Middle Powers in a Penetrated Regional System**, London and New York: Routledge, 1997, s.57.

³⁷³ Salih Akdemir, "Suriye'deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü", *Avrasya Dosyası*, Arap Dünyası Özel, Cilt:6, Sayı:1, 2000, ss.201-237, s.213.

Hatay'ı kendi sınırları içinde göstermiştir. Hatay'daki siyasi gelişmelere yönelik Türkiye'nin izlediği politika ile birlikte, Almanya'nın saldırgan bir dış politika takip etmesi Fransa'yı Türkiye ile işbirliğine mecbur bırakan bir gelişme olmuştur.³⁷⁴

Türkiye ve Suriye ilişkilerini belirleyen üçüncü unsur, iki ülkenin de Soğuk Savaş süresince farklı kamplarda yer almasıdır. Bu farklılık, dış politikalarında kalıcı bir güvensizliğe yol açmıştır. Suriye'de 1920'den 1946'ya kadar devam eden Fransız mandası sonrasında 1963 yılına kadar geçen sürede ülke politikasında Şam kökenli Sünni politikacıların belirgin bir ağırlığı bulunmaktadır. Hatay sorununun iki ülke arasında önemli bir sorun haline gelmesi ise 1943 yılında Suriye'de örgütlenme faaliyetlerine başlayan Baas'ın 1950'li yılların ortalarından itibaren Suriye politikasında etkili olmaya başladığı yıllardır. Suriye'nin SSCB tarafından aşırı boyutlarda silâhlendirilmesini, kendi güvenliği için bir tehdit olarak değerlendiren Türkiye ile Suriye arasında 1957 yılı Ekim ayında sıcak bir çatışma olasılığı yaşanmıştır.³⁷⁵ 1957 yılında Suriye ve SSCB arasında askeri ve ekonomik işbirliğini öngören anlaşma, SSCB'nin Ortadoğu'da varlık nedeni olmuş ve SSCB zamanında kurulan yakın ilişki ve işbirliği SSCB'nin ve Varşova Paketi'nin dağılmasına kadar devam etmiştir. Suriye, SSCB'nin dağılmasından sonraki süreçte siyasi, askeri ve ekonomik açıdan önemli bir destekten yoksun kalmıştır. Önemli bir silah ve kredi kaynağını da kaybeden Suriye, mevcut silahları için yedek parça temininde güçlüklerle karşılaşmaya başlamış ve Hafız Esad'ın sağlık sorunları ile birlikte geleceğe ilişkin kaygılar Suriye'yi politika değişikliğine zorlamıştır.³⁷⁶ Suriye, inşa edilen ABD politikalarına karşı çıkan ilk Ortadoğu devleti olmuştur. Başkan Eisenhower'ın doktrin ilanını takip eden bir hafta içerisinde Suriye hükümeti, "Komünizmin Arap dünyasına bir tehdit oluşturduğu" savını inkâr ederek, bu alana yönelik ekonomik çıkarlar sağlayacak ve bölgeye yönelik müdahale hakkı veren herhangi bir gücü reddeden bir bildiri yayınlamıştır. Buna göre "Emperyalizm ve Siyonizm" Arapların maruz kaldıkları temel tehditlerdir. Hem Mısır hem de Suriye müttefiklerine göre Amerikan müdahalesi, Arap meselelerine

³⁷⁴ Şerif Demir, "Dünden Bugüne Türkiye'nin Suriye ve Ortadoğu Politikası", *Turkish Studies*, Volume 6/3 Summer 2011, p. 691-713, s.698; Sina, Akşin, **Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, Ankara: İmaj Yayıncılık, 4. Baskı, Eylül 2001, s.202, 203; Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s.641.

³⁷⁵ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s.641.

³⁷⁶ Osman Metin Öztürk, **Türkiye ve Ortadoğu**, 1. Baskı, İstanbul: Gündoğan Yayınları, Ekim 1997, s.53.

antikomünizm adı altında 1955'den beri uyguladıkları yerel girişimlerinden yoksun bırakmak tehdidi anlamına gelmektedir.³⁷⁷

Türkiye ve Suriye ilişkilerini belirleyen dördüncü unsur Fırat ve Dicle sularından kaynaklanan su sorunu olmuştur. 1987'deki protokol uyarınca Türkiye, Suriye'ye saniyede ortalama 500 m³ su vermeye devam etmekle beraber, Suriye'nin Fırat suyuna yönelik tezleri nedeniyle ilişkiler olumsuz seyretmiştir. Bu konuda Irak ve Suriye'nin aynı cephede yer aldıkları görülmekle beraber, 1990 Körfez Krizi ile yolları ayrılan Irak ile Suriye'nin bir ortak cephe oluşturmaları özellikle Irak'ın içinde bulunduğu durum itibariyle zorlaşmıştır. Körfez Krizi öncesinde 1990 yılında GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) projesi çerçevesinde Atatürk Barajı için su tutma girişimi Türkiye ile Suriye ve Irak'ı karşı karşıya getirmiştir. Türkiye'nin Dicle'den yeterince yararlanamaması, tamamına yakınının Irak'a geçmesi ve Suriye'nin yararlanma imkânı olmaması pazarlığı Fırat üzerinde yoğunlaştırmıştır.¹

Türkiye ve Suriye ilişkilerini belirleyen beşinci unsur PKK'ya yönelik verilen destek üzerine şekillenmiştir. Suriye hükümeti, PKK terör örgütüne Bekaa'da eğitim imkânı sağlarken örgütün lideri Abdullah Öcalan'ın da Şam'da kalmasına izin vermiştir. Suriye, 1984 yılından itibaren Türkiye'nin mücadele ettiği terör örgütünü diğer alanlarda Türkiye ile bir pazarlık aracı olarak kullanmaya çalışmıştır. Ayrıca Almanya, Fransa, İngiltere ve oldukça dolaylı da olsa ABD, insan hakları gerekçeleriyle bu tür unsurlara destek vermişlerdir. Bu destek, bu örgütün ülkelerinde değişik isimlerle örgütlenmesine, kamuoyu oluşturmaya ve mali destek sağlamasına olanak tanınması şeklinde gerçekleşmiştir. Ayrıca Suriye, 1984'e kadar Türkiye'nin özellikle diplomatik temsilcilerine yönelik saldırılarda bulunan ve çok sayıda diplomatını öldüren Ermeni terör örgütü Asala'ya da aynı desteği vermiştir. Türkiye ile 1987 ve 1992'de PKK'ya ülkesindeki faaliyetlerine izin vermemeyi öngördüğü protokoller imzalamış olmasına rağmen gereğini yerine getirmemiştir.³⁷⁸

Türkiye ve Suriye ilişkilerini belirleyen altıncı unsur yönetimlerindeki farklılıklardır. Suriye'de Baas ideolojisi hâkimdir ve önemli bir yer tutmaktadır. Bu ideoloji, Ortodoks

---

³⁷⁷ Patric Seale, *The Struggle for Syria: a Study of Post-War Arab Politics 1945-1958*, London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 1965, s.289

³⁷⁸ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s.642.

bir aileye mensup Mişel Eflak ve Sünni Müslüman bir aileye mensup Salah Bitar'ın öğrencilik yıllarında bir araya gelmeleri, düşüncelerinin Suriye milliyetçiliğinden Arap milliyetçiliğine yönelmesi ile gerçekleşmiştir. Fransa'nın 1936 yılında Suriye'nin bağımsızlık anlaşmasını imzalamaması ile Batı Avrupa sosyalizminin emperyalist bir yönü olduğuna inanmışlardır. Arap ulusunun, rönesansını gerçekleştirmeyi amaç edinen Baas (Diriliş) Partisi'nin temeli, 24 Temmuz 1943'te küçük bir öğrenci grubunun örgütlenmesi sonucunda atılmıştır. 1946 yılına kadar daha çok entelektüel bir hareket olarak eylemlerini devam ettirmişlerdir.³⁷⁹ Eflak ve Bitar'ın Baas hareketine önemli ölçüde Alevi grup katılmasını sağlayan ise İskenderun'da Alevi kökenli bir aileden gelen Zeki Arsuzi olmuştur. Zeki Arsuzi, Fransız mandasına karşı mücadele etmiş, 1939 yılında Milli Arap Partisi'ni kurmuştur. Arapların bir ulus olduğunu, yabancı etkisinden kurtulmak için geçmişlerine dönmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Baas partisinin anayasal resmi bir parti haline gelmesi ise 1946 yılında Fransızların Suriye'yi terk etmesi ile gerçekleşmiştir.³⁸⁰ Kurulan partinin temel amacı ise, birlik, özgürlük ve sosyalizm olmuştur.³⁸¹ 1947 yılında partinin programında Baas Partisi, milli, sosyalist, halkçı ve devrimci olarak tanımlanmıştır. Arap anavatanının Toros dağlarından Basra Körfezi'ne, Hint Okyanusu'na ve Akdeniz'e kadar uzanan topraklar olduğu ifade edilmekte, ayrıca partinin programında, tek bir Arap ulusu ve tek bir Arap devletinden söz edilmekte ve partinin dış politikasının temel perspektifinin Arap milliyetçiliği olduğu belirtilmektedir. Partiye dinamizm veren din değil Pan-Arabizm olgusu olmuştur. Baas ideolojisi, tek bayrak, tek devlet, tek ordu ve tek Arap Dünyası olarak belirlenmiştir.³⁸²

Suriye siyasi tarihi, darbelerle dolu bir siyasi tarihe sahiptir. Suriye'de Esad'ın iktidara gelmesine dek, on tane başarılı ve bir o kadar da başarısız askeri darbe girişimi gerçekleşmiştir. 1954 yılından sonra, dengeler Baas Partisi lehine değişmiştir.³⁸³ Yine bir darbe ile 1970 yılında başa gelen Hafız Esad 2000 yılına kadar Suriye'nin iç ve dış

---

³⁷⁹ Sabahattin Şen, **Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım**, 2. Baskı, İstanbul: Sis Yayıncılık, Kasım 2010, s.115-117.

³⁸⁰ Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, s.118.

³⁸¹ David Commins, **Historical Dictionary of Syria**, The Scarecrow Press, London, 1996, s.57.

³⁸² Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s.274, 275.

³⁸³ Akdemir, *Suriye'deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü*, s.217.

politikasında bir kırılma noktası ile ve yeni bir sürecin başlangıcını oluşturmuştur. Ekonomik anlamda Esad iktidar olduğunda Suriye tarıma dayalı bir görünümde ve ülkenin en çok gelir getiren ihraç malı ise pamuktur. Esad'dan sonra petrol başlıca döviz kaynağı olarak pamuğun yerine geçmiştir. 1960'ların Baasçı rejimleri devlet kontrolündeki ekonomi oluşturmuş ve büyük şirketlerin, bankaların, sanayi kuruluşlarının ve ulaşım şirketlerinin millileştirilmesi yoluna gitmişlerdir. Ayrıca, büyük topraklara el konup toprak dağıtımını başlatılmıştır. Esad ise ekonomiye kamu sektörünün hâkimiyeti ilkesini korumakla birlikte, daha az doktrinci davranıp, ekonomi de liberalleşme sağlamıştır.³⁸⁴

Siyasi anlamda, Esad iktidara geldikten sonra parti yarı-askeri bir yapıda organize edilerek dönüştürülmüştür.³⁸⁵ Bu yapı miras yoluyla geçen eğilimleri güçlendirmiştir. Bu bağlamda, çeşitli güvenlik, askeri, siyasi ve yasamaya ilişkin kurumların yönetimi, Beşar Esad döneminde de devam etmiştir ve bu durum ailenin bu kurumlara ne derece nüfuz ettiğini yansıtan bir nitelik oluşturmuştur.³⁸⁶ Hafız Esad, partinin Pan-Arabizm ideolojisinden farklı olarak “Büyük Suriye” idealini gerçekleştirmeyi amaçlayan “Pan-Siriyalizm” ideolojisine ağırlık vermiştir. Ancak bunu Pan-Arabizm retoriği içinde yapmıştır.³⁸⁷

Bu dönemde Sünni çoğunlukta olan nüfus, Nusayri azınlık yönetiminin altına girmiştir. Önceki dönemlerde azınlıklar önemli mevki ve görevlere gelseler bile, devlet başkanının daima Sünnilerden seçilmesi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.³⁸⁸ Esad'ın iktidarını devam ettirmede başvurduğu diğer önemli bir araç da tüm yönetim kademelerine güvendiği kimseleri, yakın çevresini ve akrabalarını yerleştirmesi olmuştur. Esad'ın iktidarı zamanla Suriye'de küçük bir Alevi azınlığın iktidarı haline gelmiştir.³⁸⁹ Suriye'yi, bu tarihlerden sonra siyasi hayatı toplum içindeki

---

³⁸⁴ William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev: Mehmet Harmancı, 1. Basım, İstanbul: Agora Kitaplığı, Haziran 2008, s.445.

³⁸⁵ Radwan Zıadeh, **Power and Policy in Syria**, I.B.Tauris & Co Ltd., 2011, s.21.

³⁸⁶ Zıadeh, *Power and Policy in Syria*, s.26.

³⁸⁷ Akdemir, *Suriye'deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü*, s.237.

³⁸⁸ Akdemir, *Suriye'deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü*, s.220.

³⁸⁹ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s.466.

en büyük ve en iyi örgütlenmiş üç kurum ordu, parti ve bürokrasiye egemen Baas Düzeni ile Sünni muhafazakâr kesim arasında geniş tabanı olan Müslüman Kardeşler arasındaki şiddetli çatışmalar biçimlendirmiştir.³⁹⁰ Siyasi dengeleri değiştiren Anayasa değişikliği de önemlidir.

Dış politikada Esad, Suriye'nin tarihsel tecrübesi ile Suriye'nin sınırlı güç kaynaklarının gerçekleri ve coğrafi açıdan kırılganlığı ile dengelenmek istemiştir. Suriye'deki dış politika yapımında rasyonel bir süreç izlemiştir. Bu rasyonellik, ulusal çıkarları yansıtan gerçekçi ve sınırlı hedeflerin peşinde koşmayı, mevcut araçları buna uyumlu hale getirmeyi Arap kitlelerinin, ordularının ve petrolün İsrail'e ve bölgedeki Batılı çıkarlara karşı mücadele için tamamen harekete geçirileceği popüler kurtuluş savaşını savunmuştur.³⁹¹ Esad, sürekli olarak Suriye'nin askeri gücünün, İsrail ile "stratejik eşitliğe" odaklanmasını istemiştir.³⁹² Çünkü Esad'a göre, İsrail'le çatışma diğer bütün dış politika konularının üzerindedir. İsrail, hedeflerini ABD'nin belirlediği yayılcı bir devlettir. Bu nedenle, Suriye'nin görevi İsrail tehdidi karşısında direnmek ve Arap Birliği için çalışmak üzerine gelişmiştir.³⁹³ Hafız Esad'ın Lübnan'ın coğrafi konumunun hassasiyeti ve Arap-İsrail mücadelesinde dengeyi korumak için desteklediği stratejinin bir parçası olarak Lübnan birliğini korumayı öncelikli politika olarak belirlemiştir.³⁹⁴ Ancak Suriye'nin Lübnan politikası, Sünnilerin hâkim olduğu ülkelerden destek görmemiştir. Aslında Esad, "Büyük Suriye" olgusu içinde Lübnan, Ürdün ya da Filistin'i bağımsız devletler olarak görmemiş, ancak kendi güvenliğini sağlamak açısından birliklerini ön planda tutmuştur. Bu açıdan İsrail ile ilişkiler Suriye gündemini ağırlıklı olarak belirlemiştir.

Suriye ve Irak arasındaki ilişkiler, Baas ideolojisinin hangi ülkede daha hâkim olduğu sorunu temelinde biçimlenmiştir. 1980-88 İran-Irak Savaşı esnasında da Suriye, diğer Arap ülkelerinden farklı olarak İran'a destek vermiştir. 1979'da İran'daki Şii rejimin, Irak ve bölgedeki Arap ülkelerinde yaşayan Şiiiler üzerindeki etkisini kullanacağı

---

³⁹⁰ Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, s.274.

³⁹¹ Ehteshami and Hinnebusch, *Syria and Iran, Middle Powers in a Penetrated Regional System*, s.66, 67.

³⁹² Ehteshami and Hinnebusch, *Syria and Iran, Middle Powers in a Penetrated Regional System*, s.68.

³⁹³ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s.447.

³⁹⁴ Ziadeh, *Power and Policy in Syria*, s.99.

yönünde bir tehdit olarak görülmesine karşılık, Suriye'nin İran'ın yanında yer alması, Suriye'nin izole edilmesine yol açmıştır.³⁹⁵ Ancak 1997 yılından itibaren ilişkiler yumuşamış ve Irak Savaşı'na kadar bir işbirliği süreci oluşmuştur. Bunun en önemli nedeni, 1996 yılında Türkiye ve İsrail arasındaki askeri ilişkiler ve iki ülkenin de bu durumu ülkelerine yönelik bir tehdit olarak algılaması ile şekillenmiştir.³⁹⁶

Soğuk Savaş sürecinde Sovyetler için Suriye, Ortadoğu'da varlık gösterebildiği bir olanak oluşturmaktadır. 1980'li yıllarda Suriye, Sovyetler tarafından yoğun şekilde silâhlendirilmeye devam edilmiştir. 1980 yılında imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması askeri ve siyasi ilişkilerin güçlendirilmesini öngörmektedir.³⁹⁷ Aynı zamanda Suriye'nin Sovyetlerden aldığı ekonomik ve askeri yardımlar gücünü pekiştirmesini sağlamıştır. ABD yönetimi açısından ise, 1948 yılından beri Ortadoğu'da üç hayati çıkar vardır. Bu çıkarların ilki petrol fiyatlarından faydalanılması ve kontrolü imkânı, İsrail'in güvenliği ve üçüncüsü de bölgenin düşmanca bir gücün hâkimiyetine girmesinin önlenmesidir.³⁹⁸

2.3.5. Türkiye ve İran İlişkilerini Belirleyen Unsurlar

Türkiye, doğu komşularından biri olan İran ile köklü ve tarihi bir geçmişe sahiptir. İran toprakları, büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. İki ülkenin de zengin kültürel yapısı, zaman içerisinde birbirinden etkilenmiştir.

Akademik çalışmaların, Türk-İran ilişkilerinde 16. yüzyılın başlarındaki Osmanlı-Safavi mücadelesine³⁹⁹ atıfta bulunması, iki ülkeye ait imajı ilk bakışta “sonsuz düşman” olarak tasvir etmekte ve bu şekilde kolay anlaşıldığı düşünülen bir çerçeve sunmaktadır. Ancak Türkiye-İran ilişkilerinin en belirgin özelliklerinden biri istikrar unsurudur. İstikrar, varlığını devam ettirebilmek için, herhangi bir savaşa girme ihtimali yüksek

---

³⁹⁵ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s.469.

³⁹⁶ Oytun Orhan, “Kuruyunca Sula, Uzayınca Buda: Suriye'nin Kuzey Irak ve Kürt Politikası”, *Stratejik Analiz Dergisi*, Sayı:86, 2007, s.52.

³⁹⁷ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s.471.

³⁹⁸ Harvey Sicherman, *New Policies and Old Realities in the Middle East*, 2011 Published by Elsevier Limited on behalf of Foreign Policy Research Institute, Summer 2011, 390-398, s.390

³⁹⁹ Osmanlı Devleti ile İran arasındaki ilk savaş 1514 Çaldıran Savaşı, son savaş ise 1821-1823 Osmanlı-İran Savaşı olmuştur.

önemde olmaksızın iki ülkenin toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığını sürdürme olasılıkları şeklinde tanımlanabilir. Bu durum İran ve Türkiye ilişkilerinde, birbirlerini ortadan kaldıramayacakları ortak bir anlayışa sahip olduklarını ve bu nedenle birbirlerinin varlığını tanımak zorunda kalarak hareket ettiklerini göstermektedir.⁴⁰⁰

İran'ın kökenindeki Pers Devleti ve Türk Devletleri arasındaki ilişkiler özellikle İslamiyet'in yaygınlaşması ile şekillenmiştir. 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar, Osmanlı ve Pers imparatorluklarını karşı karşıya getiren silahlı çatışma ve savaşların, dini (Sünnilik ve Şiilik arasındaki rekabet) boyutu olduğu kadar sınır bölgelerini (Anadolu'nun doğusu, Azerbaycan, Mezopotamya, Kafkasya) kontrol edebilmek için ülke topraklarıyla ilgili de bir boyutu olmuştur. Türkiye ve İran, Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte ilk olarak 1926 yılında Güvenlik ve Dostluk Antlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma Atatürk reformlarına karşı tepki gösteren İran'daki dini eğilimli grupların, Musul sorunu ve 1925 yılındaki Doğu Anadolu'daki isyan sırasında İranlı aşiretlerin, sıklıkla sınırı ihlâl eden eylemlerinin güvenliği tehdit etmesi ile hayata geçirilmiştir. Bu anlaşma ile Türkiye-İran arasındaki ilişkiler istikrarlı ve dostane bir eksende değerlendirilmeye devam etmiştir. İki ülke imzalanan birçok anlaşmadan sonra 1936'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında karşılıklı olarak müzakere ettikleri ve günümüzde İran'ın Irak ve Türkiye ile olan sınırını oluşturan bir paylaşım üzerinde anlaşmaya varmışlardır.⁴⁰¹

Bu açıdan Ortadoğu coğrafyasındaki sınırlar düşünüldüğünde, Türk-İran sınırı sömürgeci devletler tarafından belirlenmemiş bir sınır özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Türkiye 2. Dünya Savaşı'na giden süreçte, dönemin şartlarında İtalya'nın yayılma politikaları ve Almanya'nın Doğu Avrupa'da kaybettiği topraklara yönelik amaçları, güvenliği ilgilendiren konular ile birleşince bölgesel paktlarla sınırların güvenliği sağlanmak istenmiştir. Bu amaçla öncelikle Balkanlarda Balkan Devletleri ile Balkan Pakti*, sonrasında ise doğu sınırlarının güvence altına alınması için Sadabad Pakti*

---

⁴⁰⁰ S. Gulden Ayman, "Turkey and Iran: Between Friendly Competition And Fierce Rivalry", *Arab Studies Quarterly*, Winter, 2014, pp.6-26, s.6,7.

⁴⁰¹ Mohammad-Reza Djalili, Thierry Kellner, **Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye**, Çev: Hande Güreli, 1. Basım, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, Mart 2013, s.11; İlder Türkmen, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası*, s.6,7.

* 1934 yılında Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan arasında imzalanmıştır.

imzalanmıştır.⁴⁰² Bu paktlar, aktif bir dış politika atılımı olmaktan ziyade Türkiye'nin bu döneme dair güvenlik merkezli ve savunmacı görüşünün bir sonucu olmuştur.⁴⁰³ Aynı zamanda iki savaş arası dönemde fazla bozulma göstermeyen Türk-Arap ilişkilerinde, Atatürk'ün emperyalizme karşı ortak hareket önerisi ve Arap ulusal bağımsızlığının tarafını tutma kararı özellikle imzalanan Sadabat Paktı sayesinde ilişkilerdeki kopuş sürecini de yavaşlatmıştır.⁴⁰⁴

Soğuk Savaş sürecinde ise tıpkı Türkiye gibi İran da Batı Bloku ittifakları içerisinde yer almıştır. 1952 NATO üyeliği sonrasında, 1953 yılında ABD tarafından "Kuzey Kuşağı Savunma Projesi"ni gündeme gelmiştir.⁴⁰⁵ Bu projenin amacı ile birleşen bölgedeki Sovyet tehdidi ve İngiltere'nin Ortadoğu'daki etkinlik çabaları 1955 yılında Bağdat Paktı'nın⁴⁰⁶ imzalanmasına öncülük etmiştir. Üyeler, doğrudan Sovyet komünizmine karşı Ortadoğu'nun güvenliğini sağlama amacıyla olmasalar da öncelikle sınırlarının bütünlüğünü sağlamayı ve Batı'nın askeri ve ekonomik yardımlarını almayı amaçlamışlardır. Türkiye, İngiltere ve nispeten diğer bazı üyeler Ortadoğu'da Sovyetler Birliği'ne karşı daha etkili bir savunmanın geliştirilmesine yönelik gerçekçi bir istekle parkta üye olmuşken, aynı zamanda bölgedeki ulusal çıkarlarının korunmasını arzu etmişlerdir. Irak, İran ve Pakistan'da yönetimde yer alan gruplar ise daha çok kendi konumlarını muhafaza etmek ve ek olarak yabancı destek almayı beklemişlerdir.⁴⁰⁷ Mısır ise pakta dâhil olmayarak pakta hem kendisinin Arap dünyasındaki liderliğine hem de Arap Birliği kavramına bir tehdit olarak görmüştür. Nasır paktı, batı sömürgeciliğinin yeni bir müdahalesi olarak nitelendirmiştir.⁴⁰⁸

---

* 1937 yılında Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında imzalanmıştır.

⁴⁰² Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev: Yasemin Saner Gönen, 15.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.294.

⁴⁰³ Sinkaya, *Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi*, s.82.

⁴⁰⁴ Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, s.228.

⁴⁰⁵ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Bağdat Paktı (1955-1959)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 6, ss. 85-100, 2011, s.86, 87.

⁴⁰⁶ Türkiye, Irak, Pakistan ve İran arasında imzalanmıştır.

⁴⁰⁷ Yeşilbursa, *Bağdat Paktı (1955-1959)*, s.91.

⁴⁰⁸ Yeşilbursa, *Bağdat Paktı (1955-1959)*, s.90.

1951 yılında İran Başbakanı olan Muhammed Musaddık'ın İngiliz petrol tesislerini millileştirmesi üzerine 1953 yılındaki bir darbe ile görevden uzaklaştırılması konusu da İran jeopolitiğinin ve kontrolünün küresel güçler açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koyan önemli bir olaydır. Çünkü 1. Dünya Savaşı sırasında İran petroleri İngiliz donanmasının ihtiyacının beşte birini karşılamaktadır ve bu durum Basra Körfezi'nin önemini de ortaya koyan gelişmeleri başlatmıştır.⁴⁰⁹

1960'lı yıllar Türkiye ve İran arasında bölgesel güvensizliğin daha fazla hissedildiği yıllardır. Bu nedenle sorunların etkin bir şekilde çözülmesi için ikili ve çok taraflı işbirliği yapmanın yolları aranmıştır. Özellikle ekonomik alanda bölgesel kalkınmayı teşvik etmek için 1964 yılında Türkiye, İran ve Pakistan aralarında "Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD)" başlatmışlardır.⁴¹⁰ 1969 yılında da "İslam Konferansı Örgütü" kurulmuştur.⁴¹¹ 1970'lı yılların ortalarında petrolden elde edilen payın artması, büyük yatırımlar ve Şah'ın hırsları birleşerek İran'ı bölgesel güç olmaya itmiştir.⁴¹² 1973 petrol krizleri, Türkiye'nin önce ekonomik, sonrasında ise siyasi bir krize girmesine ve İran'ın ekonomik, askeri ve siyasi etkinliğinin artması da ilişkilerin durgunlaşmasına sebep olmuştur. 1979 İran İslam Devrimi dış politika anlayışını ve siyasi dengeleri tamamen değiştirmiştir. ABD ve Batı ile tüm müttefiklik ilişkisini bitiren İran, devrimden bir yıl sonra başlayan ve 8 yıl süren İran-İrak Savaşı'nda Irak'ın Batı tarafından desteklenmesi ile yalnız kalmıştır. Körfez Savaşı sonucunda 1990'lı yıllarda bir yandan Türkiye'de terör eylemlerini arttıran PKK terör örgütüne ve diğer İslamcı terör örgütlerine İran tarafından verilen destek ya da faaliyetlerine göz yumma şüphesi bir yandan da Türkiye'nin sınırındaki Çekiç Güç'ün varlığı, Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin seyrini önemli ölçüde belirleyen sorunların başında gelmiştir. Aynı yıllardaki

⁴⁰⁹ Mohammad-Reza Djalili, Thierry Kellner, **İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi**, Çev: Reşat Uzmen, 1. Basım, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, Ocak, 2011, s.51.

⁴¹⁰ Kalkınma için Bölgesel İşbirliği, 1979 yılına kadar devam etmiş. İran İslam Devrimi'nden sonra işlevsiz hale geldiği için 1985 yılında Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) olarak devam etmiştir. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan ile Afganistan da katılım göstermiştir.

⁴¹¹ İslam Konferansı Örgütü, 21 Ağustos 1969 tarihinde İsrail'in işgali altında bulunan Kudüs'teki, Al-Aksa Mescidi'nin yakılmasının İslam dünyasında uyandırdığı tepki üzerine, 22-25 Eylül 1969 tarihlerinde Rabat'ta ilk kez düzenlenen İslam Zirve Konferansında alınan bir kararla kurulmuştur. Örgütün ismi 2011 Haziran ayında Astana'da düzenlenen 38. Dışişleri Bakanları Konseyi'nde İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) olarak değiştirilmiştir. Bknz: <http://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa>

⁴¹² John Calabrese, "Turkey and Iran: Limits of a Stable Relationship", *British Journal of Middle Eastern Studies*, May, 1998, Vol. 25, No. 1, Published by: Taylor & Francis, Veritabanı: Jstor, pp. 75-94, s.77.

Türkiye ve İsrail arasındaki yakınlaşma ve askeri işbirliğine yönelik anlaşmalar Türkiye ile ilişkilerde İran tarafından kuşkuyla karşılanmıştır.

Soğuk Savaş dönemi boyunca Ortadoğu jeopolitiği küresel güçler açısından çeşitli proje ve planlamalarla kontrolü kaybetmek istemedikleri bir coğrafya konumundadır. Asıl olarak Sovyetleri çevreleme ve Sovyet yayılmacılığını engellemek üzere Soğuk Savaş şartlarının getirisi olan gelişmeler yaşanmışsa da bu mücadelenin uzun yıllara yayılacak bir kapsamda olduğu günümüz şartlarında kesinlik kazanan bir olgu durumuna gelmiştir. Bölge ülkeleri de ekonomik, ticari, kültürel ve siyasi işbirliği konularında gelişme göstermek istese de Soğuk Savaş sürecindeki iki kutuplu yapı, güvensizlik endişelerini her zaman canlı kılmıştır. Bu nedenle Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler inişli çıkışlı bir süreç izlemiştir.

Soğuk Savaş dönemini kapatan son gelişme ise 1991 yılındaki Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci olmuştur. İki kutuplu sistemin süper güçlerinden birinin varlığının sona ermesi bu coğrafyada önemli bir güç boşluğu ortaya çıkarmıştır. Bağımsızlıklarını kazanan ülkeler ve bu ülkelerle geliştirilmek istenen politikalar da sürece eklemlenmiştir.

2.4. Ortadoğu Jeopolitiğine Yön Veren Söylemler

Ortadoğu jeopolitiği, tarih boyunca istikrarsızlık, çatışma ve savaş üreten bir coğrafya olarak anılmıştır. Bu durum, dünya hâkimiyetine yönelik kuramlarla birleştiğinde Ortadoğu bölgesine yönelik ilginin ilk günden beri canlı tutulduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Bu nedenle ülkelerin kendi jeopolitik tespitlerini yaptıkları her söylem, bölge ülkelerini de içeren kapsamda sunulmaktadır. Bu söylemlerin ortak noktası Ortadoğu'da kontrolü sağlamak üzerinedir. Bu kontrol Ortadoğu toplumlarının gelişmişlik seviyelerini arttırmaktan çok öncelikle enerji kaynaklarının kontrolü üzerine gelişme göstermektedir. Ortadoğu'nun tarihi olarak önemi, Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında kültürel ve ekonomik bir köprü konumunda olmasıdır.⁴¹³ Ortadoğu, eski medeniyetlere ev sahipliği yapan ve dini açıdan büyük dinlerin doğduğu coğrafyadır. Aynı zamanda stratejik enerji kaynakları olan petrol ve doğalgazın dünya ölçeğinde en fazla bulunduğu bölgedir. Jeopolitik konumu nedeniyle önemli su yolları

⁴¹³ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s.73.

ve ticaret yolları üzerinde bulunması da bu kaynakların pazarlanması ve taşınması açısından önemlidir.

Ortadoğu, jeopolitik kuramcılarının özellikle üzerinde durdukları bir bölgedir. Mackinder'in Dünya Adası (World Island) ve Spykman'in Kenar Kuşak (Rimland) olarak tanımladığı bölgeler bu coğrafya üzerinde konumlanmıştır. Ayrıca Mahan'a göre bir dünya imparatoru olmak için önemli deniz ticaret yollarına hâkim olmak gerektiğine göre, Hürmüz Boğazı, Aden Körfezi ve Babel Mendep Boğazı, Süveyş Körfezi ve Cebeli Tarık Boğazı konumları itibariyle bu bölgede yer almaları ile öne çıkmaktadır.⁴¹⁴ Bu açıdan değerlendirildiğinde, Mackinder'in kuramı, Büyük Britanya'nın güç hegemonyasını korumak için denizlere üstünlük sağlamanın yeterli olduğu tezinin karşısında olmuştur. Mackinder'e göre yeni ulaşım rotaları ve teknolojilerin artması ile Avrasya, büyük kara parçasının merkezini kontrol edebilecek bir güç buna ek olarak Doğu Avrupa'ya giriş noktasında da kontrol kurabilecektir. Mackinder'in eğiliminin Avrupa merkezci olması bir zayıflık olarak değerlendirilirken, Arap yarımadasının önemi ise düzensiz bir biçimde ortaya konmuştur. Bir bütün olarak Avrasya kıtasının önemi azaltılmış, fosil kaynaklarının üzerindeki küresel hırslar açısından özellikle Orta Asya ve Basra Körfezi hayati derecede önem kazanmıştır.⁴¹⁵

Benzer biçimde Brzezinski, 1997 yılında "Büyük Satranç Tahtası (The Grand Chessboard)" kitabında, ABD'nin küresel üstünlüğü için Avrasya'nın önemini vurgulamıştır. Mackinder'in kuramı üzerine ise şöyle demektedir: "Jeopolitik, küresel üstünlük için merkezi temel alan, Avrasya kıtasının tümü üzerinde hâkim olmaya hizmet eden bölgesellikten, küresel boyuta yer değiştirmiştir. ABD'nin, Avrasya gücü olmayan uluslararası bir üstünlüğe sahip olması, onun gücünü doğrudan Avrasya kıtasının merkezi dışında kalan üç yere yaymaktadır." Mackinder gibi Brzezinski de Avrasya kıtası üzerinde sıradan devletler ile eksen/mihver devletler arasında ayırım yapmaktadır. Bu açıdan ABD'nin odaklanması gereken de eksen devletlerdir.⁴¹⁶ Brzezinski'nin görüşüne göre, ABD, Avrasya'da hâkimiyeti korumak için potansiyel

---

⁴¹⁴ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s.27.

⁴¹⁵ Ken Egli, "Geopolitics and US Middle Eastern Policy: Mackinder and Brzezinski", *International Relations and Security Network*, ISN Special Issue June, 2009, s.1,2.

⁴¹⁶ Bjorn Moller ve Nicolai S. Moller, "On strategy Strategic Theory and Contemporary African Armed Conflicts", *American Security Policy in Africa*, pp.123-145, 2010, s.128.

rakipler olan Rusya, Çin, İran ve Türkiye'nin bölgede etki veya kontrol kazanmasını önlemek zorundadır. Bu açıdan Ortadoğu'da varlığını ve etkisini elinde tutabilmesi için İslam dünyası ile yeni birçok taraflılık öngörülmektedir. ABD'nin sürekliliğini sağlamak için sert güç kullanma isteğine yönelik ise hiç şüphe olmadığı belirtilmektedir.⁴¹⁷

Brzezinski bölgeye yönelik olarak, Ortadoğu'da yeni bir küresel düzenlemenin sinyalini vermektedir. Bu açıdan küresel siyasi gücün ve şiddet içeren siyasi uyanışların yeni dağılım biçimi ve geliştirilmesi ile ilgili olarak beş temel prensip ön plana çıkmaktadır. Brzezinski'ye göre bu prensiplerden ilki ABD'nin varlığının hala siyasi, ekonomik ve askeri güç açısından güçlü olduğu ancak bölgesel dengelerdeki karmaşık jeopolitik değişimler göz önüne alındığında ise küresel emperyal bir güç olmadığıdır. Fakat başka bir büyük güce yoktur. İkinci olarak Rusya, emperyal devrinin sarsıcı aşamasının sonunu yaşamaktadır. Üçüncü olarak Çin istikrarlı bir şekilde Amerika'nın olası dengi ve muhtemel rakibi olarak yükselmektedir. Ancak şu an sınırsız bir şekilde Amerika'ya meydan okumamak için tedbirli davranmaktadır. Çin, askeri açıdan, deniz gücünü sabırlı bir biçimde güçlendirirken, yeni nesil silahlarla ilgili olarak önemli ilerlemeler sağlamaktadır. Dördüncü olarak Avrupa, muhtemelen küresel bir güç haline gelebilecek gibi görünmemektedir. Ancak küresel refah ve insan sağlığına ilişkin uluslararası tehditlere öncülük yapmada yapıcı bir rol oynayabilir. Aynı zamanda Avrupa siyasi ve kültürel açıdan Ortadoğu'daki ABD çıkarlarını desteklemektedir. Beşinci olarak Batı ile ilgisi olmayan İslam dinindeki tarihi mezhep bölünmeleri ve Müslümanlar içerisinde ayrılık yaratan tarihsel mağduriyetlerin olması, dini güdülerle adaletsizlik duygusunu derinden hisseden Müslümanların büyük çoğunluğunun, dış dünyaya karşı birleşmesi durumudur.⁴¹⁸

Aleksandr Dugin tarafından geliştirilen Avrasyacılık düşüncesi de Batı ve Doğu arasında Rusya'nın konumunu ortaya koyan jeopolitik bakış açısı bakımından önemlidir. Dugin'e göre, SSCB'nin çöküşünden sonra Batı, Rusya'yı başka bir jeopolitik fonksiyona bağımlı kılmış ve dünya siyasetine doğrudan katılmayan, geniş

---

⁴¹⁷ Egli, *Geopolitics and US Middle Eastern Policy: Mackinder and Brzezinski*, s.2.

⁴¹⁸ Zbigniew Brzezinski, "Toward a Global Realignment, Strategic Vision", April 17, 2016, Volume 11, Number 6, www.the-american-interest.com/2016/04/17/toward-a-global-realignment.

medeniyet misyonuna sahip olamayan bir siyasal yapıya dönüştürmeye çalışmıştır. 1992 yılında Paul Wolfowitz'in sunduğu raporda, “ABD’nin en önemli stratejik probleminin, eski Sovyetler Birliği topraklarında ABD’den bağımsız bir siyaset yürütme kabiliyetine sahip büyük ve bağımsız bir stratejik oluşuma izin verilmemesi” olduğunun belirtilmesi ile Rusya’ya “Bölgesel Devlet” rolü teklif edilmiştir. Bölgesel Devlet çağdaş bir jeopolitik kategori olmasına rağmen, siyasi çıkarları doğrudan ona komşu olan veya zaten kendi içinde barındırdığı topraklarla sınırlıdır. Bu açıdan da Batı tarafından Rusya’ya teklif (empoze) edilen bölgesel devlet statüsü, Rus milletinin intiharına eşdeğerdir. Buradaki amaç, suni ve güçlü bir dış etki ile Rus milli tarihinin gidiş yönünü tersine çevirmek, Rusların bir İmparatorluk haline gelmesi olarak ifade edilen jeopolitik bir süreci bitirmektir.⁴¹⁹

Dugin’ göre Rusya, kıta ülkelerinden sadece birisi değildir. Rusya aynı zamanda jeopolitiğin tüm temel prensiplerine sahiptir. Bu açıdan Rusya, “Heartland”, “Tarihin Coğrafi Eksenini”, Anakara ve Avrasya’dır. Bu mahiyeti, bloklara, ideolojilere, siyasal eğilimlere, rejimin özelliklerine bağımlı değildir. Kıtasallık, Rusya’nın tarihi, coğrafi ve jeopolitik kaderidir. Rusya örneğinde “Atlantikçilik” ve “Avrasyacılık” arasında bir seçim sunulamaz çünkü Rusya bir Avrasya gücüdür. Rusya’nın kendi rolünü oynamaktan vazgeçmesi, yalnız büsbütün coğrafi olarak yok edilmesi sonucunda olabilir.⁴²⁰ Dugin’e göre, jeopolitik temelde bütün devlet ve kültürleri kara ve deniz olarak ayırmaktadır. Bu, jeopolitiğin temel yasasıdır.⁴²¹ Bu nedenle, Rusya’nın başlıca jeopolitik gereksinimi imparatorluğun toparlanmasıdır. İmparatorluğun toparlanması olarak ifade edilen süreç, öncelikle Rusya’nın sıcak denizlere çıkışını sağlayacak olan uzak bir hedefe yönelmesidir. Dugin’e göre, Rus yayılmacılığının Güney, Güney-Batı ve Kuzey-Batı istikametlerindeki dayanıklılığı nedeniyle, Atlantikçi İngiltere’nin Avrasya’yı çevreleyen “kıyısız alanlar” üzerindeki kontrol kurduğunu belirtmektedir. Bu açıdan kuzey ve doğunun soğuk denizlerine çıkış, her açıdan güney ve batının sıcak

---

⁴¹⁹ Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, Çev: Vügar İmanov, 5. Baskı, Küre Yayınları, Temmuz, 2005, s.36, 37.

⁴²⁰ Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, s.127.

⁴²¹ Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, s.319.

denizlerine çıkışla tamamlanmalıdır. Rusya, ancak bu durumda jeopolitik bakımdan “yetkin” bir konuma ulaşabilecektir.⁴²²

Dugin’e göre, çağdaş jeopolitikçilerin çoğu, SSCB’nin çöküşünü, büyük ölçüde batı ve doğu hatlarındaki stratejik zayıflıklarla açıklanmıştır. ABD, Doğu ve Batı’nın Rimland’ını, başarabildiği ölçüde kontrol altında tutmuş ve sonuç olarak kıtasal bir bütünleşmeye izin vermemiştir. Böylece, Doğu Bloku’nun kendiliğinden çöküşüne yardımcı olmuştur. Bu açıdan iki kutuplu dünyanın bitmesi, stratejik anlamda Avrasya’ya, kıtasallığa ve tüm Avrasya devletlerinin mümkün olabilecek egemenliğine vurulan bir darbe olmuştur. Bu yüzden de Rusya’nın jeopolitik ve stratejik egemenliği için gereken, sadece kaybedilen “yakın çevre”nin yeniden kazanılması ve Doğu Avrupa ülkeleri ile müttefiklik ilişkilerinin yeniden geliştirilmesidir. Bunun için kıtasal Batı (Amerika güdümlü NATO’nun Atlantikçi himayeciliğinden kurtulmaya çalışan Fransız-Alman Bloku) ve kıtasal Doğu (İran, Hindistan ve Japonya) devletlerinin Avrasya stratejik blokuna dâhil edilmesidir.⁴²³ Bu açıdan Ortadoğu mücadelesinde Rusya’nın jeopolitik bütünlüğünü sağlamak için aktif bir aktör olacağı sonucuna ulaşmak mümkündür.

2.4.1. Ortadoğu Jeopolitiğinde Enerji Faktörü

Enerji politikaları ve savaşlar iç içe geçmiş bir yapıdadır. Özellikle petrolün uluslararası ilişkilerdeki yerini 1956 Süveyş Krizi, 1973 Arap Petrol Ambargosu, 1980 İran-İrak Savaşı, 1990 Körfez Savaşları ve 2003 yılına gelene dek örneklerle çoğaltmak mümkündür.⁴²⁴ Ortadoğu jeopolitiğinde stratejik enerji kaynakları olan petrol ve doğalgazın önemi ayrı bir faktör olarak ele alınması gereken birincil bir konudur. Ortadoğu’nun aldığı biçim ve hala devam eden kaosun bölge ülkeleri ve bölge rezervleri incelendiğinde temelde enerji kaynakları ile ilgili olduğu görülmektedir. Ortadoğu coğrafyası bir enerji deposudur. Batı pazarları ise enerji tüketiminde ilk sıradadır. Bu topraklardaki üretimin, Batı pazarlarına ulaştırılması yani üreticiden tüketiciye en ucuz ve güvenli yolla ulaştırılması esas sorunu teşkil etmektedir. Ulaştırma, sınırlarından

---

⁴²² Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, s.9-13.

⁴²³ Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, s.13

⁴²⁴ Betts, Eagleton Mahler, *Editorial Introduction: The International Politics of Oil*, p.4.

boru hatları geçen ülkelerde pazarlık gücünü arttırarak, jeopolitik değerini güçlendirecektir. Bu coğrafyadaki kaynakların kontrolü önemlidir ama daha da önemlisi bu kaynağı ulaştırmak veya başka bir gücün bu kaynaklar üzerinde etkin bir konuma ulaşmasını önlemek üzerinedir.

Petrol, enerji kaynakları bakımından özellikle 1. Dünya Savaş'ından sonra kullanım amaçları ile birlikte değeri anlaşılan bir hammadde olmakla birlikte, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra da üretimi önemli ölçüde artmıştır. Özellikle ABD'li şirketlerin artan dünya tüketimi karşısında daha çok ve ucuza üretebilecekleri alanlara yönelmeleri ve ABD'nin yabancı petrole duyduğu gereklilik Ortadoğu petrolünün önemini artırmıştır. Ortadoğu'daki petrolün Avrupa ve ABD için taşıdığı önemi Başkan Truman şu şekilde ifade etmiştir. "1950'lerde özgür dünyanın geri kalanı, ABD tüketiminin yarısından biraz fazla petrol tüketmiştir. Bazı önemli endüstri ülkeleri, büyük miktarlarda yakıt ithal etmek zorunda kalacaklardır ve onlar için bunu sağlamanın en ucuz yolu Ortadoğu petrolünü satın almak olacaktır."⁴²⁵

1940'lı yılların sonu 1950'li başında petrol şirketleri ve hükümetler sürekli olarak savaş sonunda petrol düzeninin dayanacağı mali koşulları gündeme getirmişlerdir. Sorun bu kaynaklar üzerindeki kiraya yönelik olmuştur. Gelirleri, petrol şirketlerinden ve gelire vergi koyan tüketici ülkelere alıp, ihraç eden ülkelerin hazinesine aktarmak temel sorunu oluşturmuştur. 1950'lerden itibaren Ortadoğu'daki petrol ihracatçısı devletlerin, yabancı petrol şirketlerinin varlıklarını millileştirme çabaları, kendi ulusal şirketlerini kurma girişimleri ve Arap milliyetçiliğinin yükselmesine bağlı olarak petrolü bir pazarlık olarak kullanma isteği gibi girişimler söz konusu olmuştur. Ancak bu gelişmelerle birlikte bölge ülkelerinin bölge dışı müdahalelere karşı savunmasız ve güçsüz olmaları süreci etkilemiştir. 1960 yılında OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) kurulmuştur. OPEC'in kurulmasındaki temel amaç, petrol piyasasını kendi amaçları doğrultusunda yönlendirmek ve uluslararası petrol şirketlerine karşı birleşmek olmuştur. Mevcut piyasa yapısını temelden değiştirmek ve petrol şirketlerinin piyasadaki egemenliğine bitirmek gibi bir amaç gütmemişlerdir.⁴²⁶ Rezervlerin büyük

---

⁴²⁵ Çağrı Kürşat Yüce, **Kafkasya ve Ortaasya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006, s.67.

⁴²⁶ Yüce, *Kafkasya ve Ortaasya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*, s.69, 73, 75,76.

bir kısmını elinde bulunduran OPEC ülkelerinin başlıca gelir kaynağı petroldür. Ancak bölgede yaşanan istikrarsız ortam ve aralarında ortak politikalar üretememeleri sonucu piyasalarda tam olarak bir etki oluşturmamışlardır. 1967 Arap-İsrail savaşından sonra petrolü bir pazarlık unsuru haline getirmeleri sonucu 1973 petrol krizi yaşanmıştır. 1973 krizi ile uluslararası siyasette önemi ortaya konan petrol, küresel güç dengesinde kritik bir stratejik meta olduğunu göstermiştir. Ancak 21. yüzyılda bu perspektifte ekonominin siyaset üzerinde önceliğe sahip olduğu bir yapı oluşması bu süreci radikal bir şekilde değişime uğratmıştır.⁴²⁷ Üreticilerin satabilecekleri petrol olmasından öte, tüketicilerin de piyasa gücü ve gerektiğinde güvenlik sağlayabilmeleri önemli bir fark oluşturmuştur. Bu durumda hem tüketiciler hem de üreticiler arasında, her ikisinin de uzun vadeli çıkarlarına hizmet edecek olan dayanıklı ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Körfez Savaşı ise, petrolün küresel denge içindeki kritik konumunun ve ara geçişin önemini göstermiştir. Çünkü Sovyetlerden sonra gerek küresel güvenlik sorunları gerekse bölgesel güvenlik konuları önemli bir gündem oluşturmuştur. Bununla birlikte Rusya'nın serbest piyasalara geçişi ve Asya'nın büyümesi petrolün diğer küresel meselelerle olan geleneksel ilişkisinin devamını sağlamıştır.⁴²⁸

Bununla birlikte jeopolitik sistemin yaygın doğası jeo-ekonomi ile keskin bir karşıtlık oluştursa da, en önemli ayırım, ilk olarak devlet temelli olmasıdır. Siyasal iktidar ve iktisadi güç, belirli coğrafi konuma sahip olan bu tür kaynaklara veya bu kaynaklara erişime bağlıdır. Mekânlar devletlerin sınırları içindedir. Ancak küresel enerji kaynağının önemi, uluslararası politik davranışlar tarafından vurgulanan bir durumdur. Jeopolitik analiz, ekonomik rekabette uluslararası bir siyasi politik anlam taşımaktadır. Bu açıdan küresel bir ekonomi açısından temel olan devletlerden çok küresel şirketlerin aldığı durumdur.⁴²⁹

---

⁴²⁷ Joseph Stanislaw and Daniel Yergin, "Oil: Reopening the Door", *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 4 (Sep. - Oct., 1993), pp. 81-93, Veritabanı: Jstor, s.81.

⁴²⁸ Joseph Stanislaw and Daniel Yergin, "Oil: Reopening the Door", *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 4 (Sep. - Oct., 1993), pp. 81-93, Veritabanı: Jstor, s.82.

⁴²⁹ Ewan W. Anderson, The effects of globalization on geopolitical perspectives, *GeoJournal*, Vol. 45, No. 1/2, Globalization and Geography (1998), pp. 105-108

Tablo 15
İspatlanmış Dünya Petrol Rezervleri⁴³⁰

Bölge	BP (2015 sonu) Milyar varil	Opec (2015 sonu)	ERI RAS (2015 sonu) million tonnes
Kuzey Amerika	238,0	40,503	815
Güney ve Orta Amerika	329,2	342,757	430
Avrupa-Avrasya	157,8	119,860	827
Ortadoğu	803,5	802,848	1349
Afrika	129,1	128,049	486
Asya Pasifik	42,6	48,597	358
Dünya toplam	1.697,6	1.492,677	4264

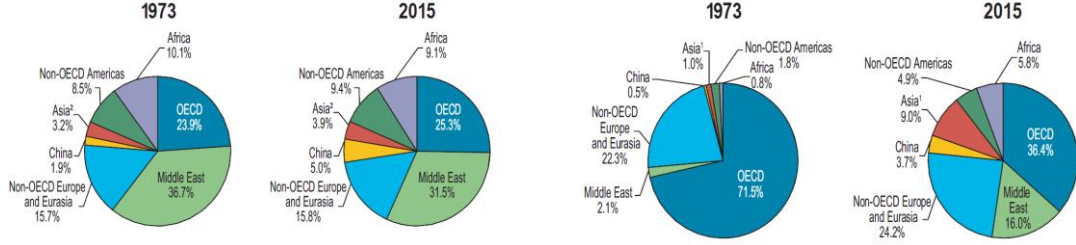
Tablo 16
İspatlanmış Dünya Doğalgaz Rezervleri⁴³¹

Bölge	BP (2015 sonu) tcm	Opec (2015 sonu)	ERI RAS (2015 sonu) bcm
Kuzey Amerika	12,8	13.053,0	914
Güney ve Orta Amerika	7,6	8.079,1	169
Avrupa-Avrasya	56,8	65.422,3	560
Ortadoğu	80,0	79.430,3	465
Afrika	14,1	14.665,5	125
Asya Pasifik	15,6	17.200,1	
Dünya toplam	186,9	201.966,5	

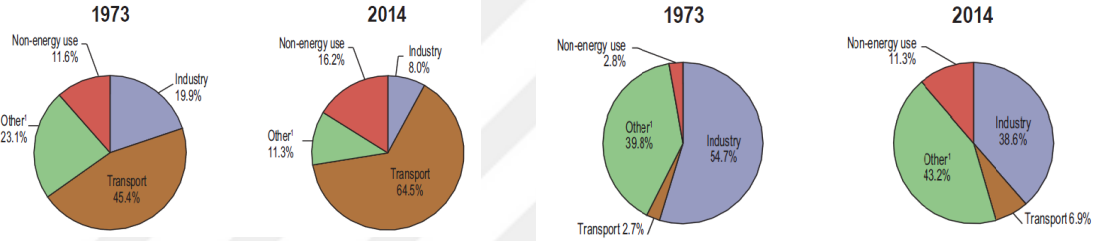
⁴³⁰ OPEC Annual Statistical Bulletin Organization of the Petroleum Exporting Countries 2016, s.22; BP Statistical Review of World Energy June 2016, s.6; Global and Russian Energy Outlook, 2040, Moscow, 2014, s.40.

⁴³¹ OPEC Annual Statistical Bulletin Organization of the Petroleum Exporting Countries 2016, s.100; BP Statistical Review of World Energy June 2016, s.20; Global and Russian Energy Outlook, 2040, Moscow, 2014, s.

Tablo 17
Bölgelere Göre Ham Petrol ve Doğalgaz Üretimi (1973-2015)⁴³²

Tablo 18
Petrol ve Doğalgaz Tüketim Alanları (1973-2014)⁴³³

Ortadoğu, tüm bu unsurlarla birlikte değerlendirildiğinde barındırdığı enerji kaynakları ile ekonomik, siyasi ve güvenlik sorunlarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Stratejik enerji kaynaklarının kullanım alanları itibariyle değerlendirilmesi ve Ortadoğu'nun enerji rezervleri dünya geneli ile kıyaslandığında, bölgenin dünyanın enerji ihtiyacını büyük oranda karşıladığı görülmektedir. Bu durum, dünyanın hemen hemen her bölgesinde istikrarsızlığı ve devletlerarasında kutuplaşmaları getirmiştir. Bu kutuplaşmalar, uluslararası ortamın bir güvensizlik ortamı olmasının, aynı zamanda da rekabetin küresel bir boyuta uzanmasının önünü açmıştır. Bu özelliğinden dolayı Ortadoğu'nun istikrarsızlaşması sürecinde bölge dışı aktörlerin etkisi önemlidir. Küresel güvenlik politikaları özellikle 11 Eylül saldırıları ardından değişmiş ve Ortadoğu bölgesi değişen politikaların adeta bir merkezi haline gelmiştir. Ortadoğu'da etkin olan aktörler etnik ve dini liderlerin yanı sıra küresel güçteki devletler, çok uluslu enerji şirketleri ve terör örgütleridir.

⁴³² Key world Energy Statistics, International Energy Agency (İEA), 2016, s.10,12.

⁴³³ Key world Energy Statistics, International Energy Agency (İEA), 2016, s.33,34.

2.4.2. Türk Dış Politikasında Yeniden Tanımlanan Jeopolitik

Adalet ve Kalkınma Partisi 2001 yılında kurulmuş ve 15 aylık yeni bir partiyken 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan seçimlerde aldığı yüksek oy oranıyla etkin siyasete başlamıştır. AKP, kurucuları ve yöneticileri açısından İslami yönü ağırlıklı Refah Partisi'nden ayrılanlar tarafından kurulan yeni bir parti olma niteliği taşımıştır. Geleneksel İslamcı parti çizgisinin mağlup olduğu iddia edilerek, belirleyici bir zafer kazanılmıştır.⁴³⁴ Bu açıdan AKP dönemi ile birlikte Türkiye'de İslamcı bir çizginin daha belirgin bir hale geldiği siyasi gündem içerisinde sıklıkla tartışılan bir konu olmuştur. Türkiye'nin muhafazakâr bir kimlik kazanıp kazanmadığı soruları, Erdoğan'ın partisini "Müslüman demokrat değil, muhafazakâr demokrat"⁴³⁵ olarak tanımlamasıyla yeni rolün kapsamını belirlemiştir.

AKP, kendisini cumhuriyetin temel ilkeleri, serbest piyasa ekonomisi ve dünya sistemiyle bütünleşen, rekabetçi bir iktisadi anlayışı benimseyen bir parti olarak tanımlamıştır. Bu durum AKP'nin muhafazakâr kimliğini konumlandırması açısından önemli bir noktadır. Bu açıdan, AKP muhafazakârlığının, Türkiye'de muhafazakârlık ve liberalliği birbirine eklemleyen Özal geleneğini devam ettiren bir çizgiyi benimsediği belirtilmektedir.⁴³⁶ Oran'a göre bu açıdan AKP'nin temel nitelikleri şu şekildedir. İlk olarak ulusalcı/ittihatçı kökenlere sahip değildir. Birbiri ardına kapatılan partilerin temsilcisi durumunda ortaya çıkmıştır. Pragmatik ve liberal açılımlar üretmesi ve meşrulaşma ihtiyacı hissetmiştir. Köken itibarıyla Türkiye'de İslami, muhafazakâr, gelenekçi ve milliyetçi bir yaklaşımın temsilcisi haline gelmiştir.⁴³⁷ Bu açıdan AKP hükümeti iktidara geldiği 2002 yılından beri Türkiye'nin ulusal kimliğine ve bunun içerisindeki İslami değerlere dikkat çekici bir biçimde odaklanmıştır.⁴³⁸

⁴³⁴ Meliha Benli Altunışık, "Turkey's Iraq Policy: The War and Beyond", *Journal of Contemporary European Studies*, August 2006, Vol. 14, No. 2, Veritabanı: Tandfonline, pp. 183-196, s.186.

⁴³⁵ Milliyet Gazetesi,

<http://www.milliyet.com.tr/muhafazak-r-demokratiz/dunya/haberdetayarsiv/05.12.2004/97141/default.htm>.

⁴³⁶ Ülkü Doğanay, "AKP'nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakârlık: Muhafazakâr Demokrasi ve Eleştirel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 62 Sayı: 1 ss. 65-88, 2007, s.73.

⁴³⁷ Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 2001-2012*, Cilt III, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2013, s.132, 133.

⁴³⁸ Jeffrey Haynes, "Politics, Identity and Religious Nationalism in Turkey: From Atatürk to the AKP", *Australian Journal of International Affairs*, 64:3, Veritabanı: Tandfonline, pp. 312-327, 2010, s.313.

AKP iktidarının ilk 10 yılında başarılı bulunan derin bir ekonomik, sosyal ve siyasi bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu değişim siyasi alanda özellikle AKP yönetiminin ideolojik kökeninde Türk İslamcı hareketi olan, piyasa odaklı bir parti olması nedeniyle ve Türkiye'nin muhafazakâr ve varlıklı yeni orta sınıfın güçlü siyasi takipçileri olması nedeniyle ön plana çıkmıştır. “Batılı” birçok analisti kaygılandıran durum Türkiye'nin yeni politikalarının ideolojik olarak siyasi İslam kaynaklı olması veya “Yeni-Osmanlılık” olarak isimlendirilen etkin olmayan emperyal hırsların canlandırılması olmuştur. Buna karşılık bazı gözlemciler ise AKP'nin yeni Türkiye temsilini, yükselen bir İslami güç ve İslami bölgeleri içeren Ortadoğu ve Müslüman toplumların ekonomik ve siyasi başarıları için mücadele eden bir model olduğunu ortaya koymuşlardır.⁴³⁹ Bu açıdan AKP hükümetlerinin geliştirdiği strateji dünya sistemine yönelik olarak aktif bir siyasi ve ekonomik politika izlenmesi şeklinde belirtilmektedir.

Ekonomik açıdan AKP 2001 krizinin getirdiği olumsuz şartlarda iktidara gelmiştir. 2001 öncesi, çift haneli ve aşırı dalgalı enflasyonun, koalisyon hükümetlerinin istikrarsız yapısı ile birleştiği bir süreç, yerini 2000 yılında IMF ile yapılan istikrar programına bırakmıştır. Ancak istikrar programı öngörülmediği şekilde işlemediği için 2001'de kriz ortamına dönüşmüştür. 2002 yılında tek başına iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi uygulamaya konulan IMF destekli yeni istikrar programının öngördüğü politikaları ve reformları (örneğin özelleştirmeleri) uygulamaya devam etmiştir. Büyüme hızının artmasının en önemli nedenleri arasında uluslararası likiditenin artması, AB (Avrupa Birliği) müzakerelerinin başlaması ile doğrudan yabancı sermaye girişlerinin artması ve bu dönemde ortaya çıkan yüksek yatırım ve tüketim eğiliminin finansmanına destek sağlanması vardır.⁴⁴⁰ Ekonomik yapıdaki dönüşüm süreci, küresel siyasi ekonomi dengelerindeki yeniden yapılanma ile nedensellik ilişkisi içerisinde olmuştur. Ekonomik açıdan uluslararası sistem, 2001 yılından itibaren hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. Dünya ticareti ve sermaye hareketleri küresel finansal krizin hissedilmeye başlandığı 2008 yılına kadar büyük ölçüde genişlemiştir. Bu süreçte küresel sermaye fazlası, içinde Türkiye'nin de yer

---

⁴³⁹ Ehud Toledano, “AKP's New Turkey”, *Current Trends in Islamist Ideology*, 2011, Vol: 11, s.40.

⁴⁴⁰ Baskın, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 2001-2012*, s.52-55.

aldığı yarı-çevre konumundaki gelişmekte olan ekonomilere hızlı ekonomik büyümeyi ve artan yabancı sermaye yatırımlarını sunmuştur.⁴⁴¹

Siyasi açıdan ise, 2002 yılından başlayarak AKP iktidarı ile birlikte Türk dış politikası yaklaşımları yeni söylem ve kavramlarla ifade edilmeye başlanmıştır. Türkiye'nin dış politika ve güvenlik politikaları açısından yeni bir döneme girilmiştir. Bu tarihten itibaren Realist temelli dış politika anlayışından, uluslararası normların, liberal politikaların, çok taraflılığın, bölgesel işbirliği ve bütünleşmenin, demokratikleşmenin ve yönetişimin şekillendirdiği yumuşak güç politikalarına geçildiği öngörülmüştür.⁴⁴² Bu değişim süreci özellikle 1999'dan itibaren AB üyeliğini hedefleyen politikalar çerçevesinde demokratikleşme sürecinin ivme kazanması, 2001'den sonra IMF ile ilişkilerde yeniden yapılanmaya gidilmiş olması, iç politikadaki istikrarlı ortam, 11 Eylül sonrası Türk-ABD ilişkilerinde yaşanan değişimler ve Türkiye'deki sivil toplumun gelişme eğilimine girmesi gibi nedenler etrafında biçimlenmiştir.⁴⁴³

Dış politika söylemine ve Türkiye'nin yeniden tanımlanan jeopolitiğine ilişkin Ahmet Davutoğlu'nun yaklaşımları AKP iktidarı ile birlikte sıklıkla gerek kuramsal çerçevede gerekse uygulamaya yönelik tercihlerde etkili olmuştur. Davutoğlu'nun geliştirmiş olduğu kavramların başında stratejik derinlik gelmektedir. Stratejik derinlik kavramı, aynı zamanda Osmanlı mirasının çok kültürlü kimlikleri vurgulaması nedeniyle, potansiyel olarak modern Türkiye'nin bölgesel ve küresel rolünün daha aktif inşası tartışmalarının da bir parçası olmuştur.⁴⁴⁴ Buna göre, Türkiye'nin, konumlandığı coğrafya ve sahip olduğu tarihsel ve kültürel miras nedeniyle tek taraflı ve tek boyutlu bir dış politika izlemesi mümkün değildir. Türkiye, çıkarlarını tanımlarken kendisini daima merkezde konumlandırması gereken bir ülkedir. Türkiye kendisini belli bir merkeze angaje etmeye zorlayacak stratejik sıklık içinde olmamalıdır. Tek yönlü yaklaşımlar ve başkalarını merkez olarak oluşturulan politikalar, Türkiye'yi başkalarının gözünde araçsallaştıran, Türkiye'nin kendi başına bir aktör olmasını engelleyen

---

⁴⁴¹ Mustafa Kutlay, "Yeni Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: Eleştirel Bir Yaklaşım", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 9, Sayı 35, Güz 2012, ss. 101-127, s.105.

⁴⁴² Ayşe Zerrin Bakan, "Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Güvenlik Teorileri ve Türkiye'nin Güvenli Algulamaları", *21. Yüzyıl Dergisi*, Ekim Kasım Aralık 2007, ss.35-50, s.46.

⁴⁴³ Bakan, *Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Güvenlik Teorileri ve Türkiye'nin Güvenlik Algulamaları*, s.47.

⁴⁴⁴ F. Stephen Larrabee, "Turkey's New Geopolitics", April-May 2010, *Survival*, Vol. 52, No. 2, pp. 157-180, s.159.

sonuçlar üretecektir.⁴⁴⁵ Ayrıca Türkiye'nin aktif ve belirleyici bir dış politika takip edebilmesi için öncelikle içeride yaşamakta olduğu sorunlardan kurtulması gerekliliği, bu açıdan dış politika ve iç politika arasında var olduğuna inanılan klasik ayrımların geçerli olmadığı dile getirilmiştir.⁴⁴⁶

AKP dönemi Türk dış politikası söyleminin hâkim referans noktası ise Davutoğlu'nun 2001 yılındaki "Stratejik Derinlik"⁴⁴⁷ isimli eseridir. Türkiye'nin değişen dış politika anlayışı bu dönemde özellikle 2009-2014 yılları arasında Dışişleri Bakanı, 2014-2016 yılları arasında Başbakanlık görevini sürdüren Ahmet Davutoğlu'nun söylem ve kavramları çerçevesinde yorumlanmıştır. Bu açıdan Davutoğlu tarafından yeni söylemler geliştirilmiştir. Bunlardan Merkez Ülke, Komşularla Sıfır Problem, Eksen Kayması, Yeni Osmanlıcılık ve Çok Boyutlu Dış Politika gibi kavramlar dikkat çekmektedir. Davutoğlu, Türkiye'nin boğazların kontrolü ve stratejik konumu nedeniyle önemli bir jeopolitik oyuncu olduğunu savunmuştur. Bununla birlikte stratejik derinlik kavramının öneminin Türkiye'nin Osmanlı ile olan geçmişi ve Orta Asya, Ortadoğu ve Balkanlarla olan tarihsel ve kültürel bağlarından ileri geldiğini vurgulamıştır. Davutoğlu'na göre bu bağlar Türkiye'nin bölgesel bir güç olmasını geliştirecek önemli varlıklardır.⁴⁴⁸

Davutoğlu'na göre, 11 Eylül sonrasındaki yeni süreçte Türkiye'nin konumunun yeniden tanımlanması acil bir gerekliliktir. Türkiye'nin yeni konumu hem düşünsel hem de coğrafi bir temele sahiptir. Coğrafi olarak Türkiye, benzersiz bir alan kaplamaktadır. Afro Avrasya'nın geniş alanlarının ortasında büyük bir ülke olarak, birleşik bir karaktere indirgenemeyen çoklu bölgesel kimlikleri olan bir merkez ülke olarak tanımlanabilir. Türkiye'nin coğrafyası diğer merkez ülkelerden farklı olarak, özel bir merkez ülke statüsü vermektedir. Örneğin, Almanya, Orta Avrupa'da Asya ve Afrika'dan uzakta merkez bir ülkedir. Rusya, Afrika'dan uzak, Asya ve Avrupa arasında merkez ülkedir. İran, Avrupa ve Afrika'dan uzak, Asya'da merkez ülkedir.

---

⁴⁴⁵ H. Tarık Oğuzlu, "Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 1, Sayı: 9, Eylül 2009, ss.43-50, s.44.

⁴⁴⁶ Oğuzlu, *Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi*, s.44.

⁴⁴⁷ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, Yirminci Basım, İstanbul: Küre Yayınları, Kasım, 2004.

⁴⁴⁸ Larrabee, *Turkey's New Geopolitics*, s.159.

Daha geniş bir küresel bakışla, Türkiye hem Asya hem Avrupa ülkesidir ayrıca Doğu Akdeniz yoluyla Afrika'ya yakın olan en uygun yeri de elinde tutmaktadır. Bu açıdan Türkiye uygun coğrafi konuma sahip bir merkez ülke olarak, bir savunma tutumu ile tanımlanamaz. Bu açıdan yalnızca iki noktayı bağlayan bir köprü ülkesi ya da sınır ülkesi veya Batı ve Müslüman dünya arasında konumlanmış sıradan bir ülke olarak görülmemelidir.⁴⁴⁹

AKP dış politikasında bir diğer anlayış, komşularla yaşanan problemlerin bir an önce sona ermesinin gerekliliğidir. Komşularla sıfır problem, her şeyden öte Türkiye'nin dikkatini iç politikadaki sorunların çözümüne ağırlık vermesi açısından gereklidir. Bu, sınırlı kaynakların daha acil olan ülke içi sorunların çözülmesine ayrılabilmesi için gerekli olan bir stratejidir.⁴⁵⁰ Bu açıdan AKP dönemi politikalarının ana hedefi, Türkiye'nin birçok bölgesel sorunda arabulucu ve çevre coğrafyasında ise sorun çözen ülke olma iddialarına dayanmıştır. Yeni Türk dış politikası, Soğuk Savaş döneminin yüksek düzeyli politika olarak ifade edilen sert güç unsurlarına dayanan güvenlik-temelli bir felsefe yerine, düşük düzeyli politika olarak ifade edilen ekonomi ve kültürel unsurlar yoluyla yumuşak gücün ikamesini hedefleyen jeostratejik ve jeokültürel temelli bir strateji ile gündeme gelmiştir.⁴⁵¹

Bir diğer temel unsur ise proaktif dış politika anlayışıdır. Buna göre amaç, sorunların çıkmasını beklemeden, potansiyel sorun alanlarına müdahale etmek ve tarafları mümkün olan en kısa zaman içinde ortak bir noktaya getirmektir. Bu nedenle sorunlar çıktıktan sonra onları ortadan kaldırmaya çalışmak yerine, sorunları daha ilk aşamada yok etmek gerekmektedir.⁴⁵² Türk dış politikası ritmik bir karakter kazanmıştır. Bu bağlamda inisiyatif almada hız ne kadar önemliyse, sorunların bütün taraflarıyla görüşmek de bir o kadar önemlidir. Bu yüzden kendilerini ifade etmede meşru olmayan yollara başvurmadıkları takdirde, halkın belli bir kesiminin gözünde kabul gören bütün aktörler sorunların çözümünde sürece dâhil edilmelidir.⁴⁵³ Dış politika anlayışında

---

⁴⁴⁹ Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", *Insight Turkey*, 2008, Vol. 10 / No. 1, pp. 77-96, s.78.

⁴⁵⁰ Oğuzlu, *Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi*, s.45.

⁴⁵¹ Kutlay, *Yeni Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: Eleştirel Bir Yaklaşım*, s.102.

⁴⁵² Oğuzlu, *Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi*, s.45.

⁴⁵³ Oğuzlu, *Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi*, s.46.

hangi enstrümanların kullanılacağı da önemli bir konudur. Bu açıdan karşı tarafın cazibe ve muhakeme yollarıyla ikna edilmesi ve buna destek olarak askeri olmayan yöntemlerin tercih edilmesi gerekmektedir. Asıl güç ikna kabiliyetinden ileri gelmektedir.⁴⁵⁴

2002 yılından itibaren Davutoğlu'na göre Türkiye'nin "yeni vizyonunun" temelinde dış politika oluşturma sürecindeki ilkeler şu şekilde sıralanabilir. Davutoğlu'na göre, bir ülkede güvenlik ve demokrasi arasında bir denge yoksa o ülkenin çevresi içinde de etkinlik alanı kurma şansı olmayabilir. Herhangi bir siyasi rejimin meşruiyeti, vatandaşlarına güvenlik sağlama yeteneğinden gelmektedir. Bu güvenlik ülkedeki özgürlükler ve insan hakları pahasına olmamalıdır.⁴⁵⁵ İkinci olarak Türkiye'nin komşularına yönelik sıfır problem politikası son 4 yıldır başarıyla uygulanmıştır. Özellikle Suriye ve Gürcistan ile olan ilişkisi bölgede en çok göze çarpan başarısı olmuştur. Bu ülkelerle yoğun bir ekonomik bağımlılık vardır.⁴⁵⁶ Üçüncü ilke komşu bölgeler ve ötesi ile ilişkileri geliştirmektir. Türkiye'nin bölgesel etkisi Balkanlar, Ortadoğu, Kafkasya ve Ortaasya'yı kapsamaktadır.⁴⁵⁷ Dördüncü ilke, çok boyutlu bir dış politikaya bağlılıktır. Türkiye, diğer küresel aktörlerle olan ilişkilerde rekabetçi olmayı değil, birbirini tamamlayıcı olmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevedeki beşinci ilke ise ritmik diplomasıdır. Türkiye'nin 2003 yılından beri katıldığı uluslararası toplantı ve organizasyonlar diplomasi alanındaki ciddi ve sürekli gelişimini belirgin hale getirmektedir.⁴⁵⁸

Davutoğlu'na göre, ekonomi-politik, jeopolitik, jeokültür, jeoekonomi, jeostrateji gibi kavramların, ülkelerin güç tanımlamalarında daha fazla kullanılması, Soğuk Savaş sonrası dönemin dinamik şartlarının getirdiği özel konjonktür ile birlikte daha da belirgin hale gelmiştir. Bu açıdan ülkelerin güç parametreleri artık birbirinden bağımsız yalın unsurlar değil, her biri yeni fonksiyonlarla birbirini etkileyen dinamik unsurlardır. Bu dinamik unsurlar da insan unsuru ile birlikte ele alınmalıdır. Davutoğlu'na göre;

---

⁴⁵⁴ Oğuzlu, *Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi*, s.46.

⁴⁵⁵ Davutoğlu, *Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007*, s.79.

⁴⁵⁶ Davutoğlu, *Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007*, s.80.

⁴⁵⁷ Davutoğlu, *Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007*, s.81.

⁴⁵⁸ Davutoğlu, *Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007*, s.82.

sabit veriler ülkelerin kısa ve orta vadede kendi iradeleriyle değiştirmelerinin mümkün olmadığı, potansiyel veriler ise kısa ve orta vadede değişebilir nitelikte olanlardır.⁴⁵⁹ Stratejik zihniyet, stratejik planlama ve siyasi irade ise bütün bu unsurları çarpan etkisi ile etkilemektedir. Sabit ve değişken unsurlar ne ölçüde avantaj sağlarsa sağlasın, stratejik zihniyeti oturmeyen, stratejik planlaması ve siyasi iradesi yeterince güçlü ve tutarlı şekilde olmayan ülkeler güç oluşturamazlar.⁴⁶⁰ Stratejik zihniyet ile stratejik planlama arasında bir muhteva-şekil ilişkisi vardır. Sabit verilerin belirlediği stratejik zihniyetin muhtevası potansiyel verilerle rasyonel bir kurguya oturtulan stratejik planlama aracılığıyla elle tutulur ve algılanabilir bir şekle bürünmektedir.⁴⁶¹

Davutoğlu'na göre Ortadoğu'nun Soğuk Savaş sürecindeki dikkat çeken özellikleri ideolojik nitelikli jeokültürel kutuplaşma, petrol eksenli jeoekonomik yapılanma, küresel stratejik rekabeti yansıtan jeopolitik hat ayrışması ve İsrail'in kurulması ile başlayan ve sürekli bir biçimde tırmanan bölge içi kültürel ve siyasi bir çatışma alanı olmasıdır.⁴⁶² Bu açıdan kara ve deniz bağlantıları ile bölgenin en avantajlı coğrafyalarından birine sahip olan Türkiye, artan bir stratejik önem kazanmıştır.⁴⁶³ Türkiye'nin Ortadoğu politikası yeni konjonktür çerçevesinde ciddi bir revizyondan geçirilmelidir. Bu asrın ilk çeyreğinde (20. Yüzyıl) Ortadoğu bölgesindeki en stratejik kuşaklarını kaybeden Türkiye ikinci ve üçüncü çeyrekte bölge ile bir yabancılaşma süreci yaşamış, dördüncü çeyrekte ise tekrar yöneldiği bölgede inişli çıkışlı ilişkiler geliştiren Türkiye, bölge ile olan ilişkilerini yeniden ve köklü bir şekilde değerlendirmek zorundadır.⁴⁶⁴

Davutoğlu Ortadoğu'ya yönelik şu saptamalarda bulunmaktadır. Davutoğlu'na göre, "Ortadoğu'da sınırlar kötü örülmüş bir duvarı" andırmaktadır. Bu duvardan oynatılacak herhangi bir taş, duvarı yıkmak anlamına gelir. Yıkılan duvarın altında kalmak istemeyen uluslararası aktörler değişik taşları eş zamanlı olarak oynatarak duvarı

---

⁴⁵⁹ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s.16, 17.

⁴⁶⁰ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s.34, 35.

⁴⁶¹ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s.31.

⁴⁶² Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s.135

⁴⁶³ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s.139.

⁴⁶⁴ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s.142.

yıkmadan yeni bir şekil verme amacı taşımaktadır.⁴⁶⁵ İslam medeniyetinin bugün Ortadoğu olarak bilinen bölgenin tümüne hâkim olması, bölgenin coğrafi bütünlüğünü aşan bir jeokültürel bütünlüğe sahip olmasını sağlamıştır.⁴⁶⁶ Bu açıdan bölgede en köklü tarihi birikime sahip olan ülke Türkiye'dir. Türkiye'nin buradaki sorunları çatışmaya dönüşmeden aşabilmesi ve yeni bir medeniyet açılımına girebilmesi yalnızca ülke bütünlüğü açısından değil, bölgenin geleceği açısından da önemlidir.⁴⁶⁷

Ortadoğu'nun jeopolitik önemini arttıran unsurlar şu şekilde sıralanabilir. Ortadoğu öncelikle ekonomik-politik egemenliğin mekânsal bir odağı durumundadır. Soğuk Savaş sonrası sürecin jeopolitik merkezi konumunda olmuştur. Dünyanın en zengin enerji kaynaklarına sahiptir ve hem geniş bir pazar alanı hem de yeni mücadele alanıdır.⁴⁶⁸ Ortadoğu'ya yönelik olarak Arap-İsrail çatışması veya radikal İslam gibi kendine özgü olgular, bölgeyi bir yandan diğer bölgelerle karşılaştırılmayan bir yapıya bir yandan da yanlış yorumlamalara açık bir duruma getirmektedir. Ortadoğu politikalarının reelpolitik ve jeopolitik açısından özellikle dikkatlerden kaçan yönü bölgedeki sistemlerdeki diğerlerinden farklı özelliklerin normal olarak algılanmasıdır. Bu faktörlerin diğer olgularla birlikte değerlendirilmesi mevcut durumun daha iyi anlaşılmasını sağlayacak bir faktördür.⁴⁶⁹ Ortadoğu bölgesel hegemonyanın hem kamuoyunda hem de devletlerin amaçlarında, tavırlarında ve ilişkilerinde önemli bir rol oynadığı bir dünyanın parçasıdır.⁴⁷⁰ Bu coğrafya, dini ve etnik çeşitliliği, zengin petrol rezervlerini ve sınırlı su kaynaklarını barındırmaktadır. Aynı zamanda kontrolsüz silahlanma, ekonomik sorunlar, olgunlaşmamış politik kültür ve otoriter liderler gibi bölgeye has özellikler ve yabancı güçlerin etkisi, coğrafyası gibi dış faktörlerden dolayı siyasal, sosyal ve ekonomik çözümler üretmenin ve uygulamanın her dönem oldukça zor olduğu güç bir coğrafyadır.⁴⁷¹ Ortadoğu devletlerinin dış politika belirleyicileri

---

⁴⁶⁵ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s.323.

⁴⁶⁶ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s.132.

⁴⁶⁷ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s.137.

⁴⁶⁸ Yaşar Hacısalihoglu, *Avrasya Jeopolitiği, Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye*, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 558.

⁴⁶⁹ Barry Rubin, "Jeopolitik ve Ortadoğu", *Avrasya Dosyası*, Jeopolitik Özel, Kış, Cilt: 8, Sayı: 4, s.40-50, 2002, s.40.

⁴⁷⁰ Rubin, *Jeopolitik ve Ortadoğu*, s.42.

tanımlanırken rejimin güvenliği açısından liderlerin tercihleri, iç ve dış ortam tarafından sunulan değişimler ve zorluklar ve kimliklerin farklılaşan yapısı gibi unsurlar aracılığıyla tanımlandığı gözüne alınmalıdır.⁴⁷²

AKP, dış politika konusunda iddialı sayılan bir söyleme sahiptir. Bu iddia Türkiye'nin önemini vurgulaması açısından "Merkez Ülke" ifadesi etrafında şekillenmektedir. Gerçekleşmesinin uzun dönemde mümkün olacağı kabul gören Türkiye'nin merkezi konumu büyük ölçüde ekonomik realizmden beslenmektedir. Yeşiltaş'a göre, Stratejik derinlikte, jeopolitik merkezilik yalnızca Türkiye sınırlarını içine almaktan öte, sıklıkla İslam dünyasının jeopolitiği olarak tekrarlanmıştır. Aynı zamanda İslamcı muhafazakar jeopolitik tahayyülün kurucusu olarak AKP döneminin dış politikasında Türkiye'nin jeopolitiğini yeniden inşa eden bir rol üstlenmiştir.⁴⁷³

Davutoğlu'nun söylemlerinin dış politikaya kuramsal yaklaşım getirme çabası, Davutoğlu'nun 2009 yılında Dışişleri Bakanı olması ve siyasetin aktif bir katılımcısı durumuna gelmesi ile farklı bir boyuta taşınmıştır. Çünkü belirlenen kuramsal yaklaşımlar sorunun kaynağını belirleme ve tespit etme konusunda yeterli başarıyı sağlamamıştır. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri Türkiye'nin jeopolitik açıdan güç ve kapasitesinin tespitinin tam olarak ortaya konulamaması ve merkez ülke konumlandırılması ile eski Osmanlı coğrafyasında kurulması arzulan etkinliğin, yaklaşımın geçerliliğinin sorgulanmasına yol açmasıdır.

Sonuç olarak, merkez ülke tanımlaması, ara bulucu rol ve komşularla sorunsuz bir dış politika anlayışı Neo-Osmanlıcı bir heves olarak algılanarak, AB sürecinde yaşanan sorunlar ve Ortadoğu çıkmazı ile sonuçsuz kalan bir sürece dönüşmüştür. Komşularla kurulacak yakınlık son olarak Suriye sorunu ile aşılamayan ve istikrarsızlığın arttığı bir sürece dönüşmüştür. Model ülke yerine bir liderlik sorununu başlatan yaklaşımlar ve "Arap Baharı" sürecinde Müslüman Kardeşler gibi taraf olunan oluşumlarla dinamikleri

---

⁴⁷¹ Gamze Güngörmüş Kona, "Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması ve Dâhili Risk Faktörlerinin Etkisi", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (8) 2004, s.113-138, s. 114.

⁴⁷² Gerd Nonneman, **Analyzing the Foreign Policies of the Middle East and North Africa: A Conceptual Framework**, Edited by Gerd Nonneman, *Analyzing Middle East Foreign Policies and The Relationship With Europe*, by Routledge, Taylor & Francis, First Published 2005, s.10.

⁴⁷³ Murat Yeşiltaş, "Stratejik Derinliğin Jeopolitik Tahayyülü", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt:1 sayı: 1 Mayıs 2014, ss.26-56, s.49-53.

tersine çevirmiştir. 21. yüzyılda küresel güçlerin ve bölge ülkelerinin konumları, tanımlamaları ve devletlerin tarihi geçmişlere yüklediği anlamlar bu derinliğin dışında kaldığı için Türkiye'nin yayılmacı bir eksenle ilerleyeceği algısına neden olmuştur. Bu durumların kuram ve pratik arasında ikilem yaratması sorunu Türkiye'nin jeopolitiğini doğru tanımlamak açısından amaçlarına ulaşamamıştır.

Tablo 19
Türkiye'nin Ortadoğu'daki Sınırları⁴⁷⁴

⁴⁷⁴ Central Intelligence Agency, www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook//graphics/ref_maps/political/jpg/middle_east.jpg.

Tablo 20
Güvenlik Ortamının Değişimi⁴⁷⁵

Soğuk Savaş	Soğuk Savaş Sonrası
Devlet merkezli uluslararası düzen	Küreselleşme / Ulus aşan aktörler
İki kutupluluk	Güç: askeri, ekonomik ve ulus aşan
Ulusal güvenlik endeksli	Çıkar endeksli
Ulusal savunma	Güvenliğin geniş boyutu
Tehlikeyi caydırmak ve savunmak	Çatışma kapsamının genişlemesi
Çatışma kaynakları belirgin	Çoğu çatışma kaynakları belirsiz

2.5. Jeopolitik Dengelerin Değişimi: Büyük Ortadoğu Projesi

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde, alt-sistemler hâkim bir görünüm kazanmaya başlamıştır. İki kutuplu sistemde kutupların uluslararası sistemin bütününe etkileyen faktörleri, alt-sistemlerin içinde de önemli girdileri oluşturmaktadır. Ancak yeni sistemde ise bu durum değişmiştir. Alt-sistemlere ilişkin olay ve olguları, yalnızca ABD-SSCB rekabeti gibi sistemik bir temel belirleyici ile açıklamak veya yalnızca ona indirgemek mümkün olmamıştır.⁴⁷⁶ Dönem itibariyle önem kazanan iki popüler kavram küreselleşme ve terörizm kavramları olmuştur. Wallerstein'a göre kavramlardan ilki umutla, ikincisi ise korkunç tehlikelerle dolu olarak sunulmuştur. Bu açıdan ABD hükümeti, küreselleşmeyi teşvik eden, terörizm ile de savaşmakta olan merkezi bir rol üstlenmiştir.⁴⁷⁷ Bu açıdan, küreselleşme, kıtalar veya bölgelerarasında, etkileşim ve güç kullanımı oluşturan; yoğunluk, genişleme, hız ve etki açısından değerlendirilen ve toplumsal ilişkilerin algılanma niteiğinin örgütlenmeler üzerindeki dönüşümünü kapsayan bir süreci ifade etmektedir.⁴⁷⁸

Küreselleşme sürecine yönelik en üzerinde durulan olgu, öncelikle piyasaların bütünleşeceği ve ulus-devletlerin etkinliğini kaybedeceği yönünde olmuştur. Bu durumun gerçekleşmesi durumunda, devletlerin ülkeleri üzerindeki yetkilerinin giderek

⁴⁷⁵ Peter R. Faber, "NATO's Military Transformation Past, Present, Future", *NATO Defence College Occasional Paper After*, İstanbul, Rome, 2004, s. 33.

⁴⁷⁶ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 3. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000, s.701.

⁴⁷⁷ Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi*, s.9.

⁴⁷⁸ Held, David, *Global Transformations*, Polity Press, Cambridge, 1999, s.16.

azalacağı, toprak ve sınırların çatışma konusu olmaktan çıkacağı ileri sürülmüştür. Aynı zamanda ekonomik gücün, giderek bir devletin elinde toplanmasına yönelik olarak devletler, birlikler/ittifaklar oluşturma girişimlerine yönelmişlerdir.

Ülkeler, karşılaştıkları bu yeni durum karşısında değişik siyasi hareket tarzları tespit etme ihtiyacı ve özellikle de yeni jeopolitik değerlendirmelere ihtiyaç duymaktadırlar. Çünkü ortaya çıkan etnik ayrılıklar süreci ve buna bağlı olarak artan şiddet olayları, uluslararası şirketler, uluslararası bankalar veya uyuşturucu tekelleri gibi devlet dışı oluşumların eylemlerini kontrol etmek zorlaşmaktadır. Başka bir tahmin ise, küreselleşme süreci ile devletlerin birbirlerine çok bağımlı hale gelmelerinin çatışma ve bunalımları azaltacağı yönünde olmuştur. Ancak bu durum, birbirine bağımlı olan Türkiye ile Yunanistan'ın, birbirlerine daha az bağımlılığı olan Türkiye ile Macaristan ya da Şili'den daha uyumlu bir ilişkide olup olmadığının sorgulanmasına neden olmaktadır. Çünkü karşılıklı bağımlılığın tek başına uyuma yol açmadığını, dünyanın birçok yerinde çıkan iç savaşlar ve ayrılıkçı mücadeleler göstermiştir. Bağımlılık eşit bir biçimde dengelenmedikçe, daha az bağımlı ve çatışmadan daha az zarara uğrayacak taraf, tehditlerden güç kazanabilmekte ve bağımlılığı kendi lehine kullanabilmektedir. Küreselleşme sürecinde ulus-devletler, hala dünya sisteminin temel birimidir. Brzezinski'ye göre, büyük-güç milliyetçiliğinin gerilemesi ve ideolojinin azalması küresel politikaların duygusal içeriğini de azaltmıştır. Aynı zamanda nükleer silahlar, askeri güç kullanımına büyük sınırlamalar getirmiştir. Ancak yine de toprağa dayalı bir rekabet, daha uygar olma eğilimi taşısa bile, hala dünya ilişkilerinde en önemli yer tutmaktadır. Bu rekabette coğrafi konum, bir ulus-devletin dış önceliklerinin tanımı için hala bir hareket noktasıdır. Ulusal toprakların büyüklüğü de statü ve gücün önemli ölçütlerinden birisi olmaya devam etmektedir. ABD'nin konumunu, küreselleşmenin bugünkü durumunu hem teşvik eden, hem de bundan faydalanan temel ülke olarak tanımlamak mümkündür.⁴⁷⁹

Özellikle 2000'li yıllardan itibaren devletin çeşitli gruplarla ilişkileri değişmiş, bu durum klasik egemenlik kavramını da değiştirmiş, böylece sistemin temel aktörleri

---

⁴⁷⁹ Tarakçı, *Devlet Adamlığı Bilimi: Jeopolitik ve Jeostrateji*, s.135; Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, s.590; Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, s.60; Joseph Nye, S., *Amerikan Gücünün Paradoksu*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2003, s.102.

arasındaki ilişkilerin de türü farklılaşmıştır.⁴⁸⁰ Aslında belirsizlik olarak ifade edilen süreçte tek önemli olgu, ulusal çıkarların ön planda olmasıdır.⁴⁸¹ Soğuk Savaş sonrası süreçte gücün algılanış ve kullanımına ilişkin diğer bir değişiklik ise devlet dışı aktörlerin özellikle ekonomik anlamda, devletlerden daha güçlü bir yapı oluşturmasıdır. Bu aktörlerin herhangi bir coğrafi kısıtlamaya tabi olmamaları, onlara geniş bir hareket serbestliği sağlamıştır. Askeri anlamda bir yaptırım olmayan (özellikle çok uluslu şirketler) aktörler, ekonomik yöntemlerle devletlerin davranışlarını etkileyebilme gücüne sahip olmuşlardır. Rekabet ortamı, devlet dışı aktörlerin sahip olduğu finansal imkânlar ile devletlerarasında ve devletler üzerinde uyguladığı yeni bir tür güce dönüşmüştür.⁴⁸²

Bu yüzyılın ikinci popüler kavramı olan terörizm, özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra sistemin önemli sorunu haline almıştır. Terörizm ile mücadele adına ABD'nin, önce Afganistan'a ardından da Irak'a açtığı savaşlarla, uluslararası politika da farklı bir kırılma noktası yaşanmıştır. Afganistan Savaşı⁴⁸³, 11 Eylül saldırılarının sorumlusu olarak gösterilen Usame Bin Ladin'in öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak bu bir sonuç olmasından öte başlangıcın ilk halkasını oluşturmuştur. Savaş, Afganistan'da ağır kayıplara yol açmış ve kimyasal silahlara sahip olduğu iddiası ile teröre destek sağladığı düşünülen Irak'a yönelmiştir. 2004 yılında ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell'ın, "Irak'ta Saddam Hüseyin rejiminin elindeki kitle imha silahı stokları bulunduğu iddialarının yanlış istihbarata dayandığını belirtmesi" ve 2011 yılında 11 Eylül saldırılarının 10. yıl dönümünde de BM Güvenlik Konseyi'nde yaptığı bu konuşmadan dolayı pişmanlığını dile getirmesi de kamuoyunda oldukça tepki çekmiştir.⁴⁸⁴ Özellikle

---

⁴⁸⁰ Beril Dedeoğlu, "2000-2007 dönemi Türk Dış Politikası: Uluslararası Durum", *Türk Dış Politikası: 1919- 2008*, Editör: Haydar Çakmak, Ankara: Barış Platin, 2008, s.895.

⁴⁸¹ Armağan Kuloğlu, "Değişen Küresel Jeopolitikte Türkiye", *Avrasya Dosyası*, Jeopolitik Özel, Kış 2002, Cilt:8, Sayı:4, s.5,6.

⁴⁸² Özdemir, Haluk, "Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:63, No:3, 2008, s.137.

⁴⁸³ Afganistan ile ABD arasında, 2014 sonrasında Afganistan'da yaklaşık 10 bin Amerikan askerinin kalmasına olanak sağlayan İkili Güvenlik Anlaşması imzalandı. 13 yıl önce 50'den fazla ülkenin katılımıyla ISAF kapsamında başlayan Taliban ve El-Kaide ile mücadele misyonu, 1 Ocak 2015'ten itibaren "Kararlı Destek" misyonuna dönüşecek. "Kararlı Destek" misyonu kapsamında 11 bini Amerikalı, 13 bin 500 yabancı asker, Afgan güçlerine eğitim, danışma ve yardım hizmeti vermek için ülkede kalacak. Amerikan askerlerinin belli bir kısmı özel durumlarda terörle mücadele operasyonlarına da katılacaktır.

⁴⁸⁴ Powell: Irak'da Kitle İmha Silahları Bulunamadı,

dünya ekonomik sisteminde yaşanan krizler ve 2010 yılından itibaren Arap coğrafyasında başlayan protesto, halk hareketleri ve silahlı çatışmalar Kuzey Afrika ve Ortadoğu'yu etkisi altına almıştır. Son olarak Suriye'de devam eden iç savaş bu sürecin devamı niteliğindedir. Rusya'nın yükselen petrol ve doğalgaz fiyatlarından yararlanarak enerji sektöründeki gücünü arttırması, Çin'in artan nüfusunu ucuz işgücü ile istihdam ederek ve düşük maliyetli ürünler üretmesiyle, dünya ekonomisinde etkin bir konuma ulaşması gibi etkenler son yıllarda artan çok kutupluluk algısını ortaya koymuştur.

Türkiye'nin Irak'a yönelik politikaların temelini oluşturan en önemli unsur ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politika ve uygulamalarının sonucunda şekillenmiştir. ABD Başkanı (Baba) Bush'un 1990 yılında Irak'ın Kuveyt işgali sırasında kullandığı "Yeni Dünya Düzeni" kavramı, uluslararası sistemde yeni bir yapılandırma amacını ortaya koyarken, düzenin kim tarafından ve nasıl şekillendirileceği konusunda bir dönüşümün sinyalini vermiştir. Yeni Dünya Düzeni sloganıyla egemen ideoloji haline gelen küreselleşme süreci, yükselen konumuna özellikle 1. Körfez Savaşı'ndan sonra ulaşmıştır. Ekonomik açıdan küreselleşmenin temelinde serbest pazar ve liberal demokrasi çizgisinde dünyanın hem zenginleşeceği, hem de demokratikleşeceği varsayımı yer almaktadır.⁴⁸⁵ Özellikle 1970 yılından itibaren oluşan çok uluslu şirketlerin üretim, yönetim, dağıtım, pazarlama vb. birimleri kârı en iyi maksimize edecek biçimde tüm dünyaya dağılan, hisse senetleri artık çok farklı ülkelerdeki bireylere ait bulunan bu kuruluşların ortaya çıkışı ve güçlenmesi ile birlikte üretim ve satış süreci de çok uluslu hale gelmiştir.⁴⁸⁶ Bu durum gücün algılanış ve kullanımına ilişkin değişikliklere de neden olmuştur.

Küreselleşme süreci, ABD'ye uluslararası sistemde ekonomik açıdan üstünlük kazandırmış ve siyasi alanda da 2001 saldırıları sonucunda uluslararası sistemi bozacak her türlü gelişmeyi ABD kendi ülkesine tehdit olarak saymıştır. Bu politikanın izleri 1992 yılındaki ABD Savunma Bakanlığı belgesinde, ABD'nin siyasal ve askeri hedefini "karşısına bir rakip çıkmasını önlemek" olarak ilan etmesini içeren raporda da

---

www.cnnturk.com/2004/dunya/09/14/powell.irakta.kitle.silahlari.bulunamadi/35570.0/index.htm.

⁴⁸⁵ Fuat Keyman, **Değişen Dünya Dönüşen Türkiye**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s.25.

⁴⁸⁶ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001**, Cilt: 2, 7. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.10, 11.

görülmektedir.⁴⁸⁷ Bu belgeye göre, eski SSCB topraklarında ve çevresinde tehdit oluşturan yeni bir rakibin tekrardan ortaya çıkmasını önlemek, ABD'nin yeni bölgesel savunma stratejisinin altında yatan en önemli husustur. ABD'ye göre, bir bölgede kaynakları güçlü, küresel güç üretme kapasitesine sahip olan, herhangi bir düşman gücün hâkim olmasını önlemek gerekmektedir. Bu bölgeler arasında Batı Avrupa, Doğu Asya, eski Sovyetler Birliği toprakları ve Güneybatı Asya bulunmaktadır. Bu amaca yönelik olarak ABD, potansiyel rakiplerini ikna etmeyi taahhüt eden yeni bir düzen kurmak ve bu düzeni korumak için gerekli olan liderliği göstermeli veya meşru çıkarlarını korumak için daha saldırgan bir duruş sergilemelidir. ABD, savunma dışı alanlarda kurulu siyasi ve ekonomik düzeni bozmaya yönelik veya liderliğine meydan okuyan gelişmiş sanayi ülkelerinin çıkarlarını yeterince hesaplamalıdır. Ayrıca ABD, potansiyel rakiplerinin daha büyük bir bölgesel veya küresel rolü istemelerini caydırmaya yönelik mekanizmalar sağlamalıdır.⁴⁸⁸

2002 yılında, ABD Ulusal Güvenlik Konseyi (NSC) tarafından hazırlanarak kongreye sunulan Ulusal Güvenlik Stratejisi Raporu ise ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarını belirleyeceği Bush Doktrini'ni somutlaştırmıştır. Bu raporda öne çıkan stratejik önceliklik veya önleyici müdahale kavramı olmuştur.⁴⁸⁹ Soğuk Savaş boyunca izlenen caydırıcılık ve çevreleme doktrinlerinin, yeni tehditler karşısında yetersiz kalması neden gösterilerek önleyici müdahale doktrini önem kazanmıştır. Buna göre ABD kendisine yönelik doğrudan bir saldırı olmadan da, tehdit olarak algıladığı hedefleri vurma hakkını kendinde görmektedir.⁴⁹⁰ Önleyici müdahale kavramı ilk olarak George Bush'un West Point Askeri Akademisi'nde yaptığı konuşmada ortaya konulmuştur. Buna göre, ABD, ulusal güvenliğine yönelik yeterli bir tehdide karşı uzun süredir sürdürdüğü önleyici eylemler seçeneğini kullanacaktır. Bush'a göre, "Tehdit ne kadar büyük olursa eylemsizlik riski o kadar büyür ve düşman saldırılarının yeri ve zamanında belirsizlik bile olsa ABD kendini savunmak için öngörülen eyleme

---

⁴⁸⁷ Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 2001-2012*, s.19.

⁴⁸⁸ Patrick E. Tyler, **U.S. Strategy Plan Calls for Insuring No Rivals Develop A One-Superpower World**, March 8, 1992, *The New York Times*.

⁴⁸⁹ Lawrence Freedman, "Prevention, Not Preemption", *The Washington Quarterly*, Spring 2003, s. 104.

⁴⁹⁰ Hasan Kösebalaban, "Yeni Amerikan Güvenlik Doktrini ve Uluslararası İlişkiler", **2023 Dergisi**, 2002, s. 34,38.

gececektir.”⁴⁹¹ Medeniyet ve barbarlık arasındaki bölünme kitle imha silahları geliştiren ve terörü destekleyen şer eksenleri ilan edilen Kuzey Kore, İran ve Irak üzerinde odaklanmıştır ve dünyanın uygarlığı için haçlı seferi başlatılmıştır.⁴⁹² 11 Eylül olayı teröristlerin güç kapasitelerinden değil, gelişmiş ülkelerin ekonomik ve teknolojik sistemlerinin savunmasızlığından kaynaklanmıştır. Bu savunmasızlığın fark edilmesi devletleri gelebilecek tehlikelere karşı güvenliğini artırmaya yönlendirdiği gibi teröristlerin de daha fazla riski göze alabilmeleri gerçeğini ortaya koymuştur.⁴⁹³ Bu açıdan önleyici müdahale doktrini bir anlamda asimetrik tehdide karşı olmuştur. Asimetrik savaşta, taraflar arasında simetrik, eşitlik durumu ve savaşın cephesi bulunmamaktadır. Zayıf tarafın daha güçlü bir orduya karşı yürüttüğü belirsiz bir mücadele oluşu da Bush’un “Kimliksiz Düşman (Faceless Enemy)” kavramını kullanmasının temel nedeni olmuştur.

Bush doktrinine yönelik beş unsur dikkat çekici olmuştur. Doktrin ilk olarak kitle imha silahlarının tehdidi, intihar eylemcilerinin çoğalması veya kayıt dışı yeni terörist grupların gerçek ve potansiyel yıkıcılıkları üzerinedir. Ancak Bush yönetimi öncelikle Irak rejiminin değişimine odaklanarak, tehlikenin merkezinden çok çevresinde faaliyet göstermiştir.⁴⁹⁴ İkinci olarak Bush Doktrini intihar eylemcisi terör örgütlerine karşı caydırıcılığı etkin kılmak için, haydut devletlere karşı etkinliği ön plana almıştır.⁴⁹⁵ Üçüncü olarak, Bush Doktrini zayıf devletlerin haydut ve terörist barındırması ile konumlandırılmış tehditleri yenmek için en etkili araç olarak rejim değişikliği ilkesine odaklanmış fakat rejim değişikliği gerçekte uluslararası, yerel ve bölgesel koşul bağlılıklarına, askeri ve siyasi risklerin artmasına önemli ölçüde yol açmıştır.⁴⁹⁶ Dördüncü olarak Bush yönetimi örtülü bir siyaset seçeneğini bir doktrin haline getirerek dost ve düşmanlar arasında yaygın bir biçimde güçlendirilmiş bir ABD imajını ve benzer şekilde diğerlerinin kaygılarına karşı duyarsız bir aşırı güç ve tek taraflılığı ağır

---

⁴⁹¹ George W. Bush, “The National Security Strategy of the United States of America”, West Point, New York, The White House June 1, 2002, s.15.

⁴⁹² Heajeong Lee, “The Bush Doctrine”, *The Korean Journal of International Relations*, Vol: 43, No:5, 2003, s.33

⁴⁹³ Homer-Dixon Thomas, “The Rise of Complex Terrorism”, *Foreign Policy*, No. 128, Jan/Feb, 2002, p. 40.

⁴⁹⁴ Jeffrey Record, “The Bush Doctrine and War with Iraq”, *Parameters*, Spring, 2003, p.10.

⁴⁹⁵ Record, *The Bush Doctrine and War with Iraq*, p. 13.

⁴⁹⁶ Record, *The Bush Doctrine and War with Iraq*, p. 14.

basan bir tutuma dönüştürmüştür.⁴⁹⁷ Beşinci olarak Bush doktrini diğer ülkeler için tehlikeli bir emsal kurarak bu gibi durumları kötüye kullanmaya davetiye çıkarmıştır.⁴⁹⁸ Aslında Pentagon'un 1990'ların başında hazırladığı Ulusal Güvenlik Stratejisi de benzer unsurlar içermektedir. "Bunlar;

1. Hedef ülkelerin tehdit yeteneği kazanmadan vurulması,
2. Hiçbir uluslararası kuruluşun veya anlaşmanın ABD çıkarları ve ABD uygulamaları açısından engel oluşturmaması,
3. Dünya egemenliğinde ABD'ye rakip olabilecek bir gücün doğmaması,
4. ABD çıkarlarının elde edilmesi için gerektiğinde askeri güç kullanılmasıdır."⁴⁹⁹

Ana hatlarıyla Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi (New American Century-PNAC) alt yapısı da 1995 yılında bu alanlarda olgunlaşmıştır ve çeşitli alt projeler oluşturulmuştur. Büyük Ortadoğu Projesi de bu kapsamlı projenin en önemli bileşeni olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁰⁰ Bu açıdan ABD'nin savunma politikası güncel, siyasi, entelektüel, stratejik köklerini ve Bush yönetimi tarafından uygulanan savunma politikasının büyük kısmını, 1998 yılındaki Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi tarafından yayınlanan tek bir raporda tanımlanmıştır. Bu raporda Amerika'nın savunmasını yeniden inşa etme başlıkları daha sonrasında Bush doktrinin parçalarını oluşturmuştur.⁵⁰¹ Clinton döneminde kurulan kar amacı gütmeyen organizasyon, eski veya mevcut hükümette görev yapan üyeler ve savunma sanayi ile güçlü bağları olan bireylerden oluşan PNAC, çoğu Washington merkezli düşünce kuruluşunda olduğu gibi, ABD hakkında raporlar yazmıştır.⁵⁰² Bu projeye göre, 21. yüzyıl bir Amerikan

---

⁴⁹⁷ Record, *The Bush Doctrine and War with Iraq*, p. 16.

⁴⁹⁸ Record, *The Bush Doctrine and War with Iraq*, p. 18.

⁴⁹⁹ Süreyya Özyurtkan, **Büyük Ortadoğu Projesi ve Psikolojik Savaş**, Tem Vakfı, İstanbul: Uluğbey Kitabevi, 2006, s.845, 846.

⁵⁰⁰ Özyurtkan, *Büyük Ortadoğu Projesi ve Psikolojik Savaş*, s.846.

⁵⁰¹ Justin Baldassare, Eric Brewer, Jessica Burt, "The Political, Intellectual, and Strategic Roots of the Current United States Defense Policy: The Project for the New American Century", *The Nuclear Policy Research Institute*, July 2004, s.4.

⁵⁰² Baldassare and others, *The Political, Intellectual, and Strategic Roots of the Current United States Defense Policy: The Project for the New American Century*, s.4; PNAC, Richard Cheney, Richard Armitage, Donald Rumsfeld, Paul Wolfowitz, Richard Perle, Stephen Cambone ve Barry Watts, Abram Shulsky, and James Lasswell gibi iş adamları RAND Corporation ve GAMA Corporation sırasıyla PNAC yönetim kurulu üyelerinden oluşmuştur.

yüzyılı olacaktır.⁵⁰³ Bu açıdan Büyük Ortadoğu (The Greater Middle East) kavramı kamuoyuna ilk kez Joint Forces Quarteriy adıyla Amerikan Silahlı Kuvvetleri için 1995 yılında çıkarılan derginin başlığında⁵⁰⁴ geçerken, Büyük Ortadoğu Projesi'nin çıkış noktası ise, 11 Eylül saldırıları olmuştur. Büyük Ortadoğu Projesi, ABD'nin bölgeye yönelik politikalarının kapsamına işaret etmektedir.

Bush'a göre Avrupa, Asya ve dünyanın her bölgesinde olduğu gibi, özgürlüğün ilerlemesi barışa yol açmaktadır. Bu nedenle, Amerika, Ortadoğu'da ileri bir özgürlük stratejisi olan yeni bir politika benimsemiştir.⁵⁰⁵ Bush'a göre, ABD iki büyük hedefin peşinde kararlı, sabırlı ve kalıcı olmaya devam edecektir. İlki terörist kampları kapatmak, terörist planları bozmak ve teröristleri adalete teslim etmektir. İkincisi, kimyasal, biyolojik veya nükleer silah arayışındaki teröristlerin ve rejimlerin ABD'yi ve dünyayı tehdit etmesi önlenecektir.⁵⁰⁶ Dönemin Dışişleri Bakanı Condoleeza Rice 2003 yılında Ortadoğu'ya yönelik şu tespitleri yapmaktadır.

“İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından, Amerika kendini Avrupa'nın uzun soluklu değişimine adadı. Bugün, Amerika ve müttefikleri kendilerini dünyanın bir başka yerindeki uzun soluklu değişimlerden bir tanesine hazırlamalıdır. 22 ülkeden oluşan ve toplamda 300 milyonluk bir nüfusa sahip olan Ortadoğu, 40 milyon nüfuslu İspanya'dan daha düşük bir toplam gayri safi yurtiçi hasılaya sahiptir. Bu bölge, Arap aydınların politik ve ekonomik bir özgürlük eksikliği diye adlandırdığı şeyler dolayısıyla geri kalmaktadır. Onlarca yıldır devam eden umutsuzluk duygusu, insanlara üniversitelerini, kariyerlerini ve ailelerini dahi bir kenara bıraktıracak nefret ideolojileri için verimli bir temel oluşturmakta ve bunların yerine kendilerini patlatmayı tercih ettirmektedir - beraberlerinde olabildiğince çok fazla masum canı da götürerek. Tüm bu faktörler, bölgenin istikrarsızlığı için ana sebepler olmakla birlikte, Amerika'nın güvenliğine de sürekli bir tehdit oluşturmaktadır. Bizim işimiz, Orta Doğu'da daha ileri demokrasi, hoşgörü, refah ve özgürlük arayanlardır.

---

⁵⁰³ Özyurtkan, *Büyük Ortadoğu Projesi ve Psikolojik Savaş*, s.845.

⁵⁰⁴ Özyurtkan, *Büyük Ortadoğu Projesi ve Psikolojik Savaş*, s.846.

⁵⁰⁵ George W. Bush, *Freedom In Iraq and Middle East*, Vital Speeches of the Day, Dec 1, 2003, Vol: 70, No:4, Proquest Central Veritabanı, pp.98-102, s.102.

⁵⁰⁶ George W. Bush, “Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union”, January 29, 2002, Online by Gerhard Peters and John T. Woolley, *The American Presidency Project*. <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=29644>.

Fas'tan Basra Körfezi'ne kadar, uluslar siyasi ve ekonomik şeffaflık adına çok büyük adımlar atmaktadırlar. Amerika Birleşik Devletleri bu adımları olabildiğince desteklemektedir. Bilinmelidir ki, bölgelerdeki dost ve müttefik ülkelerle birlikte çalışarak daha fazlasını yapacağız. Ortadoğu'nun dönüşümü hiç kolay olmayacak, hem de çok fazla zaman alacak. Amerika, Avrupa ve diğer tüm özgür devletlerin; bölgede, bizim insanlık özgürlüğüne verdiğimiz değerde ortak düşünceye sahip diğer ülkelerle geniş iş birlikleri gerekmektedir. Bu, öncelikli olarak bir askeri adanmışlık değildir, bunun yerine, tüm ulusal gücümüzü (ekonomik, siyasi ve kültürel) kullanmamız gereken bir iştir.”⁵⁰⁷

Bush, aralıksız olarak işgalden önce ve sonra ABD hükümetinin demokrasiyi yayma amacına bağlı olduğunu belirtmiştir. Bush'a göre mevcut duruma kayıtsız kalınmamalı ve ileri bir özgürlük stratejisi geliştirilmelidir. Bu politikanın amacı gerektiğinde ABD askeri gücünün kullanılarak bölgeye yönelik demokratikleştirme ve Ortadoğu'da baştanbaşa hükümet sistemlerinin dönüşümünün sağlanmasıdır. Bu açıdan Bush Doktrini'nin temel savı, Ortadoğu'da demokrasinin güvenliği için idealist biçimlerle belirlenen çıkarların, ABD gücü kullanılarak sağlanmasıdır.⁵⁰⁸

2004 yılında toplanan G8⁵⁰⁹ zirvesi de, Büyük Ortadoğu Projesi'nin kapsam olarak daha genişletilmiş hali olan Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi'nin ABD tarafından açıklanması ve bölgeye yönelik demokrasi taleplerini yinelemesi açısından önemlidir. ABD, G-8 ülkelerine bölgedeki temel eksiklikleri özgürlük eksikliği, bilgi eksikliği ve kadın haklarının yoksunluğu olarak ifade etmiştir. Bu sorunlar G8 devletleri için tehdit oluşturmakta ve tehdit devam ederse terörizm, aşırılık, terörizm, uluslararası suçlar, yasa dışı göç gibi konular artış gösterecektir. Bu amaçla siyasi ve ekonomik reformlar gerçekleştirilmelidir.⁵¹⁰

---

⁵⁰⁷ Condoleeza Rice, “Transforming The Middle East”, National Security Advisor, US White House, The *Washington Post*, August 7, 2003, http://www.iraqwatch.org/government/US/WH/us-wh-rice-wp_oped-080703.htm.

⁵⁰⁸ Toby Dodge, “Coming Face to Face With Bloody Reality: Liberal Common Sense and The Ideological Failure of the Bush Doctrine in Iraq”, *International Politics*, 2009, Vol. 46, 2/3, Palgrave Macmillan, pp. 253-275, p.254.

⁵⁰⁹ SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu'nun katılımı ile ülke sayısı 8'e çıkan sanayileşme ile zenginleşmiş ülkelerin oluşturduğu topluluktur. 1975 yılından itibaren yıllık ekonomi zirveleri düzenlenerek üye ülkelerin devlet başkanları bir araya gelmektedir. G8 üyesi ülkeler dünya ekonomisinin yaklaşık % 65'ini temsil etmektedir.

⁵¹⁰ President Bush's “Greater Middle East Partnership Initiative”, U.S. Working Paper For G-8, Translation from Dar al Hayat, <http://english.daralhayat.com>, 15/March 2004.

G8'in Türkiye açısından önemi ise Büyük Ortadoğu Projesi'nde Türkiye'nin rolü üzerine başlayan gelişmelerdir. Erdoğan, Büyük Ortadoğu Projesi'nin eş başkanlarından biri olduklarını, Türkiye'ye görev verildiğini ve Türkiye'nin de bu görevi üstlendiğini belirtmiştir.⁵¹¹ Abdullah Gül ise Büyük Ortadoğu Projesi'nin bölgeye yönelik dış politika yaklaşımlarının temel hedefi olduğunu ve BOP kapsamında uygulanan girişimlerin, bölge ülkelerine siyasi veya askeri açıdan bir müdahale öngörmesinin söz konusu olmadığını⁵¹² söylemlerine yansıtmıştır. Ancak Irak, Libya ve Suriye'de ki müdahaleler sonucunda bu durum bölgeye yönelik politikalarda, ABD paralelinde bir dış politika çizgisi izleyecekleri tartışmalarını gündeme getirmiştir. Çünkü AKP hükümetinin, herhangi bir reformun dışardan empoze edilmesi yerine bölge içinde yayılması gerekliliği konusundaki ısrarcı tutumuna rağmen, demokratikleşme ve modernleşmenin Türk tecrübelerine uygunluğuna ve Bush yönetiminin Büyük Ortadoğu inisiyatifi olarak isimlendirdiği geniş içeriği ile ilgili bölgesel dönüşüm ihtiyacına dikkat çekilmesini sempati ile karşılaması⁵¹³ çelişkili bir durumu ortaya koymuştur. Büyük Ortadoğu Projesi'ne AKP hükümetinin destek vermesinin en önemli nedenlerinden biri de ABD ile kurulan ilişkiler faktörüdür.

2008 yılında ABD yönetiminde Obama dönemi başlamıştır. Obama 2009 tarihinde Kahire'de yaptığı konuşma ABD'nin güç kullanma biçimindeki değişiklikleri yansıtması bakımından farklı bir sürece işaret etmiştir. Obama, ABD ile dünya genelindeki Müslümanlar arasında, kökleri, güncel politik tartışmaların ötesinde tarihi konulara dayanan gergin bir dönemin yaşandığını, İslam ve Batı arasındaki ilişkilerin yüzyıllarca süren barış içinde bir arada yaşama ve işbirliğinin yanında çatışma ve dini savaşları da kapsadığını belirtmiştir. Obama'ya göre, modernleşme ve küreselleşmenin getirdiği köklü değişiklikler birçok Müslüman'ın, Batı'yı İslam geleneklerine düşman olarak görmesine yol açmış, şiddet yanlısı aşırı uçlar olarak ifade ettiği küçük ama güçlü olan azınlıklar 2001 saldırılarını gerçekleştirerek, kendi çıkarları için gerginliklerden faydalanmışlardır. Bu korku ve güvensizlik durumu sona ermelidir.

---

⁵¹¹ Habertürk Gazetesi, www.haberturk.com/gundem/haber/121091-erdogandan-bop-esbaskani-elestirilerine-yanit, 13 Ocak 2009.

⁵¹² Hürriyet Gazetesi, www.hurriyet.com.tr/amp/gul-buyuk-ortadoğu-projesi-mudahale-ongormuyor-4027023, 5 Mart 2006.

⁵¹³ Bill Park, "Between Europe, the United States and the Middle East: Turkey and European Security in the Wake of the Iraq Crisis", *Perspectives on European Politics and Society*, 5:3, Veritabanı: Tandfonline, pp. 493-516, s.505.

Obama Afganistan'a yönelik olarak, ABD'nin El Kaide ile Taliban'ı, büyük uluslararası destek ile takibe başladığını ve Afganistan'a mecbur oldukları için gittiklerini, askerlerini Afganistan'da tutmak istemediklerini ve hatta orada askeri üs bulundurmamak istemediklerini ifade etmiştir. Irak ile ilgili olarak ise Afganistan'ın aksine zorunluluk sonucu olmayan bir savaş vurgusu yapmıştır. Irak'ın toprak ve kaynakları üzerinde hiçbir iddia taşımadıklarını ve Irak'ın egemenliğinin Irak'a ait olduğunu belirtmiştir. Obama, ABD'nin İsrail'le güçlü bağlarına da değinmiştir. Daha kapsamlı ilişki arayışında olduklarını ve bu amaçla Müslüman toplumdaki vatandaşlar, hükümetler, toplum örgütleri, dini liderler ve iş dünyasıyla bir araya gelmeye istekli olduklarını vurgulamıştır.⁵¹⁴ Obama'nın konuşmasında Müslüman topluluklar ve Arap ülkelerinin ön planda olması ve konuşmanın Mısır'da yapılması genel olarak Ortadoğu'ya yönelik oluşumların daha ılımlı politikalarla ilerleyeceği kanısı yaratmıştır.

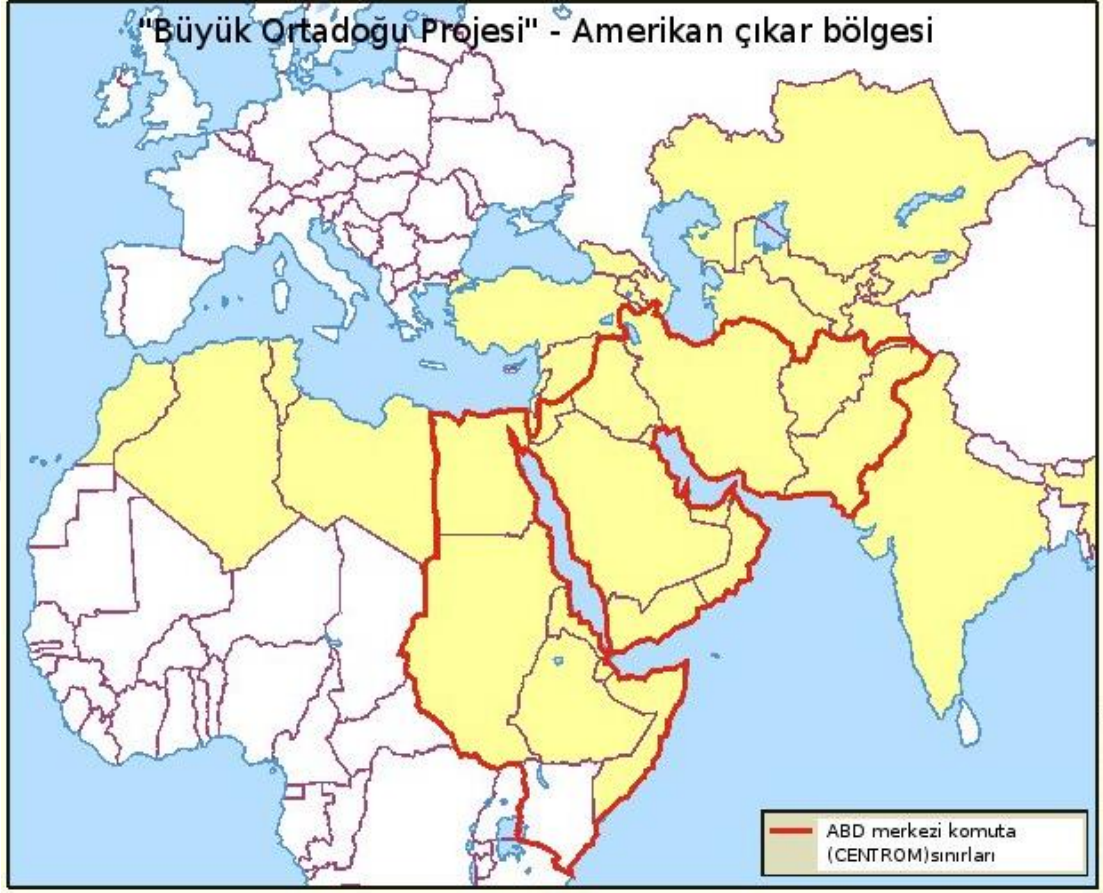
Ancak genel olarak Büyük Ortadoğu Projesi ve sonuçlarının gidişatı incelendiğinde, projenin ABD'nin gücünü koruma ve etki alanını genişletme amacının bir ifadesi olduğu görülmektedir. Özellikle karşısına çıkacak rakiplerin engellenmesinin yolu da Ortadoğu coğrafyasındaki devletlerin parçalanması ve bu sayede kontrol sağlanmasıdır.

2011 yılında başlayan Arap coğrafyasındaki karışıklıklar ve son süreçte Suriye'de yaşanan olaylar bu süreçten ayrı olmayan gelişmelerdir. Zaman zaman ılımlı olan politikalarında amaçlardan sapma anlamına gelmediği yalnızca yöntem farklılığı olduğu yorumları sıklıkla gündeme getirilmiştir. Proje kapsamındaki ideal söylemler, Ortadoğu'da karşılığını kaos ve istikrarsızlık süreci ile bulmuştur.

---

⁵¹⁴ White House, <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-cairo-university-6-04-09>.

Tablo 21
Büyük Ortadoğu Projesi⁵¹⁵

⁵¹⁵ www.google.com.tr

BÖLÜM 3: TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI: ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİ

3.1. Türkiye’nin Irak Politikası

3.1.1. Ortadoğu Coğrafyasında Irak Jeopolitiği

Irak, Güneybatı Asya’nın merkezinde bulunmaktadır. Arap dünyasının İran ve Türkiye’ye karşı doğu sınırını oluşturmaktadır. Irak, Fırat ve Dicle havzalarını kontrol altında tutarken, Basra Körfezi’nin petrol kaynaklarının önemli bir bölümünü de coğrafyasında barındırmaktadır. Irak, konumu itibariyle Ortadoğu’da güç dengesi bakımından önemli bir ülkedir. Irak, bir kara devleti olarak, Kuzey Irak’taki dağlık arazi dışında her taraftan savunmasız sınırlarla çevrilidir. Denize ulaşımı ise yetersiz bir konumdadır. Bu nedenle sınırların korunması stratejik bir zorunluluk halini almıştır. Araplar açısından Irak, Arap-İsrail doğu cephesinin en önemli gücü ve İran’a karşı en önemli kalkan konumundadır. Arap, İran ve Türk çıkarları doğrultusunda Güneybatı Asya’nın en büyük üç halkının buluşma noktası olmuştur.⁵¹⁶ Irak’ın etnik yapısında Araplar, Kürtler, Türkmenler (Irak Türkleri) ve Asuriler vardır. Dini yapıda ise çoğunluğu Araplardan oluşan Şiiiler nüfusun yaklaşık %60’ını oluşturmaktadır. Çoğunluğu Kürtlerden oluşan Sünniler ise yaklaşık %30 gibi bir orandadır.⁵¹⁷

Osmanlı döneminde, Bağdat ve Basra’ya uzak anlamında Irak denilmiştir. 1. Dünya Savaşı sonrasında Irak diye bir ülkenin yaratılmasının başlıca sebebi ise İngiltere’nin politikaları olmuştur. Eski çağlarda “Mezopotamya” denilen toprakların yeni adı Irak olmuştur. İngiliz adalarından Ortadoğu’ya bakılınca, bu imparatorluğun bölgedeki ekonomik çıkarları böylesine yapay bir devletin yaratılmasını zorunlu kılmıştır. 20. yüzyılda sömürgelerin tasfiye süreci gündeme geldiğinde, sömürgelerin uluslaşma olgusu aşamasında Irak, dominyonluktan ulus devletliğe geçiş noktasına gelmiştir. Dünya sisteminde İngiltere egemenliği devam ettiği sürece, Ortadoğu’da İngiliz ve Fransız antlaşması ile sınırları çizilen devletlerin varlıkları da sürmüştür. 2. Dünya

---

⁵¹⁶ Harris, *Modern Irak’ın Stratejik Konumu*, s.62-64.

⁵¹⁷ Sabah Gazetesi, http://arsiv.sabah.com.tr/ozel/irak835/dosya_837.html.

Savaşı sonrasında, dünyada bu kez de Amerika merkezli bir siyasal yapı gündeme gelmiştir.⁵¹⁸

Irak jeopolitiğini en canlı tutan öncelikli neden, stratejik hammadde kaynakları olan petrol ve doğalgaz yataklarına sahip olmasıdır. Ortadoğu'da kanıtlanmış petrol rezervi, 803.5 milyar varilken, Irak'ın tek başına kanıtlanmış petrol rezervi, 143.1 milyar varildir. Ortadoğu petrol rezervinin dünyanın %47.3'ünü karşıladığı bir bölge ülkesi olarak %8.4'lük bir payı tek başına karşılamaktadır.⁵¹⁹ Bu açıdan Suudi Arabistan ve İran'dan sonra en fazla enerji kaynağına sahip ülkedir. Doğalgaz rezervlerine baktığımızda ise, Ortadoğu'daki 80.0 trilyon metreküp doğalgazın içerisinde Irak'ın sahip olduğu doğalgaz miktarı 3.7 trilyon metreküptür.⁵²⁰ Bu açıdan enerji kaynaklarına sahip olmak kadar, bu kaynakların denetimine de sahip olmak önem taşımaktadır. Bu kaynakların Batı pazarlarına ulaştırılması, daha da önemlisi Türkiye'nin bu üretim bölgesi ile tüketim bölgeleri arasındaki coğrafi alanda konumlanması, Türkiye açısından Irak jeopolitiğini önemli kılan unsurların başında gelmektedir.

Türkiye açısından birincisi kadar önemli olan ikinci konu ise Irak'ın kuzeyindeki yapılanmadır. Irak'ın kuzeyinde bağımsız bir Kürt devleti yaratılma çabaları Türkiye'nin politikalarını doğrudan etkileyen bir durumdur. Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünü savunmaktadır ancak 2003 Irak savaşından itibaren bölgede, istikrarlı bir yapı sağlanamamıştır. Hatta her dönem bir önceki dönemden daha derin karışıklıkları içermeye başlamıştır. Güvenlik odaklı sorunların merkez noktası ve bölgedeki siyasi istikrarsızlığın en önemli nedeni Irak'ın otoritesinin parçalı bir yapıda olmasıdır. Türkiye, Irak ile sınır komşusu olmakla birlikte, yalnızca bir dış politika konusu değil aynı zamanda bir iç politika konusudur. Bunun en önemli nedeni de, Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren terör sorununun, Irak'ın kuzeyindeki yapılanma ile bağlantılı olma durumudur. Kuzey Irak'taki Kürtler ve PKK sorununun birbirine eklenmiş yapısı, Türkmenlerin durumu, Irak'ın toprak bütünlüğü konusu ve enerji koridoru öne çıkan boyutlardır. Türkiye açısından öncelikli siyasi hedef Irak'ın toprak bütünlüğü olsa da Irak'ın yakın gelecekte böyle bir bütünlüğü sağlayıp sağlamayacağı kuşkuludur. Bu

---

⁵¹⁸Anıl Çeçen, "Güney Komşumuz Irak", *Avrasya Dosyası*, Cilt:6, Sayı:3, Sonbahar, 2000, s.14.

⁵¹⁹ BP Statistical Review of World Energy June 2016, s.6.

⁵²⁰ BP Statistical Review of World Energy June 2016, s.20.

durum, iç savaş, çatışmalar, etnik ve dini kavgayı beraberinde getirmektedir. Özellikle 2011 yılından ABD'nin ülkeden çekilmesi ile birlikte terör örgütleri de aktif bir hale gelmişlerdir. 2014 yılında El-Kaide örgütünden ayrılarak bağımsız hale gelen örgütlerden, özellikle IŞİD (Irak-Şam İslam Devleti), silahlanarak⁵²¹ ve gün geçtikçe büyüyerek, Irak'taki stratejik yerleri ele geçirmiştir. Terör örgütünün etkinlik kazanması ile gelişen süreçler Türkiye'yi doğrudan etkileyen gelişmelere neden olmuştur. Türkiye'nin izleyeceği politikalar, alacağı tavır ve davranış biçimi açısından Irak ile ilgili karmaşık bir bütünlük vardır. Irak'ın geleceği ve Irak'a komşu ülkelerdeki gelişmeler her durumda Türkiye'yi yakından ilgilendirecek gelişmeleri oluşturacaktır.

3.1.2. Irak Savaşı ve 1 Mart Tezkeresinin Etkileri

AKP, iktidara geldiğinde karşılaştığı ilk dış politika krizini Irak konusunda yaşamıştır. Bu çalışma tamamlandığı zamanlarda da dış politikada son krizi yaşadığı konulardan biri de Irak olmuştur. Dolayısıyla Irak, AKP'nin dış politikasını anlamamız açısından oldukça kritik bir önem taşımaktadır. Bu bölümde Irak jeopolitiğinin, istikrarsız zemininde AKP'nin Irak konusunda yaşadığı krizler, karar verme süreci ve politikaları ele alınmaktadır.

AKP'nin 2002 yılındaki seçim zaferi ile dış politikada kademeli olarak yeni yaklaşımlar uyarlanmış ve dış politika kamuoyu tartışmalarının merkezine gelmiştir. İç siyasette önemli bir güç kayması yaşanırken, 11 Eylül saldırıları sonrasında dünya yeni bir döneme girmiştir. ABD'nin, Türkiye'nin komşuları olan, düşman rejimleri yıkmak üzere saldırgan bir askeri strateji benimsemesi, uluslararası yapıdaki bu radikal değişimde bölgedeki tüm aktörlerin politikalarını yeniden gözden geçirmelerini zorunlu kılmıştır.⁵²² Dolayısıyla AKP'nin Irak'a yönelik politikalarının başlangıcını dönem itibariyle gündemde olan olası Irak savaşı belirlemiştir.

⁵²¹ ABD ordusunun tahminlerine göre, 2003 yılında Irak'ta 650 bin ton mühimmat bulunmaktadır. 2011 yılında ABD'nin ülkeden çekilmesinin sonucunda buradaki silah, mühimmat ve askeri araç/gereçlerin Işid'e kaldığı belirtilmektedir. Milliyet Gazetesi, <http://www.milliyet.com.tr/isid-in-elinde-hangi-ulkelerin-gundem-2160480/08.12.2015>, IŞİD'in elinde hangi ülkelerin silahları var?.

⁵²² Bahadır Kaynak, "Dilemmas of Turkish Foreign Policy", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 8, Sayı: 32, ss.77-96, 2012, s.81.

Türkiye'nin Irak politikasını bölgedeki diğer ülkelerde olduğu gibi, Irak coğrafyasında yaşanan iki savaş belirlemiştir. Bunlardan ilki, 1991 yılında başlayan Körfez Savaşı'dır. Türkiye'nin 1991 yılındaki Körfez Savaşı'ndaki tecrübeleri, 2003 yılında başlayan Irak savaşı için önemli bir dış politika belirleyicisi olmuştur. Zira Türkiye, geçmişteki hataları tekrar etmemeye çalışmıştır. Söz konusu tecrübe, Türkiye'nin siyasi kesimler tarafından güvenlik politikasını ve pazarlık konumunu belirlemiştir. Türkiye'nin taşıdığı kaygılar, operasyonun yabancı yatırım üzerindeki olumsuz etkisi, artan petrol fiyatlarının ekonomi üzerindeki genel etkisi ve bu açıdan yaşanacak ekonomik kayıplar olmuştur. Bu durumun telafisi için olası bir savaş durumunda ithalat kotalarının kaldırılması veya rahatlatılması, ekonomik bir güvenlik bölgesinin kurulması ve savaş sonunda olası bir mülteci sorunu konusunda daha etkili bir şekilde gerekli önlemler alınmak istenmiştir.⁵²³

Türkiye'nin ekonomik kaygılarının yanında siyasi kaygıları da bulunmaktadır. Siyasi kaygıların başında, olası bir savaş sonrası Irak'ın kuzeyinde güçlenebilecek bir yapının varlığıdır. Zira Türkiye her fırsatta Irak'ın kuzeyinde bağımsız olabilecek bir Kürt yönetimi istemediğini belirtmiştir. Türkiye'nin kaygısı ve kırmızı çizgisi olarak kabul ettiği durum, olası bir Irak savaşı sonrası kendisini tehdit edebilecek bir yapının uluslararası alanda da kabul görmesidir. Bu kaygılar, Irak savaşı öncesi ülkenin kuzeyindeki Kürt yönetimi ile Türkiye'yi defalarca karşı karşıya getirmiştir.

Körfez Savaşı sonrasında ABD ve Batı'nın desteği ile Irak'ın kuzeyinde bir Kürt yönetimi kurulmuştur. Bu yönetim, her geçen yıl bağımsız politikalar üretmeye çalışmış, çok ileri gittiği düşünüldüğünde ise kimi zaman Irak Merkezi Yönetimi, Türkiye, İran; kimi zaman da ABD ve Batı ülkeleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bölgede kurulmak istenen "Büyük Kürdistan" hayalleri Türkiye'nin dış politikasını belirleyen birincil konuma oturmuştur. Dolayısıyla Türkiye olası bir Irak Savaşı'nın bağımsız bir "Kürdistan'a" giden yolu açmasından endişe etmektedir. Ancak Türkiye'nin Kuzey Irak politikasında özellikle 2006 yılından sonra belirgin bir değişim yaşanacak, bu değişim bazı konularda Ankara ile Kürt yönetimi arasındaki bağı güçlendirecektir.

---

⁵²³ Altunışık, *Turkey's Iraq Policy: The War and Beyond*, s.186.

AKP yönetiminin dış politika açısından ilk karşılaştığı konu Irak Savaşı olmuştur. Türkiye'nin var olan Kuzey Irak politikası, AKP'nin iktidar olmasının ardındaki süreç içerisinde ise birçok yönüyle değişime uğrayacaktır. İlk değişim 1 Mart Tezkeresi sonrası ABD ile yaşanan gerilim olmuştur. AKP'nin Irak politikasına yönelik ilk karşılaştığı kriz ise tezkere krizi olmuştur. ABD Irak'a müdahale edip, lideri bulunan Saddam Hüseyin'i devirme kararı almıştır. Bunu gerçekleştirebilmek için de Türkiye'nin desteğini beklemektedir. AKP'nin parlamentoya güven oylamasından bir hafta sonra Ankara'yı ziyaret eden dönemin ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz ve ABD eski Ankara Büyükelçisi Mark Grossman Türk hükümetine savaş gereklilikleri listesini sunmuşlardır. Bu liste, birçok Türk hava üssünün hem askeri hem sivil olarak ABD'ye kullandırılmasını, limanların ABD'ye ulaşım amaçlı açılmasını, karadaki ABD kuvvetlerinin Türk üslerinde misafir olarak barındırılmasını, yaklaşık 35.000 ile 40.000 katkı sağlayacak askerin ve 120.000 ABD askerinin konuşlandırılmasını ve İngiliz askerlerinin Türkiye'nin güneydoğusunda olmasını içermektedir. Bu talepler, Türkiye kamuoyunda karışıklık oluşturmuş, ABD'nin Türkiye'nin kuzeyindeki liman ve havaalanlarına yönelik ilgisi, İngilizlerin güneydoğuda konuşlanma talebi anlaşılammıştır.⁵²⁴

Tezkereye ilişkin Türk halkının yaklaşık %90'ının savaşa karşı olması, halk desteği ile iktidara gelen AKP için sorunlu bir durum oluşturmuştur. Bu durum AKP'nin Irak krizine karşı tutumunda da önemli belirsizlik yaratmıştır. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in de Irak'a karşı savaşı açıkça eleştirmesi ve uluslararası meşruiyet olmadan yapılacak olası bir savaşta gerek AB ve Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerin olumsuz etkilenmesi, gerekse Türkiye'nin savaşa girme kaygısı vurgulanmıştır.⁵²⁵ Türkiye'nin Irak politikasındaki kırmızı çizgisi Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin kurulması, Irak'ta yaşayan Türkmenlerin güvenliği ayrıca Kerkük ve Musul'a yönelik olmuştur.⁵²⁶ Parlamentoya 1 Mart 2003 tarihinde AKP tarafından sunulan öneri için 533 milletvekilinin katıldığı oylamada 264 kabul, 250 ret ve 19 çekimser oy

---

⁵²⁴ Altunışık, *Turkey's Iraq Policy: The War and Beyond*, s.187.

⁵²⁵ Altunışık, *Turkey's Iraq Policy: The War and Beyond*, s.188.

⁵²⁶ Altunışık, *Turkey's Iraq Policy: The War and Beyond*, s.188.

kullanılmıştır.⁵²⁷ Ancak Anayasa'nın 96. maddesinde öngörülen 267 salt çoğunluğa ulaşamadığı için tezkere kabul edilmemiş sayılmıştır. Tezkereye göre en fazla 62 bin yabancı askeri personel, Türkiye'de 6 ay boyunca bulunacaktır. Yabancı kuvvetlerin hava unsurları 255 uçak ve 65 helikopteri aşmayacak ve tezkereye göre yabancı kuvvetlerin savaşan unsurlarının konuşlandıkları bölgelerden en kısa sürede Türkiye dışına intikalleri sağlanacaktır.⁵²⁸ Erdoğan, 2016 yılında yaptığı bir açıklamada "1 Mart tezkeresi ilk anda kabul edilip, Türkiye Irak'ta olsaydı, Irak'ın durumu böyle olmazdı. 1 Mart tezkeresi ilk anda geçseydi, Türkiye masada olacaktı" değerlendirmesinde bulunmuştur.⁵²⁹ Alman Uluslararası Politika ve Güvenlik Araştırma Enstitüsü Araştırmacısı Kramer'e göre, "1 Mart tezkeresi, Türk parlamentosunda yeterli çoğunluğu elde etmede az bir farkla başarısız olmuştur. Saddam rejimi bozguna uğratıldıktan sonra bu konuya yönelik AKP politikası, geleneksel ulusal güvenlik hususları tarafından çalışan, Kuzey Irak'ta ortaya çıkan Kürt siyasi varlığına yönelik büyük ölçüde düşmanca bir yaklaşım ile Irak'taki olayları etkileyerek kazanım sağlamayı amaçlamıştır".⁵³⁰ 1 Mart sürecinden sonraki tartışma sürecinde ordunun rolü de süreç içinde önemli bir konu haline gelmiştir. Paul Wolfowitz, harekete destek verdiği bir röportajda, "ordu ne olursa olsun güçlü liderlik rolünü oynamadı" demiştir.⁵³¹ Bu açıdan 2003 sonrası Türkiye ve ABD arasındaki ilişkiler Irak konusu ile birlikte bozulma göstermiştir. Bu gelişmeler Clinton'un 1999'da tanımladığı "stratejik ortaklık" düşüncesine büyük ölçüde zarar vermiştir.⁵³² ABD yönetiminin diğer bir jeopolitik çıkarı da bölgeye alternatif askeri üsler kurmaktır dolayısıyla Irak'a yapılması düşünülen müdahale açılacak bu üsleri de meşrulaştırmak anlamına gelmektedir. Askeri üsler ABD'nin Suriye ve Irak gibi "haydut" devletlere müdahalesini mümkün kılarken

---

⁵²⁷ Altunışık, *Turkey's Iraq Policy: The War and Beyond*, s.189.

⁵²⁸ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s.623.

⁵²⁹ Milliyet Gazetesi, www.milliyet.com.tr/1-mart-tartismasi/siyaset/detay/2190915/default.htm08.02.2016.

⁵³⁰ Heinz Kramer, "AKP's New Foreign Policy Between Vision and Pragmatism", *Working Paper*, June, 2010, s.12.

⁵³¹ Altunışık, *Turkey's Iraq Policy: The War and Beyond*, s.190.

⁵³² Rajan Menon ve S. Enders Wimbush, "The US and Turkey: End of an Alliance?", *Survival*, Cilt 49, No 2, 2007, s.133.

aynı zamanda bölgede İsrail yanlısı bir Amerikan nüfuz bölgesi de gündeme gelmiştir.⁵³³

AKP'nin dış politikada karşılaştığı bu kriz, hükümet açısından bir liderlik sorunu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu durum 19 Mart tarihinde TBMM'ye sunulan yeni bir tezkere ile aşılmaya çalışılmıştır. Erdoğan'ın, oylamayı güvenoyu olarak değerlendireceğini belirttiği ve ret kararını hükümetin sonu sayacağı mesajını verdiği tezkere, 535 milletvekilinin katıldığı ve bir milletvekilinin çekimser kaldığı, 332 milletvekilinin kabulüyle Meclis'ten geçmiştir. Tezkerede her ne kadar “olası harekât” ifadesi kullanılmış olsa da zaten ABD tezkere görüşmesinden yalnızca 10,5 saat önce operasyona başlamıştır.⁵³⁴ Tezkerede alınan kararlar ise şu şekildedir:

“İrak’a yönelik askeri müdahale konusunda yaşanan son gelişmeler artık geriye dönüşü imkânsız bir noktaya gelindiğini göstermektedir. Birleşmiş Milletler sürecinin de tüketilmesiyle barışçı çözüm çabaları sonuçsuz kalmış, askeri müdahale kaçınılmaz hale gelmiştir. Bugün geline aşamada Türkiye, Irak topraklarının topyekün bir askeri harekât alanına dönüşeceği savaş durumu şartları ile karşı karşıyadır. Bunun sonucu Türkiye'nin güvenliğine yönelik tehdit ve riskler endişe verici boyutlar kazanmış ve ciddi biçimde ağırlaşmış bulunmaktadır...

Bunun yanı sıra, Irak'ın etnik temelde parçalanmasına yol açacak siyasi oluşumlara zemin kazandırmak amacıyla sürdürülen çabaların yoğunluk kazandığı görülmektedir. Bu durum Irak'ın toprak bütünlüğünün ve milli birliğinin tehlikeye düşmesi ve bölgedeki diğer milli grupların güvenliğini de tehdit edebilecek bir istikrarsızlık ortamının ortaya çıkması riskini de beraberinde getirmektedir... Bu mülahazalarla; gereği, kapsamı, sınırı ve zamanı Anayasanın 117 nci maddesine göre milli güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından Yüce Meclise karşı sorumlu bulunan Hükümet tarafından belirlenecek şekilde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kuzey Irak'a gönderilmesine; etkili bir caydırıcılığın sürdürülmesi amacıyla Kuzey Irak'ta bulunacak bu kuvvetlerin gerektiğinde belirlenecek esaslar dairesinde kullanılmasına ve muhtemel bir askeri harekât çerçevesinde yabancı silahlı kuvvetlere mensup hava unsurlarının Türk hava sahasını Türk makamları tarafından belirlenecek esaslara ve kurallara göre kullanmaları için gerekli düzenlemelerin

⁵³³ Franklin D. Kramer ve C. Richard Nelson, “Global Futures and Implications for U.S. Basing”, Working Group Report, (Washington D.C.:Atlantic Council, 2005), s. 9.

⁵³⁴ Milliyet Gazetesi, www.milliyet.com.tr/2003/03/21/siyaset/asiy.html.

Hükümet tarafından yapılmasına, Anayasanın 92 nci maddesi uyarınca 6 ay süreyle izin verilmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunun 20.3.2003 tarihli 51 inci birleşiminde kararlaştırılmıştır.”⁵³⁵

İşgal öncesinde AKP hükümetinin Irak politikası, sorunun barışçı bir biçimde çözülmesi, Irak’ın BM kararlarına uyması ve BM kararları olmaksızın Irak’a güç kullanılmaması doğrultusunda olmuştur.⁵³⁶ Bu süreç içerisinde başlangıçta Türkiye, Saddam rejiminin güç kullanılarak değiştirilmesine direnmiş, bunun Irak’ın parçalanması riskine neden olabileceğini belirtmiş ve krizin daha çok diplomatik yollardan çözülmesine çalışmıştır.⁵³⁷ Bu açıdan 1 Mart tezkeresinde meclisin takındığı tutum, Davutoğlu anlayışıyla uyumlu olmuştur. Burada esas olan bölgesel sorunların öncelikle bölgesel aktörler tarafından halledilmesi gerektiğidir.⁵³⁸

Aynı zamanda Türkiye, ABD’nin bu yeni politikalarının uygulanabilmesi için en önemli askeri üslere sahip ülke olarak, Bush yönetiminin yeni jeopolitik söyleminde hayati derecede bir rol oynamıştır.⁵³⁹ Türkiye’nin kararının ardından ABD, savaş planlarını savaştan bir hafta önce yeniden düzenlemek zorunda kalmıştır. Irak’a girmek için başka bir yol bulmaya çalışması daha fazla kaynak harcanması gerektiği ve planladığı operasyonların daha az etkili olması anlamına geldiği için ABD, alternatif savaş planlarının uygulanmaya başlanılmasına rağmen Türkiye’den operasyona yardım için hava koridorunu kullanma izni istemiştir. Neredeyse tüm NATO ülkeleri Amerikan uçuşlarına bu izni verdiği için Türkiye de ABD’ye bu izni vermeyi taahhüt etmiştir.⁵⁴⁰

Bu süreç içerisinde AKP hükümetinin karşısındaki en önemli kriz ise yine 2003 yılında yaşanan 11 Türk subayının Süleymaniye’de tutuklanması olayıdır. Bu olay gerek

---

⁵³⁵ Resmi Gazete Yayımları, , Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kuzey Irak’a gönderilmesine; bu kuvvetlerin gerektiğinde belirlenecek esaslar dairesinde kullanılmasına ve muhtemel bir askeri hareket çerçevesinde yabancı silahlı kuvvetlere mensup hava unsurlarının Türk hava sahasını Türk makamları tarafından belirlenecek esaslara ve kurallara göre kullanmaları için gerekli düzenlemelerin yapılmasına, Anayasanın 92 nci Maddesi uyarınca 6 ay süreyle izin verilmesine dair karar, Karar No:763, 21.3.2003 Sayı:25055.

⁵³⁶ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s.622.

⁵³⁷ Oğuzlu, *Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi*, s.47.

⁵³⁸ Oğuzlu, *Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi*, s.47.

⁵³⁹ Ayşe Ömür Atmaca, “11 Eylül Jeopolitik Anlatısı İçerisinde Türk-Amerikan İlişkileri”, *Akademik Ortadoğu*, Vol. 7, No. 2, Mart 2013, s.118.

⁵⁴⁰ Michael M. Gunter, “The U.S.-Turkish Alliance in Disarray”, *World Affairs*, Kış 2005, Cilt 167, No 3, s. 121.

kamuoyunda gerekse ABD-Türkiye ikili ilişkilerinde önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur. 4 Temmuz 2003 yılında “ABD Kara Kuvvetleri’ne bağlı 173’üncü Hava İndirme Tugayı askerleri, Kuzey Irak Süleymaniye’deki Türk Özel Kuvvetleri Bürosu’na baskın yaparak 3’ü subay 8’i astsubay 11 Türk askerini esir almıştır. Türk askerleri başlarına çuval geçirilerek peşmergelerle birlikte Kerkük Havalimanı’na götürülerek burada sorgulanmışlar ve 60 saat sonra ise serbest bırakılmışlardır.”⁵⁴¹ Erdoğan’ın ABD’ye nota verilmesini isteyen muhalefete “ne notası veriyorsun, müzik notası mı” cevabı ve dönemin Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök’ün olayı öğrendiğinde “mukavemet etmesinler” söylemi “çuval olayı” olarak bilinen durum karşısındaki tutum açısından önemlidir.⁵⁴² Bu söylemler kamuoyunda oldukça tartışma yaratmıştır. Söz konusu çuval olayı, ABD’nin Türkiye’ye 1 Mart Tezkeresi yanıtı olarak algılanmıştır.

3.1.3. Savaş Sonrası Irak Anayasası

İşgal sonrasında ABD öncülüğünde Irak’ın siyasi yapısında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Öncelikli hedef ise yeni bir Irak Anayasası’dır. Yeni Anayasa’da ülkenin geleceğini tayin edecek en önemli konu etnik ve dinsel tanımların uygulamaya konulmuş olmasıdır. Anayasa hazırlanma süreci 2004 yılında kabul edilen geçiş dönemi yönetim yasası çerçevesinde şekillenmiştir. Anayasa metni büyük ölçüde ABD tarafından yazılmış ve Irak’ta “yönetimi Iraklılara devretmek” adı altında 2005 yılında kurucu seçimlerin yapılması sağlanmıştır.⁵⁴³ Meclisi, kontrol eden Şii Arapların ve Kürtlerin ağırlıklı olduğu Anayasa yapım süreci ABD tarafından müdahalelere uğrasa da, en güçlü grupların çıkarları doğrultusunda inşa edilmiştir.⁵⁴⁴ Sünni Araplar, işgal sonrası siyasi sistemden dışlandıkları için Irak’ın toprak bütünlüğü, Iraklı kimliği, dinin devlet yapısındaki konumu ve işlevi, petrol gelirlerinin kullanımı ve Baas’tan arındırma yasası konularında hassasiyet göstermişlerdir.⁵⁴⁵ Şii Araplar, devletin İslami devlet

⁵⁴¹ 13 Sayfalık Çuval Sırrı, www.hurriyet.com.tr/13-sayfalik-cuval-sirri-23649390, 4 Temmuz 2013.

⁵⁴² Mukavemet Etmesinler, www.odatv.com/mukavemet-etmesinler-1703141200.html, 17.03.2014; Erdoğan’dan Muhalefete Nota Eleştirisi, www.hurriyet.com.tr/erdogandan-muhalefete-nota-elestirisi-157980, 08 Temmuz 2003.

⁵⁴³ Serhat Erkmen, “Irak Anayasası ve Türkiye”, *Stratejik Analiz*, Sayı: 66, Asam Yayınları, Ekim 2005, s.28.

⁵⁴⁴ Erkmen, *Irak Anayasası ve Türkiye*, s.28.

⁵⁴⁵ Erkmen, *Irak Anayasası ve Türkiye*, s.29.

olarak tanımlanması, federalizm ve Baas'tan arındırma sürecinin devamı konularında istekli olmuşlardır.⁵⁴⁶ Kürtler ise Kuzey Irak'taki kanunların federal kanunların üzerinde olmasını, peşmergelerin bölgesel askeri güç olarak kabulünü, doğal kaynakların kontrolünü, toprak sorunlarının çözülmesine yönelik bir formülü, gümrük kapılarının kontrolünü (Habur nedeniyle), devlet ve din ilişkilerinin düzenlenmesinde bir dengeyin olmasını ve Kerkük'teki fiili kazanımlarının korunmasını talep etmişlerdir.⁵⁴⁷

Seçim sürecinde Erdoğan, Türkiye'nin barıştan, Irak'ın toprak bütünlüğünden yana olduğunu, Irak'ta demokrasinin bir an önce tesis edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yeraltı ve yerüstü kaynaklarının tüm Irak halkına ait olması gerekliliğini, mezhepsel ve ırksal bir ayrıma gidilmemesi gerektiğini, hiçbir etnik grubun diğer bir etnik grubun üzerine çıkarılmaması yine herhangi bir mezhebin diğer bir mezhep üzerinde egemenlik kurmasına izin verilmemesi gerekliliğini ifade etmiştir.⁵⁴⁸

Türkiye, Irak'taki gelişmelere ilişkin olarak ülkenin toprak bütünlüğünün korunması, Türkiye'ye yönelik terörist faaliyetlerin engellenmesi ve özellikle Kuzey Irak'ta bağımsız bir devletin kurulmasını engellemeyi amaçlamıştır. Politikasını da bağımsız bir Kürt devleti kurulmaması, PKK ile mücadele edilmesi, Türkmenlerin haklarının savunulması ve istikrarın bir an önce sağlanması olarak formüle etmiştir.⁵⁴⁹ ABD işgalinden sonra yapılan ilk ulusal seçim 30 Ocak 2005 yılında, ikincisi ise 7 Mart 2010'da yılında gerçekleşmiştir.⁵⁵⁰ Bu yeniden yapılandırma ABD tarafından Irak işgali öncesinde sivil yönetim, insani yardım ve yeniden yapılandırma sürecinde koordinasyon gibi konularda görevli olacak "Irak İçin Yeniden Yapılandırma ve İnsani Yardım Bürosu" (Office of Reconstruction and Humanitarian Assistance for Iraq-ORHA) birimi oluşturulmuştur.⁵⁵¹

---

⁵⁴⁶ Erkmen, *Irak Anayasası ve Türkiye*, s.29.

⁵⁴⁷ Erkmen, *Irak Anayasası ve Türkiye*, s.30.

⁵⁴⁸ Erdoğan Irak'taki rahatsız edici gelişmeleri değerlendirdi, 2005, <http://www.gazetevatan.com/erdogan-irak-taki-rahatsız-edici-gelismeleri-degerlendirdi-46003-gundem/>.

⁵⁴⁹ Erkmen, *Irak Anayasası ve Türkiye*, s.38.

⁵⁵⁰ Robert E. Ebel, "Geopolitics and Energy in Iraq, Center For Strategic & International Studies", *A Report of the CSIS Energy and National Security Program*, August 2010, s.4.

⁵⁵¹ James R. Schlesinger ve Thomas R. Pickering, **Irak: One Year After**, New York: Council on Foreign Relations, 2004, s.15.

Özetle, 2003 öncesi Irak'ta siyasi yapıdaki ve başkent Bağdat'taki Sünni hâkimiyeti yerini savaş sonrası sayı üstünlüğü bulunan ve bu üstünlük nedeniyle seçimle iktidara gelen Şiilere bırakmıştır. Saddam yönetiminin, 1970 yılında Kürtler ile imzaladığı özerklik anlaşmasının belirlediği sınırlar dışına özellikle 36. Paralel çizgisiyle çıkmış, Kürt yapılanması 2003 yılından sonra *de facto* bir federal yapıya dönüştürülmüştür. Aslında ABD hükümetinin yaklaşımı ile devlet, toplum ve birey üzerinde liberal söylemler içerisindeki düşünce kökenlerine dayandırdığı varsayımlar dizisi, Irak'ta rejim değişikliğini inşa etmek üzerine gelişmiştir. Ancak müdahale Amerikan seçmeni tarafından hem askeri işgalin hem de devlet inşasının süresinin uzaması yönünden Washington planlayıcıları tarafından sunulduğu şekliyle algılanmamıştır.⁵⁵²

2003 sonrası ülkedeki tüm dini ve etnik dengelerin bozulması, bölgedeki farklı mezhepler arasındaki çatışmaları tırmandırmıştır. 2003 sonrası yapılanma hem siyasi, hem askeri hem de güvenlik alanlarında değişmiştir. Politikalar Şii, Sünni ve Kürt ekseninde gelişme göstermiştir. 2003 sonrasında Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) ikili yapıyı bitirmek üzere anlaşarak, seçimlere "Kürt İttifakı" adı altında birleşerek girmişlerdir. Bu stratejik ortaklık sonucunda, KDP'nin lideri Mesud Barzani Bölgesel Kürt Yönetiminin Başkanı, KYB lideri Celal Talabani ise Irak Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır.⁵⁵³ KDP ve KYB'nin stratejik ortaklığı Kuzey Irak'ı 2009'a kadar güçlü bir muhalefet olmadan yönetmelerini sağlamıştır. 2009 yılından sonra ise Goran Hareketi olarak bilinen bir muhalefetle karşılaşmışlardır. KYB içerisinde ayrılarak başlayan bu hareket özellikle 2013 yılındaki seçimlerde KDP'den sonra en yüksek oy oranına sahip olma özelliği taşımaktadır. Anayasal bir zorunluluk olmasa dahi 2003'den bu yana ülkedeki güç paylaşımı zemininde Irak Parlamentosu başkanları Sünni Araplardan seçilmiştir.⁵⁵⁴

2005 yılında KDP lideri Talabani'nin Cumhurbaşkanı olması Kerkük konusunda Türkiye'nin talep ettiği önerilerin karşılanmaması, PKK'nın Kuzey Irak'ta bulunması ve sınırdan sızan terörist saldırıların Türkiye'de güvenlik sorunları yaratması Türkiye-

---

⁵⁵² Toby Dodge, *Coming Face to Face With Bloody Reality: Liberal Common Sense and The Ideological Failure of the Bush Doctrine in Iraq*, s.263.

⁵⁵³ 2005-2006 yılları arasında Irak başbakanı El Caferi, 2006'dan 2014'e kadar Maliki 2014 yılından sonra da El Abadi olmuştur.

⁵⁵⁴ Irak Siyasetini Anlama Klavuzu, Seta Yayınları, XXVIII, 1. Baskı, 2013, s.171.

ABD ilişkilerinin bozulduğunu gösteren gelişmeler arasında olmuştur.⁵⁵⁵ 2005 sonrasında KDP lideri Mesud Barzani'nin, "Kürdistan Bölge Başkanı" sıfatıyla görüşmelerde bulunmak üzere ABD'ye gitmesi⁵⁵⁶ ile Türkiye, Kürt Bölgesel Yönetimi ile ilişkilerini yeniden değerlendirmiştir. Anayasa sürecinde güç mücadelesi açık bir biçimde ortaya çıkmıştır. Şii liderler daha güçlü bir merkezi hükümet isterken, bölgesel yönetim, daha güçlü bir bölgesel kontrol istemektedir.⁵⁵⁷

2004-2007 yılları arasında kopan ya da güvenlik bürokrasisi aracılığıyla gizli olarak devam eden ilişkiler 2007 yılı ortasında PKK'nın gerçekleştirdiği Dağlıca Saldırısı ile yerini neredeyse bir savaş ortamına bırakmıştır.⁵⁵⁸ Irak Savaşı sonrası ülkede yaşanan istikrarsızlık, dinsel ve etnik çatışmaların artmasına neden olmuştur. Şii ve Sünni merkezler başta olmak üzere Irak'ın birçok bölgesinde intihar saldırıları, etnik ve dinsel liderlere suikast girişimleri, bombalama ve silahlı çatışma gibi çok sayıda olay yaşanmış, bu da ülkedeki etnik ve dinsel ayrışmayı körüklemiştir. Yeni Anayasa'nın da etnik ve dinsel temelli olması Irak'ın bölünmesini ya da parçalara ayrılmasını gündeme getirmiştir. Tüm bu gelişmeler ve siyasi istikrarsızlık Türkiye'nin kaygılarını arttırmış dış politikasını Irak'ın toprak bütünlüğüne dönük olarak belirlemesini sağlamıştır. Söz konusu Anayasa Irak'ta yaşayan Türkmenleri de etkilemiş, Kerkük'ün statüsü sorunu Türkiye'nin önceliğini belirlediği konuların içerisinde yer almıştır.

3.1.4. Tırmanan Gerilim: Ankara-Bağdat

Ankara ve Bağdat arasındaki ilişkilerin sorunlu bir temele oturması 2010 yılından itibaren hissedilmeye başlanmıştır. 2011 yılından itibaren ABD'nin ülkeden çekilmeye başlaması ile Irak'taki dengeler de değişmeye başlamıştır. Bu gelişmeler, Irak'ın geleceğine bağlı olarak Türkiye'nin jeopolitiğini de etkileme potansiyeli açısından doğrudan siyasi, güvenlik ve ekonomik politikalara yansımıştır. Irak ve Türkiye

---

⁵⁵⁵ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s.627.

⁵⁵⁶Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi,

www.orsam.org.tr/eski/tr/trUploads/OrtadoğuBulteni/2009106_4%20EKİM%202005.pdf, 24 Ekim 2005.

⁵⁵⁷ Ashley Deeks ve Matthew Burton, "Iraq's Constitution: A Drafting History", *Cornell International Law Journal*, Cilt: 40, 2007, s. 64.

⁵⁵⁸ Erkmen, "İç Etkiler Açısından Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasının Dönüşümü", *Bilig*, Kış, ss.171-196, 2015, s.175.

arasındaki ilişkiler iki temelde gelişme göstermiştir. İlki siyasi anlamdaki krizler, ikincisi ise ekonomik temelli ayrışmalar olmuştur.

Türkiye ve Irak Merkezi Hükümeti Başbakanı Maliki arasında tırmanan gergin ilişkiler özellikle 2010 Irak seçimlerine dayandırılmaktadır. Bu süreçte Türkiye'nin, Sünni Arapları dengeleyici bir faktör olarak görmesi ve seçimler öncesinde El Irakiye isimli temelde Sünni Araplar ve Iraklı milliyetçilerden oluşan bir koalisyon oluşmasında etkin bir rol oynaması öne çıkmaktadır. Maliki'nin, Türkiye'nin tercihini iktidarının önündeki temel engel olarak görmesi ve Türkiye başta olmak üzere bölge ülkelerini sorumlu tutması ile ilişkiler sorunlu bir temele oturmuştur.⁵⁵⁹ Türkiye'nin bu dönemde izlediği politikayı, Irak'ta İran etkisine karşı, Sünnilerin siyasi sistem içerisinde etkinlik kazanması düşüncesi ile belirlediği ağırlıklı bir söylemdir. Allavi'nin liderliğindeki El Irakiye koalisyonunu seçimleri kazanmıştır ancak Maliki'nin sonucu tanımaması üzerine yaşanan siyasi karışıklıklardan 10 ay sonra Maliki hükümeti kurulmuştur. Maliki'ye göre AKP hükümeti bu süreçte Allavi'yi desteklemiş⁵⁶⁰ ve kendisine destek vermemiştir.

Ankara ve Bağdat ilişkilerinde diğer bir siyasi kriz, 2011 yılında hakkında tutuklama kararı bulunan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Sünni ağırlıklı El Irakiye ittifakının liderlerinden Tarık El Haşimi'nin 2012 yılı itibariyle Türkiye'de oturma izni alması ve kendisine Türkiye tarafından güvence verilmiş olmasıdır.⁵⁶¹ 2012 yılında Irak'ta Şii liderlere suikast düzenlemekle görevli ölüm timleri kurmaktan yargılanan ve Türkiye'de sürgünde yaşayan Haşimi'nin idam cezası alması ile Türk Hükümeti Haşimi'nin Irak'a iadesinin söz konusu olmadığını belirtmiştir.⁵⁶²

Ayrıca Türkiye, Kuzey Irak'taki Kürtlerle ve Sünni Araplarla ilişkilerini yoğunlaştırmıştır. Bu durum, AKP yönetimine ilişkin eleştirilere neden olmuştur. Bu eleştiriler temelde, Irak'ta daha çok Sünni taraftarları desteklediği söylemi, mezhepçi bir

---

⁵⁵⁹ Erkmen, *İç Etkenler Açısından Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasının Dönüşümü*, s.189.

⁵⁶⁰ Davutoğlu Allavi Ortak Basın Toplantısı, www.hurriyet.com.tr/davutoglu-allavi-ortak-basin-toplantisi-14540120, 26 Nisan 2010.

⁵⁶¹ Haşimiye İdam Cezası, www.hurriyet.com.tr/hasimiye-idam-cezasi-21419045, 10 Eylül 2012.

⁵⁶² Türkiye'ye Sığınan Haşimi'ye İdam Cezası, 2012, <http://www.radikal.com.tr/dunya/turkiyeye-siginan-hasimiye-idam-cezasi-1099787>.

ideolojik tavır içerisinde olduğu ve Şii iktidarını karşısına alması yönünde olmuştur. Bu konuların birleşmesi ile Ankara ve Bağdat ilişkileri sorunlu bir temele oturmuştur. Özellikle Maliki ve Erdoğan arasındaki söz düellosu, dış politika sürecini oldukça kötü etkilemiştir. Barzani'nin, Irak Başbakanı Maliki için “Yeni Saddam olmaya doğru gidiyor” demesi, Türkiye'yi ziyaret etmesi ve Maliki aleyhindeki açıklamalarını yinelemesi de süreci hızlandıran gelişmelerdir. Irak Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi'ne Ankara'yı hedef alan sert bir protesto notası vermiştir.⁵⁶³ Erdoğan, Bağdat hükümetini “mezhep savaşı çıkarmakla” suçlamış, Maliki'de karşılığında, Türkiye'yi “bölgede çatışma ortamı oluşturmak isteyen ülke ve Erdoğan'ın açıklamalarını da Irak'ın iç işlerine müdahale” olarak değerlendirmiştir.⁵⁶⁴ 2012 yılında dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun 75 yıl aradan sonra yaptığı Erbil sonrası Kerkük ziyareti de ayrı bir kriz konusunu oluşturmuş. Bağdat'ın “Bilgimiz dâhilinde değildi. Davutoğlu'nu tutuklama yetkimiz var.” açıklamaları iki ülke arasında karşılıklı nota verilmesine neden olmuştur.⁵⁶⁵

Bu siyasi krizlerin getirdiği sonuç, istikrarsız bir süreci tetiklemiştir. Irak, İran'a yakınlaşmış ve yeni anlaşmalar yapmıştır. Bu durum Maliki'nin kendi konumuna ve Şii bir otorite istediğine yönelik politikalarını güçlendirdiği, Sünni Arap politikacıları yönetimden uzaklaştırdığı şeklinde yorumlanmıştır. Ancak buna ilaveten bazı kesimler tarafından Haşimi'nin Türkiye garantörlüğüne girmesinin, Maliki'yi Sünni Araplar arasında haklı çıkararak bir gelişme olarak algılanması da dile getirilmiştir. Türkiye'nin ise, Sünnilere yönelik bir liderlik hedeflediği söylemleri ve Irak'a karşı sert tutumu benzer bir biçimde Erbil ile olan ilişkilerin yoğunlaşması süreci ile biçimlenmiştir.

Krizin ekonomik boyutu ise, enerji ilişkileri bağlamında sürmüştür. 2003 sonrası dönemde Irak'ta enerji sorunu başta olmak üzere karışık bir yapı hâkim olmuştur. Irak ekonomisi petrol ve doğalgaza dayalı bir ekonomi olmasına rağmen, ülkede sanayi sektörü 1950'li yıllara kadar uzanmaktadır. Irak'ta 1958 yılından itibaren devletçi bir

---

⁵⁶³Irak'tan Türkiye'ye Diplomatik Nota, <http://www.gazetevatan.com/irak-tan-turkiye-ye-diplomatik-nota-445685-dunya/>, 2012.

⁵⁶⁴ El Maliki Bölgeyi Felakete Sürüklüyor, www.haberturk.com/dunya/haber/706126-el-maliki-turkiye-bolgeyi-felakete-surukluyor, 15 Ocak 2012.

⁵⁶⁵ Ankara-Bağdat Hattında Çifte Kerkük Notası, 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/ankara-bagdat-hattinda-cifte-kerkuk-notasi-21145486>.

politika uygulanmıştır. Devletçi politika Irak-İran savaşı dâhil olmak üzere 1990 yılına kadar ağır sanayiye de içine alacak biçimde kendi ekonomisini ayakta tutmuştur.⁵⁶⁶

Körfez Savaşı öncesinde yoğun bir biçimde devam eden Türkiye ve Irak arasındaki ekonomik ilişkiler, 1990 yılında BM yaptırımlar rejimi ile Irak'tan ithalatın yasaklanması ve ülkeye yönelik ihracatın gıda maddeleri, ilaç ve tıbbi malzemeler ile sınırlandırılması sonucunda oldukça yavaşlamıştır. Bununla birlikte ham petrol karşılığı Türk malı ihracatını öngören karşılıklı ticaret sistemi sayesinde ekonomik ilişkilerde 2000 yılından itibaren artış olmuştur. ABD'nin Irak'a müdahalesi sonrasında, BM ambargosunun kaldırılması sonucunda ekonomik ilişkiler artmıştır.⁵⁶⁷

Özellikle 2001 krizinin ardından komşu Arap ülkelerinin pazarlarına daha çok ihtiyaç duyan Türkiye, 2000'de Dış Ticaret Müsteşarlığınca hazırlanmış olan “Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi” çerçevesinde bu ülkelerle ticareti arttırmayı hedeflemiştir. Böylece, 2002 sonunda, henüz AKP iktidar olmadan önce, özellikle Suriye ve Irak'la ilişkilerde gelişme sağlanmış, bu dönemde iyice gerginleşen Filistin meselesinde de 1990'lara göre daha dengeli ve duyarlı bir politika benimsenmiştir.”⁵⁶⁸

Irak savaşından itibaren Irak'ta petrol üretimi düşme yaşamış ve tam olarak potansiyel ölçüde olmamış ve savaş sonrası ortaya çıkan güç boşluğu yerini çatışmalarla dolu bir sürece bırakmıştır. Bu açıdan petrolün dünya pazarlarına ulaştırılması da zorlaşmıştır. Ankara ve Irak merkezi arasındaki gerginliklerin enerji boyutu da bu dönemden itibaren başlamıştır. Türkiye'nin 2000'li yıllara kadar geleneksel güvenlik odaklı yaklaşımına enerji ilişkileri bağlamında ekonomik faaliyetler de eklenmiştir. 2008 yılında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi, Bağdat ile Ortak Siyasi Bildirge imzalamıştır. 2009 yılında da 48 anlaşma yapılmıştır.⁵⁶⁹ İki ülke arasındaki bu anlaşmalar, eğitim, enerji, sağlık, çevre, su, tarım, sınır kapıları, Kerkük Petrol Boru Hattı'nın yenilenmesi, demiryolu ve kanal bağlantısı, ormancılık gibi çok sayıda alan için gerçekleşmiştir.

---

⁵⁶⁶ Deik, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Irak Ülke Bülteni, Mayıs, 2009, s.5.

⁵⁶⁷ Deik, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Irak Ülke Bülteni, Mayıs, 2009, s.16.

⁵⁶⁸ Nuri Yeşilyurt, “Ortadoğu ile İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Cilt III**, Editör: Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2013, s.401.

⁵⁶⁹ Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.

AKP'nin hem Bağdat hem de Erbil'e yönelik politikalarında enerji konusu, ilişkileri tirmandıran bir nitelik taşımaktadır. Bağdat ve Erbil arasındaki çatışmanın temel nedeni federal bütçesinin yaklaşık %90'ını oluşturan doğal kaynaklardır.⁵⁷⁰ Bağdat ve Erbil arasındaki petrol ve doğalgaza ilişkin sorunlar, Irak Anayasası'ndaki maddelerin her iki taraf tarafından da farklı yorumlanması ile başlamıştır. Anayasa'nın 111. Maddesine göre, “petrol ve doğalgaz tüm bölgeler ve vilayetlerde bulunan bütün Irak halkının mülkiyetindedir.” 112. Madde ise, “ilk kısımda, Federal hükümet, üretici vilayetler ve bölgesel hükümetlerle mevcut yatlardan çıkartılmış petrol ve doğalgazın yönetimini, gelirleri ülkenin tüm bölümlerindeki nüfus dağılımı ile orantılı olarak adil bir biçimde dağılımını yapmak kaydıyla üstlenecektir. Ayrıca eski rejim tarafından haksız yere mahrum edilmiş ve daha sonra bir şekilde zarar görmüş bölgelerde de, belirlenmiş bir süre içerisinde bir paylaşırma, ülkenin farklı alanlarında dengeli bir gelişme sağlayacak şekilde yasa yoluyla düzenlenecektir.” 112. Maddenin ikinci kısmı ise, “Federal hükümet, üretici bölgeleri vilayet yönetimleri ile birlikte, kullanan Irak halkına en yüksek yararı sağlayan petrol ve doğalgaz zenginliğini, piyasa ilkelerinin en ileri teknikleri ve yatırımın teşvik edilmesiyle geliştirmek için gerekli stratejik politikaları birlikte formüle edeceklerdir” şeklindedir.⁵⁷¹ Erbil, Anayasa'nın bu maddelerine istinaden 2007 yılında kendi petrol ve doğalgaz yasasını çıkararak, petrol şirketleriyle sözleşmeler yapmıştır. Erbil'e göre, 111. Maddedeki, petrol ve doğalgazın tüm bölgeler ve vilayetlerde bulunan Irak halkının mülkiyetinde ifadesi yoruma açıktır. 112. Maddedeki “mevcut petrol yatakları” ifadesi, daha sonra yeni açılacak petrol yataklarını kapsamamakta, yalnızca kullanımda olanları kapsamaktadır. Bu nedenle, kendi bölgesindeki petrolün kullanım hakkını kendinde görmektedir. Yeni açılan alanların ise yasanın kapsamında olmadığını savunmaktadır. Bunun dışındaki gerekli stratejik politikaların belirlenmesinde yetkinin nasıl düzenleneceği sorunu, yatırımın teşvik edilmesi ve ileri tekniklerin kullanılmasında çok uluslu şirketlerin belirtildiği de diğer konular arasındadır.

---

⁵⁷⁰ Massimo Morelli and Costantino Pischetta, “The Turkey-KRG Energy Partnership: Assessing Its Implications”, *Middle East Policy*, Spring 2014, Vol. XXI, No. 1, pp.107-121, s.108.

⁵⁷¹ Irakı Constitution, http://www.iraqnationality.gov.iq/attach/iraqi_constitution.pdf.

Irak'ın petrol sanayinin etkin bir şekilde işleme için 2007 yılında Başbakan Maliki tarafından Irak Parlamentosu'na bir petrol yasa tasarısı sunulmuştur.⁵⁷² Bu tasarı da, petrol ve doğalgaz ile ilgili yetkiler, tek elde toplanmayarak Temsilciler Konseyi, Bakanlar Kurulu, Federal Petrol ve Doğalgaz Konseyi, Petrol Bakanlığı, Irak Ulusal Petrol Şirketi, bölgesel örgütler gibi kurumlara dağıtılmış, sağlanacak gelirlerin merkezde oluşturulacak Petrol Gelirleri Fonu'nda toplanması kararlaştırılmıştır.⁵⁷³ Bu süreç ile başlayan ilişkiler bütünü, Sünni, Kürt gruplar ve merkezi hükümet arasındaki uzlaşmazlıklarla devam etmiş ve güç rekabetinin taraflarını da ortaya koymuştur. Yabancı sermayenin etkisi, en çok payı kimin alacağı, gelirlerden kimin faydalanacağı gibi konular artarak büyümüştür. 2007'de ki petrol yasası ile gelirin %17'lik payının Kürt yönetimine kalması, diğer gelirlerin paylaşılması, 25-30 yıl süreyle petrol şirketlerine verilmesi öngörülmüştür. Aynı zamanda Anayasa'nın 115. Maddesine dayanarak Kuzey Irak, özel bir petrol yasası çıkarmıştır. Ayrıca, Irak'taki petrol piyasasının, yabancı yatırıma açılması ve bu bağlamda Kuzey Irak'a Erbil, Süleymaniye ve Dohuk'un petrol zenginliklerini işletme hakkı tanınması ile ilgili yasayı kabul etmiştir.⁵⁷⁴ Savaştan beri ilk kez bir uzlaşma sağlama zemini Exxon Mobil'in bölgeye girmesiyle dengeleri değiştirmiştir. Değişen dengelere Türkiye ile yapılan anlaşmalar eklenince Bağdat ve Türkiye arasındaki ilişkiler düğümlenmiştir. Bu durum Bağdat tarafından merkezin devre dışı bırakılması anlamına gelmiştir. Erbil'in hem şirketlerle yaptığı anlaşmalar hem de Türkiye üzerinden petrol ihraç etmesinin yasal olmadığını savunmuştur. Ayrıca bu durum Irak Merkezi Hükümeti'nin gelecekteki gelirleri denetim imkânı riski de taşımaktadır. Bağdat'tan gelirin %17'lik payını alan Kürt yönetimi, petrol ihracatını doğrudan pazarlamaya başlamıştır. Kaynaklar üzerindeki kontrolü Irak'ın kuzeyini siyasi olarak da bağımsız bir devlet gibi hareket etmesine yönlendiren bir etki kazandırmıştır. Bu nedenle, Sünni, Şii ve Kürtler arasında adil bir biçimde paylaşılmasının öngörüldüğü petrolden sağlanacak gelirler ve paylaşımı ile ilgili sorunlar devam etmiştir.

---

⁵⁷² İdris Demir, "Irak'ın Yeni Petrol Yas(as)ı", *Orta Doğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 22, Ekim 2010, s. 55.

⁵⁷³ Ankara Irak'ın Petrol Yasasına Olumlu Bakıyor, 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/ankara-irakin-petrol-yasasina-olumlu-bakiyor-6049695>.

⁵⁷⁴ K.Irak'ta hükümet yerel petrol yasasını kabul etti, 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/k-irakta-hukumet-yerel-petrol-yasasini-kabul-etti-7044375>.

Tablo 22
Erbil ve Bağdat Arasındaki Tartışmalı Bölgeler⁵⁷⁵

3.1.5. Çatışmadan Stratejik Ortaklığa: Ankara-Erbil

Ankara ve Erbil arasındaki ilişkiler süreç içerisinde ciddi bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. 2000 sonrası ilişkilere bakıldığında karşılıklı olarak oldukça sert söylemler dikkat çekmektedir. Bu çatışma ortamı, Türkiye'nin Kuzey Irak'a müdahalesi konusunu gündeme getirmiştir. Aynı şekilde Kuzey Irak ise, Türkiye'nin Kerkük'e karışma hakkının olmadığı, herhangi bir müdahale durumunda Türkiye'nin güneydoğusuna müdahale edileceği, Diyarbakır'ın ve diğer kentlerin içişlerine karışılacağı türünden söylemleri ile ön plana çıkmıştır.⁵⁷⁶ Ancak ilişkiler 2007 yılından itibaren değişmeye başlamıştır. Irak'ta 35 yıl aradan sonra yabancı şirketler, yeniden petrol üretmeye başlamıştır. Kuzey Irak ile anlaşma yapan Norveçli DNO şirketinin piyasaya petrol göndereceği gelişmesi⁵⁷⁷, 2008 yılında da “Adduces (Kanadalı)” ve “Jinel Enjil” isimli bir Türk şirketi ile yapılan iki yeni petrol anlaşması⁵⁷⁸ Ankara ve Erbil arasındaki ilişkilerin boyutunu değiştirirken, Bağdat ve Erbil arasını ise tam tersi

⁵⁷⁵ Ankara-Erbil İlişkileri ve Kürt Sorunu, 06.12.2013, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/ankara-erbil-iliskileri-ve-kurt-sorunu>.

⁵⁷⁶ Barzani Türkiye'yi Yine Tehdit Etti!, 2007, <http://www.gazetevatan.com/barzani-turkiye-yi-yine-tehdit-etti-115413-dunya/>.

⁵⁷⁷ Kuzey Irak'ta Yabancılar Petrol Pompalamaya Başlayacak, 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/kuzey-irakta-yabancilar-petrol-pompalamaya-baslayacak-6523826>.

⁵⁷⁸ Barzani ile Petrol Anlaşması İmzalayan Türk Şirketi!, 2008, <http://www.gazetevatan.com/barzani-ile-petrol-anlasmasi-imzalayan-turk-sirketi-155855-gundem/>.

yönde bozan gelişmelere neden olmuştur. Buna karşılık, Bağdat Hükümeti yasal görmediği Kürt yönetiminin petrol anlaşması imzaladığı yabancı şirketlerle ilişkileri kesme kararı almıştır.⁵⁷⁹

Bağdat yönetimi, Erbil'e kazanç paylaşımında daha fazla imtiyaza olanak vermenin aynı zamanda Kürtlerin ayrılıkçı önerilerine yönelik bir başlangıç olacağından ve Erbil'in bölgenin hidrokarbon sanayisi üzerinde kontrol sahibi olabileceğinden endişe duymuştur. Aynı zamanda bu durum Kürtlerin başarısı ve ilerlemesi olarak düşünülebilecek ve daha alt federal oluşumlardan da hidrokarbon kaynakları üzerindeki kontrol konusunda, benzer talepleri gündeme getirebilecektir. Bu nedenle Merkezi Hükümet bu sürece müdahale etmezse, zayıflama ile birlikte ülkenin dağılma sürecine neden olabilecek potansiyel gelişmeler yaşanabilecektir.⁵⁸⁰

Özel Türk petrol şirketlerinin Kuzey Irak'ta faaliyet göstermesi 2003 yılından önce başlamış olsa da enerji ilişkilerindeki dönüm noktası 2008 yılı ve sonrası olmuştur. Büyük petrol şirketleri önce Irak Merkezi Hükümeti ile ters düşmemek için Kuzey Irak'taki sahalara girmeyi tercih etmemişlerdir. Bu açıdan bu dönemde ön plana çıkan şirketler Dana Gaz, Genel Enerji ve DNO gibi şirketler olmuştur. Aynı dönemde Hazar'daki enerji kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılması için planlanan Nabucco Projesi'nin de gündeme gelmesi Kuzey Irak'ı daha önemli hale getirmiştir. 2008 yılında Kerkük-Ceyhan hattına paralel bir gaz hattı inşa edilmesi gündeme gelmiş ve önemli bir kısmı Kuzey Irak'tan çıkarılacak olan Irak gazının Nabucco'ya dâhil edilmesi tartışılmaya başlamıştır. 2008 yılında, Kuzey Irak'taki petrol ve doğalgazın tahmin edilenin üstünde olduğunun ifade edilmesi ve Nabucco Projesi'ne Irak'ın destek vermesi düşüncesi ilişkileri şekillendirmiştir. Bu açıdan, Kuzey Irak yönetimi ile yapılan görüşmeler, 2009 yılında yaşanacak olan değişimin alt yapısının hazırlanması süreci olarak kabul edilmektedir.⁵⁸¹

Tüm gelişmelerle ilgili olarak ABD, Türkiye ve Kuzey Irak arasındaki enerji ortaklığının Irak'taki istikrarı bozabileceği ve bir dizi şiddet olaylarının başlatabileceği

---

⁵⁷⁹ Barzani'ye Soğuk 'Petrol' Duşu, 2008, <https://www.haberler.com/barzani-ye-soguk-petrol-dusu-haberi/>.

⁵⁸⁰ Morelli and Pischetta, *The Turkey-KRG Energy Partnership: Assessing Its Implications*, s.107.

⁵⁸¹ Erkmen, *İç Etkiler Açısından Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasının Dönüşümü*, s.176, 177,187.

kaygılarını dile getirmiştir.⁵⁸² Ancak bu noktada ABD'nin Bağdat ile ortak yönde düşünmesi, 2011 yılında dünyanın petrol devi olarak bilinen ABD menşeli Exxon Mobil'in bölge ile anlaşma yapması da bu itiraz açısından dikkat çekici olmuştur. Exxon Mobil, Kuzey Irak ile Erbil, Süleymaniye, Musul ve Kerkük yakınlarında bulunan altı sahadan, üçü Bağdat yönetimi ile Kürt yönetimi arasında sorunlu olan bölgeler⁵⁸³ üzerine anlaşmıştır. Bağdat ise, bu anlaşmadan vazgeçilmediği takdirde, 2009 yılında Exxon ve Shell'in Batı Kurna'daki 8.7 milyar varillik yataklarda petrol arama ve çıkarma çalışmaları için yapılan anlaşmanın geçersiz sayılacağını belirtmiştir.⁵⁸⁴ Ancak Erbil yönetimi bir yandan kendi sınırları içinde bulunan enerji alanlarında kontrolü sağlarken diğer taraftan da tartışmalı bölgeleri buradaki enerji kaynakları ile ilgili yabancı firmalarla sözleşme yapmak yoluyla kendisine bağlamıştır.⁵⁸⁵ Küçük uluslararası petrol şirketleriyle anlaşmalarından sonra, Exxon Mobil, Chevron, Total ve Gazprom gibi büyük şirketlerle üretim ve paylaşma anlaşmaları imzalayarak⁵⁸⁶, bölgenin öneminin artık şirketler tarafından da dışarıda bırakılmayacak kadar önemli olduğunu da ortaya koymuştur. Ayrıca 2012 yılında Kerkük-Yumurtalık boru hattına bağlanacak paralel hattın yapımına başlanması, bu hattın Erbil ve Türkiye arasında bağımsız bir hat olarak anlam kazanması ve bu hattın, Irak enerjisinin dünya pazarlarına Türkiye üzerinden ulaştırılması önemli gelişmeler olmuştur. Bu süreçte Türkiye ve Erbil arasındaki yoğun üst düzey ziyaretler yoğunlaşmış, çatışmadan adeta bir stratejik ortaklığa giden süreç bu şekilde başlamıştır. Bağdat ve Erbil arasında ilişkilerin bozulmasının tersine Ankara ve Erbil arasında siyasi ve ekonomik ortaklık derinleşmiştir. 2011 yılında Irak, Türkiye için ikinci en büyük ihracat pazarıdır ve bölgede satılan malların ezici bir çoğunluğu ve yabancı şirketlerin yaklaşık yarısı Türkiye'dendir. Türk yatırımları özellikle doğal kaynaklar ve inşaat alanlarında öne çıkmıştır. Ekonomik ilişkileri, siyasi ilişkiler de takip etmiş ve Iraklı

---

⁵⁸² Morelli and Pischetta, *The Turkey-KRG Energy Partnership: Assessing Its Implications*, s.107.

⁵⁸³ Exxon Mobil'in Kuzey Irak Hamlesi Bağdat'ı Kızdırdı, 2011, <http://enerjienstitusu.com/2011/12/09/exxon-mobilin-kuzey-irak-hamlesi-bagdati-kizdirdi>.

⁵⁸⁴ Exxon Kürt Yönetimi ile Anlaştı, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/exxon-kurt-yonetimi-ile-anlasti>, 2011.

⁵⁸⁵ International Crisis Group, "Iraq and the Kurds: The High-Stakes Hydrocarbons Gambit", No: 120, 2012, s. 5.

⁵⁸⁶ Morelli and Pischetta, *The Turkey-KRG Energy Partnership: Assessing Its Implications*, s.109.

Kürt liderler düzenli bir şekilde Ankara'yı ziyaret ederken, Barzani'nin 2012 de AKP'nin genel kongresine katılması da sembolik bir önemde olmuştur.⁵⁸⁷

Türkiye'nin, Kuzey Irak'a yönelik en önemli politika değişikliği 2013 yılının başında Kuzey Irak'ın kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması için anlaşıldığı ancak imza aşamasının kesinleşmediğine ilişkin süreç olmuştur. Yılın sonuna doğru Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, "Bu devam eden bir süreç. Nihayetlenmiş değil. Bir kısım görüşmelerimiz daha devam edecek. Ama bunun en temel hareket noktası Irak'ın hangi bölgesinde olursa olsun, Kuzey Irak'ta, güneyinde de üretilen bir petrolün veya üretilen bir doğalgazın iletilmesi veya dünya pazarlarına sunulması konusudur... Türkiye'nin yanı başındaki bu tür kaynaklara kayıtsız kalması ne de Irak'ın siyasi istikrarı sürdürülebilir olan ve artık genel geçer bir hale gelmiş Türkiye'nin siyasi istikrarından faydalanmayacak olması düşünülmez. Türkiye, dünya pazarlarına açılan en güvenli kapılardan biridir. Türkiye'nin Kerkük-Yumurtalık ham petrol boru hattı ile beraber 1.5 milyon varillik günlük kapasitenin dolmasını bekliyoruz. Bu 15 yıllık bir anlaşmadır biliyorsunuz ve merkezi Irak ile yaptığımız bu anlaşmadan Irak'ın hangi bölgesinden çıkarsa çıksın petrolerin buraya dâhil edilmesi esastır, söz konusudur. Önemli olan şeffaf bir şekilde bunların yapılmasıdır... Yani %83 Irak Merkezi Hükümeti'ne, %17 Irak'ın kuzey bölgesine bu işlemde pay alacak olması Iraklı kardeşlerimizin kendi içerisindeki kararıdır. O yüzden bu tarzda bir paylaşımın merkezi Irak Hükümeti tarafından isteniyor olması da yine Anayasa'nın gereğidir. Biz, bütün bunlara şeffaf bir şekilde riayet edeceğimizi söylüyoruz"⁵⁸⁸ demiştir. Türkiye'ye ulaştırılacak petrolün paylaşılması konusunda ise Türkiye'nin "Turkish Energy Company" (TEC) adı altında bir şirket kurduğunu, bu şirket aracılığıyla Kuzey Irak'ta 13 yeni bölgede petrol ve doğalgaz aranacağı, TEC'in bu bloklardan 7'sinde arama iznini tek başına, diğerlerinde ise ortaklı olarak yaptığı ifade edilmiştir. Gelirin Bağdat ve Erbil arasında kendi belirledikleri yöntemle paylaşılacağı, Bağdat'ın %83, Erbil'in ise %17 pay alacağı

---

⁵⁸⁷ Morelli and Pischetta, *The Turkey-KRG Energy Partnership: Assessing Its Implications*, s.107.

⁵⁸⁸ Taner Yıldız'dan 'Petrol Anlaşması' Açıklaması, 2013, <http://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/1101046-taner-yildizdan-petrol-anlasmasi-aciklamasi>.

belirtilmiştir.⁵⁸⁹ Türkiye'nin ortaklık yaptığı şirketin ise Exxon Mobil olması dikkat çeken bir gelişme olmuştur.

Tüm bu gelişmeleri genel olarak değerlendirmek gerekirse, Bağdat ve Ankara arasındaki ilişkiler, Bağdat'ın kendi toprak bütünlüğüne zarar geleceğini düşündüğü her türlü gelişmede sekteye uğramaktadır. Türkiye'nin Irak'a yönelik bu politikası, karar alıcılar tarafından Türkiye'nin kaynak çeşitliliğine ihtiyacı olduğu, Irak iç hukuku çerçevesinde yürütüldüğü ve yasal bir engel taşımadığı şeklinde sıklıkla ifade edilmiştir. Bu durum AKP politikaları çerçevesinde Irak'ın iç işlerine müdahale anlamına gelmiyordu ve Türkiye enerji ortaklığında dünya pazarlarının gerisinde kalmamalıydı. Bununla birlikte, Erbil ile karşılıklı bir bağımlılık süreci oluşturarak, Türkiye'nin Kuzey Irak üzerinde bir kontrol mekanizması sağlayacağı niyeti de düşünülmüştür. Türkiye'nin kamuoyundaki diğer bir görüş ise bu adımın gerek uluslararası hukuka gerekse Irak Anayasası'na aykırı olduğu yönünde olmuştur. Bu görüşe göre, devletler devletlerle anlaşma imzalamalıdır ve Bölgesel Yönetimle yapılan anlaşma geçersizdir. Aynı zamanda bu durum, bağımsız bir Kürt devletine yönelik siyasi gelişmeleri tetikleyebilecek bir düzeyde olduğu görüşü olmuştur.

Erbil açısından ise bu gelişmeler önemli bir başarı göstergesidir. Çünkü Kürtler iki gümrük kapısından gelir sağlamaktadır. Bunların en önemlisi Habur (İbrahim Halil) kapısıdır. KDP kontrolünde olan Habur, mazot ticareti başta olmak üzere Irak'a yapılan ticaretin en önemli unsurudur. İkinci kapı ise İran kapısıdır. Burası da Irak'a yapılan ticaretin bir diğer kaynağıdır. Ancak İran'ın izlediği politikalar, Talabani'nin hâkimiyeti altında olan Soran bölgesini olumsuz etkilemiştir. Talabani, kuzeydeki Habur Sınır Kapısı'na yönelmek zorunda kalmış ve gelen gelirlerle ilgili olarak iki parti çatışma noktasına gelmiştir.⁵⁹⁰ Petrol gelirlerinin paylaşımı konusu ve Bağdat'ın onayı alınmaksızın yapılan anlaşmalardan Erbil'in sağlayacağı gelir, şüphesiz bağımsızlığa gitme taleplerini de etkileyecektir.

Türkiye uluslararası kamuoyunda da enerji işbirliği ile öne çıkmıştır. Türkiye'nin enerji politikası, dışa bağımlı olduğu için bir gerekliliktir. Ancak, enerji politikasını ilerletmek

---

⁵⁸⁹Kuzey Irak Petrolü, Turkish Energy Company (TEC) ile Aranacak, 2013, <http://enerjienstitusu.com/2013/11/18/kuzey-irak-petrolu-turkish-energy-company-tec-ile-aranacak/>.

⁵⁹⁰ Arkan, *Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918–2005)*, s.98.

isterken, Irak gibi kritik bir jeopolitik öneme sahip, savaş sonrası siyasi istikrarını sağlayamamış ve çok sayıda aktörün dâhil olduğu bir ortamda Kuzey Irak'a ilişkin politikası ile bir taraf olma niteliği oluşmuştur. Enerji kaynaklarının dünya pazarlarına arzının yol açtığı, devletlerin ve özellikle çok uluslu enerji şirketlerin rekabetlerinin kaynağı Irak'ın enerji potansiyelidir. İşbirliği daha fazla kazanma ekseninde politikaları etkilerken, en önemli jeopolitik gerçeklik, Türkiye topraklarının, Irak'ın kuzeyindeki kaynakların ulaştırılması için tek çıkış noktası, en uygun ve kısa coğrafi alan olmasıdır. Ancak Bağdat yönetimi bu durumu Türkiye'nin tercihine bağlamıştır demek yanlış olmayacaktır. Ancak Bağdat ile daha fazla işbirliği yapılarak orta ve güneydeki petrol alanlarından da dünya pazarlarına ulaşılabilirken, bu açıdan, Kuzey'e yönelik ilginin, aktif bir dış politik amaca yönelik olduğu ortaya çıkmaktadır. Erbil ve Bağdat'ın Türkiye yerine İran ile anlaşma olanağı aktif bir politikanın bir sonucu olarak görülebilir. Kuzey Irak birçok şirketle anlaşmalar yapmıştır ancak Türkiye ile yapılan anlaşmanın hem Türk dış politikası hem de iç politikasında bir hassasiyeti ve bir kırılma noktası olduğu gerçeği değişmemektedir.

3.1.6. Kuzey Irak Sorununun Siyasi Boyutu

Terör örgütleri ve bu tür örgütlerin devamlılığı hiçbir zaman uluslararası gelişmelerden bağımsız şekillenmemiştir. Diğer terör örgütleri gibi PKK da, kurulduğu 1978 yılından itibaren uluslararası yapıdan etkilenmiştir. Bu açıdan örgütün çeşitli stratejik ve taktiksel kararlarında ve örgütsel gelişimi ile Kürt sorununun tarihsel ilerlemesinde uluslararası gelişmelerin etkisi açıktır. “Arap Baharı” sürecinde Tunus ve Mısır'da başlayan hükümet karşıtı gösteriler, gösterilerin sonucunda meydana gelen rejim değişiklikleri, 2011 yılında önemli bir Kürt azınlığa sahip olan Suriye'de rejim karşıtı hareketlerin başlaması gibi olaylar Türkiye'de daha çok PKK ve Kürt sorunu ile ilgili gelişmeler üzerinde etkili olmuştur.⁵⁹¹ 2011 yılında “Arap Baharı, Arap İsyanı veya Arap Uyanışı” gibi isimlendirmelerle anılan Arap coğrafyasındaki karışıklıklar, AKP dış politikasındaki komşularla sıfır sorun yaklaşımını büyük ölçüde etkileyecek gelişmelerin başlangıcı olurken, Türkiye'nin bölgede daha aktif rol alacağı ve buna yönelik dönüşümlere kaynaklık edeceği görüşleri yaygınlık kazanarak tartışılmaya

---

⁵⁹¹ Özlem Kayhan Pusane, “Türkiye'nin Kürt Sorunu: Arap Baharı ile Değişen Yurtiçi ve Bölgesel Dinamikler”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 11, Sayı 41, Bahar 2014, s. 115-138, s.116.

başlanmıştır. Bu açıdan Türkiye'nin izlediği siyaset, “değerli yalnızlık” gibi tanımlamalarla, “halklarla sıfır sorun”, “pro-aktif dış politika” “ilkeli diplomasi” gibi kavramlarla açıklanmaya çalışılmıştır.⁵⁹²

Türkiye'nin özellikle 2007'den sonra dış politikada, eksen kaymasına yol açan uygulamaların içinde olduğu, iç politikada farklı çevreler tarafından ifade edilmiştir. Özellikle Batı'daki çevreler 2009'dan itibaren bu görüşe katılmaya başlamışlardır.⁵⁹³

Bu açıdan, Türkiye'nin Avrupa, Asya ve Afrika'nın kesiştiği noktada stratejik konumu, tarihi ve kültürel bağları olduğu Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkaslar ile ilişkileri nedeniyle dış politikada AB üyelik sürecinin daha az önemli olduğu fikri ve uluslararası alanda nüfuzunu artırmak için yeni yollar aramaya başladığı ifade edilmeye başlanmıştır.⁵⁹⁴ Bu amaçlar doğrultusunda Türkiye, dış politika sürecinde ulusal ve uluslararası çıkarlarını ön planda tutmak için, uluslararası alanda daha aktif bir rol alarak, gittikçe artan oranda çok taraflılığı ve geçmişte daha sınırlı olan yeni alanlarla bağlantı kurma isteğini ön plana çıkarmıştır. Bu politikaların en önemli örneğini, Sahra Altı Afrika'da 15 yeni büyükelçiliğin açılması, siyasi, ticari ve kültürel etkileşimin Afrika ülkeleriyle oluşturulması ve birçok Afrika organizasyonuna üyelik gibi gelişmeler oluşturmuştur.⁵⁹⁵ Erdoğan, 2010 yılında Türk Arap Forumu'nda yaptığı konuşmasında eksen kayması iddialarına ilişkin; “Arap ülkeleriyle, yani ortak coğrafyayı paylaştığımız, ortak bir kültürü, ortak bir medeniyeti paylaştığımız kardeşlerimizle sıcak ilişkiler kurmamız, ülkelerimizin refahı ve huzuru için mücadele vermemiz çeşitli yorumların ortaya atılmasına sebep oluyor. Özellikle bugünlerde, Türkiye içinde ve uluslararası basında “Türkiye'nin eksenini mi değiştiriyor”, “Türkiye farklı bir mecraya mı gidiyor”, “Türkiye Batı'dan mı uzaklaşıyor” şeklinde yorumlar yapılıyor. On yıllardır Türkiye'nin Arap dünyasıyla ilişkilerini perdeleme, örtme, engelleme çabası içinde olanlar, bugün bir kez daha bu gayretlerine yoğunluk veriyorlar...Hiçbirine aldırıyoruz, biz reformlarımızı

---

⁵⁹² Barış Doster, “İttifaklar, Türk Dış Politikası ve Suriye”, *Ortadoğu Analiz*, Ekim 2013, Cilt:5 Sayı:58, ss. 72-79, s.75.

⁵⁹³ Erol Manisalı, **Eksen Kayması**, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2011, s.11.

⁵⁹⁴ Laura Batalla Adam, “Turkey's Foreign Policy in The AKP Era: Has There Been A Shift in The Axis?”, *Turkish Policy Quarterly*, Volume 11, Number:3, pp.138-148, s.140.

⁵⁹⁵ Adam, *Turkey's Foreign Policy in The AKP Era: Has There Been A Shift in The Axis?*, s.141.

kararlılıkla yapıyoruz.” diyecektir.⁵⁹⁶ Amerikan yeni-muhafazakâr çevreler ise, AKP'nin dış politikasının artık ABD'nin çıkarlarına ters düştüğünü ve Türkiye'nin dış politikasındaki eksen kayması nedeniyle ABD için stratejik bir müttefik olmaktan çıktığını iddia etmişlerdir.⁵⁹⁷

AKP'nin Irak'a yönelik politikasında yeni yaklaşımlar özellikle 28 Aralık 2007'deki MGK kararları ile Kuzey Irak politikasının sadece askeri yöntemlerle belirlenemeyeceği, diplomatik araçlardan da yararlanılması gerekliliği ile somutlaştırılmıştır. 2008 yılında Türkiye'nin Iraklı Kürtlere bir davet mektubu götürerek ilişkileri yeniden canlandırma girişimini başlatmasının ardından Talabani Türkiye'yi Irak Cumhurbaşkanı olarak ziyaret etmiştir. Türkiye'nin, sorunun ana kaynağı olarak KBY'yi görmesine rağmen yeniden bir diyalog başlatması önemli bir gelişme olmuştur.⁵⁹⁸ Ayrıca Kuzey Irak ile kurulan ilişkiler, iç politikada ise PKK'nın saldırılarına yönelik güvenlik ikilemi ve en önemlisi 2007 yılından itibaren “Balyoz ve Ergenekon” gibi davalar sonucunda askerin tasfiyesi süreci ile birlikte Irak ile ilişkilerde karar alıcı konumda bulunan siyasi liderler ön plana çıkmıştır. Bu açıdan Türkiye 2007'nin sonlarına kadar daha çok Bağdat yönetimiyle ilişkilerini yürütürken bu tarihlerden sonra Kuzey Irak yönetimi ile ilişkilerini geliştirmiştir. Bu durum Türkiye'nin Irak'ın toprak bütünlüğünü koruması yönündeki söylemleri açısından büyük bir ikilem ve kırılma noktası yaratmıştır. Irak'taki sorunların geneline bakıldığında, siyasi partilerin veya grupların muhalefetin olmadığı bir ortamda çözümü yalnızca silahlı çatışmalar yoluyla sağlamaya çalıştıkları görülmektedir. Bu çatışmaların kaynağını oluşturan mezhepsel çatışmalar ülke geneline yayılarak hız kazanmıştır. Ülke dışındaki aktörlerin sürece müdahil olması ve çeşitli gruplara yönelik yaptıkları dış destekler Irak'taki olayları içinden çıkılmaz bir duruma getirmiştir.

2009 yılını takip eden süreçte Gül'ün Bağdat ziyareti ve uçakta “Kürdistan” ifadesini kullandığının açıklanması, Kuzey Irak'ta çıkarılmaya başlayan petrolün Haziran 2009'dan itibaren Kerkük-Ceyhan boru hattına pompalanmaya başlaması,

---

⁵⁹⁶ Erdoğan Eksen Kayması Yok, www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-eksen-kaymasi-yok,vkqIAvQr3EmwA9yx-BOHWA, 10 Haziran 2010.

⁵⁹⁷ Svante E. Cornell, “Understanding Turkey's Tilt”, *The Journal of International Security Affairs*, No: 27, 20, February 2015, pp. 7.

⁵⁹⁸ Erkmen, *İç Etkiler Açısından Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasının Dönüşümü*, s.175-177.

Davutoğlu'nun Erbil ziyareti önemli gelişmelerdir. Türkiye'nin 2010 yılında Erbil'de Başkonsolosluk açması, Barzani'nin Türkiye ziyareti ve son olarak 2011 yılında Erdoğan'ın Erbil ziyareti gibi gelişmeler⁵⁹⁹ peş peşe sıralandığında Türkiye'nin Irak ile ilişkilerinde Merkezi Hükümet yerine Kürt Bölgesel Yönetimi'ne yönelik aktif politikalar uygulamaya başlaması öne çıkmaktadır. CIA bağlantısı bilinen Barkey, Erdoğan'ın Başbakan sıfatıyla ikinci ziyaretini Irak'a gerçekleştirmesini Irak'la olan uygulamadaki ilişkilerinde etkileyici bir geridönüş olarak değerlendirmiştir. Çünkü Erdoğan, Irak Parlamentosu'nda konuşma yapan, “Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin” başkenti Erbil'i ve Şii türbesini ziyaret eden ilk Sünni lider olmuştur. Tüm bunlar, aynı anda farklı toplulukların ve Irak'ın birliğine bağlı kalındığı üzerine verilen mesajlardır. Bu açıdan istikrarsızlık kaynağı olarak algılamak veya yok saymak gibi önceden tercih edilen yaklaşımlardan farklıdır. Türkiye'nin Irak politikasındaki bu değişim hem iç faktörler hem de Kürt sorunu açısından, AKP iktidarının küresel bir oyuncu ve komşu bölgelerle etkili bir güç olmak istemesi arzusundan kaynaklanmaktadır.⁶⁰⁰ Bu gelişmeler AKP Hükümeti ve ABD tarafından algılandığı gibi olumlu gelişmeleri sağlamamıştır. Bu dönem itibariyle özellikle Irak Merkezi Hükümeti ve Türkiye arasında gergin ilişkiler göze çarpmaktadır. 2011 yılında ise ABD, Irak operasyonlarını resmi olarak sona erdirmiş ve ABD askerleri çekilmiştir.⁶⁰¹

2013 yılında Barzani ve Erdoğan'ın Diyarbakır buluşması⁶⁰² da Kuzey Irak ile kurulan yakın ilişkilerin bir göstergesi olmakla birlikte 2014 yılındaki çözüm sürecinin de başlangıcını oluşturmuştur. Kuzey Irak ile ilgili olarak en önemli jeopolitik çıkmaz, Kuzey Irak yönetiminin bağımsız bir devlet statüsü kazanması olasılığıdır. Bu olasılık Irak'ta bağımsız bir devletin kendi kendine yaşamasının jeopolitik açıdan denize çıkışının mümkün olması ile sağlanabileceği, bu açıdan da Türkiye'deki Kürtlerle birleşerek bölünmeye gidecek bir sürece zemin hazırlayabileceği kaygısını barındırmaktadır. Türkiye'de PKK tarafından Kuzey Irak'ın “Güney Kürdistan” olarak nitelendirilmesi de buna eklenmektedir. Erbil'in ABD'den Musul'un alınması için

---

⁵⁹⁹ Erkmen, *İç Etkenler Açısından Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasının Dönüşümü*, s.177- 178.

⁶⁰⁰ Henri J. Barkey, “Turkey and Iraq: The Making of a Partnership”, s.663.

⁶⁰¹ BBC News, www.bbc.com/turkce/haberler/2011/12/111218_iraq_usa.shtml, 18 Aralık 2011.

⁶⁰² Diyarbakır'da Tarihi Buluşma, www.sabah.com.tr/gundem/2013/11/16/diyarbakirda-tarihi-bulusma, 16 Kasım 2013.

silah yardımı, Irak Anayasası'nın 140. maddesi kapsamında referanduma gideceklerini, BM'den ve ABD yönetiminden bağımsızlık isteklerine destek olmasını ve yine Irak'ın kuzeyinden çıkan petrolün doğrudan satışı için de destek⁶⁰³ istenmesi Bağdat tarafından kabul edilmesi mümkün olmayan taleplerdir. Ancak IŞİD tehdidi, Erbil'in ciddi bir toprak parçası üzerinde "fiilen" sınırlarını genişletmiş ve Erbil'e bağımsızlığa giden süreçte oldukça güç kazandıran bir unsur olarak ortaya çıkmıştır.

Jeopolitik açıdan birbirini dengeleyen unsurlar da göze çarpmaktadır. Uluslararası aktörler açısından Kürtlerin bağımsızlık kazanması ile Irak'taki Şii unsurların İran ile işbirliğini arttıracakları genel kabul gören bir unsurdur. Bu durumun daha büyük tehditlere yol açabileceği düşüncesi, Irak'ın kuzeyindeki faaliyetlere de sekte vuran bir dengeleme aracı olmuştur. Ancak Ankara ve Erbil arasındaki ekonomik ilişkilerin boyutu Türkiye'nin kontrolünde bir "karşılıklı bağımlılık" olarak algılanmak istense de tek önemli olgu Türkiye'nin milli çıkarlarının ön planda olmasıdır. Bu açıdan petrolün, uluslararası politik ekonomisi de bir bulmaca sunmaktadır. Petrolün bulunduğu bölgelerdeki siyasi istikrarsızlık, sürekli düşen fiyatlar ve petrol jeopolitiğinin karmaşıklığı, büyük devletlerin amaçlarındaki çeşitlilik ve çelişkilerle ortaya çıkmaktadır.⁶⁰⁴ Bu çatışma ortamının devamı ve Türkiye'nin ise gerek iç gerekse dış politikasının önemli bir öznesi olması bu nedenledir. Bu açıdan dış politikayı belirleyecek davranış biçimlerinin, komşuların toprak bütünlüğüne yönelik işbirliği ile hem bölgesel hem de küresel açıdan geliştirilmesi gerekmektedir.

3.1.7. Musul İşgali ve Sonrasında Türkiye'nin Irak Politikası

Arap coğrafyasında 2011 yılında başlayan halk ayaklanmaları, çoğu Ortadoğu ülkesini etkisi altına almıştır. Bu durum Suriye ve Irak'taki kaos ortamını da tetiklemiş ve bölgedeki tüm dengeleri değiştiren IŞİD⁶⁰⁵ tehdidi ortaya çıkmıştır. Irak coğrafyasında yaşanan gelişmeler ise Türkiye'nin dış politikasını özellikle Musul işgali ile önemli ölçüde etkilemiştir.

⁶⁰³ Barzani Obama'dan Bağımsızlık Talebinde Bulundu! 06 Mayıs 2015, <http://www.ulusalkanal.com.tr/gundem/obama-dan-bagimsizlik-talebinde-bulundu-h59401.html>.

⁶⁰⁴ Simon Bromley, "Oil and the Middle East: The End of US Hegemony?", *Middle East Report*, No. 208, US Foreign Policy in the Middle East: CriticalAssessments (Autumn, 1998), Veritabanı: Jstor, pp. 19-22, s.19.

⁶⁰⁵ Örgüt kuruluşundan itibaren çok sayıda isim değiştirdiği için dünya kamuoyunda da çok sayıda isimle kullanılmaktadır. Bunlar; İşid, İd, Isil, Isis, Is, Daiş, Daeş, Daesh, Da'esh şeklindedir.

IŞİD, El-Kaide'nin uzantısı olan bir yasa dışı terör örgütüdür. Ancak, ne El Kaide ne de daha eski radikal İslamcı örgütlerin bir sonucu ya da parçası sayılmamaktadır. El Kaide gibi tehlikeli olsa da, IŞİD, El-Kaide'nin halefi sayılmakta ve El-Kaide sonrası Cihad tehdidi olarak nitelendirilmektedir.⁶⁰⁶ Irak savaşı sonrasındaki güç boşluğu ve kaos ortamında kendine bir yer edinmiş, Şii-Sünni çatışması içerisinde ön plana çıkmaya başlamış ve 2004 yılında Irak El-Kaidesi olarak, Usame Bin Ladin'e bağlılığını açıklamıştır. Örgüt lideri Ebu Musab el Zarkavi'nin 2006 yılında öldürülmesi sonucunda Irak El- Kaidesi içinde Irak İslam Devleti ortaya çıkmıştır. Örgütün liderliğini Ebu Ömer El-Bağdadi üstlenmiştir. Ebu Ömer El-Bağdadi'nin de 2010 yılında öldürülmesi sonucunda da liderlik Ebu Bekir El-Bağdadi'ye geçmiştir. Paralel şekilde 2011 yılında El-Kaide'nin Suriye uzantısı olan El-Nusra kurulmuştur. IŞİD, 2013 yılında El-Nusra ile birlikte işbirliği sırasında "Irak ve Şam İslam Devleti" olarak, görüş ayrılıkları sonrasında ise 2014 yılında "halifelik" ve "Dünya Müslümanlarının Lideri" olarak sözde kurmayı amaçladıkları devletin sınırları içerisine Suriye topraklarını da dâhil etmiştir. Örgütün bağlı bulunduğu yapı, hızlı bir şekilde kopuş süreci ve lider değişiklikleri aslında örgütün tehdit boyutunun önünde olan bir dönemi ifade ederken, Irak ve Suriye haritalarındaki hızlı değişimler, düşünülenin üstünde bir örgütle karşı karşıya kalındığını gösteren gelişmeler olmuştur.

IŞİD, "cihadist bir örgüt olmakla birlikte genel olarak isyancı örgütlerin stratejisini" izlemektedir. Ayrılıkçı birçok örgütün izlediği üç aşamalı stratejiyi -stratejik savunma, stratejik denge ve stratejik taarruz aşamalarını- IŞİD'in de uygulamaya çalıştığı görülmektedir. 2012'den 2014 Temmuz ayına kadar stratejik savunmada kalarak güç kazanmaya çalışan, eylemlerinde arazi ele geçirmeyi ve tutmayı hedeflemeyen IŞİD, Temmuz 2014'den itibaren Irak'ta ikinci safhaya yani stratejik denge safhasına geçmiş; Anbar, Felluce, Ramadi ve diğer bazı bölgeleri kontrol etmeyi amaçlamıştır.⁶⁰⁷ Bu şehirler, Sünnilerin ağırlıkta olduğu yerlerdir ve IŞİD Irak'taki yapılanmasında önce Sünni yerlerin kontrolüne yönelmiştir.

---

⁶⁰⁶ ISIS Is Not a Terrorist Group, 2015, <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/isis-not-terrorist-group>.

⁶⁰⁷ Oktay Bingöl ve Ali Bilgin Varlık, IŞİD Raporu, Merkez Strateji Enstitüsü, Rapor 002, 2014, s.1.

olması ve Kuzey Irak'taki doğalgaz rezervinin Türkiye'nin 300 yıllık ihtiyacını karşılayabilecek büyüklükte⁶⁰⁹ olması gibi nedenler, Batı'nın bölgeye olan yoğun ilgisinin enerji kaynaklı bir jeopolitik amaç olduğunu da ortaya koyar niteliktedir. Aynı zamanda işgal, IŞİD'in kullandığı acımasız yöntemler, Irak'ta gündelik hayat tamamen farklı bir yapıya dönüşmesi, sosyal ve kültürel yapının değişmesi ve halkın IŞİD'in kurallarına tabi olmak ya da göç etmek zorunda kalması tüm dünyanın bölgeye yönelik ilgisini canlı tutmuştur.

IŞİD'in 11 Haziran 2014 tarihinde Musul'daki Türk Konsolosluğu'nu işgal etmesi ve 49 kişiyi rehin alması arkasından Ninova'yı, 25 bin civarında Türkmen'in yaşadığı Tuzhurmatu'yu ve Tikrit'i kontrol altına alması ve Irak'ın en büyük petrol yataklarının bulunduğu Bici şehrine yönelmesi⁶¹⁰ ile dış politika gündemi farklı boyut almıştır. IŞİD, Musul'u işgalinden 12 gün sonra Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde de büyük oranda kontrolü sağlamıştır. Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan, İran ve Türkiye sınırlarındaki bazı bölgeleri ele geçirerek bu ülkelerle "komşu" olmuştur. Örgüt Türkiye sınırından başlayan, Fırat ve Dicle nehirlerinin sınırını çizdiği Mezopotamya'yı da içine alan stratejik hat boyunca Ürdün ve Suudi Arabistan sınırına kadar olan Sünni bölgeyi kontrol etmiştir. Suriye'nin en büyük kenti Halep'in kuzeyinden itibaren, Irak'ın başkenti Bağdat'ta 40 km yakınına kadar olan Sünni bölgelerde yükselen IŞİD hâkimiyeti, Suriye ve Irak arasındaki sınırı da fiilen ortadan kaldırmış durumda Türkmen nüfusun yoğun olduğu Musul'un Telafer bölgesi de IŞİD kontrolüne geçmiştir.⁶¹¹ Irak Merkezi Hükümeti, BM, AB ve Arap Birliği'nden terörle mücadele konusunda destek istemiştir. Maliki, komşu ülkelere de sınırlarını kontrol altında tutmasını ve teröristlerin ikmal hatlarını kesmeye ve sızmalara engel olmalarını istemiştir.⁶¹² Benzer şekilde Erdoğan, Musul olayı ile olarak, diplomatik yollarla, sonlandırma gayreti içinde olduklarını, BM, NATO gibi uluslararası kuruluşlar

---

⁶⁰⁹ Musul'da Asıl Dert Petrol!, 2016, <http://www.gazetevatan.com/musul-da-asil-dert-petrol--996974-ekonomi/>.

⁶¹⁰ IŞİD Türk Toprağını İşgal Etti, 2014, <http://www.milliyet.com.tr/isid-turk-topragini-isgal-etti-gundem-1895919/>.

⁶¹¹ IŞİD'in Haritası, 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/isidin-haritasi>.

⁶¹² Maliki Uluslararası Örgütlerden Destek İstedi, 10 Haziran 2014, <http://www.dunyabulteni.net/irak/300675/maliki-uluslararasi-orgutlerden-destek-istedi>.

nezdinde, uluslararası hukuk alt yapısının oluşturulduğunu ifade etmiştir.⁶¹³ IŞİD ile direkt olarak temasa geçildiğinin açıklandığı haberlerde, bu açıdan Türk hükümetinin ilk aşamada kriz karşısında oldukça temkinli davrandığını ifade etmekle birlikte, Türk kamuoyunda Başkonsolosluğun tahliye edilmemesi sorunu ve Musul'a müdahale gibi çok sayıda farklı görüş ortaya konulmuştur. Rehine krizinin 101 gün sonra başka bir ülkeden yardım alınmadan ve çatışmasız olarak çözülmesi AKP'nin başarısı olarak görülmüştür.

2014 yılında ABD Dışişleri Bakanı John Kerry tarafından NATO zirvesinde IŞİD'e karşı koasliyon çağrısı yapılmıştır. Kerry; "kendi birliklerimizi konuşlandırmadan saldırılar düzenlemeli ve Irak güvenlik güçleri ile bölgede IŞİD'e karşı mücadele eden diğer güçlere destek vermeliyiz. Ancak hiçbir askerimiz karaya ayak basmayacak, açıkçası buradaki herkesin kırmızı çizgisinin bu olduğunu düşünüyorum."⁶¹⁴ diyerek kara harekâtını dışarıda bırakmıştır. Bu şekilde IŞİD'le mücadele operasyonları başlamıştır.

Türkiye'nin Irak konusunda doğrudan yaşadığı ikinci kriz de Başika Kampı'na yönelik olmuştur. Başika, Musul'da yer alan bir bölgedir. 2015 yılından beri Türk kuvvetlerinin bulunduğu ve Musul bölgesindeki Sünnilere (Peşmerge, Türkmenler ve diğer IŞİD karşıtı gruplar) eğitim verilen kamptaki üsse Türkiye'nin ilave asker ve askeri araç göndermesiyle Bağdat ile önemli bir kriz yaşanmıştır. Bağdat, ilk adımda BM Güvenlik Konseyi'ne başvuracağını açıklarken, Erdoğan Musul'a gönderilen askerlerin geri çekilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Erdoğan, İbadi'nin 2014'teki Türkiye ziyaretinde eğitim amaçlı taleplerinin karşılığında kampın kurulduğunu deklare etmiştir.⁶¹⁵ Davutoğlu ise, Irak'ın toprak bütünlüğünün savunulduğunu ve Türkiye'nin terörle mücadelesinin tartışma götürmediğini söylemiştir.⁶¹⁶ Irak Meclisi, Türkiye'nin

---

⁶¹³ Erdoğan Konsolosluk Baskını Hakkında İlk Kez Konuştu, 2014, <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-kosolosluk-baskini/siyaset/detay/1896761/default.htm>.

⁶¹⁴ ABD'den IŞİD'e Karşı Koalisyon Çağrısı, 6 Eylül 2014, <http://www.hurriyet.com.tr/abdden-iside-karsi-koalisyon-cagrisi-27147722>.

⁶¹⁵ Türkiye Başika'da Ne Yapıyor?, 18 Aralık 2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151218_irak_basika_musul; Başika Kampı İbadi'nin talebi nedeniyle kuruldu, 12 Aralık 2015, <http://www.trthaber.com/haber/gundem/basika-kampi-ibadinin-talebi-nedeniyle-kuruldu-221994.html>.

⁶¹⁶ Davutoğlu, Musul Krizine Son Noktayı Koydu!, 15 Aralık 2015, <http://www.internethaber.com/davutoglu-musul-krizine-son-noktayi-koydu-1495039h.htm>.

Musul'a bağılı Başıka'daki askeri varlığını kabul etmediğini açıklayan ve Türk askerlerini "işgalci güçler" olarak nitelendiren bir açıklama yapılmıştır.⁶¹⁷ Irak'taki Uluslararası Koalisyon Gücü sözcüsü ise Başıka'daki Türk askerlerinin illegal olduğunu söylemiş ve Türk askerlerinin, IŞİD mücadelesine yardımcı olan ve destek veren Uluslararası Koalisyon Güçleri'nin içerisinde olmadığını belirtmiştir.⁶¹⁸

IŞİD'in üssün olduğu bölgeye saldırması, Musul'a yönelik bir kara operasyonu mu olacak izlenimini yaratmıştır. Ankara ise Türk askeri varlığının Irak isteğinde gerçekleştiğinin üzerinde durmuştur. Irak'ın bütünlüğünün tehdit edildiği bir dönemde bu gelişmelerin Türkiye'nin güvenliği ve bütünlüğünü etkileyecek olması nedeniyle asker varlığı olumlu düşünülebilir. Ancak bu durumun Erbil ile ilişkilendirilmesi konusu Bağdat tarafından olumlu karşılanmamıştır. Ankara ve Erbil'in siyasi olarak amaçladıklarının farklı olması, bir işbirliği şeklinde de yorumlanmıştır. Dış aktörlerin müdahil olması ise, Türkiye'nin Türkmenlere yönelik eğitiminin farklı algılanması ve Irak'ın toprak bütünlüğüne yönelik gerçek amaçlarının ne olduğu konusunda şüphe uyandırmıştır. 16 Ekim 2016 yılında Irak Başbakanı Haydar El-İbadi Musul'a yönelik olarak ABD'nin liderliğindeki koalisyon güçlerinin de destek verdiği operasyonun başladığını ilan etmiştir. Bu süreçte Bağdat ve Ankara arasındaki ilişkiler de Şii milisler sorunu yaşanmıştır. İbadi, Türk askerlerinin operasyona katılmasına izin vermeyeceğini belirtmiştir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu "Biz Türkiye olarak Musul'da istediğimiz çerçevede gerçekleşecek tüm operasyonlara her türlü katkıyı vereceğimizi söylüyoruz. Güvenliğimizi tehdit edecek her türlü gelişmeye karşı uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarımızı sonuna kadar kullanırız", Erdoğan ise "Musul operasyonuna katılma konusunda kararlı olduklarını" belirtmiştir.⁶¹⁹ Türkiye açısından Musul'un önemi ortadadır. Bu nedenle Musul'a yalnızca Irak ordusu ve Şii milisler girdiğinde Musul'un demografik yapısının Şiilerin kontrolüne geçeceği endişesi bu durumu oluşturan temel unsur olmuştur. Aynı zamanda ABD de Bağdat'ın kararını destekler nitelikte davranmıştır. 2017 yılında Başbakan Binali Yıldırım ve Irak Merkezi

⁶¹⁷ Irak, Türkiye ile Başıka Krizini Birleşmiş Milletler'e Taşdı, 06.10.2016, <http://www.milliyet.com.tr/irak-turkiye-ile-basika-krizini-dunya-2322512/>.

⁶¹⁸ ABD'li Komutan: Irak'taki Türk Askeri İlgaldir, 05.10.2016, <http://www.cnnturk.com/dunya/abdli-komutan-iraktaki-turk-askeri-ilgaldir>.

⁶¹⁹ Musul Operasyonu Başladı, 17 Ekim 2016, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37674798>.

Hükümeti Başbakanı Haydar El-İbadi'nin görüşmesiyle daha yumuşak bir zemine oturmuştur. Ortak açıklamalar, Türk askerinin Başika'dan çekilmesi konusunda anlaşmalarını yönünde olmuştur.⁶²⁰

Musul işgalinden sonraki süreç ortaya çok aktörlü bir yapı çıkarmıştır. Öncelikle Irak'ın siyasi haritası Erbil yönetimi lehinde değişmiştir. Süreç IŞİD'in, Erbil sınırlarının çok yakınına kadar ilerlemesi ve Irak ordusu askerlerinin çekildiği bölgelere Erbil yönetimin yerleşmesi⁶²¹ ile devam etmiştir. Bu durum PKK ve Barzani yakınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte Irak Merkezi Hükümeti ise, peşmerge güçlerinin kontrol altına aldıkları bölgelerde kalması konusunda Bölgesel Yönetimle anlaşması⁶²² IŞİD'in varlığı üzerindeki dış destek ihtimalinin güçlenmesine ve sorgulanmasına neden olmuştur. IŞİD'den önce Erbil, Süleymaniye, Halepçe ve Duhok illerinden oluşan 41.000 km² yüzölçümüne sahip olan Bölgesel Yönetim, IŞİD'den sonra ise topraklarını 30.000 km² daha genişleterek, "hak iddia ettiği 78.000 km²'lik sahanın 71.000 km²'sini" kontrolü altına aldığı söylenmektedir.⁶²³ Bu toprakların içinde statüsü tartışmalı olan Kerkük'ün de Erbil yönetiminin kontrolüne geçmesi ve Barzani'nin bu yerlerden çıkmayacağı ve referanduma gidilmesi gerektiği söylemi önemli bir noktadır. Bu açıdan yasal olarak Bağdat yönetimine bağlı olan Kerkük, fiilen Kürtler tarafından kontrol edilmektedir. Bu dönem aynı zamanda Türkiye ve Erbil arasındaki enerji anlaşmaları süreci iç politikadaki açılım süreci ve terör saldırıları da Irak ile ilgili konularla ön planda olan konulardır. Tüm olayları Suriye'deki gelişmelerle olan bağlantı bir şekilde gelişmiştir. Ancak her durum da Türkiye'nin sınırlarındaki güvenlik konusu doğrudan etkilenmiştir.

---

⁶²⁰ Yıldırım ve İbadi, Bağdat'ta Anlaştı. Türk Askeri Başika'dan Çekiliyor, 7 Ocak 2017, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/656870/Yildirim_ve_ibadi__Bagdat_ta_anlasti..._Turk_askeri_Basika_d_an_cekiliyor.html.

⁶²¹ Kerkük Kürtlerin Eline Geçti, 12 Haziran 2014, <http://www.hurriyet.com.tr/kerkuk-kurtlerin-eline-gecti-26598816>

⁶²² Anlaşma Sağlandı: Peşmerge Kerkük'te Kalacak, 16 Haziran 2014, <http://www.hurriyet.com.tr/anlasma-saglandi-pesmerge-kerkukte-kalacak-26623080>.

⁶²³ Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Topraklarını Genişletti, 18 Mart 2016, <http://www.gazetevatan.com/irak-kurt-bolgesel-yonetimi-topraklarini-genisletti-925950-dunya/>.

IŞİD, tarihsel süreçte ABD'nin Irak işgali ile gündeme girmiştir. Irak ve Suriye'deki çatışma ortamı ve merkezi hükümetlerin siyaseten zayıf oldukları bu dönemde büyüme ve güçlenme olanağı bulmuşlardır. IŞİD, Irak, Suriye, Filistin ve Ürdün topraklarını kapsayan bir alanda, şeriata dayalı bir devlet kurma amacı taşımaktadır. Ancak hareket alanı bir devlet kurmak iken, varlık nedeni farklı amaçlara da hizmet ettiği algısını arttırmıştır. Bu noktada, bu güçlenme hareketinin desteği de önemli bir konudur. Devletlerden mi yoksa istihbarat örgütlerinden mi destek aldığı konusu sürekli ön planda olan IŞİD'in aynı zamanda dünya çapında çok sayıda katılımcısı olmuştur. Selefi bir ideoloji taşıması, şeriata dayalı bir devlet kurmak istemesi, terör olgusunun 11 Eylül sürecinde olduğu gibi Müslüman toplumlarla ilişkilendirilmesine neden olmuştur. IŞİD, kısa sürede, çok geniş bir alanda kontrol gücü kazanmış ve dengeleri değiştirmiştir. Ancak haritalar bu geniş coğrafi alanın enerji kaynakları yönünden zengin yerler olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda IŞİD'in kendi kendini finanse edebildiği yapı da tartışmalıdır. IŞİD'in varlığını sürdürme kaynakları hakkında çok sayıda görüş vardır. Ama gerçek olan bu kaynakların üst düzeyde olduğu algısıdır. Özellikle Türkiye'yi yakından ilgilendiren IŞİD süreci hala devam eden bir süreci temsil etmektedir.

3.1.8. Türkmen Kerkük'ün Statüsü Sorunları

Kerkük, Irak'ın en sorunlu yerlerinden birini oluşturmaktadır. Kerkük'teki süre gelen çözümsüzlükler bölgeyi istikrarsızlaştıran bir yapı oluşturmaktadır. Arap, Kürtler ve Türkmenlerden (Irak Türkleri) oluşan üç farklı etnik gruba sahiptir. Kerkük'te yaşayan tüm Kürtler Sünni Müslüman, Türkmenler yarı yarıya Sünni ve Şii, Araplar çoğunlukla Sünni ve Asuriler de Hristiyandır.⁶²⁴ Kerkük, yalnızca orada yaşayanların kontrolünde olmayan bir yerdir. Bu durumun en önemli nedeni Kerkük'ün Irak'ın petrol ve doğalgaz rezervinin yaklaşık %10'una sahip olmasıdır. Bu açıdan Kerkük'ü kontrol etmek veya bir başkasının kontrolüne girmesini engellemek, sahip olduğu kaynaklara yöneliktir.⁶²⁵

---

⁶²⁴ Shak Hanish, "The Kirkuk Problem and Article 140 of the Iraqi Constitution", *Digest of Middle East Studies*, pp.15-25, Spring 2010, s.15.

⁶²⁵ Stefan Wolff, "Governing (in) Kirkuk: Resolving the Status of a Disputed Territory in Post-American Iraq", *International Affairs*, 2010, 86: 6, pp. 1361- 1379, s.1361.

Petrol Kerkük'te 1927 yılında keşfedilmiştir. Kerkük petrol sahası 1934 yılında Irak Petrol şirketi tarafından kullanılmaya başlanmıştır.⁶²⁶

Kerkük aynı zamanda zorunlu olarak bölgesel kontrolü sağlamaya yönelik ihtilaf yaratan anlaşmazlıkların veya başka bir gücün elde etmesine yönelik önleyici arayışların, ulaşım, iletişim, açık denize erişim, askeri savunabilirlik gibi stratejik değerlerin, ekonomik kazanımların, siyasi değer ve kültürel önemi olan bir konumdadır.⁶²⁷ Kerkük, Irak'ın başkenti Bağdat'ın 250 km kuzeyinde stratejik ve ekonomik olarak önemi Irak petrol sanayinin merkezi olması ve Akdeniz'deki limanlara boru hatlarıyla bağlı olmasından gelmektedir.⁶²⁸

Osmanlı döneminde güneyde Basra, ortada Bağdat ve kuzeyde Musul olmak üzere Irak üç vilayete ayrılmıştır. Musul, Kerkük, Musul ve Süleymaniye olarak üç sancaktan oluşmuş, Türkmenler ise çoğunlukla Musul ve Kerkük'te yoğunlaşmışlardır.⁶²⁹ Kerkük şehri Irak'ın kuzeybatısında bulunan Telafer'den başlayarak güneydoğuda bulunan Mendeli, Aziziye, Bedre ve Cassan'a kadar uzanan bir Türkmen coğrafyasının merkezidir. Bu geniş bölge Irak'taki Kürt bölgelerini Arap bölgelerinden ayıran bir coğrafyadır.⁶³⁰

1925 tarihli Irak Kraliyet Anayasası'nın 16.maddesinde Irak Devleti'nin Arap, Türk, Kürt ve diğer azınlıklardan meydana geldiği belirtilmesine rağmen 1958'den sonra hazırlanan Anayasa'larda Irak Cumhuriyeti'nin Arap ve Kürt halkından meydana geldiği belirtilerek Türkler azınlık durumuna düşürülmüştür.⁶³¹ Türkmenlerin hiçbir dönemde siyasi faaliyetlerine izin verilmemiş ve ortaya çıkan lider nitelikli kişilerde öldürülmüştür. Türkmenler, bölgede hâkim anlayış olan silahlı mücadeleyi, şehirli ve aydın nüfus yapısının yanında, Türkiye'ye duyulan güven nedeniyle benimsememiş ve

---

⁶²⁶ Hanish, *The Kirkuk Problem and Article 140 of the Iraqi Constitution*, s.15.

⁶²⁷ Wolff, *Governing (in) Kirkuk: Resolving the Status of a Disputed Territory in Post-American Iraq*, s.1365.

⁶²⁸ Hanish, *The Kirkuk Problem and Article 140 of the Iraqi Constitution*, s.15.

⁶²⁹ Bilal N. Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler**, Birinci Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, Eylül, 2004, s.12,13.

⁶³⁰ Habib Hürmüzlü, "İrak'ta Nüfus Sayımı ve Kerkük Şehrine Etkileri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt:2, Sayı:21, ss.46-53, Eylül 2010, s.48.

⁶³¹ Budak, *Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasya'daki Yeri*, s.303.

kültürel yapılarını korumayı tercih etmişlerdir. Siyasi anlamda bir faaliyet içerisine girmeyen Türkmenler, dönem dönem kültürel ve sosyal içerikli kuruluşlar kurmalarına rağmen, rejimin politikaları nedeniyle bir sonuç alamamışlardır. Bu çerçevede, 1960'a kadar Irak'taki Türkmenlere ilişkin siyasal, sosyal ya da kültürel bir kuruluştan söz etmek mümkün olmamıştır.⁶³² Türkmenlerin siyasi hareket ya da partileri, 1970'li yılların sonunda ortaya çıkmıştır. Kuzeyde Kürtler ile orta ve güney Irak'taki Şiiilerde olduğu gibi Bağdat yönetimlerine karşı muhalefet, Türkmenler arasında rastlanan bir olgu olmamıştır.⁶³³ 1990'lı yılların başından bu yana Kürt grupları Türkmenleri, bağımsızlık girişimlerinin önünde büyük bir tehlike olarak algılamışlardır.⁶³⁴ 2003'ten sonra ortaya çıkan süreçte ise, Irak'ın yeniden yapılandırılmasında yeni Türkmen siyasi örgütlenmeleri ortaya çıkmıştır. 2003'ten sonra Türkmen sivil toplum örgütlerinin gerek sayıları gerek faaliyetleri açısından da bir artış gözlemlenmektedir. Ancak bu yeniden yapılanmaya rağmen Türkmenler Irak siyasetinde etkili bir rol oynamamışlardır.⁶³⁵

Türkiye politikaları açısından Kerkük, gerek enerji kaynakları gerekse Türkmenler açısından önem arz etmektedir. 1 Mart tezkeresi ile ilgili olarak Gül, Powell ile görüşmesinde tezkerenin reddedilme nedenleri arasında “Kuzey Irak'ta Türkmenlerin durumu belirsiz kaldı. Elimizi güçlendirmediniz” demiştir.⁶³⁶ 10 Nisan'da yaşanan KDP'ye bağlı peşmergelerin Erbil'den Musul'a; KYB'ye bağlı peşmergelerin de ABD öncülüğünde Süleymaniye'den Kerkük'e yürümesi ve Kerkük'teki özellikle nüfus ve tapu arşivlerinin yok edilmesi, el koyulması ya da taşınması da bu açıdan Kerkük'ün nüfus ve mülkiyet dengelerini değiştirmeye yönelik amaçlanan saldırılar olarak görülmüştür.⁶³⁷

---

⁶³² Bilgay Duman, “2003 Sonrası Irak Siyasetinde Türkmenler ve 2010 Seçimleri”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı: 16, Nisan 2010, s. 54.

⁶³³ Hasan Mazin, “Irak'ın Gizlenen Gerçeği Türkmenler”, *Irak Krizi (2002-2003)*, Ankara: ASAM Yayınları, 2003, s.49,50.

⁶³⁴ Mazin, *Irak'ın Gizlenen Gerçeği Türkmenler*, s.131.

⁶³⁵ Duman, *2003 Sonrası Irak Siyasetinde Türkmenler ve 2010 Seçimleri*, s.54, 55.

⁶³⁶ Şimşir, *Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler*, s.263, 264.

⁶³⁷ Şimşir, *Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler*, s.293.

2003 öncesi dönemde Kerkük'ün güvenliğinden sorumlu birimlerde Türkmen çoğunluğuna rastlanırken, bu dönemden sonra Kürtler ağırlık kazanmıştır.⁶³⁸ Ancak 2005'in Aralık ayında yapılan seçimlere Irak Türkmen Cephesi, Kerkük'te ayrı listeye katılmış ve 59.716 oy alarak 3. parti olmuştur. 2010 seçimlerinde ise Kerkük'teki Türkmen adayların aldıkları oy 64.461'dir. Buna göre 5 yıllık süreç içerisinde Irak Türkmen Cephesi Kerkük'te çok gelişme kaydedememiştir.⁶³⁹

2005 yılında KDP lideri Talabani'nin Cumhurbaşkanı olması Kerkük konusunda Türkiye'nin taleplerinin karşılanmaması, PKK'nın Kuzey Irak'ta bulunması ve sınırdan sızan terörist saldırıların Türkiye'de güvenlik sorunları yaratması Türk-ABD ilişkilerinin bozduğunu gösteren gelişmeler arasında olmuştur.⁶⁴⁰ 2005 sonrasında KDP lideri Barzani'nin, "Kürdistan Bölge Başkanı" sıfatıyla temaslarda bulunmak üzere ABD'ye gitmesi⁶⁴¹ ile Türkiye Kürt Bölgesel Yönetimi ile ilişkilerini yeniden değerlendirmiştir.

Bu dönemde Türkiye'nin karşılaştığı ikinci bir kriz 10 Nisan 2003 yılında Erbil ve Süleymaniye'den gelen Kürtlerin, Kerkük'te tapu ve nüfus dairelerini yağmalama olayları ve Türkmenlere karşı yapılan saldırılar ile ilgili olmuştur. Amerikalı ve Iraklı Kürt yetkililer, Amerikan güçleri ve peşmergelerin, "halk ayaklanması çıkmasının ardından güvenliği sağlamak için" Kerkük'e girdiklerini söylemişlerdir. Türkiye, Kürt grupların Musul ya da Kerkük'e girmesi durumunda Kuzey Irak'a müdahale edeceğini açıklaması üzerine ABD ile kriz yaşanmıştır. Beyaz Saray sözcüsü, Türkiye ile ABD arasında yürütülen "çok iyi diplomasi"⁶⁴² sayesinde, Kuzey Irak'ta bir sorun çıkmadığını ve Türk Ordusu'nun bu bölgeye girmesine gerek kalmadığını söylemiştir.⁶⁴² Aslında Türkiye'nin kurduğu baskıcı tavır, ABD'yi bu yönde bir karar almaya itmiştir. Kerkük'e yönelik saldırılarda yağmalamanın özellikle tapu ve nüfus dairelerine yapılması da Türkmen şehri olarak bilinen Kerkük'teki Türkmen nüfus bilgilerini yok etme amacı ve Irak Türkleri'nin azınlık durumuna düşürülmesi anlamında değerlendirilmektedir.

⁶³⁸ Duman, *2003 Sonrası Irak Siyasetinde Türkmenler ve 2010 Seçimleri*, s.57.

⁶³⁹ Duman, *2003 Sonrası Irak Siyasetinde Türkmenler ve 2010 Seçimleri*, s.62, 63.

⁶⁴⁰ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s.627.

⁶⁴¹ Orsam, www.orsam.org.tr/eski/tr/trUploads/OrtadoğuBulteni/2009106_4%20EKİM%202005.pdf, 24 Ekim 2005.

⁶⁴² Hürriyet Gazetesi, www.hurriyet.com.tr/pesmergeler-kerkukte-139382, Peşmergeler Kerkük'te, 10 Nisan 2003.

2003 yılından itibaren Kerkük'ün statüsü tartışmaları devam etmiştir. 2003 yılı sonrasında Irak Anayasası'nın 140. maddesinde tartışmalı bölge olarak söz edilen yer Kerkük'tür. Ancak Kürtler; Tuzhurmatu, Hanekin, Mendeli, Başhika, Akra ve Sincar'ı da tartışmalı bölgelere dâhil etmişlerdir.⁶⁴³ 2004 yılındaki Irak geçici dönemi yönetim kanununun 58. Maddesinde Kerkük'te Saddam döneminde Araplaştırma politikasının neden olduğu zararların karşılanması, kentin etnik haritasının çıkartılması, Kerkük'te yerlerinden sürülenlerin geri dönmesinin sağlanması, dönemeyen ya da dönmek istemeyenlerin tazmin edilmesi ve nüfus sayımı gibi başlıklar ön planda olmuştur. Kanun'un 53.Maddesi ile de Kerkük'ün belli bir bölgeye bağlanması engellenmiştir. 2006 yılındaki Irak kalıcı Anayasası yürürlüğe girdiğinde ise 58. Madde, yerini 140. Maddeye bırakmıştır ancak 53. Maddede yer alan Bağdat ve Kerkük'ün bölgesel yönetimlere katılmayacağı hükmünden Kerkük çıkartılmıştır. Böylece Kürtler önemli bir başarı kazanmışlardır. 140. Maddeye göre şehrin statüsünün üç aşamada belirlenmesi öngörülmüştür. Buna göre 2007'ye kadar Araplaştırma politikası sonucunda şehrin tahrip edilen demografik yapısının normalleşmesi, Temmuz 2007'de şehirde bir nüfus sayımının yapılması ve Aralık 2007'de Kerkük'te bir referandum yapılarak Kerküklülerin kendi statülerini belirlemesi kararlaştırılmıştır. Araplar ve Türkmenler Kerkük'ün bir Irak şehri olduğu ve Bağdat Merkezi Hükümeti'ne bağlı olması gerektiğini savunurken, Kürtler ise şehrin Irak Bölgesel Kürt Yönetimi'ne bağlanmasında ısrarcı olmuşlardır.⁶⁴⁴ Kerkük'ün statüsü ve geleceğiyle ilgili ortaya çıkan çözümsüzlükler şu durumları içermiştir. İlki Kerkük'ün Bağdat'a bağlı kalması veya özel statüye sahip olmasıdır. İkincisi Kerkük'ün Kuzey Irak Kürt Yönetimi'ne bağlanmasıdır. Üçüncüsü ise Kerkük'ün tek başına özerk bir bölge olması üzerine şekillenmiştir.⁶⁴⁵ Kerkük'ün durumunun 2007 yılında yapılacak referandum ile çözümlenmesine karar verilmiş ancak öngörülen aşamalar sağlanamadığı için ertelenmiştir. İhtilafli bölgeler konusunda BM'den yardım istenmesi de Kerkük'e yönelik diğer bir gelişmedir. Aynı dönemde AKP iktidarının Kerkük'e yönelik stratejisi şu boyutta biçimlenmiştir. Özel statüsü korunan Kerkük yönetiminin 10 yıl boyunca BM

⁶⁴³ Mahir Nakip, "Irak'ta İhtilafli Bölgeler ve Türkmenler", *Ortadoğu Analiz*, Ocak 2013, Cilt 5 Sayı 49, ss. 98-104, s.99.

⁶⁴⁴ İnci Muratlı, "Irak'ta Son Perde İnerken Türkmenler", *21. Yüzyıl*, Kasım, 2009, ss. 57-68, s.58-62.

⁶⁴⁵ Ali Semin, "Irak'ta Türkmenlerin Geleceği ve Kerkük'ün Özerklik İhtimali", *Bilgesam Analiz/Ortadoğu*, No:1225, 2015, s.7.

kontrolüne verilmesi, referandumun ertelenmesi (2007 itibariyle) ve Irak Anayasası yeniden düzenlendikten sonra yalnızca Kerkük'te değil Irak genelinde yapılması, Irak'a komşu ülkelerle görüşülerek konunun tartışılması, Kerkük'ün demografik yapısı ve tapu kayıtlarının uluslararası bir komisyon tarafından gözden geçirilmesi, Türkiye'nin Kerkük üzerindeki hakları konusunda hukuki alt yapı için çalışma başlatılmasıdır.⁶⁴⁶ 2009 yılına gelindiğinde BM'nin Kerkük'ün statüsü ile ilgili raporda Kerkük'ün, Erbil ile Bağdat tarafından yönetilmesi, "yarı bağımsız" olması ve bütçesinin Kerkük petrollerinden karşılanması önerilmiştir. Talabani ise bu rapor karşısında Kerkük'ün kontrolü konusunda pazarlık yapmayacaklarını belirtmiştir.⁶⁴⁷

2014 yılında IŞİD'in Musul ve Kerkük'ü işgal etmesi ile Türkmenler Arap ve Kürt bölgeleri arasında kalarak buldukları topraklardan göç etmek zorunda kalmışlardır. Resmi olarak Bağdat'a bağlı olsa da Kerkük, güvenlik nedeniyle o bölgeye kaydırılan Kürt peşmergelerin fiilen kontrolüne girmiştir. Türkmenlerin en önemli sorunlarından biri Şiiiler, Sünni Araplar ve Kürtler gibi bir savunma gücünün olmamasıdır. Bunun dışında Türkmenler coğrafi açıdan dağınık bir biçimde yaşamaktadır. Bu nedenle kendileri için güvenli bir bölge yoktur. Ayrıca Türkmenlerin siyasi ve ekonomik anlamda güçsüz olmaları, yerel, bölgesel ve uluslararası aktörlerin dikkatini çekmemektedir. Türkmen bölgeleri özellikle 2011 yılının Aralık ayında ABD askerlerinin geri çekilmesiyle hem siyasi hem de ekonomik olarak çatışmaların merkezi haline gelmiştir.⁶⁴⁸

Türkmenlerin ağırlıkla bulunduğu bölgelerde yaşanan saldırılarla AKP politikaları da zaman zaman Türkmenleri yalnız bıraktığı düşüncesiyle eleştirilene neden olmuştur. Türkmenlerin çoğunlukla yerleştikleri bölgelerin önemli enerji rezervleri barındırması da IŞİD işgalleri açısından önemli bir noktadır. Ayrıca Irak'ın bütünlük arz eden bir yapıda olmaması, Türkmenlerin siyasi olarak dağınık olmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu durum Türkmenlerin de kendi aralarında Sünni ve Şii olarak mezhep

---

⁶⁴⁶ Sabah Gazetesi, <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/01/19/siy108.html>, 19 Ocak 2007.

⁶⁴⁷ BM: Kerkük'de Referandum 5 Yıl Ertelensin, www.ntv.com.tr/dunya/bm-kerkukte-referandum-5-yil-ertelensin,CB6eSU1dz0OAEW3o1S9MQw, 3 Mayıs 2009.

⁶⁴⁸ Semin, *Irak'ta Türkmenlerin Geleceği ve Kerkük'ün Özerklik İhtimali*, s.1,2.

ayrılıkları yaşamasına zemin hazırlamıştır. Türkmenler, Araplar ve Kürtler arasındaki çatışmanın ortasında kalmışlardır.

3.2. Türkiye'nin Suriye Politikası

3.2.1. Ortadoğu Coğrafyasında Suriye Jeopolitiği

Suriye Arap Cumhuriyeti, 2016 yılı itibariyle toplam 18.563.595 nüfusa sahip bir ülkedir.⁶⁴⁹ Suriye, ilk uygarlıkların meydana geldiği, “Verimli Hilal” olarak isimlendirilen Suriye Çölü’nden Fırat Nehri’ne ve Akdeniz’den Nil Nehri’ne kadar uzanan yarım ay şeklindeki coğrafyadadır. Bu açıdan Verimli Hilal’in batısını Suriye oluşturmaktadır.⁶⁵⁰ Suriye, Ortadoğu’da Lübnan, İsrail, Ürdün, Irak ve Türkiye ile komşu bir ülkedir. Suriye’nin coğrafyası potansiyel ulusal gücünün temellerini, dış ortamında karşılaştığı tehdit ve fırsatlar ile belirleyen bir konumda olmuştur. Suriye’nin nispeten küçük boyutlu bir ülke ve işgale sınırlı nüfusu olması nedeniyle, stratejik derinlik ya da caydırıcılığı az ölçüde sağlamıştır. Bu açıdan ülkenin sınırlı bir doğası olduğu gerçeği ve dış yardım olmadan dış politika hedeflerini destekleyecek ekonomik kaynakların azlığı önemli faktörlerdir. Aynı zamanda da Suriye’nin Ortadoğu’nun tam merkezindeki konumu, coğrafi olarak önemini fazlasıyla arttıran bir unsurdur. Ortadoğu coğrafyasında farklı kapılara açılan belirgin nitelikte birçok ülke olsa da Suriye bu açıdan jeopolitik alanlar arasında karşılıklı olarak etkileşim yaratan bir kapasiteye sahiptir. Bu açıdan Levant’ta Arap komşularına önderlik edebilecek bir nitelikte olduğu belirtilmektedir.⁶⁵¹

Ortadoğu’daki devlet yapılanmalarının çoğunda etkili olan etnik ve dini yapının karışık göstergeleri Suriye için de geçerlidir. Bu durumun siyasi arenadaki karşılığını da iyi çözümlenmek gerekmektedir. Suriye, Araplardan ve farklı ırklara mensup olan çeşitli azınlıklardan oluşmaktadır. Araplar yaklaşık olarak nüfusun % 90’ını, Türkler, Kürtler, Çerkezler, Ermeniler, Dürziler, Süryaniler ve Yahudiler gibi etnik azınlıklar ise, diğer % 10’nu oluşturmaktadır. Arapların yaklaşık % 70’i Sünni mezhebine, diğerleri ise, Alevi (Nusayri), İsmaili ve Şii mezheplerine mensupturlar. Kürtlerin büyük bir kısmı

⁶⁴⁹ Nüfus Bilgileri, <http://nufus.mobi/dunya/nufus/suriye>, 2017.

⁶⁵⁰ Albert Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, Çev: Yavuz Alagon, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s.121,122.

⁶⁵¹ Ehteshami and Hinnebusch, *Syria and Iran, Middle Powers in a Penetrated Regional System*, s.58.

Sünni'dir, içlerinde Hıristiyan ve Yezidi de vardır. Nusayriler de kendilerini Alevi olarak, yani Şii mezhebinin bir kolu olarak sunmaya özen göstermektedirler.⁶⁵² Suriye, ciddi oran ve sayıda Alevi bir nüfus barındıran tek Arap ülkesidir. Çoğunluğu Suriye'de kalan, ama Türkiye ve Lübnan'da da yaşayan Arap Alevileri, dış dünyanın gelenekselleşmiş tanımlamasıyla "Nusayriler" olarak bilinmektedir. Devletin yönetim kademesi büyük ölçüde onların elindedir. Ortadoğu coğrafyasında Suriye algısı, farklı kaynaklardaki bilgilere göre çeşitlilik sunan bir yapıya sahiptir. Suriye, Batı ve ABD için aşırı İslamcı bir toplum görünümü çizerken, Ortadoğu'daki ülkeler açısından özellikle Filistinliler ve İranlılar için değerli bir dost ve müttefik konumundadır. Ülke, Batı zihniyetinde stratejik açıdan çok uzun süre boyunca var olmuştur. Suriye'yi kontrol eden bir güç, Ortadoğu topraklarında hareket imkânı sağlayacak, hayati bir geçidi de kontrol etmiş olacaktır. Ayrıca bu bölge Hıristiyanlık, İslam ve Yahudilik inançları açısından da derin köklere sahiptir. Suriye gerek bölgesel gerekse küresel güçler açısından önemli bir rol üstlenir. Özellikle Akdeniz kıyı şeridindeki 193 km²'lik varlığı ile Suriye "Dünya Penceresi" olarak nitelendirilmektedir.⁶⁵³

Aslında bu nitelendirmenin dayanağı çok açıktır. Suriye'nin 2016 verilerine göre kanıtlanmış petrol rezervi 2.5 milyar varil, kanıtlanmış doğalgaz rezervi ise 0.3 trilyon metreküptür. Bu açıdan Suriye, Ortadoğu petroleri içerisinde %0.1, doğalgaz rezervleri içerisinde de %0.2'lik bir paya sahiptir.⁶⁵⁴ Öte yandan Ortadoğu ülkeleri içerisinde enerji zengini olarak sayılamayacak düzeyde olan bu coğrafya, jeopolitik konumu itibariyle ön plana çıkmaktadır. Suriye, jeopolitik konum itibariyle hem Doğu Akdeniz'i, hem de burada meydana gelebilecek değişiklikleri kontrol imkânı sunmaktadır. Asya, Avrupa ve Afrika arasında adeta bir bağlantı noktası oluşturmaktadır. Hazar ve Basra'nın enerji kaynaklarının, Batı'ya ulaştırılmasının yolu Suriye'den geçmektedir. Öte yandan, Kıbrıs çevresindeki doğalgaz kaynaklarını etkileme olanağı bulunmaktadır. Suriye'nin Akdeniz ile bağlantılı deniz yolu üzerinde çok sayıda limana, kara yolu üzerinde de uzun boru hatlarına sahip olması bu güzergâhı stratejik kılan en önemli unsurlardır. 1869 yılında Kızıldeniz, Hint Okyanusu ve Körfez

---

⁶⁵² Akdemir, *Suriye'deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü*, s. 202-205.

⁶⁵³ Douglas A. Phillips, *Syria*, Chelsea House Publishers, 2010, s. 8-11.

⁶⁵⁴ BP Statistical Review of World Energy June 2016, s.6-20.

arasında ulaşımı sağlayan Süveyş Kanalı'nın açılması ile Doğu Akdeniz, coğrafi keşifler sonucunda yitirdiği ticari ve stratejik öneme yeniden kavuşmuştur. Kanal'ın açılmasından sonra, Batılı devletlerin bölgedeki yatırımları giderek artmış ve Doğu Akdeniz'in dünya sistemi ile bütünleşmesi hızlanmıştır.⁶⁵⁵

3.2.2. Şam Baharından Arap Baharına Türkiye ile Suriye İlişkileri

Türkiye ve Suriye arasında 1990'lara kadar inişli çıkışlı bir ilişki olmuştur. Türkiye ve Suriye ilişkilerinde bir yumuşama dönemi başlatan olay, Öcalan'ın sınır dışı edilmesinden 11 gün sonra 20 Ekim 1998 tarihinde imzalanan Adana Protokolü'dür. Bu protokol sonrasında ilişkilerde bir yakınlık zemini sağlanmıştır. Protokol, dünya basınında "Türkiye'nin Zaferi" olarak nitelendirilmiş ve Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkileri neden gösterilmiştir.⁶⁵⁶ Ancak bu nitelendirmelerden öte, protokol ile terör konusunda yapılan kapsamlı işbirliği ile iki ülke "dost ülke" konumunda yakınlaşma sağlamışlardır. 2000 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Hafız Esad'ın cenazesine katılması da iki ülke arasında ilişkileri pekiştirmiştir.⁶⁵⁷

2001 yılında ABD'de yaşanan terör saldırıları uluslararası sistemde farklı bir kırılma noktası oluşturmuştur. 2003 yılındaki ABD'nin Irak müdahalesine yönelik 1 Mart tezkeresinin Türkiye tarafından onaylanmaması ise Arap ülkelerinde olduğu gibi Suriye'de de olumlu karşılanmıştır. Bu açıdan Türkiye ile ilgili "eksen kayması" na yönelik görüşlerde bu dönemde ağırlık kazanmıştır. Suriye, Irak ile geliştirdiği ekonomik ilişkilerin de etkisi ile ABD'nin Irak müdahalesine karşı çıkmıştır. Yine bu dönemde, basına yansıyan ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell'ın, Suriye'yi kitle imha silahları elde etme ve Güney Lübnan'daki Hizbullah örgütüne destek verme politikaları iddiasıyla uyarmasıdır.⁶⁵⁸ Çünkü Suriye Irak'a yönelik müdahale de Irak'ın toprak bütünlüğünü savunmuştur.

---

⁶⁵⁵ Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, s.33,34.

⁶⁵⁶ Hugh Pope, "Turkey Shows New Boldness To Neighbors", *Wall Street Journal*, (Eastern Edition), October 1998, New York, 22, p.1.

⁶⁵⁷ Şam'a Büyük Jest, 13 Haziran 2000, <http://www.hurriyet.com.tr/sam-a-buyuk-jest-39160970>.

⁶⁵⁸ Powell'dan Suriye'ye Uyarı, 1 Mayıs 2003, <http://www.hurriyet.com.tr/powelldan-suriyeye-uyari-143819>.

ABD'nin Irak'a yerleşmesi, İran'a da komşu olmasına ve İsrail'in de güç kazanmasına neden olacak bir gelişmedir. ABD işgalinden yedi ay sonra 4 Ekim 2003'te İsrail'in, Şam' yakın bir alanı Filistin eğitim kampı olduğu gerekçesiyle bombalaması da Esad döneminde Suriye'ye yönelik olan ilk İsrail saldırısını oluşturmuştur. Bu açıdan Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikaları kapsamında Erdoğan'ın "Türkiye'nin tüm Ortadoğu ülkeleriyle iyi komşuluk ilişkileri olduğunu, Şam ile Kudüs arasında arabuluculuk işlevi üstlenebileceklerini" açıklaması⁶⁵⁹ da ilişkileri olumlu yönde etkilemiştir.

İki ülke arasındaki resmi ziyaretler artmış ve 2004 yılında 57 yıl aradan sonra ilk kez Suriye Devlet Başkanı olan Beşar Esad Ankara'ya gelmiştir. Esad, Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda Türkiye ile mutabık kaldığını ve Irak'ın toprak bütünlüğünü tehlikeye atacak yaklaşımları kınadıklarını ifade etmiştir.⁶⁶⁰ PKK'ya karşı işbirliği sağlanan anlaşma sonrasında, Soğuk Savaş sürecinde iki farklı kampta yer alan Suriye ve Türkiye dost ülkeler olarak siyasi, güvenlik ve ekonomi alanlarındaki işbirliklerini geliştirmişlerdir. Suriye arasındaki diplomatik ziyaretler, sınır güvenliği, bölgesel işbirliği ve özellikle de Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda önemli adımların atılmasını sağlamıştır.

Bir diğer önemli ziyaret de 2005 yılında Ahmet Necdet Sezer'in Suriye'yi ziyaret etmesidir. Bu ziyaretin önemi, Lübnan'da eski başbakan Refik Hariri'nin öldürülmesinin ardından, 1559 sayılı BM Güvenlik Konseyi'nin Suriye'nin Lübnan'da ki askeri varlığına son vermesi kararının, ABD Ankara Büyükelçisi Eric Edelman'ın, uluslararası toplumun Suriye hakkında görüş birliğinde olduğunu ve Türkiye'nin de uluslararası topluma katılması söylemi ile birleşmesidir. Bu açıdan ziyaret, Suriye basını tarafından ABD baskıları karşısındaki cesaretli bir tutum olarak, Erdoğan tarafından da gayet isabetli bir karar olarak nitelendirilmiştir.⁶⁶¹

---

⁶⁵⁹ Erdoğan: Suriye-İsrail Arasında Arabulucu Oluruz, 31 Aralık 2003, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-suriye-israil-arasinda-arabulucu-oluruz-193123>.

⁶⁶⁰ Parçalatmayız, 7 Ocak 2014, <http://www.hurriyet.com.tr/parcalatmayiz-194225>.

⁶⁶¹ Sezer, ABD'ye rağmen Suriye'de, 13 Nisan 2005, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/04/printable/050413_turkey_syria_update.shtml.

Erdoğan: Cumhurbaşkanı'nın Suriye ziyareti kararı isabetli, 17 Mart 2005, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-cumhurbaskaninin-suriye-ziyareti-karari-isabetli-38708243>.

2006 yılında Rusya Devlet Başkanı Putin'in 43. Münih Güvenlik Konferansı'nda; "Tek taraflı ve çoğu kez gayri meşru olan eylemler hiçbir soruna çare olmamıştır. Üstelik yeni insanlık trajedilerine sebep olmuş ve yeni gerilim noktaları yaratmıştır... Rusya olarak, bize birileri hep demokrasiyi öğretiyor. Fakat her nedense, bize demokrasiyi öğretenler, kendileri öğrenmek istemiyor. Günümüz dünyasında, tek kutuplu dünyanın kabul edilemez olmasının yanı sıra, aynı zamanda imkânsız olduğu kanaatindeyim. Ve bunun tek sebebi, günümüz dünyasında tekil liderliğin varlığı halinde, askeri, siyasi ve ekonomik kaynakların yetersiz kalacak olması değildir. Bundan daha önemlisi, model bizatihi kendisi kusurludur, çünkü esas gereği modern uygarlık için ahlaki bir temel yoktur ve olamaz."⁶⁶² Konuşması da Suriye ile ilgili olası müdahaleler konusunda Rusya'nın daha etkin olacağı yorumlarına ortaya koymuştur.

2007 yılında Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesi ile başlayan süreçte de Suriye ile ilişkiler yine terörle mücadele konusunda sınır ötesi operasyon dâhil karşılıklı desteklerle devam etmiştir.⁶⁶³ Esad, 2007 yılındaki Türkiye ziyareti ile Esad, "Türkiye hükümetinin teröre ve terör faaliyetlerine karşı gündemine aldığı kararları şüphesiz destekliyoruz ve onların arkasındayız" diyerek bunun Türkiye'nin meşru hakkı olarak gördüklerini⁶⁶⁴ belirtmiştir. İki ülke arasındaki terör konusunda sağlanan yakınlık ilişkilerini pekiştirmiştir. Yine 2007 yılında Suriye ve İsrail arasında yaşanan Füze Krizinde de, İsrail'e ait yakıt tanklarının Türkiye sınırında bulunması Suriye ile Türkiye arasındaki ilişkilerde bir güvensizlik oluştursa da İsrail Başbakanı Ehud Olmert'in "meydana gelebilmiş herhangi bir zarar nedeniyle" özür dilemesi⁶⁶⁵ ile sorun yaşanmamıştır.

2009 yılında iki ülke arasında kurulan "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi" ile siyaset, ticaret, güvenlik, kültür, sağlık, tarım, çevre, ulaşım, eğitim ve su alanlarında

---

⁶⁶² Putin'in Münih Konuşması Dönüm Noktası Oldu, 14.09.2007, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/putinin-munih-konusmasi-donum-noktasi-oldu-1415h.htm>.

⁶⁶³ Esad'dan Türkiye'ye Sınır Ötesi Harekât için Tam Destek, 18.10.2007, <http://www.radikal.com.tr/politika/esaddan-turkiyeye-sinir-otesi-harekt-icin-tam-destek-828963/>.

⁶⁶⁴Suriye'den Teröre Karşı Destek, 17.10.2007, <http://www.cnnturk.com/2007/turkiye/10/17/suriyeden.terore.karsi.destek/398042.0/index.html>.

⁶⁶⁵ Olmert Şam'a Saldırıyı Doğruladı, Türkiye'den Özür Diledi, 29 Ekim 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/olmert-sam-a-saldiriyi-dogruladi-turkiye-den-ozur-diledi-7576886>.

Türkiye ve Suriye arasında toplamda 50 adet anlaşma ve mutabakat muhtırası imzalanmıştır. 2010 yılında ise 3'üncü "Türk-Arap İşbirliği Forumu" çerçevesinde Suriye, Ürdün ve Lübnan arasında "Yüksek Düzeyli Dörtlü İşbirliği Konseyi" oluşturulmuş, ticaret ve yatırım işbirliğinin artırılması amaçlanmıştır.⁶⁶⁶ 2011 yılından itibaren Suriye bir kaos ortamına sürüklenmiş ve Türkiye ile ilişkilere yansımıştır.

3.2.3. İç Savaştan İstikrarsızlığa Türkiye ve Suriye İlişkileri

İç savaşa giden süreçte Suriye krizi olarak başlayan olaylar, jeopolitik anlamda bir ülkenin çevrelendiği komşularında oluşan değişimlerin ve yapıların çevre ülkelerine ne ölçüde tesir ettiğinin açık bir göstergesini oluşturmuştur. Bu açıdan bölgeye ve çevresine yönelik iki ana tartışma eksenine gündeme hâkim olmuştur. Bu tartışmanın ilkinin, jeopolitik kuramların kapsamlarından yola çıkan, Ortadoğu'nun önemini ortaya koyan ve bölgeye yönelik dünya hâkimiyetini içeren analizler oluşturmuştur. İkinci tartışma ise 21. Yüzyıldaki demokrasi, insan hakları, özelde kadın hakları, eğitim seviyesi gibi çağdaş yaşamı tetikleyen unsurlar ve bölgenin geri kalmış olarak nitelenen siyasi iktidarı üzerinde biçimlenmiştir. Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine yönelik en keskin ve kritik kararlar özellikle Suriye için alınmıştır.

Beşar Esad, iktidara geldiğinde sosyal ve ekonomik reform beklentisi yükselmiştir. Göreve başladığında bazı siyasi tutsakları serbest bırakması ve vatandaşlarının sınırlı miktarda kamu eleştirisi yapmasına izin vermesi ile Şam Baharı diye nitelendiren bir süreci başlatmıştır. Bununla birlikte, muhalefeti muhtemelen muhafızlarının siyasi özgürlük için tehlike oluşturacağı düşüncesiyle rotayı tersine çevirmiştir. Güvenlik endişeleri ile Esad'ın vatandaşlarının bazı internet sitelerine erişimini engellemesi ve interneti sansürlemesi olayların başka bir biçim almasına neden olmuştur.⁶⁶⁷ Esad'ın iktidarı ile "eski muhafız" ların güçlü etkisi göz önüne alınarak, ülkesinde siyasi karar alma sürecinde ne kadar çok kontrole sahip olduğu üzerine sorular ortaya çıkmaya başlamıştır. Görev süresine ilişkin pek çok çalışma, görüşlerini ve iktidarın sırlarını kavrayabilme becerisine odaklanmıştır. 2000 yılında dokuzuncu bölgesel konferanstan sonra ortaya çıkan yeni rejimde (Esad'ın ölümünden birkaç gün sonra) ülkenin eski

⁶⁶⁶ Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa>.

⁶⁶⁷ James H. Anderson, "What Syria's President Really Wants", *World Affairs*, January/February, 2011, Vol. 173, No. 5, Sage Publications, Veritabanı: Jstor, pp. 83-91, s.85.

liderlerinin çoğunun eski konumlarını koruduğu ve Arap ve Batı medyasının “eski muhafızlar” olarak isimlendirdiği grup ile ülke eski/yeni liderliği⁶⁶⁸ gibi siyasi bir karışıklık yaşanmaya başlamıştır. Kendini gelişen dünya ortamı ve olası iç ve dış tehditlere karşı daha güvende hissetmek isteyen Esad, ordu içinde bir takım girişimlerde bulunarak, özellikle üst kademe subayların kendisini yetersiz görüp bir darbe yapma olasılığına karşı bir dizi önlemler alma yoluna başvurmuştur. Lübnan’dan asker çekme konusu ile birlikte, ABD ile ilişkilerinden rahatsız olan subayların kendine cephe alamayacak bir duruma gelmelerini sağlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Nisan 2004’de çıkartılan bir kararname ile generallerin görev süreleri yaşları ile sınırlandırılmıştır. Böylelikle önemli görevlerde bulunan birçok generalin ayrılmaları ile ordu içinde komuta kademelerinde değişiklik sağlanmış, güç odakları kontrol altına alınmıştır.⁶⁶⁹ Aynı zamanda, yeni rejim Suriye’nin ekonomik çıkarlarına daha fazla ağırlık vermiştir. Ürdün ve Türkiye ile ilişkileri geliştirmiş ve Irak’la ticareti yeniden başlatmıştır.⁶⁷⁰

11 Eylül saldırısının hemen ardından Esad, ABD’ye El-Kaide hakkında sınırlı istihbarat sağlama imkânı vermiştir. Fakat Şam ve ABD arasındaki bu işbirliği ABD’nin 2003 müdahalesi ile kısa sürmüştür. Suriye’nin, Amerikan askerlerine karşı intihar saldırıları yapmak için Irak’taki cihatçılara destek olarak Ortadoğu’da Amerikan savaşına katkıda bulunduğu⁶⁷¹ görüşleri ağırlık kazanmıştır. Bu açıdan Suriye, 2003 Irak Savaşı ile başlayan süreçte birçok iç ve dış tehditle yüzleşmiştir.

Suriye ilk kriz, 2011 yılının Mart ayında başlamıştır. Yaygın bir görüş kazanan Esad’ın demokratik talepleri dikkate almadığı ve şiddete başvurduğu gerekçesiyle kriz bir iç savaşa dönüşmüştür. Hem bölgesel hem de küresel bir boyut kazanmıştır. “Arap Baharı” sürecinin devamı olarak rejimin bir azınlık iktidarı olduğu, Suriye’de rejim değişikliğinin sağlanması gerekliliği ve askeri müdahale gibi konular gündeme gelmiştir. Özellikle Büyük Ortadoğu sürecinin otoriter rejimleri demokratikleştirme amacı ve Irak’ta yaşananlar da bu süreçte sıklıkla dile getirilmiştir. 2011 yılından

---

⁶⁶⁸ Ziadeh, *Power and Policy in Syria*, s.48.

⁶⁶⁹ Külebi, *Türkçe Jeopolitik*, s.68.

⁶⁷⁰ Volker Perthes, “Syrian Regional Policy under Bashar al-Asad: Realignment or Economic Rationalization?”, *Middle East Report*, Autumn, 2001, No. 220, Published by: Middle East Research and Information Project, Veritabanı: Jstor, pp. 36-41, s.36.

⁶⁷¹ Anderson, *What Syria’s President Really Wants*, s.86.

itibaren Suriye’de kaos ortamı hâkim olmuştur. Bu kaos ortamına bilgi kirliliği ve devlet dışı aktörlerin dahil olması süreci içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Suriye topraklarında ve Irak’taki IŞİD tehdidi dünyanın ana gündemini oluşturmuştur.

2011 Mart ayında başlayan olaylarda Suriye’ye yönelik politikasında Türkiye öncelikle Suriye’ye yönelik reformların hayata geçirilmesi üzerinde durmuştur. Bu nedenle ziyaretler yapılmıştır. Dışişleri Bakanı Davutoğlu’nun, Nisan 2011’de Şam’a giderek, “olağanüstü halin kaldırılmasını, Kürtlere kimlik verilmesini ve ordunun şehirlere sokulmamasını tavsiye etmesi⁶⁷², Erdoğan’ın, Esad’a reform sürecini başlatması yönünde taleplerini ilemesi⁶⁷³ ve Mit Müsteşarının Suriye’ye giderek, Erdoğan’ın taleplerini ilettiği”⁶⁷⁴ basına yansımıştır. Nisan ayının sonunda ise Suriye’nin Türkiye sınırına yakın bazı köylerde yaşayan ve ülkelerindeki baskıdan kurtulmak istedikleri iddiasıyla Hatay’ın Yayladağı sınırından ilk mülteciler Türkiye’ye gelmiştir.⁶⁷⁵ Mayıs ayında Erdoğan, “Suriye’ye çekilme çağrısı yapmak için erken olduğunu, Esad’ın iyi bir arkadaşı olduğunu ve Suriye’nin birliğinin devam etmesi yönünde”⁶⁷⁶ bilgi vermişse de ilerleyen aylar içinde karşılıklı mesajlar daha sert bir nitelik kazanmıştır. 2011 yılının Ağustos ayında Davutoğlu, Esad ile görüşmüştür. Esad’ın bu görüşme de, Suriye’nin uygulamakta olduğu kapsamlı reform sürecini tamamlamada ısrarlı ve kararlı olduğunu ifade ettiği, dost ve kardeş ülkelere yardım almaya açık olduğu belirtilmiştir. Davutoğlu’nun ise “Suriye ve Türkiye arasındaki stratejik ilişkilerin kat ettiği sürecin, iki ülke yönetimlerinin, ülkelere birinde yaşanan bir durumu diğerinin iç mesele olarak görmelerine yol açtığı ve Davutoğlu’nun yönetimin kararlaştırdığı reform adımlarını uygulamasıyla Suriye’nin Arap dünyasında bir model teşkil edeceği” yönünde ifadeler ön plana çıkmıştır.⁶⁷⁷ Bu görüşmenin içeriği itibariyle Suriye ve

---

⁶⁷² Türkiye-Suriye İlişkileri: İnişler ve Çıkışlar, 6 Ocak 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiye-suriye-iliskileri-inisler-ve-cikislar>.

⁶⁷³ Erdoğan’dan Esad’a Telefon, 27 Mayıs 2011, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogandan-esada-telefon-17893494>.

⁶⁷⁴ Suriye’ye Türkiye Modeli, 09 Nisan 2011, <http://www.aksam.com.tr/dunya/suriyeye-turkiye-modeli--32320h/haber-32320>.

⁶⁷⁵ İlk Mülteciler Sınırı Geçti, 29 Nisan 2011, <http://www.hurriyet.com.tr/ilk-multeciler-siniri-gecti-17671583>.

⁶⁷⁶ Esad’ın Gitmesi İçin Daha Erken, 13.05.2011, <http://www.milliyet.com.tr/esad-in-gitmesi-icin-daha-erken/dunya/dunyadetay/13.05.2011/1389572/default.htm>.

⁶⁷⁷ 6 Saatlik Kritik Görüşmeden İlk Detaylar, 9 Ağustos 2011, <http://www.hurriyet.com.tr/6-saatlik-kritik-gorusmeden-ilk-detaylar-18446872>.

Türkiye arasındaki ilişkilerin boyutunun değiştiği sıklıkla yorumlanmıştır. Çünkü bu görüşme de Esad'ın "Osmanlı padişahlarının döneminin kapandığı ve Suriye Arap kimliği yerine bir kez daha Osmanlı'nın içinde yer almayı asla kabul etmeyeceği, Ankara'nın bir kez daha Arap dünyasının karar merkezi olmayacağı" ifadesi ön plana çıkmıştır. NATO ile ilgili tartışmaların yoğunlaştığı dönemde, Esad'ın "NATO'nun Suriye'yi vurması halinde, sadece birkaç saat içinde bütün Ortadoğu'yu ateşe verecekleri"⁶⁷⁸ ve Erdoğan'ın "Biz Suriye konusunu bir dış mesele olarak, bir dış sorun olarak görmüyoruz. Suriye meselesi bizim bir iç meselemizdir"⁶⁷⁹ sözüne karşılık olarak "Türkiye içişlerimize karışırsa biz de Türkiye'deki sorunları içişlerimiz olarak görürüz"⁶⁸⁰ gibi basına yansıyan ifadeler ilişkilerin gidişatını belirlemesi açısından önem taşıyan gelişmeler olmuştur.

Davutoğlu, Esad'a yönelik politikalarını, "Suriye konusunda uygulanacak üç politika var. Birincisi statüko adına Esad'ın yanında olmak, ikincisi Suriye'de yaşananlarla ilgilenmemek, üçüncüsü ise bizim yürüttüğümüz politika yani Esad'la ilişkimizi yürütemediğimiz için halkın yanında olmak" şeklinde ve aynı zamanda "Türkiye-Suriye ilişkileri ülkedeki zulüm engellenemeyecek hale gelene kadar kesintiye uğramadı. Biz hiçbir ülkedeki muhaliflere "ayaklanın" diye çağrıda bulunmadık."⁶⁸¹ şeklinde açıklamıştır. Davutoğlu, Suriye'ye yönelik yaptırım uygulanacağını açıklamış ve Kasım ayında yaptırım planları açıklanmıştır. Buna göre;

"1- Suriye'de halkıyla barışık meşru bir yönetim işbaşına gelene kadar Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi mekanizmasının askıya alınması.

2-Suriye'de temel liderlik kadrosu mensubu olup, haklarında halka karşı şiddete ve hukuk dışı yöntemlere başvurduklarına dair iddialar bulunan bazı yetkililere seyahat yasağı konulması ve bu kişilerin ülkemizdeki malvarlıklarının dondurulması; Suriye

---

⁶⁷⁸ O Sözler İpleri Kopardı, 5.10.2011,

<http://www.milliyet.com.tr/o-sozler-ipleri-kopardi/dunya/dunyadetay/05.10.2011/1446963/default.htm>.

⁶⁷⁹ Erdoğan: "Suriye İç Meselemiz, Gereğini Yapmak Durumundayız", 7 Ağustos 2011, <https://www.amerikaninsesi.com/a/erdogan-suriye-ic-meselemiz-geregini-yapmak-durumundayiz-127078293/898713.html>.

⁶⁸⁰ Esad'dan 'İçişleri' Tepkisi!, 10 Ağustos 2011, <http://www.gazetevatan.com/esad-dan--icisleri--tepkisi--393231-dunya/>.

⁶⁸¹ Davutoğlu Esad'a Ömür Biçti, 24 Ağustos, 2012, http://www.ntv.com.tr/turkiye/davutoglu-esada-omur-bicti,Nsez_e7zmEO7uz5O9Pv6hw.

rejiminin kuvvetli destekçisi konumundaki tanınmış bazı işadamlarına da benzer tedbirlerin getirilmesi.

3-Suriye Ordusu'na her türlü silah ve askeri malzemenin satış ve tedarikinin durdurulması.

4-Türkiye toprakları, hava sahası ve karasuları kullanılmak suretiyle üçüncü ülkelerden Suriye'ye silah ve askeri malzeme transferi yapılmasının uluslararası hukuka uygun olarak engellenmesi.

5-Suriye Merkez Bankası ile ilişkilerin durdurulması.

6-Suriye Hükümeti'nin Türkiye'deki finansal varlıklarının dondurulması.

7-Suriye Hükümeti ile kredi ilişkilerinin durdurulması.

8-Mevcut işlemler hariç, Suriye Ticaret Bankası (Commercial Bank of Syria) ile işlemlerin durdurulması.

9-Suriye'deki altyapı projelerinin finansmanı için imzalanan Eximbank kredi anlaşmasının askıya alınması⁶⁸² kararları alınmıştır.

2012 yılı itibariyle Şam Büyükelçiliği kapatılmıştır. Takip eden günler de açıklamalar karşılıklı olarak sürdürülmüştür. Türkiye'de sınır ihlalleri gündeme gelmiş ve bu aşamada “sınır ihlalinin devamı halinde NATO'nun 5. Maddesinin devreye girebileceği NATO ülkesi olarak gerekli adımların atılacağı” konusunda açıklamalar yapılmıştır.⁶⁸³ Esad ise, “Erdoğan'ın politik nedenlerle Müslüman Kardeşleri ve muhalifleri desteklediğini iddia etmiş, Türkiye'nin sınır bölgesindeki bombalamaların Suriye ordusunun mu yoksa muhaliflerin mi gerçekleştirdiği sorusunun araştırılması gereken bir konu olduğunu ve Türkiye'ye düşen bombalarla ilgili inceleme yapılması teklifinde bulduklarını ancak reddedildiklerini” ifade etmiştir. “Türkiye ve Suriye halkı arasında

---

⁶⁸² Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Suriye Yaptırımları Açıklaması, 30 Kasım 2011, <http://www.hurriyet.com.tr/disisleri-bakani-davutoglundun-suriye-yaptirimlari-aciklamasi-19360440>.

⁶⁸³ Sınır İhlali Olursa Gerekeni Yaparız, 26 Nisan 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/sinir-ihlali-olursa-gerekeni-yapariz-20423643>.

bir problem olmadığını ve problemin tamamen hükümetler arasında ve politik” olduğunu belirtmiştir.⁶⁸⁴

Sonuç olarak, Suriye'nin demokratikleştirilmesi amacına bağlı olarak gelişen ve “Arap Baharı”nın bir uzantısı olduğu varsayılan süreçte demokratikleşmenin nasıl ve hangi yöntemlerle yapılması gerektiği sorunu bir kriz olmaktan çıkarak istikrarsız bir ülke yaratmıştır. Suriye ve Türkiye ilişkilerindeki yumuşama dönemi, yerini karşılıklı sert açıklamalara bırakmıştır. Türkiye tarafından Suriye'nin toprak bütünlüğü vurgusu yapılırken sorun, Esad rejimi ile mi yoksa Esad olmadan mı gibi bir ikileme dönerek hızlı bir biçimde nitelik değiştirmiştir. Bu durumda iki görüş ortaya konulmuştur. İlki rejimin zayıfladığı, ülkenin azınlık iktidarı ile yönetildiği ve yeni bir rejimin hâkim olması üzerinedir. İkinci görüş ise rejime yönelik bir müdahalenin Irak'ta olduğu gibi önlenemeyecek bir kaos ortamını getireceği ve Büyük Ortadoğu Projesi'nin uzantısı olduğu üzerine gelişmiştir. Ortadoğu'nun Esad ile ilişkilerin yoğun bir trafikte ve sorunlu olduğu bu dönem sıklıkla “komşularla sıfır sorun” politikasına atıf yapılmış ve son gelişmelerle birlikte bu politikanın çöktüğü sıklıkla vurgulanmıştır. Ayrıca hem siyasi hem de ekonomik açıdan sayıları gittikçe artan mülteci dalgası, Türkiye ile Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilere yansımıştır. Bölgedeki çatışmalar, etnik ve mezhepsel temelde bir iç savaş olmaktan çıkıp, IŞİD tehdidi ile birlikte adeta küresel bir savaşa dönüşmüştür. Suriye yaşanan gelişmeler, teknolojik gelişmelere paralel olarak internet ve sosyal medyanın halk tarafından yaygın kullanımı sonucu bir bilgi kirliliği süreci de başlatmıştır. Suriye toplumunun totaliter rejimler tarafından yönetilen, diğer toplumların yönettiği toplumlara benzer özelliklere sahip olduğu, yazılı veya sözlü bilgilerden daha çok söylentilere bağlı olarak geliştiği ve Suriye'deki söylentilerin günler veya aylar içinde bir gerçek haline dönüştüğü algısı da⁶⁸⁵ gündeme gelen konular arasında olmuştur.

3.2.4. Çok Aktörlü Savaş ve Fırat Kalkanı Süreci

Arap dünyası ve uluslararası politika arasında konumlandıkları stratejik coğrafya ve sahip olduğu petrol nedeniyle karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. Bu durum Arap

---

⁶⁸⁴ Esad'dan Erdoğan'a Yönelik Sert Açıklamalar, 09.11.2012, <http://www.turkishnews.com/tr/content/2012/11/09/esaddan-erdogana-yonelik-sert-aciklamalar/>.

⁶⁸⁵ Ziadeh, *Power and Policy in Syria*, s.61.

devletlerini bağımsızlıklarını kazandıktan sonra kaçınılmaz bir şekilde, küresel politika ile bütünleştirmiştir.⁶⁸⁶ Bu açıdan asimetrik tehditler, gücün eşitsiz büyüklüğü tarafından nitelendirilen oyuncuların filli ve potansiyel çatışmaları ile birlikte bir devlet ya da bir devlet sistemine meydan okuyan devlet dışı aktörlerin tehditlerini⁶⁸⁷ açık bir biçimde arttırmalarına olanak sağlamıştır. Suriye'deki gelişmeler de tam bu noktada çatışmaları bir iç savaşa taşımış ve çok aktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır.

Türkiye açısından Suriye'deki gelişmeler özellikle 2012 yılından sonra farklı bir boyuta taşınmıştır. Bu yıldan itibaren Türkiye'deki terör saldırılarının artması ile sınır güvenliğinin tehlikeye girmesi ve Türk RF-4 jetinin düşmesi iki ülke arasındaki ilişkilerde askeri boyutu ön plana çıkarmıştır. Bu olay karşısında Erdoğan'ın, 2012 yılında Suriye ile angajman kurallarının değiştiğini ilan etmesi ile birlikte, sınır ihlali yapılması durumunda Türk kara ve hava unsurlarının doğrudan saldırı yetkisine sahip olduğu açıklamıştır.⁶⁸⁸ Düşürülen askeri uçak iki ülke arasında önemli bir diplomatik kriz oluşturmuş ve Suriye'ye nota verilerek NATO Konseyi olağan üstü toplantıya çağırılmıştır. Bu dönemde en çok üzerinde tartışılan konu NATO'nun 5. Maddesi olmuştur. Sadece 11 Eylül saldırılarından sonra uygulanan 5. Madde üye bir devlete yönelik saldırıyı diğer ülkelere de yapılmış kabul etmektedir. Ancak NATO üyesi ülkelerden, gerilimin daha fazla yükseltilmemesi yönünde açıklamalar gelmiştir. BM ise Suriye'yi kınadığını bildirmiştir.⁶⁸⁹ Tüm bu yaşananlar Türkiye ve Suriye ilişkilerinde geri dönülmez bir ilişkinin başlangıcını oluşturmuştur.

Aynı yıl içinde Suriye'deki kimyasal silah iddiaları olmuştur. Bu durum karşısında Davutoğlu, “füzelerin atım açılarının” saldırının Suriye rejimi tarafından gerçekleştirildiğini “ispat ettiğini” söyleyerek⁶⁹⁰ Türkiye'nin tavrını ortaya koymuştur. 14 Eylül 2014 yılında da Dışişleri Bakanlığı, “Suriye'de rejimin halka uyguladığı

---

⁶⁸⁶ Dan Tschirgi, “The Middle East and Religious Fundamentalism as a Source of Identity-Based Conflicts”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 8 (Kış 2005-2006), s. 151-165, s.156.

⁶⁸⁷ Tschirgi, *The Middle East and Religious Fundamentalism as a Source of Identity-Based Conflicts*, s.152.

⁶⁸⁸ Angajman Değiştirildi, 24 Mart 2014, <http://www.milliyet.com.tr/2012-de-angajman-kurallari/gundem/detay/1856125/default.htm>.

⁶⁸⁹ NATO Türkiye'yi Savaşta Yalnız Bıraktı, <http://www.ntv.com.tr/dunya/nato-turkiyeyi-savasta-yalniz-birakti.pzzviXVcTkSa0h9auYVT-w>, 5 Ekim 2012.

⁶⁹⁰ Davutoğlu: Şam'daki Saldırıyı Rejimin Gerçekleştirdiği İspatlı, 30 Ağustos 2013, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/08/130830_davutoglu_suriye.

insanlık dışı zulmün boyutları klor gazı kullanımına ilişkin tespitlerle yeni bir boyut daha kazanmıştır... Suriye’de klor gazının “sistemik biçimde ve müteaddit defalar” kullanıldığı tespit edilmiştir. Klor gazının rejim tarafından kullanıldığı açıktır. Nitekim Birleşmiş Milletler Uluslararası Bağımsız Suriye Araştırma Komisyonu’nun raporunda da rejimin saldırılarında klor gazına başvurulduğu kayda geçirilmiştir.” bilgisine yer vermiştir.⁶⁹¹

Bu süreçte Suriye’de rejim ve muhalifler arasında önemli bir ayrım ortaya çıkmıştır. Muhalifler de kendi aralarında ılımlı muhalifler veya radikal muhalifler gibi isimlendirmelerle birçok bölünmeye gitmişlerdir. Suriye topraklarında çok sayıda örgüt kurulmuş ve savaşmaktadır. Ancak bunların öne çıkanları ÖSO (Özgür Suriye Ordusu), El Nusra (Fetih El Şam), ABD tarafından terör örgütü olarak görülmeyen daha radikal örgütler olan Ahrar el Şam ve Ceşş’ül İslam (İslam Ordusu) ve PYD/YPG uzantılarıdır.

Suriye’deki olaylarda KCK/PKK’nın Suriye uzantısı olan PYD (Demokratik Birlik Partisi)’nin etkinlik kazanması Türkiye açısından endişe taşıyan bir faktör olmuştur. Bu durum PYD’nin, Irak’a geçip, peşmergeler ile birlikte IŞİD ile çatışmaya başlaması ile gelişmiştir.⁶⁹² Bu açıdan Kürt yönetimi ve PKK’nın tek başlarına karşı koyamadıkları durumlarda, “ortak düşmana karşı ortak işbirliği” süreci ortaya çıkmıştır. Bu açıdan IŞİD tehdidi, Türkiye’nin, Bağdat’ın, Erbil’in ve PKK’nın da ortak düşmanı statüsüne yükselmiştir. Bağdat’ karşı yönetimi sağlayamadığı gerekçesi ile baskılar da artmıştır. Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir konu da dünya ülkeleri tarafından da düşman ilan edilen IŞİD’in varlığının hala güçlü ülkeler tarafından yok edilememesi sorunlu ve çelişkili bir durum oluşturmuştur.

2012 yılında Suriye’nin kuzeyinde ve Türkiye sınırına yakın Kürtlerin yaşadığı bölgeler Kürtler tarafından PYD’nin silahlı kolu olan YPG (Halk Savunma Birlikleri) denetimine geçmiştir. Irak sınırından başlayan ve Türkiye’nin Hatay iline kadar olan bölgede parçalı bir Kürt bölgesi oluşmuştur. Kuzey Suriyeli Kürtler, “Batı Kürdistan” anlamında “Rojava” diye isimlendirilen bölgede üç kantonlu bir özerk yönetim

---

⁶⁹¹ Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_-294_-14-eylul-2014_-suriye_de-rejimin-kimyasal-silah-kullanimi-hk_tr.mfa.

⁶⁹² Irak: Kürt Güçleri Rabia’yı Geri Aldı, 30 Eylül 2014, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/09/140930_rabia_kurtlerde.

kurmuşlardır.⁶⁹³ Bölge Cezire, ortada Kobani en batıda ise Afrin olmak üzere üç kantona ayrılmıştır. Bu aşamada Türkiye açısından en kritik güvenlik sorunu üç kantonun birleşmesi ve olası bir Kürt devleti yapılanması olmuştur.

IŞİD'in ilerleyişi Irak ve Suriye'de devam etmiştir. 2013 yılında IŞİD Suriye'nin Kuzeydoğusunda'ki Rakka'yı ele geçirmiştir. Batı şehirleri arasındaki ticaret yolları için önemli bir konumda bir şehir olan Rakka'yı başkent ilan etmiştir.⁶⁹⁴ Türkiye için bu dönemde iki önemli konu olmuştur. İlki 2014 yılında Suriye'nin Halep şehrine bağlı olan ve Türkiye'nin Şanlıurfa Suruç ilçesinin güneyinde yer alan Ayn-El Arap (Kobani)'de yaşanan çatışmalardır. IŞİD'in güneyde Rakka ve güneydoğuya doğru Haseke'yi kontrol etmesi ve bu iki nokta arasındaki Ayn-El Arap'ın IŞİD'in hâkimiyetinde olan yerler arasındaki bağlantıyı kesmesi şehri önemli hale getirmiştir. Kürt nüfusun fazla olduğu yerdeki çatışmalara Türkiye'nin müdahil olup olmaması yönünde Türkiye'de gösteriler yapılmıştır. Bu süreçle birlikte AKP hükümetinin başlattığı “çözüm sürecinin” bitip bitmediği de sıklıkla tartışılan bir konu olmuştur. Davutoğlu, Ayn-El Arap konusunda öncelikle “Suriye'den kaçan mağdurlar arasında bir ayırım yapmanın söz konusu olamayacağını ancak Türkiye'nin de yardım amaçlı da olsa bir koridor açmayacağını ve Kobani-Türkiye bağlantısı diye bir bağlantı kurulmayacağını”⁶⁹⁵ belirtmiştir. Ancak kısa bir süre sonra Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, “Peşmergenin Kobani'ye geçmesi için yardım ediyoruz”⁶⁹⁶ diyerek Türkiye'nin tutumunu ortaya koymuştur. İkinci gelişme ise Suriye'de yaşanan çatışmaların artması ile Türk toprağı sayılan ve Süleyman Şah Türbesi ve Saygı Karakolu'nun bulunduğu bölgeye düzenlenen operasyondur. Operasyonla buradaki emanetler Türkiye sınırındaki bir başka Suriye toprağına taşınmıştır.

---

⁶⁹³ Öcalan Kantonu, 8 Ekim 2014, <http://www.hurriyet.com.tr/ocalan-kantonu-27345835>.

⁶⁹⁴IŞİD'in Kontrolündeki Rakka'da Yaşam Nasıl?, 27 Kasım 2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151127_rakka_yasam_gch.

⁶⁹⁵Davutoğlu: Türkiye Kobani'ye Köprü Açmayacak, 16.04.2014,

<http://www.turkiyegazetesi.com.tr/politika/196266.aspx>.

⁶⁹⁶ Çavuşoğlu: “Peşmergenin Kobani'ye Geçmesi için Yardım Ediyoruz”, 20.10.2014, http://www.cnnturk.com/video/turkiye/cavusoglu-pesmergenin-kobaniye-gecmesi-icin-yardim-ediyoruz?utm_campaign=DonanimHaber&utm_medium=referral&utm_source=DonanimHaber.

Türkiye açısından bölgedeki en önemli gelişme ise Fırat Kalkanı operasyonu olmuştur. Üçlü kantonların birleşmesi durumu Türkiye'yi güvenliğini sağlamak üzere bir jeopolitik gereklilikle askeri bir operasyona yöneltmiştir. Kantonların birleşmesi durumunda Türkiye'nin Asya ve Afrika arasındaki bağı da kesilecektir. Bu açıdan 24 Ağustos 2016 tarihinde, BM Sözleşmesi'nin 51. Maddesindeki hakkına dayanarak Türkiye Fırat Kalkanı Harekâtı'nı başlatmıştır. Harekâtın öncelikli amaçları sınır güvenliği, IŞİD ile mücadele ve PYD/YPG unsurlarının olası "Kürt Koridorunu" önlemek üzerine olmuştur. 7 ay süren operasyon başarı ile sonuçlanmış ve güvenli bir hat oluşturulmuştur. Ancak bölgedeki siyasi kaosun devamı operasyonların da devamının gelip gelmeyeceği konusunu gündemde tutmaktadır.

Demokratik taleplerle başlayan iç çatışma süreci Suriye'de çok aktörlü bir yapıyı getirmiş ve farklı bir dönüşüm sağlamıştır. İran, sürecin başından itibaren Suriye'yi desteklemiştir. Aynı şekilde Lübnan'daki Şii milisler de hem İran ile yakın ilişkide hem de Suriye rejiminden taraf olmuşlardır. Rusya bölgede etkin bir şekilde varlığını sürdürmeye devam ederken, 2015 yılında Suriye'nin kuzeybatısındaki Lazkiye'de askeri üs kurmuştur. Suriye'de rejime muhalefet cephesi Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) ile başlamıştır. Özgür Suriye Ordusu, halkın korunması amacıyla ilan edilmiştir. Operasyonlarda Türkiye ile birlikte savaşmıştır. Kurtarılmış bölgelerde devlet yaratma çabası El Kaide ve IŞİD arasında da görüş ayrılığına neden olmuş, El Kaide'nin Suriye kolu El-Nusra 2014 yılında IŞİD ile bir bağlantısı bulunmadığını açıklamış, IŞİD ise bağımsızlığını ilan etmiştir. Türkiye'nin hedefinde ise hem IŞİD hem de PKK/PYD uzantıları olmuştur. Ancak burada önemli olan bir nokta da Erdoğan'ın "Bizim için PKK ile PYD eşit" sözlerine karşılık olarak, ABD'nin PYD'yi terör örgütü olmadığını ve PYD ile PKK'nın ayrı gruplar söylemesidir. Bu nedenle ABD "IŞİD ile savaşan PYD gibi Kürt grupların desteklenmesinin çok önemli" olduğuna inandığını dile getirmiştir.⁶⁹⁷ Bu açıdan Türkiye'nin PYD'yi terör örgütü sayması, Rusya'nın ABD kontrolünde PYD hâkimiyetine karşı olması ve İran'ın da bağımsız bir "Kürt Devleti" politikasının karşısında olması dolaylı açılardan ortak bir amaç sağlamaktadır. Çünkü IŞİD'in işgal ettiği topraklardan çıkarılması PYD'nin topraklarının genişlemesine zemin hazırlayan bir duruma dönüşmektedir. Suriye krizi "Arap Baharı"nın bölgeye yansması

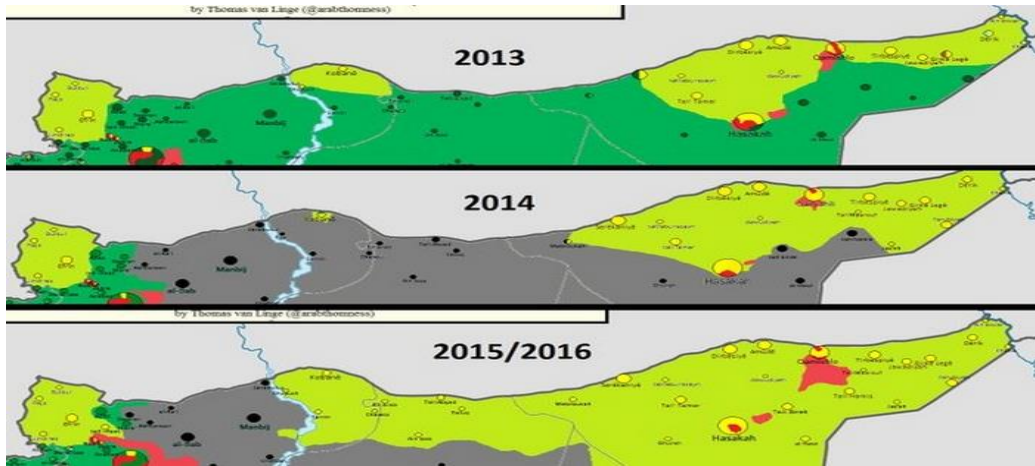
⁶⁹⁷ ABD: PYD bizim için terör örgütü değil, 21.10.2014, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2014/10/21/abd-pyd-bizim-icin-teror-orgutu-degil>.

olarak değerlendirilmiş ve Suriye’de daha demokratik bir yönetim için ayaklamalar başlamıştır. Bu durum, dünyanın aldığı yeni biçimin ifadesi olmuştur. Küçük gruplar, aldıkları dış desteklerle dünyada büyük yankı uyandırmışlardır.

Tablo 24
PYD Kantonları⁶⁹⁸

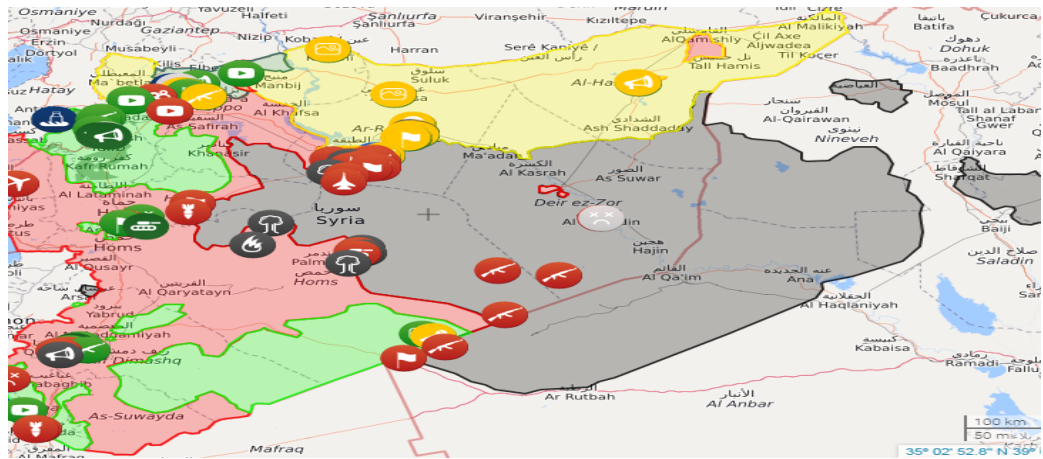
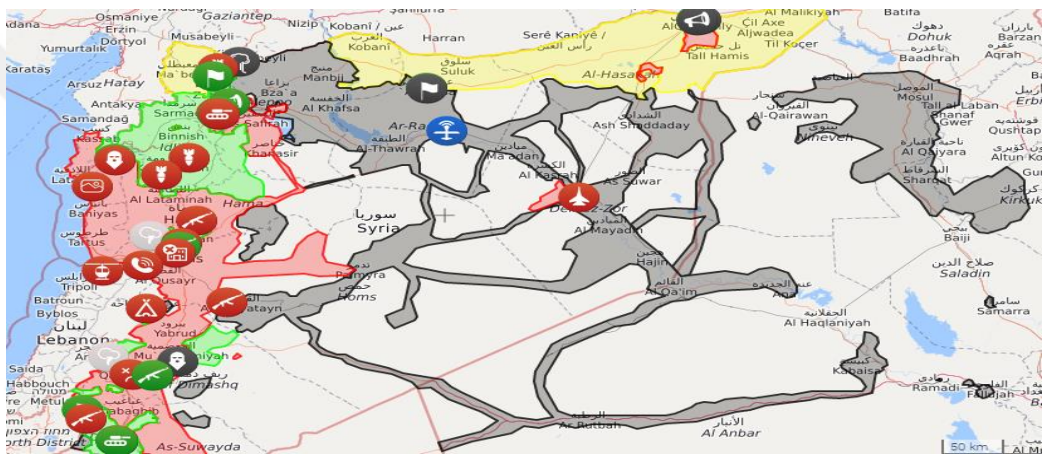
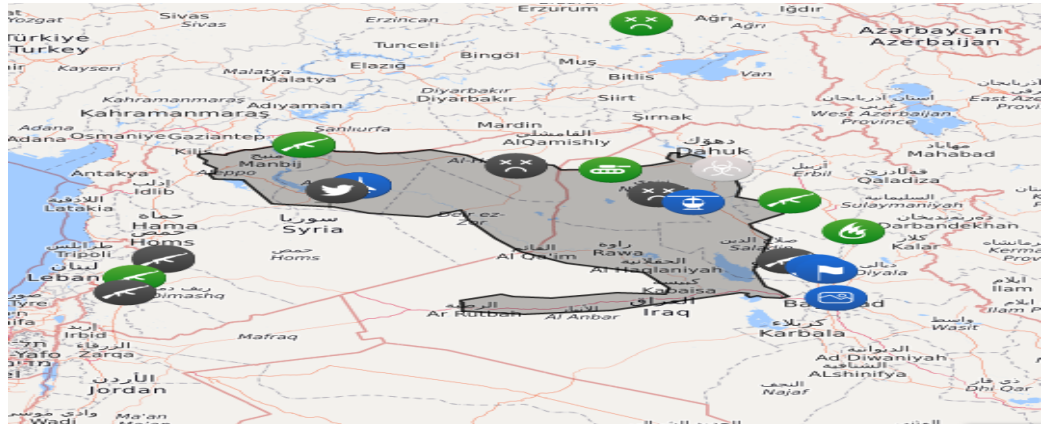
Tablo 25
PYD Haritası (Yeşil Muhalifler, Siyah IŞİD, Sarı PYD)⁶⁹⁹

⁶⁹⁸ Erbil'den Yola Çıkan Peşmerge Grubu Mardin'de, 29.Ekim.2014, <http://www.hurriyet.com.tr/erbilden-yola-cikan-pesmerge-grubu-mardinde-27478110>.

⁶⁹⁹ Stratejik Ortak Basın Portalı, <http://www.stratejikortak.com/2016/05/pydnin-gelecegi.html>.

Tablo 26
İŞİD'in İşgal Ettiği Alanlar⁷⁰⁰

⁷⁰⁰ Live Universal Awareness Map ("Liveuamap"), <http://isis.liveuamap.com/tr?savelanguage=true>

3.3. Türkiye'nin İran Politikası

3.3.1. Türkiye-İran İlişkileri ve Farklı İdeolojiler: İran İslam Devrimi

İran'ın kendi içerisinde yaşadığı iktidar mücadeleleri ve İslam Devrimi ikili ilişkileri önemli derecede etkilemiştir. İran topraklarında, İslamiyet'in yayılması ile Türkiye ve İran arasındaki ikili ilişkiler hem toplumsal açıdan hem de siyasi açıdan oldukça etkilenmiştir. Mezhep çatışmasının temel kaynağı Sünni-Şii çatışması oluşturmuştur. Dini kaynaklı ideolojik farklılıklar, siyasi anlayışların değişmesine ve tarihsel süreç içerisinde farklı boyutlara taşınmasına zemin hazırlamıştır.

Osmanlı ve Safevi hanedanları Türk olmalarına rağmen, Şiilik ve Sünnilik çerçevesinde farklı kimlik tanımlamaları olmuştur. Bu nedenle birbirlerine düşman ve rakip konumunda olmuşlardır. 20. yüzyılın başından itibaren, Türk ve Fars ayrımı da önemli bir belirleyici faktör olmuştur. İran'da 1924'te, Fars kimliğini temel alan Fars milliyetçisi Rıza Han Pehlevi iktidara gelmiştir. Aynı dönemde Türkiye'de Türk kimliğini esas alan cumhuriyet rejimi kurulmuştur. Söz konusu durum, Türkiye ve İran arasında tarihi kökenlere dayanan etnik, kültürel ve mezhepsel farklılığı öne çıkaran, ancak aynı coğrafi alanı içeren iki farklı kültürel havzanın doğmasıyla sonuçlanmıştır. İran, Fars ve Şii merkezli bir kültürel havza tanımı yaparken; Türkiye, Türk kültürü merkezli bir havza algılamasına sahip olmuştur. İki ülkenin iki farklı kültür havzası tanımlaması, onların Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkasya politikasının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu kültürel havzanın unsurları siyasal sistemde temsil edildikleri zaman, iki ülke arasında sorunlar açıkça ortaya çıkmıştır. 1979'daki İran İslam Devrimi'nden sonraki dönemde Şii kimliği siyasallaşmıştır.⁷⁰¹

20. yüzyılın ilk yarısını incelerken, Türkiye ve İran'ın ulusal gelişimlerine paralel olarak kimliklerini tanımlamak, ikili ilişkilerindeki uyuşmazlıkları ve yakınlaştıkları noktalara göre yapılan tanımlara göre daha kolaydır. 1. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, Türkiye ve İran'da birbirine benzer iç bölünmeler ve dış müdahaleler yaşanmıştır. Hem Mustafa Kemal hem de Rıza Şah, bağımsız dış politikalarını sürdürmek ve iç siyasi yetkilerini belirli bir seviyeye taşımak ile ilgilenmişlerdir. Ancak Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan cumhuriyetçi anayasacılık, Rıza Şah'ın kurduğu mutlak

⁷⁰¹ Arif Keskin, "İran-Türkiye İlişkilerine Genel Bir Bakış", *21. Yüzyıl Dergisi*, Aralık 2009, ss.45-54, s.46.

monarşiden önemli derecede farklıdır. İki dünya savaşı arası dönemdeki, Türk ve İran ulus inşası süreçleri de diğer birçok yönleri açısından benzer değildir.⁷⁰²

İran siyasi sistemin işleyişi oldukça farklı bir yapıdadır. 1979 yılına kadar monarşi ile yönetilen İran, devrim sonrasında öğretilerinin baskın ideoloji olarak belirlendiği İslam rejimine geçmiştir. Her ne kadar siyaset yapıcılar seçimle iktidara gelse de tüm kurumların üzerinde dini lider ya da rehber olarak nitelendirilen bir güç vardır. Şeriat tüm yasaların temelidir.

Pehlevi Monarşisi ve İslam Cumhuriyeti arasında farklılık gösteren konuların en belirlileri dış politika, sosyal gündemler, yasaları meşrulaştırmak için kullanılan ideolojik kaynaklar ve dini kuruluşlarla olan devlet ilişkileridir. Her iki rejimde yüksek derecede dönüştüren programlara sahip olmuşlardır. Şah rejimi, kalkınmaya yönelik planlamanın savunucusu olmuştur. Şah, toplum modernleşmesinin ve Batı'nın sanayi modelinin gelişim çizgisinde uygulayarak İran'ı modern bir sanayi gücüne dönüştürmek için yola çıkmıştır. İran İslam Cumhuriyeti, Batı modelinin kör taklitlerine ve idealleştirilmesine kısmen bir cevap olarak İslam'ın yasa ve ilkelerine sadık kalınıp, ekonomik açıdan kendi kendine yeterli bir toplum ve bağımsız bir şekilde kurulmaya çalışılmıştır. Bu İslami model, İslami sosyalizm ve sekülerlikten ödünç alınan eşitlik ve antiemperylizmin radikal bir dil ile birleştirilmesiyle güçlü bir biçimde popülizm ile hizalanmıştır.⁷⁰³

İslam devrimine giden süreçte Şah'ın gerçekleştirdiği Anayasa ve Meclis hareketi içerisindeki reformlar Şii ulema tarafından şeriatı zayıflatabilecek ve Batılıların İran üzerindeki nüfuzlarını güçlendirecek gelişmeler olarak görülmüştür.⁷⁰⁴ Bu açıdan siyasi sistemin geldiği nokta açısından 1905 yılının temel olarak alındığı “Anayasa Devrimi” de İran siyasi tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Anayasanın kabulüne giden süreçte ekonomik sıkıntılar, toplumsal karışıkları arttırmış ve başka birçok olayın tetiklenmesiyle protestolara dönüşmüştür. Bu gösterilerde İngiliz desteği olması

---

⁷⁰² Calabrese, *Turkey and Iran: Limits of a Stable Relationship*, s.76.

⁷⁰³ Arang Keshavarzian, **Bazaar and State in Iran The Politics of the Tehran Marketplace**, Cambridge Middle East Studies 25, Cambridge University Press 2007, s.4.

⁷⁰⁴ Ethem Ruhi Fıçlalı, “Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din-Siyaset İlişkisi”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı 3, 2007, ss. 191-229, s.203.

İranlıların yaygın kanaati olan bir durum olsa da sonuçta Şah Muhammed Ali tarafından 1906 tarihinde anayasa onaylanmak zorunda kalmıştır. Anayasa içerik bakımından, yasa önünde eşitlik, basın, söz, dernek kurma özgürlüğü, kişi ve mal güvenliği ve zorunlu kamu eğitimini öngörmektedir. Aynı zamanda Şii'lik resmi din olarak ilan edilmiştir. Anayasa ile başlayan bu durum İran siyasi tarihinde ilahi egemenliği destekleyen ruhban sınıfı ile halk egemenliğini savunan liberal aydınlar arasında sonu gelmeyecek bir tartışmanın da başlangıcı olmuştur. Anayasa, demokratik açılardan uygulama alanı dar bir kalıpta olsa da birkaç değişiklikle 1979 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu durum Ortadoğu'da yeni kurumların, yeni siyasi ifade biçimlerinin ve bir toplumsal düzenin kaynağı olması açılarından bu türden yaşanan ilk olaydır.⁷⁰⁵ Aslında Şah 1960'lı yıllarda ulemayı ve diğer muhalefet topluluklarının bir bölümünü sürgüne göndermiştir. Ancak Şah'ın hükümet kontrolünde ve ulemadan bağımsız bir dini sistem kurma girişimleri, din adamları sınıfı içinde ulemanın durumunu gündeme getiren tartışmalar, İran'ın mevcut şartları içinde Şii düşüncüyü yeniden gözden geçirmeyi tasarlayan faaliyetler ve ulemanın yeraltı muhalefetini olarak geniş halk tabaklarına yaymasına neden olmuştur.⁷⁰⁶ İran'da farklı kesimlerdeki liberal, sol ve dini gruplar, Şah'a karşı birleşmişlerdir. Baskın dini grupların hafife alınması, İslam devriminin yolunu açmıştır. 1979 yılından sonra Ayetullah Humeyni tek lider konumuna yükselmiş ve diğer muhalif grupları sindirmiştir.

İslam cumhuriyetinin ilk on yılının anayasal politikasında iki konu merkeze alınmıştır. Bunlardan ilki geleneksel Şii kurumunda değerini yitiren Merc-i Taklid⁷⁰⁷ ile teokratik hükümetin yeni teorisine yer açmak ve devrim sonrası devletin otoritesinin merkezileşmesini arttırmaktır. İran'ın ikinci on yılına hâkim olan durum da ise din seçkinleri tarafından anayasal politikanın temel parametrelerinin belirlendiği, Humeyni'nin sempati uyandıran kurallarından, ortak bir konseyin belirlediği bir sisteme geçiş sağlanmasıdır. Özellikle 1980'lerde belirlenen dini otoritenin kurumsallaşması,

---

⁷⁰⁵ Djalili ve Kellner, *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, s.42-49.

⁷⁰⁶ Fıçlalı, *Şii'liğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din-Siyaset İlişkisi*, s.210.

⁷⁰⁷ Takip edilecek otorite anlamına gelmektedir. Şii toplumunda en üst düzey otoriteyi belirtmek için kullanılmaktadır. Oniki üyeli konsey. Oniki imam olarak dini ve siyasi otoriteye sahip İmamlardır. 1970'ten sonra bu statüyü elinde tutan iki önemli ayetullah Ayetullah Humeyni ve Ayetullah Ebu el-Kaas el-Khoi idi. Onların takipçileri, çoğu Arapça konuşan Şii'yi Irak, Körfez ülkeleri, Lübnan ve Suriye ile Hindistan, Pakistan, Doğu Afrika ve İran'daki Şii'lerin çoğunluğunu içeriyordu.) <http://www.oxfordislamicstudies.com/article/opr/t125/e1437>.

1990'ların dinsel anayasal politikalarını da yönlendirici bir etkiye sahip olmuştur.⁷⁰⁸ Ülkenin siyasi yapısı, muhafazakâr ve reformcu kanatlar olarak ayırım göstermiştir. Ancak bu siyasi eğilimler de belirleyici değildir. Belirleyici otorite, dini liderdir ve bu durum uygulanan tüm politikalarda İslami değerleri etkin kılmıştır. Her ne kadar Uzmanlar Konseyi adı altında dini lideri seçecek ve hatta gerektiğinde bu lideri görevden alacak bir yapı oluşmuşsa da yetkiyi kullanmak açısından etkisiz kalmıştır. Çünkü dini lidere bir itaat söz konusudur. Bu itaat dini liderin, yasama, yürütme ve yargının üzerinde olduğu bir konumdur. Liderin, otoritesinin kaynağı ise Tanrı'nın dünyadaki temsilci olmasından ileri gelmektedir bu nedenle görev süresi sınırsızdır. Sonuç olarak İran yönetim açısından farklı bir yapı sunmaktadır. Bu yapı, din kurumu ve hükümetin birleşmesiyle sağlanmıştır.

3.3.2. İran'ın Batı Dünyasından Kopuşu: Değişen Dış Politika Anlayışı

Uluslararası sistemde İran, Şah rejiminin 1979 yılında sona ermesi ve liderlik Ayetullah Humeyni'ye geçmiş, rejimin işleyişi ile ülkenin kendi iç dinamikleri de değişmiştir. Şah döneminin monarşi ve demokrasi ikilemleri, devrim sonrası laik ve İslamcı karşıtlığına dönüşmüştür. Bu farklılıklar İran dış politikasına da yansımıştır. İran dış politikası belirli söylemler üzerine inşa edilmiştir. Bunlardan ilki sorumluluk mantığıdır. Bu mantık, ideolojik bir görev olarak bir devletin, ulus devletinin sınırları dışında izlediği ideolojik hedefleri içermektedir. Bu nedenle İran İslam Cumhuriyeti, çıkar merkezli olmaktan çok misyon odaklı bir devlettir. Sorumluluk mantığı doğrultusunda İran, dünya mazlumlarını çıkarsız desteklemeyi ve tüm müslümanlara yönelik kardeşlik bağlılığını öne çıkarmıştır. Lübnan ve Filistin sorunlarında bu sorumluluk gereği politika geliştirmişlerdir. İkinci olarak İran hegemonya karşıtı bir söylem benimsemiştir. İran dış politikasının bağımsız bir devlet olarak en önemli davranışsal özelliği, hegemonya karşıtlığı veya antiemperyalizmin İran'da belirli bir rol kimliğinin oluşmasına yol açmasıdır. Üçüncü olarak bağımsızlık ve kendi kendine yeterlilik konularındaki söylemi dış politika ilkelerinin temellerinden birini oluşturmaktadır. Bağımsızlık güvence altına alınmalı ve boyutları en üst düzeye çıkarılmalıdır. Kendi kendine yeterlilik boyutunda ise İran, daha ileri teknolojileri ve bilgiyi uluslararası

---

⁷⁰⁸ Saïd Amir Arjomand, *Constitutional Implications of Current Political Debates in Iran, Contemporary Iran Economy, Society, Politics*, Edited By: Ali Gheissari, Published by Oxford University Press, 2009, s.249.

boykotlara etkili bir yanıt olarak geliştirmesi vardır. Dördüncü söylem Pers milliyetçiliği söylemidir. İran'ın stratejik kültürü, yaklaşık 3000 yıllık dünyanın en eski medeniyetlerinden biri olan Pers uygarlığı tarihinde kök salmıştır, bu durum kültürel ve tarihsel gurur duygusunun kaynağını oluşturmaktadır. Beşinci olarak ise düşman söylemi, İslam devriminden sonra İran siyasetine giren söylemlerden biridir. Bu söylemin, teolojik ve tarihsel kökleri olsa da aslında İran'ın dış dünya hakkında derin bir güvensizliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca şehitlik, cihad ve korkusuzluk, İslami dayanışma, İslam birliği ve adalet gibi söylemler İran'ın dış politika öncelikleri arasında yer almaktadır.⁷⁰⁹

İran, jeopolitik konumu ve sahip olduğu enerji kaynakları ile 19. ve 20. yüzyıllarda Rusya ve İngiltere arasındaki nüfuz kurma mücadelesinin ana merkezlerinden birini oluşturmuştur. Soğuk Savaş dönemi ile birlikte ABD'nin Ortadoğu'da etkinlik kurma mücadelesi, İran'ı Sovyet tehdidine karşı ön plana çıkarmıştır. Her ne kadar İran tarafsızlığını ilan etmiş olsa da işgalden kurtulamamıştır.

İran İslam Devrimi sonrası en önemli değişiklik, İran'ın Batı dünyasından tamamen kopmasıdır. İran denklemine 1979'a kadar önemli bir müttefik olan ABD, jeopolitik açıdan İran üzerinden Ortadoğu'daki ve özellikle de Basra Körfezi'ndeki kontrolünü tamamen kaybetmiştir. Buna karşılık İran'a karşı ambargo ve yaptırımlar uygulanmıştır. Ancak İran'ın önemli bir petrol ve doğalgaz rezervine sahip olması ile bölgesel ve küresel jeopolitik açıdan önemi ülkeyi politikaların merkezi dışında bırakmamıştır.

Şatül Arap suyu üzerindeki başlayan hâkimiyet mücadelesi 1980-1988 yılları arasındaki İran-İrak savaşını başlatmıştır. Savaşta İran, Suriye ve Libya tarafından desteklenmiş, Irak ise Arap ülkelerinin büyük bir çoğunluğundan ve Batılı ülkelere destek almıştır. Ancak İran'ı destekleyen ülkelerin desteğini geri çekmesi ABD ve Batı'nın İran'a karşı çıkması ile İran yalnız bırakılmıştır. 1988 tarihinde imzalanan ateşkes sınır sorunlarını çözmede yetersiz kalmış ve ancak Körfez Savaşı'na kadar devam edebilmiştir.⁷¹⁰ Savaşta Türkiye tarafsız kalmıştır. Ancak savaş sonucunda

---

⁷⁰⁹ Mahdi Mohammad Nia, "Understanding Iran's Foreign Policy: An Application of Holistic Constructivism", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Spring 2010, Vol. 9, No. 1, pp.148-180, s.155-167.

⁷¹⁰ Beril Dedeoğlu, Gülşen Ayman, Ülke Arıboğan, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Der: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul: Der Yayınları, 2000, s.378, 379.

Irak'ın kuzeyinde oluşan iktidar boşluğu terör örgütü PKK'nın buraya yerleşmesi sonucunu doğurmuştur.

1988 yılında Irak ile savaşın sona ermesi ve Ayetullah Humeyni'nin 1989 yılında ölümünün ardından İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasında bölgesel ilişkiler ve koalisyon kurmak giderek artan derecede önemli bir yer tutmuştur. 1979 devriminden sonraki ilk yıllarda Tahran'ın politikası, Doğu ve Batı değil, bir İslam Cumhuriyeti politikasını içermiştir. İran'ın devrimi ihraç etme kararlılığı, diğer Ortadoğu ülkelerindeki İslamcı terör ve muhalif grupları desteklemesi, Irak ile birlikte Basra Körfezi'ndeki tutumu ve uluslararası düzeni ve normları reddetmesi ile yalnızca küresel güçleri değil neredeyse tüm bölgesel komşularını yabancılaştırmıştır. Bu durum Suudi Arabistan, Türkiye ve Pakistan gibi Batılı müttefiklerle olduğu gibi Basra Körfezi kıyısında bulunan küçük ve zayıf devletlerle de bölgesel işbirliği açısından bir zemin oluşturmamıştır.⁷¹¹

3.3.3. Türkiye-İran Sınırı: Güvenlik Endişeleri ve Etnik Dağılım

İran, Ortadoğu bölgesinin en güçlü ülkelerinden biridir. İran tarihi, ekonomik özellikleri, sosyal, coğrafi ve siyasi yapısı ile diğer ülkelere göre farklı unsurları bir arada bulundurmaktadır. İran öncelikle Ortadoğu ve Orta Asya'nın kesiştiği bir konumda bulunmaktadır. İran, batısında Türkiye ve Irak, kuzeyde Azerbaycan, Türkmenistan ve Ermenistan, doğuda Afganistan ve Pakistan ve güneyde ise Basra Körfezi ile çevrelenmiş bir ülkedir. Bu konum jeopolitik açıdan avantajlı bir konuma işaret ederken, tehdit ve tehlikeleri de barındıran bir unsur oluşturmaktadır.

İran'ın 76.9 milyonluk nüfusu⁷¹² ile Ortadoğu ülkeleri içerisinde nüfus açısından büyük ülkelerden birisidir. Tehdit oluşturan unsurların başında ise nüfusun farklı etnik gruplara dağılımı gelmektedir. Modern İran, İslam öncesindeki Pers İmparatorluğu'na oldukça benzeyen heterojen bir yapıda, çok uluslu değilse de çok etnik yapıyı ve dili içeren bir ülkedir. İran belirli bölgesel güçler tarafından desteklenebilecek etnik birliktelik veya ilgili taleplere, ülkenin merkezi hükümetinden siyasi imtiyazlar kazanmak ya da etnik

---

⁷¹¹ Edmund Herzig, "Regionalism, Iran and Central Asia, International Affairs" (*Royal Institute of International Affairs 1944-*), May, 2004, Vol. 80, No.3, Regionalism and the Changing International Order in Central Eurasia, pp.503-517, Published by: Wiley on behalf of the Royal Institute of International Affairs, Veritabanı: Jstor, s.503.

⁷¹² Deik Raporu, İran Ülke Profili, 2015.

gerilimleri tahrik etmesi ihtimaline karşı bir şüphe nedeni olarak kabul edilerek ulusal güvenlikle ilgili konularla ilişkilendirilmiştir. Geçmişte İran’da etnik gerilimleri teşvik eden öncelikli durum SSCB ve Pan-Türkizm olarak görülmüştür. İran’da halkın yaklaşık yüzde 98’i Müslüman ve yüzde 89’luk oran ise Şii’dir. Sünniler ise ülkenin toplam nüfusunun yüzde 10’unu oluşturmaktadır. Gayrimüslimler ise nüfusun yüzde 1’lik kısmını oluşturan Hıristiyanlar, Yahudiler, Zerdütallar, Bahais ve diğer azınlıklardır.⁷¹³

Şii mezhebinde olan Azerbaycan Türkleri nüfus büyüklüğü için farklı tahminler olsa da nüfusun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Benzer şekilde hem Azerbaycan Türkleri hem de çoğunlukla Sünni olan Kürtler ve Belucilerin⁷¹⁴ ayrılma konusunda en yüksek potansiyele sahip oldukları şüphesi İran’ın iddiaları arasındadır. Bunun en önemli nedeni İran sınırlarında varlık göstermeleri, geniş alanlarda yerleşmiş olmaları, uluslararası faktörler düşünüldüğünde güçlü sınır ötesi bağlantılara sahip olmalarıdır.⁷¹⁵

İran’a göre, Sünni Türkmen ve Şii Azerilerin her ne kadar Pers dünyasında daha asimile oldukları ve ayrılıkçı olmadıkları düşünülse de belirli şartlar altında herhangi bir sınırdaki etnik kimliklerin harekete geçme olasılığı ve potansiyeli söz konusu olabilir.⁷¹⁶ Çünkü 1946 yılında Sovyetlerin, İran işgali bittiğinde geride, etnik kimliklere göre kurulan iki devlet bırakmıştır. Urumiye civarında “Mehabat Kürt Cumhuriyeti” ile kuzeybatı İran’da kurulan “Güney Azerbaycan Cumhuriyeti.” Her iki siyasi oluşum da, İran merkezi yönetiminin güçlenmesinin ardından 1947’de ortadan kaldırılmıştır. Bu nedenle özellikle Azeriler ve Kürtler potansiyel ve müstakbel ayrılma yanlısı gruplar olarak ülke bütünlüğünü tehdit eden siyasi oluşumları ortadan kaldırabilecek yeteneğine sahip olarak algılanmaya devam etmiştir.⁷¹⁷

---

⁷¹³ Nayereh Tohidi, **Ethnicity and Religious Minority Politics in Iran, Contemporary Iran Economy, Society, Politics**, Edited By: Ali Gheissari, Published by Oxford University Press, 2009, s.299.

⁷¹⁴ Pakistan sınırında yoğunlukla Beluciler yaşamaktadır. Batı Azerbaycan ve İran’ın kuzeybatısında Irak ve Türkiye sınır bölgelerinde ise yoğunlukla Kürtler yaşamaktadır.

⁷¹⁵ Tohidi, *Ethnicity and Religious Minority Politics in Iran, Contemporary Iran Economy, Society, Politics*, s.311.

⁷¹⁶ Tohidi, *Ethnicity and Religious Minority Politics in Iran, Contemporary Iran Economy, Society, Politics*, s.312.

⁷¹⁷ Nihat Ali Özcan, “İran Sorununun Geleceği, Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye’ye Öneriler”, *Tepav Yayınları*, Ortadoğu Çalışmaları 1, Haziran, 2006, s.9,10.

Türkiye'nin iç dinamiklerini yakından etkileyen Kürtlerle ilgili gelişmelerdir. Türkiye ve İran arasındaki toprak sorunlarına yönelik olan ilişkiler, Kürtlerin sınırın her iki yanında da yaşaması ve onların kontrolünün sağlanması nedeniyle biçimlenmektedir. Doğu Anadolu'daki 1925 yılındaki ayaklanma, 1930 yılında Ağrı Dağı'ndaki isyan tarihsel birer tecrübe oluşturmuştur. 1932 yılında İran ve Türkiye bir sınır anlaşmasına varmış olsalar da, Kürt aşiretler, sıklıkla sınır ihlaline dayanan gerginliklere yol açmışlardır. 1980'lerin ortalarına gelindiğinde, iki ülkenin sınır ilişkilerini zorlayan olay ise PKK'nın, İran tarafında başlayan Kürt ayaklanmasına destek vermesidir.⁷¹⁸ Soğuk Savaş sonrası süreçte İran'ın politikalarını şekillendiren koşullar doğrudan bu süreçten etkilenmiştir. Sovyet süper gücünün ortadan kalkmasıyla, uluslararası sistemde ABD'nin hâkimiyetinin ortaya çıkması ülkenin toprak bütünlüğüne ve istikrarına ilişkin endişeler artmış ve etnik ayaklanmalar bağlamında dış güçler tarafından kullanılabilirliği algısı yaygınlaşmıştır.⁷¹⁹

2. Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD- İran ilişkilerinde iki faktör belirleyici olmuştur. Birincisi İran jeopolitiğinin SSCB ile yeni bir anlam kazanmasıdır. İran, SSCB'nin güneyden kuşatılmasında önemli bir konuma sahiptir. ABD'nin İran'a olan ilgisinin ikinci nedeni ise ülkenin sahip olduğu zengin petrol ve doğal gaz yataklarıdır. Petrol, Batı ekonomisinin stratejik girdisi olduğu için askeri gücün en önemli faktörüdür. Bu nedenlerden dolayı İran, savaş sonrası dönemde ABD'nin ilgi odağı olarak kalmıştır.⁷²⁰

3.3.4. Akp Dönemi İran Politikası'nın Temel Belirleyicileri

Uluslararası sistemin dönüşümü açısından, 21. yüzyıl başlangıcının en önemli olayı ABD'ye karşı yapılan 2001 yılındaki terör saldırıları olmuştur. Soğuk Savaş'ın Sovyet tehdidinde yönelik sürdürülen çevreleme ve caydırıcılık politikaları yerini, ABD'nin önleyici müdahale doktrini kavramına bırakmıştır. ABD'nin tehdit olarak algıladığı ülkelere doğrudan müdahale imkânı tanınmasının somut göstergesi olan durumun, İran için farklı bir anlamı olmuştur. Çünkü ABD yönetiminin, şer eksenini ilan ettiği ülkeler

⁷¹⁸ S. Gulden Ayman, *Turkey and Iran: Between Friendly Competition And Fierce Rivalry*, s.8.

⁷¹⁹ Anoushiravan Ehteshami, *Iran's Regional Policies Since The End Of The Cold War*, Contemporary Iran Economy, Society, Politics, Edited By: Ali Gheissari, Published by Oxford University Press, 2009, s.327.

⁷²⁰ Özcan, *İran Sorununun Geleceği, Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler*, s.10.

Kuzey Kore, Irak ve İran'dır. Yine Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında⁷²¹ Ortadoğu'nun dönüşümünü içeren projenin ana unsurlarından biri de İran'daki dönüşümdür. Bu dönüşüm demokrasinin güvenliği için idealist biçimlerle belirlenen çıkarların, ABD gücü kullanılarak sağlanmasını içermektedir.⁷²²

ABD'nin 11 Eylül sürecinden sonraki tutumu net olsa da Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin temel belirleyicisi iki ülkenin de birbirine karşı bir denge politikası izlemesi olmuştur. Bu açıdan “komşularla sıfır sorun” politikası bağlamında hem ekonomi ve enerji hem de güvenlik ve siyaset alanlarında işbirliği süreci başlamıştır.⁷²³ Siyasi açıdan ikili ilişkiler 1990'lı yıllara göre daha istikrarlı bir şekilde ilerlemiştir. Bu durumun en temel nedenleri ise ulusal çıkarlarının ortak bir paydada buluşmasıdır. Irak işgalinden sonra ortak tehdit unsuru olan PKK'ya yönelik İran'ın desteğini çekmesi ilişkileri yakın olarak konumlandırmıştır. Irak'ın işgali sonrasında 2004 yılında “Kürdistan Özgür Yaşam Partisi (PJAK)”ın PKK'nın İran kolu olarak faaliyete geçmesi ile Türkiye ve İran ilişkilerine de yansımıştır. İki ülke için ortak bir tehdit ve mücadele zemini sağlanmıştır. Bu açıdan 2005 yılında PJAK'ın İran güvenlik güçlerine yönelik saldırılarının artması sonucunda Türkiye ve İran arasındaki askeri işbirliği de gelişme göstermiştir. Hatta iki ülke 2008 yılı boyunca Kandil Dağı'nı eşgüdümlü olarak bombalamışlardır.⁷²⁴ Bununla birlikte 2003 Irak Savaşı'ndan sonra ülkede yaşanan kaos ortamında iki ülke de Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda hem fikir olmalarına rağmen İran, Irak Merkezi Yönetimi'nde Şii yöneticiler yönünde ağırlığını kullanmıştır. Irak'da 2010 yılındaki seçimlerde Türkiye İyad Allavi'yi desteklerken, İran Nuri El Maliki'nin başbakan olmasını istemiştir. Bu durum iki ülke arasındaki mezhepsel çatışmanın temelini de ortaya koyması bakımından önemlidir.

Ekonomik açıdan, doğalgaz ticareti ve yatırım projeleri enerji alanında bir işbirliği sağlamıştır. Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkilerde en önemli unsur

---

⁷²¹ Ortadoğu'nun dönüşümü için Bknz: Condoleeza Rice, “Transforming The Middle East”, National Security Advisor, US White House, The *Washington Post*, August 7, 2003, http://www.iraqwatch.org/government/US/WH/us-wh-rice-wp_oped-080703.htm.

⁷²² Toby Dodge, “Coming Face to Face With Bloody Reality: Liberal Common Sense and The Ideological Failure of the Bush Doctrine in Iraq”, *International Politics*, 2009, Vol. 46, 2/3, Palgrave Macmillan, pp. 253-275, p.254.

⁷²³ Djalili and Kellner, *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, s.15.

⁷²⁴ Yeşilyurt, *Ortadoğu ile İlişkiler*, s.451, 452.

doğalgazdır. 1996 yılında başlanan boru hattı 2001 yılında bitirilmiş ve doğalgaz akışı başlamıştır. 2007 yılında Türkiye'nin Akdeniz Boru Hattı Projesi'yle İsrail'e doğalgaz ihraç etmesi gündeme geldiğinde, İran kendisinden alınan gazın üçüncü ülkelere gönderilemeyeceğini söyleyerek Türkiye'ye tepki göstermiştir. Ancak Türkiye ve İran'ın enerji konusundaki işbirlikleri ve yatırımları devam etmiştir.⁷²⁵ Türkiye ve İran 2004 yılında Erdoğan'ın Tahran'ı ziyaret etmesi ile işbirliği süreçlerini pekiştirmişlerdir. Bu açıdan Türk şirketlerinin İran'daki yatırımları ve doğalgaz alımı anlaşmaları da hız kazanmıştır.

2005 yılında İran'daki Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Mahmud Ahmedinejad'ın kazanması ise nükleer çalışmalar sorunu sıklıkla gündeme gelmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 2006 yılında aldığı bir kararla İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmalarına son vermesini ve nükleer tesislerini BM gözetimine açmasını talep etmiştir. Aynı zamanda Uluslararası Atom Enerji Ajansı Başkanı'ndan Tahran'ın "Nükleer Silahların Yayılmasını Yasaklayan Antlaşmaya" uygun davranıp davranmadığını denetlemesini istemiştir. İran ise bu taleplere karşı çıkmış ve barışçıl amaçlı nükleer teknoloji peşinde olduğunu belirtmiştir.⁷²⁶

İran'ın nükleer kapasiteye sahip olması, Uluslararası İlişkiler ve caydırıcılık çalışmalarında sıkça tartışılan "kabiliyet niyetin mutlak bir göstergesi midir?" sorusunu gündeme getirmiştir. Burada da tehdidin varlığının nasıl kanıtlandığı önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu açıdan tehditlerin varlığının ispatında karşı tarafa zarar verecek bir kabiliyete ulaşıldığını ortaya koyan göstergeler ve bu gücün gerçekten böyle bir niyetle kullanılacağını ortaya koyan veriler bulunsa da İran, nükleer faaliyetlerinin tehdit edici bir nitelik arz etmediği konusunda uluslararası toplumu ikna etmekte zorlanmıştır.⁷²⁷ Bu durumun en önemli nedeni ise İran'ın kapalı bir rejime sahip olması ve nükleer çalışmalarında ondan istenilen şeffaflığın bu kapalılıkla büyük bir tezat oluşturmasıdır. Kapalılık, nükleer faaliyetlerin büyük bir gizlilik içinde ve UAEA'nın denetiminden kaçırılarak sürdürülebileceğini düşündürmektedir.⁷²⁸

---

⁷²⁵ Yeşilyurt, *Ortadoğu ile İlişkiler*, s.458.

⁷²⁶ Gülden Ayman, "İran Nükleer Krizi ve Türkiye", *Avrasya Dosyası*, Cilt:12, Sayı:2, 2006, s.25, 26.

⁷²⁷ Ayman, *İran Nükleer Krizi ve Türkiye*, s.25,26, 28.

⁷²⁸ Ayman, *İran Nükleer Krizi ve Türkiye*, s.28.

Türkiye ise bu dönemde İran'ın nükleer çalışmalarını kendine yönelik acil bir tehdit olarak tanımlamamıştır. Bu durum Türkiye-İran ilişkilerinin egemenlik sorunlarından muaf oluşu, iki devletin güç unsurları arasında belli bir dengenin olması, doğrudan tehdit algılamasının zayıflığı ve Kuzey Irak'ta olası bir Kürt devletinin kurulmasının engellenmesi konusunda iki devlet arasındaki dayanışmanın varlığıdır.⁷²⁹ Ancak nihai olarak yapılan 2010 BMGK 1929 kararı ile İran'a karşı uygulanacak yaptırımlarda karşı oy kullanmış ve yaptırımların uygulanmasını kabul etmemiştir.

Türkiye ve İran ilişkilerinin seyri ise 2011 yılında başlayan süreçte farklı bir boyuta taşınmıştır. Başlangıçta İran resmi söyleminde Tunus, Libya ve Mısır'daki olayları İslam Devrimi'nin bir uzantısı olarak yorumlamıştır. Ancak Tunus'daki El-Nahda ve Mısır'daki Müslüman Kardeşler gibi İslami partilerin böyle bir ilişkiyi kabul etmemesi yolundaki söylemleri, İran'ın tutumunda değişiklik yaratmıştır. İran, "Arap Baharı" ifadesinin yerine "İslami Uyanış ve Yeniden Doğuş" ifadesini tercih etmiştir.⁷³⁰

Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler de NATO'nun Füze Savunma Sistemi de ilişkileri zora sokan bir gelişme olmuştur. Füze Kalkanı olarak da ifade edilen Uluslararası Füze Savunma Sistemi, 1980'li yıllarda başlayan ve "Yıldız Savaşları" adı ile bilinen bir ABD projesidir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle gündemden düşen bu proje 2000'li yılların ortalarına doğru, ABD'nin tehditleri karşılama strateji çerçevesinde Füze Savunma Stratejisi olarak yeniden gündeme gelmiştir. Füze tehdidinden korunması planlan yerler ise İsrail, Avrupa ülkeleri ve ABD ana kıtasıdır. Tehdit olarak düşünülen ülkelerin başında İran ve Kuzey Kore gelmektedir. ABD, her fırsatta Türkiye'nin bu sistemdeki önemini dile getirmiş ve sistemin bir parçasının Türkiye'de kurulması gerektiğine işaret etmiştir.⁷³¹

ABD, projenin maliyetini kendi açısından düşürmek ve Türkiye olmak üzere projeye destek vermeyen üyelerin desteğini almaya projeyi bir NATO projesine dönüştürmeyi amaçlamıştır. Bu sayede Rusya'nın da projede en azından gözlemci sıfatıyla yer almasını sağlamayı öngörmüştür. Türkiye, proje ile ilgili olarak iki çekince ortaya

---

⁷²⁹ Ayman, *İran Nükleer Krizi ve Türkiye*, s.42,43.

⁷³⁰ Djalili and Kellner, *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, s.21,22.

⁷³¹ Armağan Kuloğlu, "Füze Savunma Sistemi Projesi ve Türkiye", *Ortadoğu Analiz*, Cilt:2 Sayı:23, Kasım 2010, s.60,61.

koymuştur. İlki projenin NATO'nun "bir müttefike saldırı, bütün müttefiklere saldırdır" prensibinin yer aldığı 5. Madde çerçevesinde ve "caydırıcılık" kapsamında olabileceğini ve tüm NATO topraklarına yayılması halinde sistemin olumlu değerlendirilebileceğini ifade etmiştir. İkinci olarak da, NATO belgelerinde İran ve Suriye gibi ülkelerin tehdit olarak gösterilmesinin benimsenmediğini ve kendisinin uygulamaya çalıştığı "komşularla sıfır sorun" politikası ile bağdaşmadığını ortaya koymuştur. Aynı zamanda projenin Rusya'da kuşatılmışlık hissini oluşturacağı düşüncesiyle Rusya ile ilişkilerin bozulacağı endişesi de taşımıştır.⁷³² 2011 yılına gelindiğinde ise NATO'nun Füze Savunma Kalkanı kapsamında ABD ve Türkiye arasında anlaşma imzalanmış ve radarların Malatya'nın Kürecik ilçesine yerleştirilmesi konusunda anlaşma sağlanmıştır. Radarların Almanya'daki merkezden kontrol edileceği ve kontrolde Türkiye'nin de söz sahibi olacağı belirtilmiştir.⁷³³ Bu nedenle Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde ki güvensizlik temelde 2011 sonrası olaylara da yansımıştır.

Türkiye'ye göre ise İran bu süreçte, Suriye'yi ılımlılaşmaya ve siyasetini değiştirmeye yöneltmek için hiçbir çaba sarf etmemiş ve Suriye'nin aleyhinde olacak şekilde, nüfuzunu arttırmak için krizden yararlanmışır. Suriye konusundaki görüş ayrılıkları derinleşmiştir. Suriye ile sınırı olmayan İran için, bu ülke 1980'lerin başından beri tek bölgesel müttefik olmuştur. Özellikle Hamas ve diğer Filistin örgütleriyle kurduğu bağlantılar sayesinde Arap-İsrail çatışmasına müdahale olanaklarının yanı sıra, Hizbullah vasıtasıyla İslami Devrimi'ni Lübnan'a taşıyarak amaçlarını gerçekleştirmesine imkân sağlamıştır. Ancak Suriye rejimi koruyabilirse, Türkiye ile ilişkileri hemen başlayamayacağı için Suriye, İran'a daha fazla yaklaşabilecektir.⁷³⁴

2013 yılında Ahmedinejad'ın görev süresinin dolmasıyla yeni dönem Hasani Ruhani ile başlamıştır. Türkiye ve İran arasında mezhepsel gerilimleri azaltmak için karşılıklı görüşmeler yapılmaya başlanmıştır. Ancak iç savaşa dönüşen krizler konusundaki farklı tutum ilişkileri sabit bir düzeyde tutmuştur. İki bölge ülkesi denge politikasını bu anlamda devam ettirmiştir.

---

⁷³² Kuloğlu, *Füze Savunma Sistemi Projesi* ve Türkiye, s.62.

⁷³³ Füze Kalkanının Radarı Hangi ile Kurulacak?, 14 Eylül 2011, <http://www.milliyet.com.tr/fuze-kalkaninin-radari-hangi-ile-kurulacak--gundem-1438468/>.

⁷³⁴ Djalili and Kellner, *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, s.141,145.

İran Ortadoğu coğrafyasında petrol ve doğalgaz açısından önemli rezervleri elinde barındıran bir ülkedir. Batı'nın yalnızlaştırma politikaları karşısında da bölgesel gücünü ortaya koymuştur. Bu açıdan İran jeopolitiği gerek bölgesel gerekse küresel dengeler bakımından Ortadoğu'yu etkilemektedir. Ancak Arap olmayan bir ülke olması ve Şii hâkimiyeti Ortadoğu'daki Sünni ağırlıklı merkezler için bir tehdit ve güvensizlik unsuru da barındırmaktadır. İran ile ilgili diğer bir önemli nokta da 2003 yılından sonra ilk defa Irak Şiilerinin bir otorite tesis etmiş olmalarıdır. Bu durum “Şii Hilâli” ifadesini gündeme taşımıştır. Uluslararası anlamda bir Şii ittifakı olmasa bile Körfez ülkelerinde ve Lübnan'da yaşayan Şiilerin bir yayılma sağlayabilecekleri ortaya konulmuştur.⁷³⁵ Bu yayılma ise İran'dan başlayıp, Irak'ı, Suriye'yi ve Lübnan'ı içine alacak bir biçimde genişleyerek, Afganistan ve Pakistan'a kadar uzayan bir jeopolitik kuşak oluşturabilecektir. Bu kuşak “Fars Şii İmparatorluğu” hayalini belirtmek için kullanılmaktadır. Bu durum Şiilerin yoğun olarak yaşadığı Basra Körfezi ülkeleri Bahreyn, Yemen, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirliklerinde önemli bir nüfusa sahip olmalarının oluşturduğu bir etkiyi ifade etmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki Arap ve Fars unsurları Şiiler arasında bir ayrım oluşturmaktadır. İran Şiiliği, Fars milliyetçiliği ile Irak Şiiliği ise Arap milliyetçiliği ile bütünlük sağlamaktadır.⁷³⁶ Ancak bu unsurlara rağmen olası bir birleşme durumu Sünni ittifak çerçevesinde değerlendirilmeye devam eden bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. İran, Şiiliği hem kendi ülkesinin merkezinde görmekte hem de diğer Şiilerle doğal olarak ilgilenmektedir. Ancak burada önemli olan İran'ın aynı zamanda “devrimi ihraç etmek üzere” Sünniliği de içerecek bir biçimde İslam Dünyası liderliği üzerine geliştirdiği politikadır. Bu nedenle İran da “Şii Hilâli” fikrinden çok “Direniş Hilâli” fikri ön plana çıkmaktadır. Filistin'deki Sünni Hamas ve İslami Cihad ve aynı şekilde Türkiye, Mısır, Cezayir'deki İslamcı yapılarla olan ilişkiler bu anlamda değer kazanmaktadır. İran, bu açıdan oluşturulmaya çalışılan Şii-Sünni çatışmasını İsrail ve ABD kaynaklı görmekte ve bu nedenle Sünni devletlerinin güvenini sağlamaya çalışmaktadır. Filistin'deki Hamas ve İran'daki Hizbullah'ı ABD ve İsrail' karşı ortak bir düzlemde değerlendirmektedir. Yine Şiilerin yaşadıkları coğrafyaların ortak özelliğinin petrole

---

⁷³⁵ İbrahim El Marashi, “Şii Hilali Mitini İnşa Etmek: İran Devrimi'nden 2003 Irak Savaşı'na”, *Avrasya Dosyası*, (ss.7-36), Cilt:13, Sayı: 3, 2007, s.7,8.

⁷³⁶ Arif Keskin, “Şii Jeopolitiği ve İran”, *Avrasya Dosyası*, (ss.65-100), Cilt:13, Sayı: 3, 2007, s.66, 69, 77.

sahip olması da önemli bir olgudur.⁷³⁷ Bu anlamda burada karmaşık bir süreç ortaya çıkmaktadır. İlk İran'ın kabul etmediği Şii Hilâli kuşağından çok bölgede Sünnileri de içerecek biçimde bir bölge liderliği amacı üzerinedir. İkinci olarak ise bölge liderlerliğinin de üstüne geçebilecek İsrail'in bölgedeki varlığını sonlandırma düşüncesidir. İki amaçta birbiri içine eklenmiş bir şekilde sürdürülmektedir.

3.4. Türkiye'nin Mısır Politikası

3.4.1. Ortadoğu Coğrafyasında Mısır Jeopolitiği

Mısır, tarih boyunca birçok medeniyetin beşiği olmuştur. Eski ve köklü bir devlet geleneği vardır. Mısır'ın (resmi adıyla Mısır Arap Cumhuriyeti), dünya haritasında ilk göze çarpan en açık özelliği Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarına göre merkezi bir konumda bulunmasıdır. Mısır, üç kıtanın kavşağı durumundadır. Yaklaşık 2500 yıl önce Yunan tarihçisi ve coğrafyacısı Herodot Mısır'ı Nil'in hediyesi olarak nitelendirmiştir. Nil nehri, Mısır'ın can damarı olmuştur. Nil kıyıları taşkın alanları boyunca dünyanın en iyi tarım topraklarından birini oluşturmuştur.⁷³⁸ Mısır konum olarak Afrika'nın kuzeydoğusunda bulunur ve Güneybatı Asya'nın Sina Yarımadası'nı içermektedir. Üçgen şeklinde bir yarımada olan Sina Yarımadası, Süveyş Kanalı tarafından batıda sınırlandırılmıştır.⁷³⁹

Nil nehri boyunca nüfusun yoğunlaştığı nehir vadisi, neredeyse nüfusu az olan çölleri kesmektedir. Dünyadaki yerini anlayabilmek için demografik açıdan nüfusunun oldukça fazla olduğu göz önünde bulundurulması gereken bir etkidir. Mısır, 93.384 milyon⁷⁴⁰ nüfusa sahip ve Ortadoğu nüfusunun yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır. Aynı zamanda Mısır Ortaçağ'ın kültür başkenti sıfatı ile anılan bir ülkedir.⁷⁴¹ Mısır'ın

---

⁷³⁷ Arif Keskin, *Şii Jeopolitiği ve İran*, s.90, 91, 95.

⁷³⁸ Joseph J. Hobbs, **Egypt**, Series Editor: Charles F. Gritzner, Second Editions, Chelsea House Publishers, 2007, s.9-12.

⁷³⁹ Hobbs, *Egypt*, s.15, 26.

⁷⁴⁰ Birleşmiş Milletler, <http://data.un.org/CountryProfile.aspx?crName=Egypt>, Statistics Division, 2016

⁷⁴¹ Hobbs, *Egypt*, s.13.

uluslararası siyasi olaylarda ki etkisi oldukça güçlüdür. Mısır, Arap dünyasının uzun yıllardır düşman olduğu İsrail ile barış yapmak isteyen ilk ülkedir.⁷⁴²

Mısır jeopolitiğinde en önemli unsur Süveyş Kanalı'dır. Deniz yoluyla, Avrupa ve Uzakdoğu arasındaki en kısa mesafe Mısır üzerinden Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz aracılığı ile Akdeniz'dir. 1869 yılında açılan Mısır'ın Süveyş Kanalı dünyanın en önemli suyollarından birisidir. Kanalın uluslararası deniz trafiğine açık tutulması birçok ülkenin ekonomik refahı için de gerekliliktir. Ayrıca Süveyş, Asya ile Afrika arasındaki bölünmüş çizgiyi işaretlemektedir.⁷⁴³ Bu açıdan Süveyş Kanalı jeopolitik açıdan çok önemlidir.

Coğrafi açıdan Ortadoğu, Batı Asya ve Kuzey Afrika'yı kuşatan bir bölgedir. Ortadoğu ülkeleri büyüklük açısından önemli ölçüde değişiklikler gösterse de kaynaklar ve yerel kültürler bakımından önemli özellikleri paylaşırlar. Öncelikle Ortadoğu ülkeleri uzun zaman dilimleri süresince diğer ülkeler tarafından yönetilmişlerdir.⁷⁴⁴ Her önceki siyasi rejim birçok açıdan yönettiği ülkeler üzerinde bir iz bırakmıştır.⁷⁴⁵

Akdeniz ve Kızıldeniz'i birleştiren Süveyş kanalı, Ortadoğu'nun belli başlı su yolunu kontrol eden durumuyla önem kazanmıştır.⁷⁴⁶ Ortadoğu da yabancı güçlerin siyasi ve stratejik ilgi alanı olmuştur. Mısır tarihi boyunca kültürel, siyasi ve ekonomik açılardan Arap dünyasının en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Ekonomik gücünün yanı sıra biriktirdiği siyasi ve edebi kültürü, çeşitlenmiş siyaset geleneği ile 20. yüzyılın Arap Birliği umudunun, bağlantısızlık hareketinin ve Afrika bağımsızlık savaşlarının önemli bir aktörü olmuştur.

---

⁷⁴² Hobbs, *Egypt*, s.14.

⁷⁴³ Hobbs, *Egypt*, s.11.

⁷⁴⁴ Carolyn M. Youssef, "Recent events in Egypt and the Middle East: Background, Direct Observations and a Positive Analysis, *Organizational Dynamics*" (2011) 40, 222-234, Veritabanı: Sciencedirect, s.222.

⁷⁴⁵ Youssef, *Recent events in Egypt and the Middle East: Background, direct observations and a positive analysis, Organizational Dynamics*, s.223.

⁷⁴⁶ Muzzaffer Erendil, **Çağdaş Ortadoğu Olayları**, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1992, s.33.

3.4.2. Mısır'ın Siyasi Atmosferindeki Değişimler

Güçlü devletlerin, jeopolitik açıdan Ortadoğu'ya yönelik ilgisi Arap dünyasının en önemli güç merkezlerinden biri sayılan Mısır içinde geçerli olmuştur. Kültürel, siyasi ve ekonomik açılardan önemli bir birikime sahip olan Mısır, Ortadoğu'da önemli bir siyasi aktördür. Bu aktör Batılı devletlerle, Arap ülkeleri arasında bir sınır işlevi göstermektedir.

Mısır, 1517 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Fransa'nın 1798 yılında Mısır'ı işgal etmesi Fransızların yenilgisi ile sonuçlansa da işgalin getirdiği askeri ve ekonomik zayıflık 1882 yılında İngiltere'nin işgali ile Osmanlı'dan tamamen kopmasına neden olmuştur. Mısır, 1922 yılına kadar İngiliz nüfuzu altında varlığını sürdürmüştür. İngiltere, Süveyş Kanalı üzerinde hâkimiyet amacına yönelik olarak Mısır'ı merkez bir merkez haline getirmiş ve katı bir yönetim yürütmüştür. Mısır'da ilk milliyetçilik hareketleri de bu dönemde görülmeye başlamıştır. Ancak Arap milliyetçiliği 1. Dünya Savaşı nedeniyle fazla yayılmamıştır.⁷⁴⁷ Bu açıdan dünya savaşının başlaması Arap milliyetçiliğinin yayılmasını sağlayan bir unsur olmuştur. Siyasi partilerin oluşma süreci de İngiliz işgaline karşı direnişler sonucunda başlamıştır.

Mısır, sömürge dönemi boyunca İngiltere tarafından pamuk üreten bir ülke haline getirilmiştir. İngiltere açısından Mısır, Kuzey Afrika ile Ortadoğu arasında bir köprü olması ve Süveyş Kanalı ile Akdeniz üzerinden Körfez'e açılan bir önemli bir ulaşım yolu olması açılarından stratejik önemde olmuştur.⁷⁴⁸ Savaş sonrasında Mısır bir krallık durumuna gelmiş ve bağımsızlığı savunan milliyetçi hareket partileşerek Vafd adını almış ve güçlenmiştir. Kral ve İngiltere arasında ikilik yaratan bu durum karşısında İngiltere'nin etkisiyle giderek bu güçlü partinin bölünmesini sağlamış ve bu partiden ayrılanlar liberal bir parti olarak ayrıca örgütlenmişlerdir. İngilizlerin desteğindeki Mısır Kralı ile bağımsızlık yanlısı Vafd partisi arasındaki çekişmeli ilişkiler Mısır'da 2. Dünya Savaşı'na kadar sürececek kaos ortamını da beraberinde getirmiştir. Vafd'ın sosyal mücadelelerde gerilemesi üzerine, 1930'lu yıllarda daha radikal bir örgüt olarak Müslüman Kardeşler reformcu bir İslami hareket olarak ortaya çıkmıştır. Bu hareketin

⁷⁴⁷ Anıl Çeçen, "Arap Dünyasında Nasır Önderliği", Arap Dünyası Özel, *Avrasya Dosyası*, Cilt:6, Sayı:1, 2000, ss.186-200, s.187.

⁷⁴⁸ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s.182-185.

güçlenerek siyasal alana ağırlığını koyması ile batı karşıtı çizgide yeni politikalar Mısır politikasında egemen olmaya başlamıştır. Mısır'ın siyasi atmosferindeki en önemli değişiklik 1952 yılında Mısır ordusunun Hür Subaylar adlı hareket ile krallık yönetimi ile monarşi anlayışı ortadan kaldırılmış ve yeni bir yönetimi anlayışı olan cumhuriyet benimsenmiştir. Bu tek partili siyasi dönemin öne çıkan ismi ise Cemal Abdül Nasır olmuştur. Nasır'ın izlediği politikalar diğer Arap ülkelerinde de yankı bulmuştur. Başlangıçta “ideolojik bütünlükten yoksun, bulanık bir milliyetçilik anlayışı ve reformcu bir karakteri olan bu hareket” kendi içindeki iktidar mücadelesi ve İngiltere ile başlayan çatışma sonunda açık bir radikal kimliğe bürünmüştür.⁷⁴⁹ Nasır döneminde Mısır, modern bir devlet olmak amacıyla ekonomik ve sosyal gelişmeye öncelik vermiştir.

Bu gelişmeler ışığında Mısır'da ordunun önemli bir etken olarak varlığını sürdürdüğü söylenmektedir. Çünkü İsrail, kurulduğu yıl Mısır ordusu, İsrail karşısında önemli bir askeri yenilgiye uğramıştır. Bu nedenle Mısır, güvenliğinin tehdit altında olduğunu düşünerek, daha güçlü bir ordu arayışı ve yeni silahların alınmasına öncelik vermiştir. Özellikle İsrail lobisinin baskısı altında olan Amerikan yönetimi Mısır'a askeri yardımı reddetmiş ve bu nedenle de Mısır halkı yeniden antiemperyalist gösterilere başlamıştır. Bu açıdan da askeri paktlara sıcak bakmamış ve sosyalist bloğa yönelmiştir. Bu durum 1957 yılındaki yabancı işletmelerin millileştirilmesine kadar gitmiştir.⁷⁵⁰

Uluslararası sistemde iki kutuplu yapının oluşturduğu süreçte İngiltere'nin ağırlığı ABD'ye geçerken, bölgede SSCB'nin etkinlik kurmaması için ABD'nin öncülüğünde Bağdat Paketi oluşturulmuştur. Ancak Mısır, bu tür örgütlenmelere girmeyerek tarafsız bir dış politikaya yönelmeyi tercih etmiştir. Nasır, Suriye ile Birleşik Arap Cumhuriyeti oluşturma yoluna gitmiştir. 1956 yılında Mısır'ın ulusal çıkarları doğrultusunda Süveyş kanalını millileştiren Nasır, bu girişimi ile emperyalizme karşı açık bir tutum takınmıştır. Nasır'ın bu girişimi, kendisini yalnızca Mısır'ın değil, tüm Arap dünyasının lideri konumuna getirmiştir.⁷⁵¹ Süveyş ile ilgili girişimle birlikte Mısır, Sovyetler

---

⁷⁴⁹ Çeçen, *Arap Dünyasında Nasır Önderliği*, s.187, 188.

⁷⁵⁰ Çeçen, *Arap Dünyasında Nasır Önderliği*, s.191.

⁷⁵¹ Çeçen, *Arap Dünyasında Nasır Önderliği*, s.188, 189.

Birliği'nin yörüngesinde bir müttfeik olarak yer almıştır.⁷⁵² Mısır 1958 yılında Suriye ile birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti ismini almış ancak bu oluşum 1961 yılında sonlanmıştır. Mısır'da güvenlik merkezli bir anlayış hâkim olmuştur. 1980 yılında ise Hüsnü Mübarek dönemi başlamıştır. Mısır siyasi yapısında 1980'lerde, Camp David'den⁷⁵³ itibaren tekrar Amerika'ya yaklaştırılması, Körfez Savaşı'nın ardından Irak'ın etkisizleştirilmesi, ABD müttefiki olan Körfez ülkelerinin hareket yeteneklerinin ABD'ye bağlanması ve Suriye ile ABD arasında, orta vadede Lübnan ve İsrail sorunlarının çözümünü hedefleyen ilişkiler gibi durumlar ön plana çıkmıştır.⁷⁵⁴

11 Eylül saldırılarının ardından El-Kaide terör örgütünün lideri Usame Bin Ladin'in sağ kolu olarak gösterilen ve saldırı planından sorumlu olduğuna inanılan kişinin Mısırlı olması, bazı Mısırlıların da Kahire'de ABD'ye karşı protesto gösterileri düzenleyenler arasında olması ile Mısır, İslami karışıklığın ve terörizmin ortaya çıktığı bir zemin gibi görünmeye başlamıştır.⁷⁵⁵

3.4.3. Arap Halk Ayaklanmaları: “Arap Baharı” Süreci ve Türkiye

2011 yılının başında Ortadoğu ülkelerinde sırayla halk isyanları meydana gelmiştir. Bu isyanlar temelde otoriter rejimlere ve liderlere yönelik olarak, demokrasi, özgürlük, kalkınma ve işsizliğin ortadan kalkmasını talepleri ile ortaya çıkmıştır. Ancak bir süre sonra şiddetli iç çatışmaların çıkması ile Arap coğrafyası farklı bir toplumsal dönüşüm sürecine girmiştir. Süreç Batılı kaynakların birçoğunda “Arap Baharı” olarak isimlendirilmiştir. Tunus ile başlayan olaylar sonucunda 23 yıllık Bin Ali, 30 yıllık Mübarek ve 42 yıllık Kaddafi iktidarları son bulmuştur. Bu dönemde gündemde bölgedeki hareketliliğin bir demokrasi hareketine dönüşüp dönüşmeyeceği, devrim ve darbe süreçlerinin nitelikleri, hangi ülkeleri kapsayacağı yönünde çok sayıda tartışma yaşanmıştır.

---

⁷⁵² Hobbs, *Egypt*, s.40.

⁷⁵³ ABD'nin arabulucuk yaptığı Arap ülkeleri ve İsrail arasında kalıcı bir barış sağlamak amacıyla Mısır ile İsrail'in 1978 yılında imzaladıkları anlaşmadır. Mısır'ın İsrail'i tanınmasıyla, Mısır Arap ülkelerinin tepkisiyle karşılaştı. Anlaşma sonucunda Ortadoğu'da istenen nihai barış sağlanmadı.

⁷⁵⁴ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD ilişkilerinin Politikası*, s.339,340.

⁷⁵⁵ Hobbs, *Egypt*, s.8.

Arap toplumlarında yaşanan siyasi karışıklıklar, 2011 süresince geri dönülemez bir şekilde Ortadoğu'yu dönüştürmüştür. 2011 olaylarının nasıl etkileneceği konusunda uyuşmazlık olmasının nedenlerinden biri de Arap dünyasının birleşik bir varlık olarak düşünülmesi eğiliminden kaynaklanmıştır. Çünkü Arap toplumlarının ve yönetim biçimlerinin sıkı bağlantıları veya en azından bazı önemli özellikleri paylaşmaları bunun bir sonucu olmuştur.⁷⁵⁶ Öte yandan Büyük Ortadoğu Projesi'nin Kuzey Afrika'dan Pakistan'a kadar bir alanı kapsayacak dönüşüm süreci ile bölgedeki güvensizlik ve çatışma hat safhaya çıkmıştır. Jeopolitik açıdan değerlendirmeler enerjiye yönelik olmuştur. Türkiye'nin bu coğrafyadaki ilişkileri ise ekonomik anlamdaki stratejik çıkarlarına bağlı olarak gelişmiştir.

Süreçte bölgedeki en etkin siyasi güç Müslüman Kardeşler olmuştur. Ancak tüm Arap dünyasındaki Müslüman Kardeşler örgütlerinin siyasi eğilimleri aynı değildir. Tunus'da aynı çizgideki bir örgüt olan El-Nahda, Mısır'dakinden daha yumuşak bir çizgide görünmektedir. Aşırı dinci bazı siyasi örgütlerinse El Kaide gibi terörist örgütlerle yakın ilişkileri vardır.⁷⁵⁷ Müslüman Kardeşler, tarihsel süreç içerisinde özellikle son olaylardan sonra Mısır'ı yönetme fırsatı bulmuştur. Örgütün içindeki siyasi bir kesim, sosyo-dini karaktere sahip örgütü siyasi bir örgüte dönüştürmüştür. Bu hareket uzun tarihsel süreci boyunca riske girmeme isteksizliğini üzerinden atarak, Mısır ordusu dâhil olmak üzere bir dizi “siyasi düşmana” karşı örgütlenmiştir.⁷⁵⁸ Mısır'da en önemli yaygın faktör hem Müslüman Kardeşler'in hem de askeri rejimin, popüler protesto hareketlerinin tasviyesi süresince bir devrim sonrası siyasi düzende kendi konumlarını güvence altına almak ve eski rejimin istikrarsızlaşmasında temel rolü oynamak üzerine ortak arzuları olmasıdır. Her iki durumda da Müslüman Kardeşler'in devleti bağımsız olarak örgütleme becerisi, askeri yöneticiler için değerli bir potansiyel ortak olmuştur.⁷⁵⁹

---

⁷⁵⁶ Katerina Dalacoura, “The 2011 uprisings in the Arab Middle East: Political Change and Geopolitical Implications”, *International Affairs* 88: 1, 2012, The Royal Institute of International Affairs. Published by Blackwell Publishing, pp.63-79, s.63.

⁷⁵⁷ Onur, Öymen, **Uçurumun Kenarında Dış Politika**, 3. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, Aralık 2015, s.158.

⁷⁵⁸ Yasser El-Shimy, “The Muslim Brotherhood”, *Adelphi Series*, 55: 453-454, 75-10 Veritabanı: Tandfonline, Egypt After the Spring: Revolt and Reaction Chapter Four, 2015, s. 75.

⁷⁵⁹ Anne Alexander, “Brothers-in-arms? The Egyptian Military, The Ikhwan and The Revolutions of 1952 and 2011”, *The Journal of North African Studies*, 2011, 16: 4, s.533-554.

İhvan ideolojisinin çıkış noktası Allah'ın kullarına Allah'ın kanunlarının hâkim olması ve bu nedenle beşeri kanunların kabul edilmeyip, İslam'ın salt bir din olarak anlaşılmasından öte toplumsal hayatın bütününe uygulanması şeklinde gelişmiştir. Bu açıdan ideolojisi İslam'la özdeşleştirilmiştir. Bu durum İslam'ın ideolojik seviyeye indirgenmesi anlamına gelebileceği gibi ideolojinin bir din kadar kutsanması şeklinde de yorumlanmıştır. Hedeflenen İslam Devleti'ndeki amaç İslam'ın bütün olarak ele alınarak devletin tüm kurum, kural ve eylemlerinde temel belirleyici olması şeklindedir. Bu noktada İslam'ın siyaset düzeninin dışında görülmesi ve bazı kalın çizgilere hapsedilmesi bir komplo olarak değerlendirilmektedir.⁷⁶⁰

Tunus'da ilk olaylar başladığında Türkiye, sessiz kalarak olayların gelişimini takip etmiştir. Çünkü Tunus, çeşitli bölgelerinde büyük ölçekli projelere 670 milyon dolar civarında yatırım yapılmış olan Türkiye'nin kaygılarından uzak bir mesafededir. Bin Ali iktidarının bitmesinin ardından geçiş dönemi ile yetkilileri ile temaslarda bulunulmuştur. 2011 yılında bir Türk heyeti ve sonrasında Davutoğlu Tunus'a gitmiştir. İslami Tunus Partisi, El-Nahda'nın Başkanı Raşid Gannuşi, 2011 yılında Necmettin Erbakan'ın cenazesi dolayısıyla İstanbul'a gelmiştir. Burada Türk siyasi deneyiminin "Arap dünyasına ilham verdiğini" ve Türkiye'nin "İslam ile modernliği" birleştirmesi dolayısıyla bağdaştırabilmesi, bunun ülkesi için bir model olduğunu açıklaması ve "Türk modelini" benimsediğini belirtmesi bu açıdan önemlidir.⁷⁶¹ Tunus ile ilişkiler ekonomik anlamda devam etmiştir. Dostluk ve işbirliği temelinde ekonomik ve ticari ilişkiler, uyuşturucu trafiğine, organize suça, terörizme, insan ticaretine ve yasa dışı göçmenliğe karşı ortak savaş, hukuki işbirliği gibi işbirlikleri şeklinde oluşturulmuştur.⁷⁶² Erdoğan'ın Tunus'da yaptığı konuşmada "İslam ile demokrasi yan yana olabilir" ifadesi gündem maddelerinden birini oluşturmuştur.⁷⁶³ Sürecin devamı niteliğindeki Bahreyn de olaylardan etkilenmiştir. Nüfusu Şii ve yönetimi ise Sünni olan Bahreyn ile AKP döneminde siyasi, askeri, güvenlik ve ekonomik ilişkiler geliştirilmiştir. Türkiye, Bahreyn de Sünni-Şii çatışmasının istikrarsız bir ortama

⁷⁶⁰ İbrahim el-Beyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, İstanbul: Ekin Yayınları, 2012.

⁷⁶¹ Djalili and Kellner, *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, s.75,76.

⁷⁶² Djalili and Kellner, *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, s.78.

⁷⁶³ Erdoğan'dan Tunus'ta da Laiklik mesajları!, 15 Eylül 2011, <http://www.gazetevatan.com/erdogan-dan-tunus-ta-da-laiklik-mesajlari--399906-gundem/>.

dönüşmemesi için “bekle gör” siyaseti uygulamıştır. Herhangi bir taraf tutan siyaset yerine Bahreynli yetkililerle görüşürken, İran ve Suudi Arabistan ile de görüşmeler yapmış ve ilişkilerini geliştirme politikası izlemiştir. Benzer şekilde Türkiye Yemen’deki süreçte de 2005 yılından itibaren ekonomi ve ticaret alanlarında işbirliği kaydedilmiş ve 2010 yılında “Türk-Yemen İş Konseyi” kurulmuştur. İki ülkeyi birbirine yakınlaştıracak işbirliği süreci sürdürülmeye çalışılmıştır.⁷⁶⁴

Libya’da sürecin devamı niteliğindeki olayların ilerlemesi ile Türkiye, Libya konusunda daha hassas davranmıştır. Bunun en önemli nedeni Türkiye’nin Libya’da çok önemli ekonomik çıkarları olmasıdır. Türk şirketlerinin Kaddafi ile özellikle inşaat sektöründe yaklaşık 15 milyar dolarlık sözleşmeleri bulunmaktadır. Gösterilerin büyümesi sonucunda Ankara başlangıçta, Kaddafi rejimine karşı uygulanacak ekonomik yaptırımlar konusunda çok tereddütlü davranmış ve uluslararası toplulukların her türlü askeri müdahalesine karşı çıkmıştır. İktidar ile muhalifler arasında arabuluculuk yapmaya çalışmış ve Kaddafi rejimi ile iletişim kanallarını açık tutmuştur. Erdoğan, 2011 Şubat ayında, Güvenlik Konseyi’nin Libya’ya yaptırımlar uygulamasını (1970 sayılı karar) eleştirmiş ve uçuşa yasak bölge oluşturulması fikrine karşı çıkmıştır. Aynı zamanda NATO operasyonlarının tamamen ekonomik çıkarlar (petrol) doğrultusunda gerçekleştirildiğini açıklamıştır.⁷⁶⁵ Ancak Erdoğan kısa süre sonra tercihinden dönerek Kaddafi’ye iktidan bırakması çağrısında bulunmuş ve muhalefet ile ilişkileri hızla geliştirmiştir.⁷⁶⁶ Libya konusunda hızlı karar değişiklikleri ve Libya’nın NATO tarafından bir dönüşüme tabi tutulduğu önemli bir tartışma konusu olmuştur.

Türkiye ve Mısır ilişkilerinde ise daha farklı bir yakınlaşma süreci olmuştur. Bu süreçte siyasi rejim içerisinde öne çıkan Müslüman Kardeşler muhalefeti ile 25 Ocak 2011 yılında Hüsnü Mübarek devrilmiş ve yapılan ilk seçimlerde 2012 yılında Muhammed Mursi Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Mursi’nin seçilmesi ile birlikte Türkiye ile Mısır

---

⁷⁶⁴ Djalili and Kellner, *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, s.95, 99.

⁷⁶⁵ Djalili and Kellner, *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, s.85,86.

⁷⁶⁶ Djalili and Kellner, *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, s.88.

ilişkileri yakın bir zemine oturmuştur. Hatta Mursi seçildikten sonraki ilk Türkiye ziyaretini, AKP kongresine katılarak yapmıştır.⁷⁶⁷

Yönetim, ılımlı İslamcılara geçmiştir. Bu açıdan “Arap Baharı”, genel olarak Arap dünyasında ve özellikle Tunus ve Mısır’da çoğunlukların tercihinin Müslüman Kardeşler olması biçiminde gelişmiştir. Bu durum ABD’nin gözünde Türkiye’deki AKP tecrübesi gibi “ılımlı İslam” olması açısından önem kazanmıştır.⁷⁶⁸ “Arap Baharı” sürecinde AKP politikasında öne çıkan unsur ise Müslüman Kardeşler’e yönelik yakın temaslar olmuştur. Müslüman Kardeşler ve Türkiye’de İslamcı hareketlerin çakıştığı iklim, ortaya çıktıkları ülkelerdeki otoriter rejimlere tepki olarak nitelendirilmektedir. Müslüman Kardeşler, sömürgeciliğe bir tepki olarak ortaya çıkmış ve iki yönetiminde İslam’ın siyasal boyutunu vurgulaması açısından ortak bir noktada olmuşlardır.⁷⁶⁹ Ancak Müslüman Kardeşler’le kurulan yakın ilişki Ortadoğu ülkelerinde AKP açısından sorun oluşturmaya başlayan bir süreci de tetiklemiştir. Mursi yönetimi ile yakın ilişkiler kuran Türkiye aynı zamanda Suriye’deki Müslüman Kardeşler’lerle de irtibat halinde olması nedeniyle bölgede bir “Sünni Blok” tartışmaları da sıklıkla gündeme gelmiştir.

Mursi’nin Türkiye açısından en önemli dış politika kararı ise 2003 yılında Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile imzalanan Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) anlaşmasının Mart 2013’de feshedilmesi olmuştur. Bu şekilde Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve İsrail MEB anlaşmasının da bütünlüğü bozulmuştur. Bu durum Mısır ve Türkiye ilişkileri açısından ortaklığın ortaya çıkabileceği bölgede stratejik, ekonomik ve ticari çıkarları etkileyerek siyasi ve askeri dengeleri değiştirebileceği algılamalarına yol açmıştır.⁷⁷⁰ Mursi’nin 1 yıl süren iktidarı, bölgede yaşanan olayların artmasıyla 2014 yılında Eski Savunma Bakanı Abdulfettah El-Sisi’ye geçmesi Türkiye ile ilişkilere de sekte vuran bir gelişme olmuştur. AKP yönetimi Mısır ile diplomatik ilişkileri maslahatgüzar seviyesine indirmiştir.

---

⁷⁶⁷ Ak Parti Kongresi’nde Ağır Konuklar, 30 Eylül 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/ak-parti-kongresinde-agir-konuklar-21588818>.

⁷⁶⁸ Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 2001-2012*, s.51,52.

⁷⁶⁹ Bulut Gurpinar, “Turkey and The Muslim Brotherhood: Crossing Roads in Syria”, *Eurasian Journal of Social Sciences*, 3(4), 2015, s. 31.

⁷⁷⁰ Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/5077/mesele_misir_ve_suriye_degil_dogu_akdeniz_

2010 yılı Aralık ayında Tunus'ta yönetime karşı başkaldırıyla başlayan süreçte ABD bir süre sessiz kalmış ya da konuya çok genel ilkeler düzeyinde değinmiştir. Olaylar 2011 yılı Ocak ayında Mısır'da Hüsnü Mübarek yönetimini hedef aldığı anda, ABD ilk başta durumu görmezlikten gelmiş, fakat Mübarek yönetiminin protestoculara karşı sert önlemler almaya yönelmesi üzerine Başkan Obama konuya ilişkin bir açıklama yaparak Hüsnü Mübarek'in görevi bırakması çağrısında bulunmuştur. Ancak Libya'da Obama yönetimi, kendi içerisinde konuya ilişkin farklı tutumların yoğun biçimde tartışıldığı bir süreç yaşadıktan sonra Muammer Kaddafi karşıtı hareketlere karşı belirgin bir destek vermeye yönelmiştir.⁷⁷¹

Batı ile doğu arasında Türkiye'ye benzer bir konumda olan Mısır, Türkiye'ye benzeyen bir jeopolitik konuma sahiptir. Ancak iki ülke halkının farklı kökenlerden gelmesi, Türkiye'nin Avrupa ile Asya'yı, Mısır'ın Afrika ile Asya'yı biraraya getiren köprü konumlarının ülkelere ayrı özellikler katmasına neden olmuştur. Benzer ve ayrılan yönleri ile Mısır ve Türkiye Ortadoğu'da bazen yanyana bazen de karşı karşıya rakip konumlarda olmuşlardır. Mısır'ın Ortadoğu'nun Arap nüfusunun lideri olarak kendisini görmesi, Türkiye'yi de bölgenin büyük bir ülkesi olarak kendisine rakip görmesine yol açmıştır.⁷⁷²

3.4.4. Türkiye-Mısır İlişkilerinin Ekonomisi: Doğu Akdeniz Enerjisi

Mısır Arap coğrafyasında büyük bir toprak parçasına sahip ancak büyük bir kısmı çöllerden oluşan bir yapıdadır. Mısır'ın topraklarında barındırdığı enerji potansiyeli bu süreçte önemli bir rol oynamıştır. Mübarek'in devrilmesinin en önemli dayanaklarından biri de yakıt eksikliğine dayandırılmıştır. Mısır'ın petrol yetersizliği ve nakit sıkıntısı üretim yetersizliğine ve kara borsanın varlığına yol açmıştır. Bu açıdan Mısır'ın enerji sorunu yerel üretimin artan ihtiyacı karşılayamamasına dayandırılmaktadır. Bu durum özellikle 2008 yılından itibaren kendini göstermeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren tüketimi, üretimini geçmiş, ham petrol ve işlenmiş petrol ithal edilmeye başlanmıştır. Doğalgaz açısından ise Ürdün, Suriye ve Lübnan'a Arap Gaz Boru Hattı ile ulaştırılan gaz ihracatı boru hattı ile İsrail'e kadar uzatılmıştır. Ancak boru hattının çoğu kez

⁷⁷¹ Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikası**, İstanbul: Der Yayınları, 2016, s.455.

⁷⁷² Çeçen, *Arap Dünyasında Nasır Önderliği*, s.199.

saldırıya uğraması ve İsrail'in ödeme yapmadığı gerekçesiyle Mısır, gaz arzını kesmiştir. Yeni dönemde Mursi, ülkenin petrol arzını arttırma yönünde girişimlerde bulunmuştur. En son Rusya ile bu konuda görüşmeler yürütmüş ve bir enerji işbirliğinin olacağı sinyallerini vermiştir. Aynı zamanda Mısır aktif doğalgaz üretimine geçmeyen alanlara da sahiptir.⁷⁷³

Türkiye ve Mısır arasındaki ekonomik ilişkiler belirli bir düzeyde devam eden bir dengede olmuştur. Özellikle 2005 yılında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması'ndan sonra ekonomik ve ticari ilişkiler hızla gelişmiştir. Mursi döneminde ilişkiler en üst seviyeye çıkmış ve Türkiye tarafından Mısır ekonomisine 2 milyar dolarlık yardım yapılmıştır.⁷⁷⁴ Bu yardım ilişkilerin hem ekonomik düzlemde hem de siyasi açıdan yakınlık derecesini de ortaya koyması bakımından önemli bir gelişme olmuştur. Mısır, Türk girişimciler açısından önemli bir pazar niteliği taşımaktadır. İki ülke arasında ekonomi, ticaret, ulaşım, enerji, eğitim, kültür, spor, basın ve kamu yönetimi alanlarında anlaşmalar imzalanmıştır. Mısır'da yaşanan gelişmelere rağmen 2011 yılı süresince ticaret hacmi %30 artarak, 4 milyar dolara ulaşmıştır. İki ülke Doğu Akdeniz'de ortak deniz tatbikatları düzenlenmesi ve Türkiye'nin Mısır donanmasına geliştirilmiş ani müdahale botları sağlaması da gerçekleşen işbirliği sürecine dâhil edilmiştir. Türkiye ve Mısır bu dönemde Filistin, İsrail ve İran'ın Ortadoğu politikaları açısından ortak bir tutum göze çarpmaktadır.⁷⁷⁵

Sisi döneminde ise Mısır'ın özellikle Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne yaklaşması yeni bir işbirliği sürecini başlatmıştır. Bu işbirliğinin boyutu ise enerji ekseninde gelişme göstermiştir. Sisi'ye göre Mısır'ın yeniden yapılanmasında Yunan ve Rum şirketlerinin yer alması gerekmektedir. Bu nedenle enerji, taşımacılık ve denizcilik konularındaki işbirliği önemlidir.⁷⁷⁶ Bu yönden Sisi yönetiminde Mısır, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile Doğu Akdeniz'deki konumunu belirlemiştir.

---

⁷⁷³ Çağla Gül Yesevi, 10 Temmuz 2013, <http://www.21yyte.org/arastirma/misir/2013/07/10/7102/misirin-bahari-ve-enerji-politikalari>.

⁷⁷⁴ İşte Türkiye'nin Mısır'a Yaptığı Yardım!, 5 Temmuz 2013, <http://www.gazetevatan.com/iste-turkiye-nin-misir-a-yaptigi-yardim--551438-ekonomi/>.

⁷⁷⁵ Djalili and Kellner, *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, s.81, 84, 85.

⁷⁷⁶ Yunanistan, Güney Kıbrıs ve Mısır Deniz Sınırlarının Belirlenmesi için Diyalogu Sürdürecektir, 29.04.2015, <https://tr.sputniknews.com/politika/201504291015249459/>.

Bununla birlikte Doğu Akdeniz'in enerji kaynakları bölge ülkelerindeki ilişkilerin temel noktasını oluşturmaktadır. Doğalgaz kaynakları üzerindeki çatışmalar güç dengesini ve ittifakları kolayca değiştirebilmekte ve gaz hem güç kaynağı olarak hem de ek bir çatışma kaynağı olarak görülmektedir.⁷⁷⁷ 1999 yılında Gazze kıyılarında gaz sahaları keşfedilmesi ile başlayan süreç kaynaklar için mücadeleye yeni bir boyut eklemiştir. Birbiri ardına yeni kaynaklar keşfedilmiştir. Bu açıdan 1969 yılında Mısır'ın, Nil Deltası'nda bulduğu doğalgaz kaynakları ve İsrail'in 1999'da Aşdod Limanı açıklarında küçük doğalgaz rezervleri keşfetmesinin⁷⁷⁸ ardından ilk keşif, 2000-2004 yılları arasında yapılmış ancak 2009 ve 2010 yıllarında keşfedilen Tamar ve Leviathan, ülkeyi jeostratejik konumunu önemli derecede değiştiren bölgesel bir gaz gücüne dönüştürmüştür. Bölgesel çatışma bağlamında ve çözümlenemeyen sorunlara bakıldığında, bu keşifler hem sürmekte olan İsrail-Filistin çatışmasının bir unsuru olarak hem de daha geniş bölgesel düzeyde savaşa karşı yeni nedenler üretmek için önemli bir faktördür.⁷⁷⁹

Bu süreç Türkiye, Mısır, İsrail, Lübnan, Kıbrıs ve Filistin ile ilgili sorunları bütün halinde etkilemektedir. Bölgesel olarak gaz alanlarından kaynaklanan yeni anlaşmazlıklar Lübnan'ın hak iddia etmesi ve İsrail'in sondaj yapmasını önlemek için BM'ye başvurması süreciyle devam etmiştir. Bu durumda İsrail'in Mısır'a gaz sağlamak için bağımlılığı ortaya çıkmıştır. İsrail ile Kıbrıs'ın yakınlaşması da İsrail'le ilişkileri bu dönemde kötü olan Türkiye açısından kaygı uyandırmıştır. Gaz konusunu içeren anlaşmazlıklar siyasi bağlamdan ayrılamaz bir yapıdadır. Bu açıdan doğalgaz keşfi ile başlayan süreçte İsrail-Filistin sorunu, İsrail-Lübnan savaşı, İsrail-Türkiye arasındaki gerginliklerin artması ve son olarak Hüsnü Mübarek'in devrilmesi süreçleri açısından da dikkate değer bir konudur.⁷⁸⁰

---

⁷⁷⁷ Anaïs Antreasyan, "Gas Finds in the Eastern Mediterranean Gaza, Israel, and Other Conflicts", *Journal of Palestine Studies*, Spring 2013, Vol. 42, No. 3, Published by: University of California Press on behalf of the Institute for Palestine Studies, Veritabanı Jstor, pp. 29-47, s.30.

⁷⁷⁸ Time Türk, <http://www.timeturk.com/tr/2014/11/06/dogu-akdenizde-gaz-ve-mucadelesi.html>.

⁷⁷⁹ Antreasyan, *Gas Finds in the Eastern Mediterranean Gaza, Israel, and Other Conflicts*, s.29.

⁷⁸⁰ Antreasyan, *Gas Finds in the Eastern Mediterranean Gaza, Israel, and Other Conflicts*, s.30.

Tablo 27
Münhasır Ekonomik Bölgeler Haritası⁷⁸¹

Doğu Akdeniz'in potansiyelini tam olarak belirleyemeyen şirketlerin daha fazla enerjiye ulaşma imkânı olması, küresel dengeleri de bu anlamda değiştiren bir unsurdur. Son olarak Türkiye ve Mısır arasında da Dışişleri Bakanı'nın yaptığı "Mısır ile de ilişkilerimizi geliştirmek isteriz. İlişkilerimizin kötü olmasını hiçbir zaman istemedik aslında ama bu darbe girişiminden sonra ister istemez kopma oldu." ifadesi ve Başbakan'ın söylemleri ile ilişkiler de ekonomik anlamda bir işbirliği sürecinin başladığının sinyalini vermiştir.⁷⁸² Çünkü bu açıdan Türkiye, Doğu Akdeniz'deki mücadele de önemli bir aktör konumundadır.

⁷⁸¹ www.google.com.tr

⁷⁸² Mısır Yönetimi: Türkiye İle Yakınlığı Memnuniyetle Karşılıyoruz, 14 Ağustos 2016, <https://www.haberler.com/turkiye-misir-iliskilerinde-yeni-donem-8698877-haberi/>.

3.5. Türkiye'nin İsrail-Filistin Politikası

3.5.1. Ortadoğu Coğrafyasında İsrail-Filistin Jeopolitiği

İsrail, 8.192.463 milyon nüfusa sahip⁷⁸³, bu açıdan nüfus ve boyut açısından küçük sayılan, coğrafi olarak Akdeniz'in doğu kıyısında ve Asya'nın batısında konumlanan bir devlettir. Ortadoğu'daki tek Yahudi devlet olmakla birlikte, kuzeyinde Lübnan, doğusunda Ürdün, kuzeydoğusunda Suriye, güneyinde Kızıldeniz'in Akabe Körfezi, güneybatısında Mısır, batısında Akdeniz yer alır. İsrail'de Yahudiler nüfusun %74'ünü, Müslüman Araplar ise %20,8'ini ve Dürzi, Çerkez ve diğerleri ise nüfusun %4,4'ünü oluşturmaktadır.⁷⁸⁴

İsrail, diğer devletlerle birlikte, özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen toprak değişimlerinden ve dünyadaki sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanma sürecinden sonra büyük ölçüde jeopolitik ile ilgili olmuştur. 1948'de kuruluşundan sonra Ortadoğu'da gerçek bir jeopolitik bakış açısına başvurmak zorunda kalmıştır. İsrail'in jeopolitik durumunu ve bilincini belirleyen çeşitli unsurlardan ilki, genel olarak düşman bir Arap dünyası ile çevrili olması, Süveyş bölgesinde önemli bir stratejik konumda bulunması, bir Yahudi devleti olması, coğrafi değerlendirmelerin yanı sıra demografik konularda belirli özel bir duruş benimsemesi ve bölgenin en belirgin kaynak problemleri ile bağlantılı olmasıdır.⁷⁸⁵ Bu açıdan İsrail ordusu ülkenin ekonomisi, kültürü ve siyasetine yön veren en önemli kurum olarak görülmektedir. İsrail'in savunma ve güvenlik alanında merkezileşmiş bir karar alma süreci bulunmaktadır. Bu alanda görev yapan karar alıcı konumundaki üst düzey yetkililerin neredeyse bütünü meslek yaşamlarına İsrail Savunma Kuvvetlerinde (İSK) başlamışlar, Genelkurmay Başkanlığı ya da Ordu Komutanlığı kademelerinde görevler üstlenmişlerdir.⁷⁸⁶

---

⁷⁸³ Nüfus Bilgileri, <http://nufus.mobi/dunya/nufus/israil>.

⁷⁸⁴ Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/israil-kunyesi.tr.mfa>.

⁷⁸⁵ Tiberiu Condulescu, "On Israel Geopolitics: Theories and Case Studies", *European Institute for Jewish Studies*, 661-683, Stockholm, Europolis, 6/2009, s.661.

⁷⁸⁶ Gencer Özcan, "İsrail Güvenlik Anlayışında Dönüşüm: Ufuk Ötesi Tehditler ve Türkiye", *Türkiye'nin Komşuları*, Der: Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, Şubat, 2002, ss. 213-257, s.233.

Filistin toprakları ise 4.797.239 milyon nüfusa⁷⁸⁷ sahip, batıdan Akdeniz, güneybatıdan Mısır, kuzeyde ve doğuda İsrail topraklarıyla çevrilidir. Nüfusunun %97'si Müslüman Arap (%95 Sünni ve %5 Şii), %3 Hıristiyan'dır.⁷⁸⁸ Filistin toprakları, Gazze Şeridi ve Batı Şeria'daki işgal yönetimine bağlı özerk yönetimi ifade etmektedir. Kudüs ise bağımsız bir statüde sayılmakla birlikte, Türkiye'nin de dâhil olduğu uluslararası toplum tarafından Doğu Kudüs'ün Filistin'e ait olduğu kabul edilmesine rağmen, İsrail tarafından 1980 yılında "Ebedi Başkent" ilan edilmiştir. Filistin toprakları arasındaki bağlantılar İsrail tarafından kontrol edilmektedir. Bölge Asya ve Afrika'yı jeopolitik olarak birleştiren bir konumda bulunmaktadır.

3.5.2. İsrail ve Filistin Arasındaki Çatışmanın Temeli ve Süreci

Ortadoğu incelenirken, uzlaşma zemininde çözülemeyen sorunlardan en önemlisi uzun yıllar boyunca İsrail ve Filistin arasındaki ilişkilerle ilgili olmuştur. Sorunun başlangıcı Sykes-Picot anlaşması ile Osmanlı topraklarının paylaşılması, Filistin'in İngiltere'nin güdümüne girmesi ve İngilizlerin Arap bölgeleri için bağımsızlık vaadinde bulunmasına dayanmaktadır. Ancak ilişkilerin seyrini değiştiren, 1917 yılında İngiliz Dışişleri Bakanı'nın Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasını destekleyeceklerini belirten Balfour Deklarasyonu'nun ilanıdır. Bu deklarasyona giden süreç örgütlü bir Siyonizm ideolojisidir. Örgütlü siyasal Siyonizm 19. yüzyıl Avrupa koşullarında doğmuştur. Batı Avrupa'da yaşanan gelişmeler, Yahudilerin milli hayatla bütünleşmesini benimsiyor gibi görünse de, Doğu Avrupa'da Yahudilere uygulanan zulüm bu yüzyılın sonunda artış göstermiştir.⁷⁸⁹ Davud ve Süleyman'nın hükümdarlıklarının tarihsel anıları, çeşitli inanç ve törelerle karışarak, Yahudilerin nihai kurtuluşunun Kutsal Topraklara bir dönüş sayesinde gerçekleşeceği hayalini oluşturmuştur.⁷⁹⁰ Theodor Herzl'in siyasal Siyonizm'in ideolojik temelini sağlayan "Yahudi Devleti" eserini yazmasıyla Yahudilerin kendi devletlerinde siyasal egemenliğe sahip olmaları ve bu şekilde milliyetlerini daimi tabi konumdan kurtarmaları gerekliliği ortaya çıkmış ve Herzl,

⁷⁸⁷ Nüfus Bilgileri, <http://nufus.mobi/dunya/nufus/filistin>.

⁷⁸⁸ Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/filistin-kunyesi.tr.mfa>.

⁷⁸⁹ William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev: Mehmet Harmancı, 1. Basım, İstanbul: Agora Kitaplığı, Haziran 2008, s.267.

⁷⁹⁰ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s.266, 267.

Siyonizm'e açıkça ifade edilen bir siyasal hedef sağlamıştır.⁷⁹¹ İngiltere'de ki Siyonist sözcüsünün, Siyonizm sorununu, İngiltere'nin gündeminde tutması ve İngiltere'nin Siyonizm'in imparatorluk çıkarlarına hizmet edeceğine inanması ile Filistin'de Yahudi yerleşimi desteklenmiştir. Bunun en önemli nedeni bölgede İngiliz varlığının karşısında olabilecek Fransa'nın Süveyş Kanal bölgesine ve komşu topraklardan uzak tutulması olduğu görülmektedir.⁷⁹²

İngiltere, ABD'de de ağırlığı bulunan Yahudi lobisinin desteğini almak, ABD gibi güçlü bir müttefik sağlamak için Siyonizm hareketini gözetken bir karar almıştır. Jeopolitik açıdan Süveyş Kanalı'na yakın önemli olan bir bölgede denetim sağlamak ya da başka bir gücün denetimine girmesini önlemek istemesi ile Yahudiler dünyanın birçok yerinden Filistin topraklarına göç ederek bu bölgeye yerleşmişlerdir. 2. Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın Yahudiler üzerinde uyguladığı şiddet politikasının sonucu olarak değerlendirilen hızla artan Yahudi göçü ile birlikte, Filistinli Araplar arasında şiddetli çatışmalar yaşanması ile bölme planları gündeme gelmiştir. Ancak bu süreçte Yahudilerin bağımsızlık talepleri de ciddi biçimde güçlenmiştir.

Bölgede artan karışıklar ve 2. Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'daki güç dengelerinin değişmeye başlaması ile İngiltere sorunu BM'ye götürmüştür. BM 1947 yılında Araplar ve Yahudiler nerede çoğunluktaysa buna göre bir Arap ve Yahudi devleti kurularak bölünmesini ve dinler için kutsal olan Kudüs şehrinin de özel bir statü de olmasını öngörmüştür. Ancak plan üzerinde sağlanamayan uzlaşma, karışıkların devam etmesi ve İngiltere'nin bölgedeki manda yönetimine son vermesi ile 1948 yılında İsrail Devleti resmen kurulmuştur. Yahudiler İngiltere'nin çekilme aşamasında yaşanan istikrarsız ortamda ve Arap güçlerinin dağınık olmasından yararlanarak, Arap merkezlerinin çoğunu ele geçirmişlerdir.⁷⁹³ 1948 yılındaki Arap İsrail savaşları sonucunda Filistin, İsrail, Mısır (Gazze Şeridi'ni almıştır) ve Ürdün (Kudüs'ün eski şehrini ve Şeria nehrinin batısını almıştır) arasında paylaşılmıştır.⁷⁹⁴ Çok sayıda Filistinli mülteci konumuna düşüp, komşu devletlere sığınırken, BM planı ile alması gereken topraklar da

---

⁷⁹¹ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s.268, 269.

⁷⁹² Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s.270, 271.

⁷⁹³ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s.295.

⁷⁹⁴ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s.297.

kaybedilmiştir. Sorun bir anlamda boyut değiştirmiştir ve Yahudilerin yerleşimi engellenmeye çalışılırken, İsrail devletinin kurulması ile sorun Filistinlilerin bağımsız bir devlet kurma mücadelesine dönüşmüştür. Bu açıdan Filistin'deki gerilimin temelinde Yahudi göçü ve toprak elde etme yatmaktadır. Siyonistlerin hedefi, kısıtlanmamış göçten yararlanarak mandanın Yahudi nüfusunu çoğaltmak ve bu şekilde milli bir yurdun varlığı adına inandırıcı bir iddia da bulunmak olmuştur.⁷⁹⁵ İsrail ve Filistin arasında sonu gelmeyen bir savaş süreci başlamıştır.

1960'lı ve 70'li yıllar Soğuk Savaş sürecinin koşullarından etkilenmiştir. 1967 yılındaki "Altı Gün Savaşları" olarak da bilinen Mısır, Ürdün ve Suriye arasında başlayan Arap-İsrail Savaşı ile İsrail Mısır'dan Sina yarımadası ve Gazze şeridini, Ürdün'den Batı Şeria'yı ve Doğu Kudüs'ü ve Suriye'den de Golan Tepelerini alarak topraklarını genişlemiştir. Ancak Mısır'daki yönetim değişikliği, Suriye'de Baas rejimi, Arap milliyetçiliğinin artması gibi nedenler Sovyetlerin bölgeye yönelik tutumunun Araplara yakın bir konum almasını sağlamıştır. Soğuk Savaş'ın iki kutbu olan Sovyetler ve ABD için Ortadoğu'da varlık göstermenin öncelikleri ortaya çıkmış ve bölge bir mücadele alanına dönüşmüştür. Bağımsız bir Filistin için yapılan mücadeleler, 1964 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) altında birleşmiş ve FKÖ 1974 yılında Filistin halkının tek meşru temsilcisi olarak kabul edilmiştir.

İsrail'de yaşanan coğrafi-politik değişimlerin kökeni kuşkusuz işgal altındaki topraklardaki yerleşimin hızlanmasıdır. Nüfustaki iç göçler ve bölgesel kalkınmadaki yeni öncelikler nedeniyle bu alan boyunca ilave yeni yerleşimler geliştirilmiş ve sürekli olarak değişime uğramıştır. 1970'lerin yeni jeopolitik hedefleri, çok sayıda yerleşimin kurulması, mümkün olan en hızlı biçimde yeşil hattın⁷⁹⁶ ötesinin işgali, 1967 sınırlarının ötesinde yeni güvenli kuşağın yaratılması, yerleşimlerin sosyoekonomik bütünleşmesinin devamı ve altyapının genişletilmesi olmuştur. Bunlara ulaşmanın yolları temelde değişmemiştir.⁷⁹⁷ 1970'li yıllarda petrolün stratejik önemi ve petrol krizine giden süreç, Ürdün'deki iç savaş, 1973 yılında Arap İsrail Savaşı'ndan sonra

---

⁷⁹⁵ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s.281.

⁷⁹⁶ İsrail'in 1948 yılında kurulmasıyla ortaya çıkan Yeşil Hat terimi, 1948 sonrasındaki ateşkes sınırlarını ifade etmek için kullanılıyor. 1949 Ateşkes Hattı olarak da bilinen Yeşil Hat, 1967 öncesi İsrail ile şu an işgal altında bulunan Filistin toprakları arasındaki sınıra işaret ediyor.

⁷⁹⁷ Elisha Efrat, *Geography and Politics in Israel Since 1967*, Taylor & Francis e-Library, 2005, 1-2.

Mısır ve İsrail yakınlaşması ve Mısır'ın İsrail'i tanıyan ilk Arap ülkesi olması gibi etkenler Ortadoğu'da yeniden dengeleri değiştiren gelişmeler olmuştur. Ancak yine bir barışın tesis edilmemesi sonucu, 1978 yılında intifada yani Filistin ayaklanması ile halk İsrail'e karşı direnişe geçmiştir. 1980-1988 İran-İrak Savaşı'nın Irak'ın doğuya yönelik ilerlemesini etkilemesi, ABD ile stratejik işbirliği içine girilmesi ve Pan-Arabizmin gücünü yitirmesi gibi etkenler İsrail'e karşı tehdit düzeyinin düşmesine neden olmuştur. Ancak 1980'li yılların ikinci yarısında meydana gelen 1987 yılındaki İntifada ve Irak'ın Nisan 1988'de Tahran'a füze saldırısı gerçekleştirebilmesi, İsrail'in tehdit algılamalarını da kökünden değiştirmiştir.⁷⁹⁸

FKÖ'nün bu süreçte etkin olması ile lideri Yaser Arafat 1988 yılında BMGK'nin 242 sayılı kararını kabul ederek tek taraflı olarak Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde bağımsız Filistin Devleti'ni ilan etmiştir. 1948 Savaşı sonrası elde ettiği topraklardan çekilmesi talebinden vazgeçmiş, iki devletli çözümü tanımış ve İsrail'in 1967 öncesi sınırlarına çekilmesini öncelikli hedef haline getirmiştir. Barışın sağlanması amacıyla 1991 yılındaki Madrid Konferansı ve devamı niteliğinde 1993 yılındaki ilk Oslo süreci ve 1995 yılındaki ikinci Oslo süreçlerinde sonuç alınmaya çalışılmıştır. 1993 yılında Oslo I Anlaşması, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ndeki Filistin nüfusuna sınırlı özerklik sağlarken, 1995 yılında Oslo II Anlaşması, Filistin özerk yönetiminin genişleme ve otoritenin yetkilere dâhil edilmesine olanak sağlamıştır.⁷⁹⁹

Ancak Filistinliler için özerkliğin önemli bir genişlemesi olmasına rağmen, yeni bir yönetimin bölgesel işleyişine izin veren herhangi bir toprak teması olmamış ve bağlantısız topraklar oluşturulmuştur. İsrail, 1967'den beri tüm İsrail hükümetlerinin geleneksel güvenlik söyleminde olduğu gibi Batı Şeria'nın batı kenarlarının İsrail nüfus merkezlerine çok yakın olması nedeniyle İsrail kontrolünde kalması gereken bir stratejik varlık olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca bu sınır ağır silahların bir Filistin birimine taşınmasının önlenebileceği bir yol olarak algılanmıştır. Bu açıdan İsrail, 1967 Savaşı sonrasında İsrail hükümeti tarafından ileri sürülen en eski planlara geri dönmüştür. Bu nedenle, İsrail müzakerecileri anlaşmazlığın çözüm aşamaları sırasında uzlaşma

---

⁷⁹⁸ Özcan, *İsrail Güvenlik Anlayışında Dönüşüm: Ufuk Ötesi Tehditler ve Türkiye*, s.238.

⁷⁹⁹ David Newman, "Shared Spaces-Separate Spaces: the Israel-Palestine Peace Process", *GeoJournal*, August 1996, Vol. 39, No. 4, Postmodernity and the Territorial Discourse of Peace, Published by: Springer, Veritabanı: Jstor, pp. 363-375, s.365.

sorunundan kaçmayı seçerek sonuç olarak, izole edilmiş aykırı değerler de dâhil olmak üzere tüm İsrail yerleşimlerinin İsrail'in kontrolü altında kaldığı bir harita oluşturulmasına yol açmıştır.⁸⁰⁰

1999 yılında Gazze Şeridi ve Batı Şeria'nın büyük bölümünde yönetim Filistin Özerk Yönetimi'ne devredilmiştir. Ancak Filistinliler, iki bölge arasındaki geçişlerde İsrail'in kontrol sağlamasıyla iki bölge arasında bir kuşatma altında kalmışlardır. İsrail bu sayede 1967 işgalini yasal bir statüye oturtması sıklıkla gündeme gelen bir söylem olmuştur. İsrail'in de Gazze ve Batı Şeria'dan çekilmemesi ile FKÖ toplum içinde bir düşüş yaşamaya başlaması birleşmiş ve Filistin'deki diğer örgütler de bu dönemde güçlenmeye başlamıştır. Filistin'de işgale karşı örgütlenen Hamas (Filistin İslami Direniş Hareketi) de daha etkin bir aktör konuma yükselmiştir. Müslüman Kardeşler'in bir kolu olarak sayılan Hamas ve El Fetih arasında ayrım oluşmaya başlamıştır. Filistin sorununa kendi siyasi yapısındaki değişimlerle farklı bir boyut daha eklemiştir. 2000 ve 2005 yılları arasında El Aksa İntifadası olarak da bilinen Filistin'in İsrail'e karşı ikinci isyan dalgası başlatmıştır. 2002 yılında Arap Ligi'nin barışı sağlama girişimi yeterli olmamış ve 2003 yılında da ABD, Rusya, BM ve AB tarafından bir yol haritası sunulmuştur. Bu yol haritası taraflarca kabul edilmiştir ancak uygulanamamıştır. El-Fetih ve Hamas arasındaki iktidar mücadelesi ve çatışmalar devam etmiştir.

---

⁸⁰⁰ Newman, *Shared Spaces-Separate Spaces: the Israel-Palestine Peace Process*, s.365, 366.

Tablo 28
1947 Yılından İtibaren Filistin Toprakları⁸⁰¹

3.5.3. Türkiye'nin İsrail-Filistin Politikasını Belirleyen Unsurlar

Türkiye'nin İsrail-Filistin politikasını belirleyen öncelikli unsur denge unsuru olmuştur. Çünkü Ortadoğu'nun sorunu gibi görünen istikrarsız süreç, bölgesel bir sorun olmaktan çıkıp, küresel bir nitelik kazanmıştır. Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler, İsrail'in 1948 yılında 2. Dünya Savaşı sonrasında kurulmasını takiben, Müslüman ülkeler arasında İsrail'i tanıyan ilk ülke olarak başlamıştır. Ancak Arap İsrail ilişkilerinin birbirinden ayrı tanımlanamayan bir bütünlükte olması, Arap halkları ve İsrail arasında süre gelen ayrılıklar ve çatışmalar süreci ve Türkiye'nin, jeopolitik konumu itibariyle Batı ve Arap dünyası arasında bulunması, sürekli bir denge unsuru gözetmesini gerekli kılmıştır. Bu açıdan Türkiye'nin İsrail politikası, İsrail ve ABD arasındaki özel ilişki, Soğuk Savaş ve sonrasında Türkiye'nin Batı bloğu içinde yer alması gibi etkenler açısından ağırlık kazanmaktadır.

Soğuk Savaş sürecinde Türkiye, 1960 ve 1970'li yıllar boyunca Arap dünyası ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır. Jüpiter Füzelere Krizi ve Johnson Mektubu gibi

⁸⁰¹ www.google.com.tr.

olayların etkisi ile Sovyet destekli Arap rejimleriyle kısmi ilişkiler kurmuş, dış politikadaki yalnızlıktan kurtulmaya çalışmış ancak ABD'nin genel Ortadoğu politikasının aksi bir yönde davranmamıştır. 1980'li yıllarda ise ekonomik arayışlar ve pazar payını genişletme isteği ile Arap ülkeleriyle ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. 1990'lı yıllara kadar Ortadoğu'da yaşanan istikrarsızlık süreci ilişkilerin seyrini belirlemiştir. Türkiye, 1945 ve 1990 arasındaki dönemde Ortadoğu'da tepkisel ve müdahalecilikten uzak duran bir yaklaşım benimsemiş ve bölgedeki dengeleri bozacak girişimlere taraf olmamıştır.⁸⁰²

Soğuk Savaş sonrası dönemde, Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler çoğu zaman bilinen boyutlarından çok gizli olduğu düşünülen boyutları ile ön plana çıkmıştır. İkili ilişkilerdeki askeri boyut bu algıyı güçlendirmiştir.⁸⁰³ İsrail, stratejik ve güvenlik temelli ilk kez bir İslam Konferansı Örgütü üye ile işbirliğine yönelmiş ve Körfez Savaşı, ilişkiler açısından ortak tehditler oluşturmuştur. Bu durum askeri çerçevede eğitim, sanayi ve savunma alanlarındaki ilişkilere yoğunluk kazandıran bir durum oluşturmuştur. Türkiye ve İsrail'in amaçları aynı olmamakla birlikte, amaçlar üzerinde ortak noktalar dile getirilmiştir. Bu bağlamda, özellikle İran'ın ideolojik açılımları, Suriye ile ilişkileri, İsrail ve Türkiye tarafından "terörist" olarak nitelendirilen örgütlere yardımda bulunulması gibi nedenlerle iki ülkenin İran'a ilişkin tehdit değerlendirmeleri de gündeme getirilen konular arasında olmuştur. Bu noktada iki ülke arasında 1996 yılında imzalanan Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması'nın (AEİA) niteliği ile ilgili olarak, üçüncü ülkeleri hedef almadığı, askeri ve eğitim alanındaki işbirliğini içerdiği bu açıdan ittifak veya askeri pakt olarak nitelendirilemeyeceği üst düzey yetkililer tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Ancak iki ülke hava kuvvetlerinin ABD'nin katılımı ile gerçekleştirdikleri deniz tatbikatı ve ortak askeri eğitim programları daha geniş kapsamlı bir anlaşma olduğu sonucunu göstermiştir. Bu anlaşmalara ek olarak yine 1996 yılında imzalanan Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması (SSİA) ve Serbest Ticaret Anlaşması da (STA) işbirliğinin kapsamı hakkındaki bu görüşlere katkı sağlamıştır.⁸⁰⁴

---

⁸⁰² Serhat Erkmen, "1990'lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 7, Güz 2005, s. 157-185, s.161.

⁸⁰³ Erkmen, *1990'lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği*, s. 157-185, s.158.

⁸⁰⁴ Özcan, *İsrail Güvenlik Anlayışında Dönüşüm: Ufuk Ötesi Tehditler ve Türkiye*, s.213-219.

İsrail ile ilişkilerde hem 1998 yılında Suriye ile yaşanan krizde, Suriye ordusuna ilişkin bilgiler sağlandığı hem de TSK'nin Kuzey Irak'taki operasyonları sırasında, İsrail'den istihbarat sağlandığı ve örgütün askeri girişimleriyle ilgili bilgi akışı olduğu sıklıkla ilişkilerde ortaya konan unsurlar arasında olmuştur.⁸⁰⁵ Bu açıdan “Casus Foederis”⁸⁰⁶ bakımından ele alındığında 1996 sonrasında ortaya çıkan yakınlaşmanın, ittifak ilişkisi olarak nitelendirilmesi güç gözükmemektedir. Ancak, anlaşmanın dönem itibariyle tam olarak açıklanmaması da bir ittifak durumunu gündeme getirmiştir. Bu açıdan “Soğuk Savaş sırasında oluşturulan ittifakların formel yapıda ve casus foederis unsurunun açıkça belirtilmiş olduğu, yapılan olumsuzluk öngörülerinin savunmaya yönelik ve ayrıntılarıyla saptanmış bir saldırıyı güç kullanımına başvurmaksızın caydırmayı amaçladığı görülmektedir. Ancak Soğuk Savaş sonrası ittifak oluşumlarına bakıldığında, bunların ad hoc nitelikli olduğu, standarttan uzak karmaşık bir yapı sergilediği, seferi birlik operasyonlarına yönelik olarak oluşturulduğu ve ortaklar arasında eşgüdüm sağlamak, kriz yönetimi ve ortaklaşa askeri operasyonlar yapmak gibi amaçlara hizmet etmek üzere tasarlandıkları” anlaşılmaktadır.⁸⁰⁷

İkili ilişkiler hızlı bir biçimde gelişmiştir. Bu durum bölgesel düzeydeki yeni şartların belirlediği etkilere dayandırılabilir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, SSCB'nin dağılması, Körfez Savaşı ve Ortadoğu Barış sürecinin başlatılması bu bağlamda değerlendirilmesi gereken süreçlerdir. Aynı zamanda iki ülkenin güvenlik politikalarını da etkilemiştir.⁸⁰⁸ Filistin'de 2000 yılında başlayan İntifada sürecinde Türk Dışişleri Bakanlığı, olaylardan İsrail'i doğrudan sorumlu tuttuğu bir açıklama yapmış ve İsrail'in askeri harekâtı bir an önce sona erdirmesi gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca BM'nin İsrail'i kınama kararlarında Filistin lehine oy kullanılmıştır. 25 Ekim 2000 tarihinde Ahmet Necdet Sezer, “İslam Konferansı Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi”nin 16. Toplantısında İsrail'in politikasını eleştirmiştir. Bu süreçte Türkiye denge unsurunu gözetmiş ve hem İsrail hem de Filistinli yetkililer Ankara'yı ziyaret etmişlerdir. Ancak

---

⁸⁰⁵ Özcan, *İsrail Güvenlik Anlayışında Dönüşüm: Ufuk Ötesi Tehditler ve Türkiye*, s.228-229.

⁸⁰⁶ Latince de bir anlaşmanın uygulanabilir ve bağlayıcı hale geldiği koşul demektir. Örneğin; NATO anlaşmasının 5. maddesine göre üye devletlerinden birinin toprak bütünlüğüne karşı saldırı, Nato üyesi devletler üye devlete askeri olarak destek verirler. Ortada bir Casus Foederis durumu oluşur.

⁸⁰⁷ Özcan, *İsrail Güvenlik Anlayışında Dönüşüm: Ufuk Ötesi Tehditler ve Türkiye*, s.231.

⁸⁰⁸ Özcan, *İsrail Güvenlik Anlayışında Dönüşüm: Ufuk Ötesi Tehditler ve Türkiye*, s.241-242.

Türkiye arabuluculuk yapma konusunda sorunun karmaşık yapısı nedeniyle başarı sağlayamamıştır.⁸⁰⁹

AKP'nin 2002 de iktidara gelmesi ve yeni dış politika stratejisi ile Ortadoğu da hem coğrafi hem de tarihsel nedenlerle daha aktif politikalar izlemeyi gerekli görmüştür. Arap dünyasına yönelik politikalarda Filistin'e yönelik izlenen genel politika, Filistin sorununun çözümüne yönelik uluslararası alanda kolaylaştırıcı rol üstlenme ve arabuluculuk, Filistin sorununa dayalı duyarlı söylemler, sorunun tüm taraflarını kapsayan bir diyalog süreci oluşturma ve Filistinlilerle ekonomik ve insani ilişkileri derinleştirme biçiminde gelişmiştir.⁸¹⁰

Bu dönemde Irak, Filistin ve Lübnan'da derinleşen krizlerin bölgeye yayılma potansiyeli, söz konusu stratejinin uygulanması için uygun bir zemin oluşturmuştur. Türkiye'ye Arap dünyasında hem eylem hem de söylem düzeyinde daha etkin bir rol oynama fırsatı sunmuştur. Bu ortamda Türkiye, bir yandan Arap ülkeleriyle ekonomik ve siyasal ilişkilerini geliştirirken, diğer yandan da bölgesel sorunlara, çoğu zaman arabulucu ve kolaylaştırıcı olarak daha fazla müdahil olmaya başlamıştır. Buna paralel olarak, Türkiye'nin bölgedeki etkinliği 2005 yılından itibaren daha da artmıştır. Ancak zaman zaman Türkiye'nin bölgede Batı'yla karşı karşıya geldiği durumlar da olmuştur. 2011 yılında Arap halk ayaklanmaları süresinde Türkiye, bazı istisnalar dışında genelde ABD ve AB'yle eşgüdüm halinde hareket ederek, Türkiye'nin bölge politikasının Batı ekseninde kalmaya devam ettiğini göstermiştir.⁸¹¹

2003 yılındaki Irak Savaşı, kısa süre içerisinde Saddam rejiminin devrilmesi ABD ve İngiliz birliklerinin ülkede kontrol sağlamasına neden olmuştur. Bu süreçte yavaş ve kademeli bir şekilde yeni bir Irak yaratma süreci başlatılmıştır. Bu açıdan bu savaş Ortadoğu tarihinde benzeri görülmemiş bir nitelik taşımaktadır. Çünkü bölgenin en çok işgal ettiği yabancı güç olan İngilizler ve Fransızlardan sonra ilk kez ABD, bir Arap rejimini zorla devirerek, ülkenin tamamını işgal etmiştir. Yeni Irak'ın siyasi yönelimi de belirsiz bir hal almakla birlikte, savaş ve sonucu Ortadoğu'nun stratejik manzarasını

---

⁸⁰⁹ Yeşilyurt, *Ortadoğu'yla İlişkiler, Türk Dış Politikası*, s.404.

⁸¹⁰ Yeşilyurt, *Ortadoğu'yla İlişkiler, Türk Dış Politikası*, s.429-430.

⁸¹¹ Yeşilyurt, *Ortadoğu'yla İlişkiler, Türk Dış Politikası*, s.405.

büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu sayede Bağdat'ın komşularına ve özellikle de İsrail'e karşı agresif bir tutum izlemesinin önüne geçilmiştir. Savaşın başlamasını takip eden birkaç hafta içinde Bush yönetimi Arap-İsrail çatışmasını sona erdirmek için bir yol haritası belirlemiştir. Bu plan, taraflar arasında müzakere edilen, demokratik ve varlığını bağımsız olarak sürdürebilecek bir Filistin Devleti'nin, İsrail ve komşularıyla barış içinde ve güvenli bir şekilde yaşamasıyla sonuçlanacak bir anlaşmayı kolaylaştırmayı amaçlamıştır. Bu yol haritası, Madrid Konferansı'nın temellerine dayanmaktadır. Barış için Toprak İlkesi, BMGK'nin 242, 338 ve 1397 sayılı kararları, daha önce taraflarca uzlaşılan anlaşmalar, Beyrut Arap Birliği Zirvesi tarafından onaylanan Suudi Arabistan Kralı Abdullah'ın girişimi ve İsrail'in barış ve güvenlik içinde yaşayan bir komşu olarak kabul edilmesine yönelik girişimi kapsamlı bir çözüm bağlamında olmuştur.⁸¹²

El Fetih ve Hamas arasındaki iktidar mücadelesi 2006 yılındaki seçimleri Hamas'ın kazanması ile sonuçlanmış ve Türkiye ise Filistin'deki seçimleri kazanan Hamas ile yakın ilişkiler kurmuştur. Bu mevcut durumda iki başlı bir yönetim ortaya çıkarmıştır.

Irak, Lübnan ve Filistin seçimlerinin İran'a yakın İslamcı grupların yükselmesi İran'ın bölgede artan etkisine neden olurken, Suudi Arabistan başta olmak üzere Sünni Arap ülkelerinde ise endişe yaratmıştır. Yol haritası müzakereleri ise sonuçsuz kalmıştır. Arap ayaklanmaları süreci ise Hamas ve El-Fetih'i birleştirmiştir. Suriye'de Hamas'ın muhalefetten yana olması ve rejimin desteğini kabetmesi, Mısır'da da El Fetih'in Mısır desteğinden yoksun kalması ikisini birleştirmiştir.

Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler 2009 yılında yaşanan Davos Krizi ve 2010 yılındaki Mavi Marmara olayı ile olumsuz olarak etkilenmiş ve bir durgunluk dönemi başlamıştır. Davos krizi, Türk iç ve dış politikasında ciddi bir etki yaratmıştır. Türkiye'nin Filistin halkının yanında olduğu davranış biçimi Arap devletleri açısından da olumlu karşılanmıştır. BM'de Filistin'nin tanınması çabası karşılık bulmuş ve BM 2012'de Filistin'e gözlemci devlet statüsü tanımıştır.

İsrail ile ilişkilerde önemli bir unsur da ABD ve İsrail arasındaki bağıdır. Bu bağ, ortak stratejik menfaatlere veya zorlayıcı ahlaki zorunluluklara dayandırılmaktadır. ABD, İsrail'e ciddi bir maddi ve diplomatik destek sağlamaktadır. Bu desteğin seviyesi ise

---

⁸¹² G. Bahgat, "Energy partnership: Israel and the Persian Gulf", *Energy Policy*, 2005, 33, pp. 671–677, s.671.

dikkate değer derecededir. Bu durumun dayandırıldığı en önemli etken ise ABD iç siyaseti ve özellikle “İsrail lobisinin” faaliyetleri olarak görülmektedir. Lobinin en önemli özelliği, ABD ve İsrail çıkarlarının aynı olduğu konusunda ikna edici bir güce sahip olmasıdır.⁸¹³

İsrail ve Arap devletleri ile süregelen çatışma ve kaos ortamı Ortadoğu'nun en uzun süreli uzlaşma sağlanamayan sorununu oluşturmaktadır. İsrail'in komşuları ile olan ilişkilerinde daima doğal kaynaklar, toprak ve su kontrolü başlıca bir rol oynamış ve çatışmanın başından beri özünü oluşturmuştur.⁸¹⁴ Bu çatışma durumu sürekli olarak Arap milliyetçiliğini de ön plana çıkarmıştır.

3.5.4. Türkiye'nin Politikaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Türkiye'nin politikaları üzerine genel bir değerlendirme yapmak için, ilk olarak Ortadoğu'ya yönelik bazı çıkarımları yapmak gerekmektedir. Öncelikle bölge tarihi süreç içerisinde hiçbir dönemde arka planda bırakılmamıştır. Ortadoğu'nun ucuz enerji kaynağına ulaşım noktası olması, coğrafyadan kaynaklanan taleplerin geçmişten bugüne çok değişmediğini göstermektedir. Bu kaynakların Batı pazarlarına ulaştırılması için ucuz ve güvenilir güzergah boyutunda ise Türkiye kilit noktadadır. Türkiye, hem iç ve hem de dış politikasında Ortadoğu ülkelerindeki gelişmeleri dikkate almak zorundadır. Bu ülkelerin toprak bütünlüğü Türkiye için birincil öneme sahip olmalıdır. AKP hükümetinin söylemleri bu yön doğrultusundadır. Ancak özellikle 2010 sonrasında uygulanan politikaları amaçların tam olarak bu yönde olup olmadığı konusunda eleştirilere hedef olmaktadır.

AKP iktidarı ile başlayan dönemde Türkiye'nin genel olarak Ortadoğu'ya yönelik politikalarında yaklaşık ilk sekiz yıl boyunca istikrarlı bir ilişki bütünlüğü görülmektedir. Bu bütünlük ekonomik alandan siyasi, sosyal ve kültürel boyutlara da taşınmıştır. Ancak bu süreçten sonra dış politikada ciddi kırılma noktaları yaşanmıştır. Bu durum uluslararası sistemin değişen yapısıyla ilgili bir süreç olmakla birlikte yalnızca Türkiye için geçerli değildir ancak Türkiye'yi de doğrudan etkilemiştir.

---

⁸¹³ John J. Mearsheimer and Stephen M. Walt, “The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy”, *Middle East Policy*, Fall 2006, Vol: 13, No:3, pp.29-87, s.30.

⁸¹⁴ Antreasyan, *Gas Finds in the Eastern Mediterranean Gaza*, s.29.

Jeopolitik yaklaşımlardan ayrı düşünülemeyen Ortadoğu, özellikle 2003 Irak Savaşı ile başlayan süreç ve sonrasında adeta bir savaş coğrafyasına dönüşmüştür. Bölge, dini, etnik kargaşanın, radikal örgütlenmelerin ve terör örgütlerinin yuvası haline gelmiştir. Benzer şekilde 2010 yılından itibaren Kuzey Afrika ve Arap coğrafyasında yaşanan gelişmeler de küresel ve bölgesel aktörlerin Ortadoğu'daki çatışma sürecine dâhil olmasını hızlandırmıştır. Türkiye'nin Ortadoğu coğrafyasına en yakın şekilde konumlanması tüm bu karışıklık ortamının uzantıları ile ilgili sorunların çıkmasına olanak sağlamaktadır. Bu nedenle bölgedeki gelişmeler, zorunlu jeopolitik açılardan Türk dış politikasını yönlendirmektedir.

Ortadoğu'daki tüm gelişmeler birbiri ile ilgili bir seyir izlemektedir. Türkiye'nin politikalarına baktığımızda komşusu Irak ile Irak hükümeti ve Irak'ın kuzeyindeki Kürt yapılanması arasında ikilem yaratan bir dış politika görülmektedir. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Irak'tan ayrılarak bağımsız bir devlet olma arzusu taşımaktadır. Türkiye'nin 1980'li yıllardan itibaren terör sorununun kaynağını oluşturan PKK terör örgütü, Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde ağırlıklı olarak konumlanmıştır. Etnik açıdan Kürt yapılanmasının olası bir bağımsızlık durumunda, Türkiye'deki aynı etnik gruba sahip toplulukları da etkilemesi ve aynı bağımsızlık talebinin istenmesi olası bir durumdur. Bununla birlikte PKK terör örgütünün silahlı eylem ve faaliyetleri de Kuzey Irak ile olan bağlantıları ve ilişkilerde yaşanan gelişmelerle bağlantılı olarak Türkiye'yi etkileme potansiyeline sahip bir niteliktedir. Kuzey Irak ile gelişmelerin jeopolitik açıdan en önemli etkisi, Türkiye'nin bölgeye sınır komşusu olmasıdır. Olası bir bağımsızlık durumunda ise bölgenin en önemli gelir kaynağının petrol olması nedeniyle varlığını devam ettirebileceği denize çıkış noktasına ulaşması ve petrolü uluslararası pazarlara ulaştırması için Türkiye kritik bir konumdadır.

2014 yılından itibaren bölgede El Kaide'nin uzantısı olarak bilinen sonrasında ise kendi bağımsız hilafet devleti talebi ile şimdiye kadar ki terör örgütlerinden çok daha kısa bir sürede tanınan ve acımasız nitelikteki eylemleri ile bilinen IŞİD terör tehdidi Irak ile ilişkilere farklı bir boyut eklemiştir. Bu anlamda IŞİD, tüm dünya için bir tehlike oluşturmuştur. 2003 sonrası dönemde Bağdat ve Erbil arasındaki hâkimiyet savaşı yerini Işid ile mücadele adı altında bir yapıya bırakmıştır. Bu süreçten sonra gelen özellikle Musul işgali, Irak ordusunun terk ettiği topraklar, burada Işid ile savaşılan

bölgesel yönetimin peşmergeleri ve savaş ortamı, belirli bir süre içinde Kürt Bölgesel Yönetimi'nin topraklarını genişletmesi sonucunu meydana getirmiştir. Bu açıdan IŞİD tehdidi, Kuzey Irak'ın bağımsızlık taleplerinde önemli bir aşama kaydetmesinin yolunu açmıştır. Ancak aslında IŞİD hem olası bir Kürt devletinin hem de olası bir Şii yapılanmasının karşısındadır çünkü kendi bağımsız devletini kurmak istemektedir. Ancak gelişmeler zaman içerisinde bu durumun farklı bir boyutuna işaret etmiş ve farklı bir algıya neden olmuştur. IŞİD'in bu anlamda, amaçlarından daha fazla sonuçları açısından tartışılmaya başlanmıştır. Bunun dışında Türkiye'nin Kürt Bölgesel Yönetimi ile kurduğu ekonomik ilişkiler ve yapılan enerji anlaşmaları dikkat çekici olmuştur. Bu durum iki yönlü bir tartışma ortamını başlatmıştır. İlk yöndeki tartışmalar Türkiye'nin enerji ihtiyacında dışa bağımlı olması, kalkınma ve büyüme sürecinin göz önünde bulundurulması ve Ortadoğu'daki gelişmelerden uzak kalmaması gerekliliği üzerinden hareket etmiştir. Bu açıdan ilişkiler, işbirliği süreci olarak stratejik açıdan anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bölgesel Yönetim ve Merkezi Hükümet arasındaki ilişkiler Irak'ın iç sorunu olarak değerlendirilmiştir. İkinci tartışma ise siyasi amaçları, Türkiye'nin varlığı karşısında tehdit olarak algılanan bir yapı ile kurulan ilişkilerin, gelecekte Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelebilecek tehlikeleri barındırdığı düşüncesinden yola çıkmaktadır. Bu durum Türkiye'nin Irak otoritesini yok sayması ve devletlerin arasında yapılması gereken anlaşmaların bölgesel yönetimle yapılmasıyla gelecekteki ilişkilere zarar verileceği düşüncesi etrafında şekillenmiştir. Ayrıca olası bu durumun bağımsız bir Kürt devletini kabul etmek anlamı taşıdığı ve bu nedenle ekonomik olarak Türkiye'ye bağlı kalmasına yönelik olduğu da tartışmaların temelini oluşturmuştur.

Aynı zamanda AKP yönetimi ile Türkiye iç politikasında terör sorununun çözümüne yönelik başlatılan açılım sürecinin istenilen bir çözüm sağlamaması ve toplumsal anlamda hassas olan tüm dengeleri etkilemesi ilişkiler açısından bir çıkmaz oluşturmuştur. Bu açıdan güvenlik sorununun doğrudan hükümetin oluşturduğu politikalarından kaynaklandığı izlenimi söz konusu olmuştur. Suriye'deki gelişmelerin son safhaları da bu tehlikenin boyutunu arttıran bir nitelikte gelişmiştir. Son olarak Barzani'nin 25 Eylül 2017 tarihinde “bağımsızlık referandumu” kararı alması gelişmelerin seyrini tümüyle değiştirecek bir niteliktedir. Bağımsızlık kararı alınsa dahi bunun hayata geçip geçmeyeceği tartışmanın temel ekseninde bulunmaktadır. Bu açıdan

Türkiye ve Irak arasındaki ilişkiler jeopolitik açıdan güvenlik ve ekonomi arasında bir seyir izlemektedir. İlişkiler güvenlik açısından toprak bütünlüğünü, ekonomik açıdan ise öncelikli olarak enerji politikalarını içermektedir. Türkiye açısından, Bağdat ve Erbil arasındaki ilişkilerin niteliğinin toplum tarafından tam anlaşılmadığını, hem olumlu hem de olumsuz anlamlarda farklı algılamalara neden olduğunu söylemek mümkündür. Irak bu açıdan Türkiye için bütünüyle iç ve dış politika arasında özel bir konumda bulunmaktadır.

Ortadoğu'daki gelişmelerin birbirini en hızlı biçimde etkilediği dönüşüm noktası “Arap Baharı” sürecidir. “Devrim”, “Uyanış”, “Bahar” ve “Demokratikleşme” gibi birçok isimle anılan olaylar bölgedeki güç dengesini kuşkusuz şekillendirmiştir. Türkiye'nin ise bu coğrafyadaki gelişmelere hemen müdahil olmadığı, gelişmelerin seyrini izlediği bir politika yürüttüğü görülmektedir. Bu durum öncelikle bölge ülkeleri ile geliştirilen iyi ilişkiler açısından olumlu karşılanırken, sonrasında yaşanan sürece taraf olan açıklamalar ilişkileri farklı bir boyuta taşımıştır. Bu anlamda Türkiye, bu sürece siyasi açıdan aktif bir şekilde katılım göstermiştir. Bu durum çoğu zaman “model ülke” kavramı üzerinden tartışmaya açılmış ve bazen de Türkiye'nin bir Arap liderliği rolü benimsemeye çalışması olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin bu süreçten etkilenen ülkelerle ilişkilerinde, ekonomik öncelikleri ön plana çıkmıştır. Arap coğrafyası ve Afrika'nın kuzeyindeki gelişmeler, bu sürecin kimlere kazandırdığı ya da kimlere kaybettirdiği sorusunu gündeme getirmektedir. Süreçten etkilenen ülkelere mevcut rejimlerin değişmesi, Türkiye tarafından olumlu karşılanmış ve yeni yönetimlerle, ekonomik ilişkiler geliştirilmeye başlamıştır. Bu atılımlar çoğunlukla dış politika sürecine yönelik olarak “eksen kayması” şeklinde ve Türkiye'nin ekonomik olarak “etki alanını” genişletmesi şeklinde olan tanımlamaları beraberinde getirmiştir. Yaşanan gelişmeler açısından Mısır, Türkiye için daha öncelikli bir konumdadır. Mısır, öncelikle Süveyş'i Ortadoğu'ya bağlayan etkin bir jeopolitik konumda olması nedeniyle Türkiye ile olan ilişkileri de jeopolitik bir boyuta taşımaktadır. Bu açıdan da İsrail, Mısır ve Doğu Akdeniz'de yaşanan mücadele enerji ve jeopolitik konumları açısından birbirinden ayrı düşünülemez konular olmaktadır. Bu açıdan, Doğu Akdeniz'de farklı ülkelere ait gemilerin bulunması Işid tehdidi için mi yoksa bu bölgeyi kontrol etme amaçlı mı olduğu türünden soruları ve Işid tehdidinin boyutlarının hangi ülkelerin kazanımlarını ve çıkarlarını etkilediği konularını gündeme getirmiş ve

anlamlandırmıştır. Bu bağlamda Basra Körfezi'nden Doğu Akdeniz'e çıkacak "jeopolitik koridorlar" olgusu daha net bir çerçeve çizilmesine katkı sağlamaktadır. Doğu Akdeniz'de son yıllarda önemli petrol ve doğalgaz keşifleri yapılmıştır. Bu durum sıklıkla kullanılan "koridor" hatlarına ve enerjinin Batı pazarlarına taşınması için alternatif güzergâhlara ilginin daha da artacağı sinyalini vermektedir. Bu durumda Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti önemli jeopolitik oyuncular olarak kilit bir konum özelliği taşımaktadır. İsrail-Filistin arasındaki tartışmalı süreç, Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Mısır, Suriye ve Lübnan'a kadar uzanan ilişkiler bütünü bu açıdan önemle değerlendirilmesi gereken bir unsurdur.

Türkiye ve İsrail ilişkilerine baktığımızda askeri ve ekonomik ilişkiler bakımından iki ülke uzun yıllar boyunca bir denge politikası düzleminde devam etmiştir. Davos Krizi ve Mavi Marmara olayları dış politikaya yansıyan bir durgunluk dönemi oluşturmuştur. Askeri anlaşmalar askıya alınmıştır. Ancak iki ülkenin ilerleyen yıllar içerisinde tekrar normalleşme sürecine girdiğini söylemek mümkündür. Bu normalleşme sürecini jeopolitik gerekliliklerle açıklamak mümkündür. Öncelikle İsrail kuruluşundan bu yana enerji kaynaklarında son derece fakir ve yabancı kaynaklara bağımlı bir konumdadır. 1990'ların sonunda ve 2000'lerin başında yapılan bazı keşiflere rağmen, İsrail artan talebini karşılamak için ithal petrole ve doğalgaza bağımlı kalmaya devam etmektedir. Siyasi düşmanlıklar, İsrail'in Ortadoğu'daki yakın üreticilerden enerji sağlamanın önüne geçmiştir. Bu açıdan ülkenin milli gelirinin önemli bir bölümü gerekli petrol ve doğalgazın satın alınması için kullanılmaktadır. Ayrıca İsrail, Akdeniz kıyısında stratejik bir konuma sahiptir. İsrail'in liman olanaklarının kullanılması, Körfez'in Batı'ya yaptığı enerji ihracatını büyük ölçüde kolaylaştırabilecektir. Bu durumda Basra Körfezi'ndeki üreticilerin Akdeniz'deki İsrail limanlarından petrol ve doğalgaz boru hatlarının inşası, ABD ve Avrupa pazarlarına giden en hızlı ve en ucuz güzergâhlardan biri olarak hizmet edecektir. Bu açıdan İsrail ile Basra Körfezi ülkeleri arasında bir enerji ortaklığı sıklıkla tartışılırken iki önemli ayrıntı ortaya çıkmaktadır. Öncelikle 2000'lerin başındaki siyasi iklim göz önüne alındığında enerji ortaklığının olanaklı olmadığıdır. Bu durum Irak ve diğer Körfez ülkelerinin iç ve dış politikaları bağlamında zaman alacak bir konudur. İkinci olarak, önerilen sınır ötesi enerji işbirliğinin yeni olmadığı, Suudi Arabistan ve Irak petrollerinin İsrail'in kurulmasından önce Filistin'in

Akdeniz limanları üzerinden ihraç edilmeye çalışıldığı⁸¹⁵ bu açıdan coğrafya kaynaklı taleplerin aynı kaldığı yönündedir.

Özellikle enerji alanında keşfedilen kaynaklar ve bu kaynakların Batı pazarlarına ulaştırılmasında Türkiye'nin öncelikli coğrafi konumu, İsrail ve Türkiye'yi yakınlaştıran faktörler arasındadır. Ancak Türkiye'nin özellikle Filistin sorununa yönelik tavrının açık olması hem Filistin nezdinde hem de İsrail açısından ikilik yaratan bir duruma da işaret etmektedir. Türkiye ve İsrail yakınlaşması ABD açısından olumlu bir gelişmedir ancak Rusya'nın Suriye sorunundaki desteği ve bölgede özellikle de Doğu Akdeniz'deki varlığı bu açıdan Türkiye'nin politikalarında değişiklikler oluşturabilecek nitelikte bir durumdur. Ayrıca ABD'nin 1967 Altı Gün Savaşı'ndan itibaren Ortadoğu politikasının merkezi olan İsrail'le olan ilişkisi ve desteği⁸¹⁶ de her ne kadar politikalarını Soğuk Savaş sürecinden itibaren ABD paralelinde sürdüren bir müttefik olsa da, Türkiye açısından göz önünde bulundurulması gereken bir önemdedir. Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler sürekli olarak güven veya güvensizlik oluşumunu tetikleyecek bir nitelikte devam etmektedir. Şöyle ki olası bir bağımsızlık ya da bir Kürt koridoru çabasında böyle bir oluşum İsrail varlığını tehdit etmediği için İsrail ile karşı karşıya gelinmesi olası durumlar arasındadır. İsrail'e göre varlığını tehdit edenler ise İran ve Suriye'dir.

İran, gerek konumu gerekse İslam Devrimi'nden sonraki süreçte küresel baskıya rağmen gücünü koruması ve bölgede etkin bir güç olmaya devam etmesi açısından önemli bir bölge ülkesidir. İran'ın hem Irak hem de Suriye üzerindeki etkisi ve nüfuzu sürekli olarak İran'ın bu gücü artırma kapasitesine sahip bir tehdit olarak algılanmasına neden olmaktadır. İran'ın nükleer çalışmalara yönelik karşılaştığı baskı da bu yönde gelişmektedir. Aynı zamanda İran ve Suudi Arabistan arasındaki gerginlikler çoğunlukla enerji kaynakları üzerinde rekabetçi bir durum oluşturan ve Ortadoğu'daki gelişmeleri etkileyebilecek niteliktedir. Irak'ın güneyindeki Şii bölgenin aynı zamanda Suudi Arabistan'ın Irak sınırını oluşturması da, İran ve Suudi Arabistan arasında sorun oluşturma potansiyeli yüksek bir durumdur.

---

⁸¹⁵ Bahgat, *Energy partnership: Israel and the Persian Gulf*, s.672.

⁸¹⁶ Mearsheimer ve Walt, *The Israel Lobby And U.S. Foreign Policy*, s.1

Türkiye ve İran ise şimdiye kadar ki politikalarda her zaman birbirini dengeleyen iki ülke olarak tanımlanmıştır. Bu denge bölgenin en önemli güçleri olmasından ileri gelmekle birlikte, Ortadoğu'ya yönelik çıkarları ve konumları açısından benzer nitelikler taşımaktadır. İran için Türkiye Batı'ya, Türkiye için İran ise Orta Asya'ya açılan bir giriş kapısı konumundadır. Bununla birlikte İran, Irak'ın kuzeyindeki yapılanmanın karşısında durmaktadır. İran ve Türkiye arasında en önemli farklılık ise ittifak kurdukları ülkeler ve ideolojik ayrımlar açısından oluşmaktadır. Ayrıca sınır konusunda azınlıkların her iki taraf açısından desteklenmesi durumu İran ve Türkiye'yi karşı karşıya getirebilecek olası bir durumdur. Ayrıca son dönem dış politikasında İran ve Türkiye arasındaki denge konumu devam etse de Suriye konusunda önemli bir ayrılık yaşanmıştır.

Suriye'de yaşanan gelişmeler de Irak gelişmelerine paralel bir biçimde devam etmektedir. Bu açıdan 1998 yılında gerçekleştirilen Adana Protokolü Suriye ve Türkiye ilişkilerinde önemli bir başlangıç noktası oluşturmuştur. Benzer şekilde AKP döneminde de sürdürülen iyi ilişkiler, Türkiye'nin dünyadaki konumuna ve stratejik kazanımlarına dair önemli etkiler bırakmıştır. Suriye süreci Arap coğrafyasındaki ayaklanmaların devamı niteliğinde değerlendirilmektedir.

Bu açıdan Suriye'deki çatışmanın anlaşılması için, uzun süreli küresel, bölgesel ve yerel faktörlere bakmak gerekmektedir. Bu açıdan 2. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin Ortadoğu'daki davranışlarının düşünsel temellerini belirlemek için Spykman, deniz gücü üzerinde duran Mahan ve kara gücü üzerinde duran Mackinder'in görüşlerini geliştirmiştir. Spykman, bu iki kuramcının aksine bir Batı Yarımküre kavramı, ABD'nin deniz gücünün üstünlüğünün göreceli jeopolitik avantajı ya da Rusya'nın kara gücündeki üstünlüğü gibi ne deniz gücü ne de kara gücünün göreceli üstünlüğü ile ilgili kaygılar yerine ABD savunmasının artık bölgesel savunmaya odaklanmasının garanti bir yol olmadığını öne sürmüştür. Bunun yerine Spykman, ABD'nin gerçek anlamda küresel bir Amerikan savunma sistemini geliştirmek için deniz, kara ve hava kuvvetlerini birleştirmek zorunda kalacağını savunmuştur. Bu durum da ABD'nin müttefik ülkeleri dâhil olmak üzere askeri gücünü dünyanın her yerine yayacak rakip güçlerin konumlarının kaldırılması ve sürekli bir askeri üs ağı kurulması anlamına

gelmektedir.⁸¹⁷ Spykman'ın terimiyle Rimland veya Mackinder'in terimiyle İç Kenar Hilal'a İskandinavya (Kuzey Avrupa Ülkeleri), Orta Avrupa, Türkiye, Arap Devletleri, Orta Asya ve Hindistan doğrultusunda Hindiçin, Kore, Kuzey ve Doğu Çin'den (Rusya'yı çevreleyen toprak gücü) ulaşılması, ABD'yi büyük dış dengeleyici olarak dâhil etmesi, bölgesel güç dengelerini ilerleterek kontrol edilmelidir. Buna göre, "Avrasya Çatışma Bölgeleri"nden kaygı duyan Spykman, ABD'yi bu alanlarda kendisini toparlayan hiçbir güce izin verilmediğinden emin olarak pozisyonunu korumakla yükümlü olmasının bir zorunluluk olduğunu önermiştir.⁸¹⁸

Bu açıdan değerlendirildiğinde küresel güçlerin Ortadoğu'ya yönelik planlarının en önemli halkasını Suriye'nin oluşturduğu izlenimi sıklıkla dile getirilmektedir. Bu durumun en önemli nedeni Suriye'de "beklenen" rejim değişikliğinin gerçekleşmemesidir. Geçiş güzergâhlarını kontrol etmek açısından Suriye kilit bir noktada bulunmaktadır. Türkiye için jeopolitik gerekliliklerin bir boyutu da Suriye'de yaşanan süreçte ortaya çıkmıştır. Bölgenin geleceğinin nasıl şekilleneceği, bölgenin çok aktörlü yapısı ve farklı tehditleri de içinde barındırması gibi etkenler Türkiye'nin güvenliğini doğrudan etkilemiş ve etkilemektedir. Fırat Kalkanı hârekatı da bu gereklilikler sonucunda şekillenmiştir.

Türkiye bağlamında Irak, İran ve Suriye en yakın sınır komşularıdır. Ortadoğu'nun bitmeyen çatışması İsrail-Filistin, Ortadoğu'daki güç dengelerini değiştiren bir yapıdadır. Mısır ise kendi iç dinamikleri ile Türkiye'nin politikasını etkileme eğilimine sahiptir. Bu açıdan bakıldığında dış politika gündeminin bu ülkelerdeki gelişmelerden bağımsız görülebilmesinin imkânı yoktur. Türkiye jeopolitiği bu çatışma noktaları arasındadır. Bölgenin tanımlanmasında Büyük Ortadoğu Projesi, Ortadoğu'nun dönüşümü için kilit önemde çıkarımlar taşımaktadır. İnsan hakları, hukuk üstünlüğü, eşitlik ve adalet gibi evrensel kabul gören tanımlar bugünkü durumda terör ortamı ile karşılık bulmuştur. Bu durum da bu tanımların baştan itibaren bu amacı taşımadığı izlenimini güçlendirmektedir.

---

⁸¹⁷ Jörg Michael Dostal, "Transnational War in Syria The Eisenhower Doctrine in the 21st Century?", *Romanian Political Science Review*, 2016, Vol. XVI, No.2, pp. 179-219, s.179.

⁸¹⁸ Dostal, *Transnational War in Syria The Eisenhower Doctrine in the 21st Century?*, s.180.

AKP dönemi jeopolitik vizyonu olarak tanımlanan Davutoğlu'nun "komşularla sıfır sorun" ekseninde anılan yaklaşımı, ortak bir tarih ve kültürel yakınlık alanlarından beslenmiştir. Ancak bu yaklaşım gücünü Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmişteki hâkimiyet sınırlarında etkin olma amacını taşıdığı yönünde eleştirilere neden olurken, küresel güçlerin ortak yakınlığı olmadığı bu coğrafyaya yönelik ilgisi de değerlendirildiğinde Türkiye'nin aktif bir oyuncu olma niteliği de sorgulanmıştır. Türkiye çoğunlukla bu coğrafyaya yönelik olarak "problem çözücü" bir konumda olmayı arzulamıştır. Ancak Ortadoğu'daki olayların aldığı karışık süreç bu durumun olanaklı olmadığını ortaya koymuştur. Aynı zamanda Türkiye'nin enerji yönünden güçlü bir jeopolitiği olmaması ve enerjisini sağlamak üzere dış kaynaklara bağımlı olması gibi etkenler belirli dış politikalarında taraf olması ile sonuçlanmıştır. Türkiye, doğrudan Ortadoğu'daki küresel ve bölgesel sorunlardan etkilenmektedir ancak Türkiye'nin iç politikada yaşadığı ekonomik ve güvenlik sorunları, 15 Temmuz darbe girişimi süreci ve sonrasında yaşananlar bu açıdan enerjisini içerideki düşmanlara karşı da kullanma gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu açılardan Türkiye'nin bu coğrafyaya yönelik milli çıkarlarının gerektirdiği doğrultuda kararlar alması ve uygulaması gerekmektedir.

Ortadoğu'daki çatışmanın kaynağı nedir sorusu, Ortadoğu'ya yönelik bölge ülkeleri incelediğinde görülmektedir ki 20. yüzyıldaki Fransa ve İngiltere'nin oluşturduğu yapay sınırların, bölgenin geleceği açısından sorunların temel noktasını teşkil etmesidir. Bu açıdan hem bölge ülkeleri açısından bir liderlik sorunu hem de küresel güçler açısından bir hâkimiyet mücadelesi her zaman var olmuştur. İkinci kritik dönüm noktası Soğuk Savaş döneminde iki süper güç etrafında şekillenen Ortadoğu'daki varlık mücadelesidir. Bu mücadelenin ABD rotasına girmesi ise SSCB'nin dağılması ve 1991 yılındaki Körfez Krizi ile birlikte gelişme göstermiştir. Ortadoğu'ya yönelik üçüncü dönüm noktası ise 2003 yılındaki Irak Savaşı'dır. Dördüncü ve son dönüm noktası Arap coğrafyasında başlayan ayaklanmaların, iç savaşlarla neticelenmesidir.

Bu kritik dönüm noktaları Arap ülkeleri arasında da kutuplaşmaları arttırmış ve Arap coğrafyasını dış müdahaleye açık bir hale getirmiştir. Bu istikrarsız ortamı besleyen unsurlar yalnızca mezhepsel, etnik, dini değildir. Ne yalnızca otoriter yönetimlerin varlığı ve demokratikleşmenin sağlanamaması ne de bölgedeki enerji kaynaklarına olan

ihtiyaç ve güzergâhların kontrolü de değildir. Bölgedeki çatışma tüm bu unsurları içerisinde barındırmaktadır. Bölgenin jeopolitiğinin temel taşı petrol ve doğalgazdır. Ancak bölgede bunların alt oluşumlarında öyle karışık bir yapı vardır ki bu amaç ve niyetler çoğu zaman göz ardı edilerek, diğer ekonomik, toplumsal ve siyasi sorunların oluşturduğu kaos gündemi başka bir yere götürmektedir. Kaynağı belirlemeyen tek bir neden değil, ideolojilerle şekillenen, küresel güçler tarafından yönlendirilen bu açıdan artık isimlerini saymakta zorlandığımız ve kimin hangi ülke tarafından desteklendiğini saptayamadığımız oluşumlar, muhalif gruplar veya terör örgütleri gibi çok sayıda aktörün var olduğu bir ortam oluşmuştur. Aslında bölgede olan, çıkarları açısından varlığını sürdürmek ve nüfuzunu genişletmek amacı taşıyan küresel güçlerin araçlar tarafından yürüttüğü bir vekâlet savaşıdır. Bu savaş jeopolitik bir rekabetin ve enerjinin önemli etkisinin olduğu bir düzeni ifade etmektedir.

Ortadoğu'da “demokratik barış”ın yokluğu ve bölgenin temel siyasi ikilemi, yani demokratik siyasi kurumların olmamasıdır. Ortadoğu'da tarihsel olarak devlet ve savaş simbiyotik bir ilişki olarak kabul edilmiştir. Savaş, Ortadoğu devletleri tarafından yürütülmekte ve bu devletler sırayla biçimlendirilmektedir. Savaş, Ortadoğu devletleri tarafından başlatılmıştır ve devletler savaş tarafından şekillenerek dönüşmüştür. 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde Ortadoğu'daki devlet oluşumları, siyasi alanın baştanbaşa korunması olarak askeri güvenliğin zorunluluğunu yansıtmıştır.⁸¹⁹

---

⁸¹⁹ Mehran Kamrava, **The Modern Middle East A Political History Since The First World War**, University of California, 2005, s. 283.

SONUÇ

Coğrafyanın etkisi, insanlık tarihinin başından itibaren düzeni geliştiren, ileriye taşıyan ya da geriye götüren faktörleri içinde barındırmaktadır. Coğrafya, bireysel etkiden, toplumsal etkiye kadar insanlığı kuşatan bir çerçevedir. Bu çerçeve tarihin mücadele olarak şekillenen devletlerarasındaki ilişkilerinde, fiziki koşulların siyasi düzlemde inşa edilmesi ile farklı bir boyut kazanmıştır. Çünkü artık farklı coğrafyalara yerleşen ve farklı fiziksel koşullara uyum sağlayan toplumlar birbirleri ile etkileşime girmişlerdir. Bilindiği üzere insan toplulukları ve siyasi iktidarlar süreç içerisinde farklılaşabilirken, dağların, denizlerin okyanusların konumları belirleyici özelliklerini korumaya devam etmektedirler. Bu etkileşimin ortak ismi “jeopolitik” olmuştur. Jeopolitiğin bilimsel bir yapı niteliği kazanması aslında fiziki koşullardan siyasi anlamda yararlanmanın yöntem ve kabiliyetini ortaya koymasından önemlidir. Bu yöntemler, fiziki gerçekliklerden hareket etmektedir. Ancak süreklilik unsuru jeopolitik yaklaşımlara dâhil edilerek, dinamik bir yapı olarak tanımlanmıştır. Bu durum değişimlerin fiziki koşullar sabit kalsa da, güncel olarak yeni stratejilerle değişimlerin sağlanabileceği olgusundan yola çıkmaktadır. Jeopolitik yaklaşımları uygulamaya iten kabiliyetler ise güç faktörleri açısından anlam kazanmaktadır. Jeopolitik kuramların değişen ve değişmeyen unsurları da bu durumu yansıtan bir nitelikte gelişmek göstermektedir.

Uluslararası sistem içerisinde jeopolitik, dünyayı bir anlamda resmetmektedir. Bu açıdan da dış politika söylemlerinin tümünde sıklıkla yer almaktadır. Bu resim, değişen veya değiştirilen koşulların içinde, bir döngüye neden olmaktadır. Jeopolitiğin devlet merkezli olarak gelişmesi, bu koşulların oluşmasının itici gücü olan rekabet sürecinin önemli bir halkasıdır. Devlet, dış politikası vasıtasıyla sınırlarla çizilen gerçeklik alanında, egemenliğini devam ettirme iradesinin sorumlusu olduğu için jeopolitik üretmek, olası senaryoları görmek ve konumunu anlamlandırmak gerekliliği taşımaktadır. Bu açıdan da jeopolitiğin doğrudan ulusal çıkarlar ve ulusal güvenlikle ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Aslında iç politika ve dış politikanın birbirinden ayrılmayan bir yapı düzleminde değerlendirilme zorunluluğu da görüşleri daha karmaşık bir ilişkiler bütününe taşımaktadır. Çünkü devletler, dış politika kararlarında kendi jeopolitik konumlarını değerlendirirler bile, bu jeopolitiklerinin küresel güçler açısından ve aynı zamanda komşuları açısından da nasıl konumlandırıldıkları önem arz

etmektedir. Bu durum ise çalışmaya kaynaklık eden, jeopolitiğin dış politika sürecine yansıyan boyutlarını ifade etmektedir. Sonuç olarak her devletin jeopolitik konumundan kaynaklanan bir dış politika pratiği ve bu pratiklerden doğan ittifaklar, krizler, çatışmalar ve tehditlerin boyutu ile birlikte kırılma ya da eklemlenme süreçleri olduğu görülmektedir. Bu açıdan devletlerin hem bölgesel hem de küresel anlamda jeopolitik çerçevenin dışında kalamadıkları gözlemlenmektedir. Bu şekilde de jeopolitiğin çalışmaları yönlendirdiği nokta, devletlerin mevcut sınırlarının devamındaki değişimlerde yürüttüğü politika ve davranışlardır.

Dünya 21. yüzyılın başından itibaren hızlı bir değişim ve dönüşüm süreci ile ifade edilirken, bu süreç uluslararası olayların birinin yankıları dinmeden bir diğerinin başladığı hızla gelişen durumlar silsilesi oluşturan bir biçim almıştır. Her yeni gündem hem bir öncekine bağlı olmakta hem de bir öncekini unutturmaktadır. Bu açıdan dünya siyasi sisteminde birbirini takip eden gelişmeler, devletleri doğrudan veya dolaylı bir biçimde etkileyen ve tetikleyen bir nitelik kazanmıştır. Uzun yıllara dayanan değişim süreçleri, değişiklikler ve kırılma noktaları hızlı bir biçimde dönüşmekte ve anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Bu süreç çoğu zaman küreselleşme ile açıklanamaya çalışılırken, ortaya çıkan en önemli durum devletlerin “izole” olma konumlarını yitirdikleri gerçeğidir. Uluslararası sistemde etkin bir rol sahibi olan devlet dışı aktörler sistemi dönüştüren faktörlerin başında yer almaya başlamışlardır.

21. yüzyıl jeopolitiğinin dış politika sürecine etkisi incelenirken belirli faktörler göz önünde bulundurulmalıdır. Bunlardan ilki, devletlerin uzun tarihsel geçmişe dayanan jeopolitik amaçları ve bunların değişime uğrayıp uğramadığı konularının irdelenmesidir. Süreç göstermiştir ki çoğu zaman coğrafya kaynaklı talep ve istekler aynı kalmakla birlikte, amaçların desteklediği politikalar farklı biçimlerde yönlendirilmiştir. Bu açıdan Morgenthau'nun jeopolitiği “sahte bilim” olarak nitelemesi, hareket noktasının bu vurguya kaynaklık etmesi üzerinden değerlendirilebilir.

İkinci bir faktör ise uluslararası sistemde devletlerin dışında etkinliklerini arttıran devlet dışı örgütlerin etkinliklerinin boyutudur. Öncelikle çok uluslu şirketlerin etkinliği ülkelerin jeopolitik değerleri üzerinde, ekonomik boyut açısından değerlendirilmek zorundadır. Özellikle de enerji şirketleri açısından bakıldığında dünya bir pazar olarak görülmektedir. Aynı zamanda bu pazarın merkez alanları ve çevre pazarları

belirlenmekte ve belirlenen alanlar üzerinde ciddi bir şirket rekabeti yaşanmaktadır. Bu açıdan sorunlu coğrafyalarda üreyen veya üretilen istikrarsızlıkların şirketler açısından, yatırımlarını etkileyen düzeyde olmadığı tüm durumlarda, çok fazla göz önünde bulundurulmadıklarıdır. Burada en önemli soru küresel güçlerin şirketler aracılığı ile sağladıkları etkinlik derecesidir. Bu konu değerlendirildiğinde küresel güçlerin politikalarının belirleyici unsurlarını, belirli bir düzlemde anlamak kolaylaşacaktır. Şirketler özellikle enerji alanında ön plana çıkmaktadır. Benzer biçimde ülkelerin enerjiye ne oranda ihtiyaç duyduğu da önemlidir. Dünya nüfusunun giderek artması sonucunda, başta enerji ihtiyaçları olmak üzere tüm kaynaklara olan ihtiyacı da arttıracak olması gerçeği, Türkiye açısından da geçerlidir. Bu bağlamda Türkiye'nin enerji ihtiyacını dışarıdan karşılamak zorunda olması, gerek ekonomik açıdan gerekse savunma açısından politikalarını etkileyebilecek kapasitededir. Bu durumda jeopolitiğin içerisinde değerlendirilen jeo-ekonominin bakışının, devletin gücünün ortadan kaldırılmasına yönelik olduğu, jeo-ekonominin, aktörlerin devletlerden ziyade küresel kuruluşlar olduğu ve siyasi sınırları olmayan bir dünyayı öngördüğü sonucuna ulaşılmaktadır.⁸²⁰ Küresel sistem içinde, devletler ve küresel şirketler iki bileşen olmakla birlikte, uluslararası sistemin temel yapı taşları devlettir. Devlet, kendi nüfusuyla birlikte bölgesel bir varlığı tanımlar, geniş menfaatleri vardır ve toplam nüfusa karşı sorumludur. Ancak küresel şirketler bir devletin topraklarında kuruludur ve sınırlı menfaatleri vardır ve temel olarak hissedarlarına karşı sorumludurlar. Jeopolitik bakış açıları bu açıdan küreselleşmeden etkilenmekte ancak jeo-ekonomi jeopolitik alana alternatif olmamaktadır.⁸²¹

Benzer biçimde, jeopolitik aşamanın yeni eğiliminde “transit devlet” olarak nitelendirilen devletlerin artan rolü vardır. Bu devletler, üreticiler ve tüketiciler arasındaki geleneksel ilişkide ve enerji kaynaklarının küresel ağında yeni bir yapılandırma yaratmaktadır. Jeopolitik gerekliliklerin temel itici gücü enerji kaynakları üzerinden şekillenmektedir. Günümüzde jeopolitiğin en somut karşılığı devletler ve devlet dışı örgütlenmeler arasındaki çatışmalarda amaç enerji güvenliği üzerine biçimlenmektedir. Çünkü enerji tüketimi, modern küresel ekonominin temel girdisini

---

⁸²⁰ Ewan W. Anderson, “The Effects of Globalization on Geopolitical Perspective”, *GeoJournal*, Vol. 45, No. 1/2, Globalization and Geography (1998), pp. 105-108, Published by: Springer, Veritabanı: Jstor, s. 105, 106.

⁸²¹ Anderson, *The Effects of Globalization on Geopolitical Perspectives*, s. 107.

oluşturmaktadır. Bu açıdan jeopolitik gerçekliklerden, dış politik süreçleri doğrudan etkileyen bir güce sahiptir. Bu süreç sürekli bir döngü halinde devam etmektedir. Bu döngüye uyum, ancak jeopolitik gerçeklerle hareket ederek sağlanabilir. Bu açıdan jeopolitik bir zorunluluk olarak da ortaya çıkmaktadır. Bu durum yalnızca salt enerji rekabetindeki ekonomik boyuttan ibaret değildir. Yol ve yöntemler ve en önemlisi atılacak hamleler o kadar çeşitlidir ki sonuçları ise her zaman tahmin edildiği biçimde gelişme göstermeyebilir.

Üçüncü bir faktör ise, uluslararası sistemde terör örgütlerinin kapsamı ve yapılarının jeopolitik açıdan dış politikaları belirleyen nitelikleridir. Bu faktör birçok unsurla bağlantılı olarak gelişme göstermektedir. Terör örgütlerin aldıkları dış destekler, istihbarat yapıları ve örgütler arasındaki bağlantılar, gelir kaynaklarını elde ettikleri yasa dışı oluşumların geniş bir ağ üzerinde yapılanması ve en önemlisi de silah sanayinin büyümesi ile örgütler arasındaki ilişkiler bütünü “asimetrik tehditlerin” boyutunun da değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu açıdan bir “savaş ekonomisi” retoriği de sıklıkla söz konusu olmakta ve küresel sistemdeki aktörlerin bir savaş halinden ortaya çıkacak kazanımlarına odaklanmaktadır. Savaş olgusunun bu yüzyılda ülkelerin hâkimiyet alanlarında haritaları dönüştürücü etkisinde, terör örgütleri öncelikli bir konumda bulunmaktadır. Bu coğrafyalardaki kaos korkuyu tetiklemekte, istikrarsızlığı arttırmakta ama en önemlisi birtakım güçlere kazanç sağlamaktadır. Bu tehditler karşısında ülkelerin güvenlik sorunu ve güvenliğe olan yaklaşımı tam anlamıyla güvenlik sağlamak için güvensizliğin odağı olma biçiminde gelişmektedir. Bu açıdan güvenliksiz güç boşluklarının olduğu ortam ve süreçlerin değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Ayrıca jeopolitiğin duygusal bir karşılığa dayanmaması ve ahlaki yaklaşımları içinde barındırmaması ortaya çıkan “insanlık dramı”nı da eksiltmemektedir.

Dördüncü bir faktör ise, artık iki kutuplu yapının çoğu akademik çalışma da yer aldığı üzere yerini çok kutuplu bir yapıya bırakma sürecidir. Tarihi süreç içerisinde, önemli küresel siyasi politikalar jeopolitik açıdan İkinci Dünya Savaşı süreci, Soğuk Savaş süreci, Tek Kutuplu Yeni Dünya Düzeni söylemleri ve Avrupa Birliği ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü gibi örgütlenmeler açısından sunulmuş ve değerlendirilmiştir. Ancak 2000’li yılların başından itibaren Afganistan, Irak Savaşları,

Arap coğrafyasında yaşananlar, Suriye'deki gelişmeler, Rusya'nın gücü ve enerji etkisi, ekonomik açıdan gittikçe yükselen Çin, İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılmasını ifade eden "Brexit" süreci ve Kuzey Kore'nin nükleer testleri gibi gelişmeler çok kutupluluk ifadesini güçlendirmektedir. Ancak çok kutuplu yapının "lidersizliğinin" dünyayı nasıl bir kaosa sürükleyeceği ise belirsiz bir durum oluşturmaktadır.

Beşinci bir faktör ise coğrafyamızı yakından ilgilendiren "İslam" üzerinden oluşturulan olumsuz bir algı, bunu izleyen mezhep çatışmaları ve etnik sorunlardır. Küresel sistemin tüm getirileri olumlu veya olumsuz biçimlerde halklar üzerinde etkili olmaktadır. İnsanlar arasındaki kutuplaşma bu sorunlardan beslenmekte ve aynı sınırlar içerisinde bulunan topluluklar bu açıdan karşı karşıya gelmektedir.

Küreselleşme süreciyle beraber değerlendirilen ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel değişiklikler ile artan karşılıklı bağımlılık, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeydeki tüm süreci kapsamaktadır. Bu nedenle belirlenen stratejik amaçların, jeopolitik düzeyde değerlendirilmesi önemlidir. Jeopolitik gerçekler, kaynaklar ve çeşitli insan ve devletlerin coğrafi konumları, daimi bir barışın sağlanmasına engel olmakta ve hiçbir uluslararası örgütün doğal bir şekilde barışı sağlamasına izin vermemektedir.⁸²² Aynı zamanda ülkelerin gücünün sınırlandırılması gibi bir durum söz konusu olmadığı için güvenlik sağlama sorunsalı her zaman ön plana çıkmaktadır.

Ortadoğu ise karmaşık bir düzenin adıdır. Aktörler çeşitlidir ve her bir aktörün de tehdit olarak algıladıkları farklıdır. Ulusal çıkarların, dün bugün ve yarın şekilde sınıflandırılması, olası senaryoların sebep ve sonuçlarının öngörülebilmesi önemli bir konudur. Türkiye, kuruluşundan itibaren topraklarını genişleme arzusu taşımamış ve emperyalist politikalar gütmemiştir. Ancak gelinen noktada güvenliği olmayan komşularla çevrenmiştir. Türkiye'nin sınırlarının güvenliği ve toprak bütünlüğü konusunda uygun önlemleri alma zorunluluğu aynı zamanda komşularının toprak bütünlüğünü de savunması ve işbirliği süreci ile olanaklı gözükmektedir.

Sonuç olarak, günümüzde gerçeklik olarak kabul ettiğimiz olgular, kurgulanmış, sunulmuş ve inandırılmaya hazır biçimde servis edilebilmektedir. Bu çelişkileri

---

⁸²² Harvey Sicherman, "Jeopolitiğin Yeniden Doğuşu", *Avrasya Dosyası*, Jeopolitik Özel Kış, Cilt 8, Sayı 4, 102-112, 2002, s.103.

bütünden ayrı düşünmek, tek tek parçalar halinde ele almak çoğu zaman yanıltıcı olabilmektedir. Bu açıdan jeopolitiğin sonsuz bir döngü içerisinde devam ettiği, hem fırsatları hem de tehditleri içerisinde barındırdığı, devletten bireye kadar tüm alanlara sirayet ettiği göz önünde bulundurulmak zorunda ve politikalar bu jeopolitik işaretler doğrultusunda uygulanmalıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Agnew, John. **Geopolitics: Re-visioning World Politics**. First published. London and New York: Routledge, 1998.
- Akçadağ, Emine. **Denizlerin Önemi ve Türk Deniz Kuvvetleri**. *Bilgesam Rapor No: 68*, İstanbul. 2005
- Akengin, Hamza. **Siyasi Coğrafya, İnsan ve Mekân Yönetimi**. 3. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2013.
- Akşin, Sina. **Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, 4. Baskı. Ankara: İmaj Yayıncılık, 2001.
- Alden, Chris. **Foreign Policy Analysis, Undergraduate Study in Economics, Management, Finance and the Social Sciences**. University of London Press. 2006.
- Arjomand, Saïd Amir. "Constitutional Implications of Current Political Debates in Iran", Ali Gheissari (Ed.). **Contemporary Iran Economy, Society, Politics.**, Published by Oxford University Press, 2009.
- Arı, Tayyar. **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**. 3. Baskı. İstanbul: Alfa Yayınları. 1999.
- Arı, Tayyar. **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, 2. Baskı. İstanbul: Alfa Yayınları Ağustos, 2005.
- Arıboğan, Deniz Ülke. **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri**. Üçüncü Basım. İstanbul: Der Yayınları. Eylül, 2001.
- Ateş, Nevin Yurdsever. "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ve Hükümet Programları". İdris Bal (Ed). **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Bağcı, Hüseyin. **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**. Genişletilmiş 2. Baskı. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı. Ağustos, 2001.
- Bassin, Mark. "Politics From Nature Environment, Ideology, and the Determinist Tradition". John Agnew Katharyne Mitchell, /Gearoid O Tuathail (Ed). **A Companion to Political Geography**. Blackwell Publishing, 2003.
- Bayat, Mert. **Milli Güç ve Devlet**. İstanbul: Belge Yayınları. 1986.
- Beach, Derek. **Analyzing Foreign Policy**. First Published. Palgrave Macmillan, 2012.

- Beasley, Ryan K., Juliet Kaarbo, Jeffrey S. Lantis and Michael T. Snarr. **Foreign Policy in Comparative Perspective Domestic and International Influences on State Behavior**. Second Edition. SAGE Publications, 2013.
- Breuning, Marijke. **Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction**. First Edition, United States of America: Palgrave Macmillan, November, 2007.
- Brzezinski, Zbigniew. **Büyük Satranç Tahtası**. Çv: Yelda Türedi. İnkilap Kitapevi, 1997.
- Brzezinski, Zbigniew. **The Grand Chessboard**. Basic Books. April, 1997.
- Bostanoğlu, Burcu. **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**. 1. Baskı. Ankara: İmge Kitapevi. Aralık, , 1999.
- Brown, Chris ve Kirsten Ainley. **Uluslararası İlişkileri Anlamak**. 3. Basım. İstanbul: Yayın Odası Yayınları. İstanbul. Nisan, 2008.
- Budak, Ömer. **Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasya'daki Yeri**, Ankara: Bilge Yayınları, 2006.
- Clarke, M., B. White. **Foreign Policy Analysis**. G.W&A. Hesketh. Lancashire, 1981.
- Cleveland, William L. **Modern Ortadoğu Tarihi**. Çv: Mehmet Harmancı. 1. Basım. İstanbul: Agora Kitaplığı. Haziran, 2008.
- Commins, David. **Historical Dictionary of Syria**. London: The Scarecrow Press, 1996.
- Davutoğlu, Ahmet. **Stratejik Derinlik**. Yirminci Basım. İstanbul: Küre Yayınları, Kasım, 2004.
- Dedeoğlu, Beril. "2000-2007 Dönemi Türk Dış Politikası: Uluslararası Durum". **Türk Dış Politikası: 1919- 2008**. Haydar Çakmak (Ed). Ankara: Barış Platin, 2008.
- Dedeoğlu, Beril, Gülden Ayman. Ülke Arıboğan, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**. Faruk Şönmezoğlu (drl). İstanbul: Der Yayınları, 2000.
- Dedeoğlu, Beril. **Ortadoğu Üzerine Notlar**. İstanbul: Derin Yayınları, 2002.
- DEİK. **Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu**. Irak Ülke Bülteni. Mayıs, 2009.
- Dilan, Hasan Berke. **Atatürk Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası (1923-1939)**. 1. Baskı. İstanbul: Alfa Yayınları. Kasım, 1998.
- Djalili, Mohammad-Reza Thierry Kellner. **Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye**. Çv: Hande Güreli. 1. Basım. Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım. Mart, 2013.
- Djalili, Mohammad-Reza, Thierry Kellner. **İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi**. Çv: Reşat Uzman. 1. Basım. İstanbul: Bilge Kültür Sanat. Ocak, 2011.

- Denk, N. **21'inci Yüzyıla Girenken Türkiye'nin Jeopolitik Durumu ve Jeostratejik Öneminin Yeniden Belirlenmesi**. İstanbul: H.A.K. Yayınları, 2000.
- Dodds, Klaus. **Global Geopolitics A Critical Introduction**. England: Pearson Education Limited, 2005.
- Dougherty, James E., Robert L. Pfaltzgraff. **Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey**. New York: Longman, 1997.
- Doyle, Michael W. ve G. John Ikenberry. **Uluslararası İlişkiler Teorisinde Yeni Düşünce**. Çev: Emre Çıtak. 1. Basım. İstanbul: Beta Yayınları. Haziran, 2015.
- Dugin, Aleksandr. **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**. Çev: Vügar İmanov. 5. Baskı. Küre Yayınları. Temmuz, 2005.
- Duncan, W. Raymond, Barbara Jancar-Webster, Bob Switky. **World Politics in the 21st Century**. Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, 2009..
- Duncan, W. Raymond, Barbara Jancar-Webster, Bob Switley. "Power Factors in International Relations". Second Edition. **World Politics in the 21st Century**. Pearson Longman, 2004.
- Earle, Edward Mead. **Modern Stratejinin Yaratıcıları**. Çev: Demirhan Erdem, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2003.
- Efrat, Elisha. **Geography and Politics in Israel Since 1967**. Taylor & Francis e-Library, 2005.
- Egli, Ken. **Geopolitics and US Middle Eastern Policy: Mackinder and Brzezinski**, International Relations and Security Network. ISN Special Issue. June, 2009.
- Ehteshami, Anoushiravan. "Iran's Regional Policies Since The End Of The Cold War". **Contemporary Iran Economy, Society, Politics**. Ali Gheissari (Ed). Published by Oxford University Press, 2009.
- Ehteshami, Anoushiravan and Raymond A.Hinnebusch. **Syria and Iran, Middle Powers in a Penetrated Regional System**. London and New York: Routledge, 1997.
- Eralp, Atilla. "Sistem". **Devlet ve Ötesi**. Atilla Eralp (Dr). 1. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Erendil, Muzzaffer. **Çağdaş Ortadoğu Olayları**. Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1992.
- Eroğlu, Hamza. **Türk Devrim Tarihi**. 1981.
- Eslen, Nejat. **Küresel Hamleler Anahtar Stratejiler**. 1. Basım. Ankara: Tek Ağaç Kitap Basım Yayım. Mart, 2005.

- Faber, Peter R. **NATO's Military Transformation Past, Present, Future, NATO Defence College Occasional Paper: After**. İstanbul. Rome, 2004.
- Fraser, G., vd. **Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu**. Çev: Füsün Doruker, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.
- Feroz, Ahmad. **Modern Türkiye'nin Oluşumu**. Çev: Yavuz Alogan. Ankara: Doruk Yayınevi, 2002.
- Flint, Colin, Peter J. Taylor. **Political Geography, World Economy, Nation-State and Locality**. Çev: Fulya Ereker. 6. Basım. Ankara: Nobel Yayınları. Ocak, 2014.
- Ganim, İbrahim El-Beyumi. **Hasan El-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**. İstanbul: Ekin Yayınları, 2012.
- George, Alexander L. **On Foreign Policy**. USA: Paradigm Publishers, 2006.
- Gilmartin, Mary. "Nation-State". **Key Concepts in Political Geography**. Carolyn Gallaher, Carl T. Dahlman, Mary Gilmartin and Alison Mountz with Peter Shirlow (Ed). SAGE Publications. First Published, 2009.
- Griffiths, Martin. **International Relations Theory for the Twenty-First Century**. First Published. Taylor & Francis. by Routledge, 2007.
- Gönlübol, Mehmet. **Uluslararası Politika, İlkeler, Kavramlar, Kurumlar**. 5.Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2000.
- Günel, Kamil. **Coğrafyanın Siyasal Gücü**. 4. Baskı. İstanbul: Çantay Kitabevi. Ekim, 2008.
- Gür, Osman. **Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Savunma Sanayi Yoluyla Ülke Gelişimine Katkısı**. İstanbul: HAK Yayınları, 1998.
- Hacısalihoglu, Yaşar. **Avrasya Jeopolitiği, Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye**. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2005.
- Hasanov, Ali. **Jeopolitik**. 1. Baskı. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2012.
- Hazar, Numan. **Bilim ve Teknolojinin Uygarlıklar ve Dış Politika Üzerindeki Etkileri**. Ankara: Karınca Yayınları. Kasım, 2012.
- Held, David. **Global Transformations**. Polity Press. Cambridge, 1999.
- Hobbs, Joseph J. **Egypt**. Series Editor: Charles F. Gritzner. Second Editions. Chelsea House Publishers, 2007.
- Hill, Christopher. **The Changing Politics of Foreign Policy**. Basingstoke: Palgrave, 2003.

- Hourani, Albert. **Arap Halkları Tarihi**. Çv: Yavuz Alagon. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- İlhan, Suat. **Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği**. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. No: 134, 1993.
- İlhan, Suat. **Jeopolitik Duyarlılık**. 1. Basım. TTK. İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 1989.
- Kaplan, Robert D. **The Revenge of Geography**. New York: Random House, 2012.
- Kamrava, Mehran. **The Modern Middle East A Political History Since The First World War**. University of California, 2005.
- Kayar, Mustafa. **Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu**. İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2003.
- Kaymaz, İhsan Şerif. **Musul Sorunu**. 1. Baskı. İstanbul: Otopsi Yayınları, 2003.
- Kearns, Gerry. **Geopolitics and Empire, The Legacy of Halford Mackinder**. First Published. Oxford University Press, 2009.
- Kennedy, Paul. **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**. Çv: Birtane Karanakçı. 10. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005.
- Keyman, Fuat. **Değişen Dünya Dönüşen Türkiye**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Knutsen, L.T. **Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi**. Çv: M. Özay. 1. Baskı. İstanbul: Açılım Kitap, 2006.
- Külebi, Ali. **Türkçe Jeopolitik**. Ankara: Berikan Yayınevi, 2009.
- Lewis, Bernard. **The Middle East and the West**. London: Weidenfeld and Nicolson, 1968.
- Lacoste, Yves. **Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi**. 1. Baskı. İstanbul: NTV Yayınları. Ekim, 2007.
- Levent, Ufuk. **21.Yüzyılın Eşiğinde Türkiye**. İstanbul: H.A.K. Yayınları, 1997.
- Lukes, Steven. **Power: A Radical View**. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2005.
- Manisalı, Erol. **Eksen Kayması**. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2011.
- Mingst, Karen. **Essentials of International Relations**. Second Edition. 2nd Edition. Norton&Company. London, 2003.
- Newman, David. "Boundaries". **A Companion to Political Geography**, John Agnew, Katharyne Mitchell, /Gearoid O Tuathail (Ed). Blackwell Publishing, 2003.

- Nonneman, Gerd. "Analyzing the Foreign Policies of the Middle East and North Africa: A Conceptual Framework" Gerd Nonneman (Ed), **Analyzing Middle East Foreign Policies and The Relationship With Europe**, by Routledge, Taylor & Francis, First Published, 2005.
- Nye, Joseph S. **Soft Power**. Public Affairs. New York, 2004.
- Nye, Joseph S. **Amerikan Gücünün Paradoksu**. Literatür Yayınları: İstanbul, 2003.
- Mearsheimer, John J. Stephen M. Walt. "The Israel Lobby And U.S. Foreign Policy". **London Review of Books**. Vol. 28. No. 6. March, 2006.
- Modelska, G. A. **Theory of Foreign Policy**. Londra: Pall Mall Press, 1962.
- Mountz, Alison. "Border", **Key Concepts in Political Geography, (198-210)**. Carolyn Gallaher and others (drl.). First published. SAGE Publications, 2009.
- Oran, Baskın. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 2001-2012**. Cilt 3. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Oran, Baskın. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler Yorumlar 1980-2000**. Cilt: 2. 7. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Oran, Baskın. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar. 1919-1980**. Cilt 1. 9. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Öztürk, Osman Metin. **Türkiye ve Ortadoğu**. 1. Baskı. İstanbul: Gündoğan Yayınları, Ekim, 1997.
- Öymen, Onur. **Ulusal Çıkarlar, Küreselleşme Çağında Ulus Devleti Korumak**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.
- Öymen, Onur. **Uçurumun Kenarında Dış Politika**. 3. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi. Aralık, 2015.
- Özcan, Gencer. "İsrail Güvenlik Anlayışında Dönüşüm: Ufuk Ötesi Tehditler ve Türkiye". **Türkiye'nin Komşuları**. Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (drl) 1. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi. Şubat, 2002.
- Özyurtkan, Süreyya. **Büyük Ortadoğu Projesi ve Psikolojik Savaş**. Tem Vakfı. İstanbul: Uluğbey Kitabevi, 2006.
- Phillips, Douglas. **A Syria**. Chelsea House Publishers, 2010.
- Polat, Soner. **Türkiye için Jeopolitik Rota**. 1. Basım. İstanbul: Kaynak Yayınları. Nisan, 2015.
- Rosenau, James N. **The Scientific Study of Foreign Policy**. New York: The Free Press, 1971.

- Rosenau, James. **International Politics and Foreign Policy**. New York: Free Press, 1971.
- Roskin, Michael G. **Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür**. Mart, Adres Yayınları: 23. 2009.
- Sancar, Erdinç. **21. Yüzyıl Stratejilerinde Türk Denizcilik Tarihi**. İstanbul, 2006.
- Sander, Oral. **Siyasi Tarih 1918-1994**. 9. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, 2001.
- Sander, Oral. **Türkiye'nin Dış Politikası**. 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi. Haziran, 2006.
- Sander, Oral. **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**. 10. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi. Nisan, 2002.
- Schulze, Hagen. **Avrupa'da Ulus Devlet**. Çv. Timuçin Binder, İstanbul: Literatür Yayınları, 2005.
- Seale, Patric. **The Struggle for Syria: a Study of Post-War Arab Politics 1945-1958**. London: I.B. Tauris & Co. Ltd., 1965.
- Schlesinger, James R. ve Thomas R. Pickering. **Iraq: One Year After**. New York: Council on Foreign Relations, 2004.
- Slowe, Peter M. **Geography and Political Power**. London: Published by Routledge. 1990.
- Sorokin, P.A. **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**. Çv: M. Münir Raşit Öymen. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1994.
- Sönmezoğlu, Faruk. **Uluslararası Politika: Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar**. İstanbul: Der Yayınları, 1998.
- Sönmezoğlu, Faruk. **Türk Dış Politikası**. İstanbul: Der Yayınları, 2016.
- Sönmezoğlu, Faruk. **Türk Dış Politikası'nın Analizi**. Der: Faruk Sönmezoğlu, 2. Basım. İstanbul: Der Yayınları, 2001.
- Sönmezoğlu, Faruk. **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**. 3. Baskı. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000.
- Sönmezoğlu, Faruk. **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**. İstanbul: Der Yayınları, 2006.
- Starr, Chester G. **Antik Çağda Deniz Gücü**. Çv: Gürkan Ergin. 1. Basım. İstanbul: Homer Kitabevi, 2000.
- Sullivan, Michael P. **Power in Contemporary International Politics**. Columbia: University of Carolina Press, 1990.

- Şen, Sabahattin. **Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım**. 2. Baskı. İstanbul: Sis Yayıncılık. Kasım, 2010.
- Şimşir, Bilal N. **Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler**. Birinci Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi. Eylül, 2004.
- Tammen, Ronald L. and Others. **Power Transitions**. Strategies for the 21st Century. by CQ Press, 2000.
- Tanyeli, Cevdet. **Milli Strateji ve Oluşumunda Etkileyici Faktörler**, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1990.
- Tarakçı, Nejat. **Devlet Adamlığı Bilimi: Jeopolitik ve Jeostrateji**. İstanbul: Çantay Kitabevi. Melisa Matbaacılık, 2003.
- Tezkan, Yılmaz. **Siyaset, Strateji ve Milli Güvenlik**. Birinci Baskı. Ülke Kitapları:6. Temmuz, 2000.
- Thomas M. Kane ve David J. Lonsdale. **Çağdaş Stratejiyi Anlamak**. Çev: A. Tunçer Büyükonat. İstanbul: Doruk Yayınları. Ocak, 2016.
- Tohidi, Nayereh. "Ethnicity and Religious Minority Politics in İnan". **Contemporary İnan Economy, Society, Politics**. Ali Gheissari (Ed).Published by Oxford University Press, 2009.
- Topur, Tuncer. **Küreselleşme Jeopolitika ve Milli Güvenlik**. İstanbul: Okumuş Adam Yayınları. Aralık, 2006.
- Tuathail, Gearóid Ó. **Critical Geopolitics**.London: Routledge, 1996.
- Turan, Kürşad. "Körfez Krizi 1990-1991". **Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014**. Haydar Çakmak (Ed). Ankara: Kripto Yayınları, 2013.
- Ulaş, B. **Jeopolitik, Türkiye'nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci**. Cilt 1.Baskı. İstanbul: Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2011.
- Uzgel, İlhan. **Ulusal Çıkar ve Dış Politika**. 1. Baskı. Ankara: İmge Kitapevi. Mayıs, 2004.
- Vazquez, John A. **The Power of Power Politics, From Classical Realism to Neotraditionalism**. Cambridge Studies in International Relations: 63. Cambridge University Press, 2004.
- Viotti, Paul R. ve Mark V. Kauppi. **Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti**. Çev: Ayşe Özbay Erozan. 5. Basım. Ankara: Nobel Yayın. Ekim, 2014.
- Wallerstein, Immanuel. **Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş**. Çev: Nuri Ersoy ve Ender Abadoğlu. 2. Basım. İstanbul: Bgst Yayınları. Mayıs, 2011.

Weigert, Hans W. **Generals and Geographers: The Twilight of Geopolitics**. New York: Oxford University Press, 1942.

Yeşilyurt, Nuri. “Ortadoğu ile İlişkiler”. Baskın Oran (Ed). **Türk Dış Politikası Cilt III**. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

YÖK Komisyon. **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**. I/2. Ankara, 1989.

Yüce, Çağrı Kürşat. **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006.

Ziadeh, Radwan. **Power and Policy in Syria**. I.B.Tauris & Co Ltd, 2011.

Zürcher, Erik Jan. **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**. Çv: Yasemin Saner Gönen, 15.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Makaleler

Adam, Laura Batalla. “Turkey’s Foreign Policy in The AKP Era: Has There Been A Shift in The Axis?”. *Turkish Policy Quarterly*. Volume 11, Number:3, pp.138-148.

Akdemir, Salih . “Suriye’deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü”, *Avrasya Dosyası*, Arap Dünyası Özel, Cilt:6, Sayı:1, 2000, ss.201-237.

Alexander, Anne. “Brothers-in-arms? The Egyptian Military, The Ikhwan and The Revolutions of 1952 and 2011”, *The Journal of North African Studies*, 16: 4, 2011, s.533-554.

Alcock, Norman Z. ve Alan G. Newcombe. “The Perception of National Power”. *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 14, No: 3, Published by: Sage Publications, September, 1970, pp.335-343.

Allen, John Power. “A Companion to Political Geography”. Edited by John Agnew, Katharyne Mitchell, /Gearoid O Tuathail, Blackwell Publishing, 2003.

Altunışık, Meliha Benli. “Turkey’s Iraq Policy: The War and Beyond”. *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 14, No. 2, August, Veritabanı: Tandfonline 2006, pp. 183–196.

Al- Jumaily, KH. Qassam ve İzzet Öztoprak. “Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)”, *ATAM Yayınları*, Ankara:, 1999.

Anderson, Ewan W. “The Effects of Globalization on Geopolitical Perspectives”. *GeoJournal*, Vol. 45, No. 1/2, Globalization and Geography, Published by: Springer, Veritabanı: Jstor, 1998, pp. 105-108.

Anderson, James H. “What Syria’s President Really Wants”. *World Affairs*, Vol. 173, No. 5 January/February, Sage Publications, Veritabanı: Jstor, 2011, pp. 83-91.

- Antreasyan, Anaïs. "Gas Finds in the Eastern Mediterranean Gaza, Israel, and Other Conflicts", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 42, No. 3, Spring, Published by: University of California Press on behalf of the Institute for Palestine Studies, Veritabanı: Jstor, 2013, pp. 29-47.
- Arkan, H. Muhammad. "İraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918–2005)". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 9, Sayı 18, Güz, 2013.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinden Seçmeler, *Atatürk Araştırma Merkezi*, 2006.
- Ayman, S. Gulden. "Turkey and Iran: Between Friendly Competition And Fierce Rivalry". *Arab Studies Quarterly*, Winter, 2014, pp.6-26.
- Ayman, Gülden. "İran Nükleer Krizi ve Türkiye". *Avrasya Dosyası*, Cilt:12, Sayı:2, 2006.
- Atmaca, Ayşe Ömür. "11 Eylül Jeopolitik Anlatısı İçerisinde Türk-Amerikan İlişkileri". *Akademik Ortadoğu*, Vol. 7, No. 2, Mart, 2013.
- Aydın, Mustafa. "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:51, Sayı: 1, 1996.
- Bahgat, G. "Energy Partnership: Israel and the Persian Gulf". *Energy Policy*, 33, 2005, pp. 671-677.
- Bakan, Ayşe Zerrin. "Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Güvenlik Teorileri ve Türkiye'nin Güvenli Algılamaları". *21. Yüzyıl Dergisi*, Ekim Kasım Aralık, 2007, ss.35-50.
- Baldassare, Justin Eric Brewer, Jessica Burt. "The Political, Intellectual, and Strategic Roots of the Current United States Defense Policy: The Project for the New American Century". *The Nuclear Policy Research Institute*, July, 2014.
- Barkey, Henri J. "Turkey and Iraq: The Making of a Partnership". *Turkish Studies*, Vol. 12, No. 4, December, 2011, pp. 663-674.
- Barnett, Michael and Raymond Duvall. "Power in International Politics". *International Organization*, Cambridge University Press, Vol. 59, No. 1, Winter, 2005, pp. 39-75.
- Betts, Alexander, Matthew Eagleton-Pierce & A. Roemer-Mahler. "Editorial Introduction: The International Politics of Oil". *St Antony's International Review (stair)* 2, No. 1, 2006, pp. 3-10.
- Bıçakçı, Salih. "21. Yüzyılda Siber Güvenlik". *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, Mustafa Aydın (Ed), 1. Baskı, Ağustos, İstanbul, 2013.
- Bilgin, Mert. "ABD'nin Irak'taki Stratejik Açılımları: Petrol, Rejim, Güvenlik ve Ötesi". *Avrasya Dosyası*, Cilt 1, Sayı: 2, Asam Yayınları, 2006.

- Bilgin, Pınar. "Uluslararası İlişkiler Çalışmalarında "Merkez-Çevre: Türkiye Nerede?". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 6, Yaz, 2005, ss. 3-14.
- Boulding, K. E. "National Images And International Systems". *The Journal Of Conflict Resolution*, Vol. 3, No. 2, Jun., Published By: Sage Publications, Veritabanı: Jstor, 1959, pp. 120-131.
- Bromley, Simon. "Oil and the Middle East: The End of US Hegemony?". *Middle East Report*, No. 208, US Foreign Policy in the Middle East: Critical Assessments, Autumn, Veritabanı: Jstor, 1998, pp. 19-22.
- Bowman, Isaiah. "Geography vs. Geopolitics, Geographical Review". *American Geographical Society*, Vol. 32, No. 4, Oct., 1942, pp. 646-658.
- BP Statistical Review of World Energy, June, 2016.
- Bush, George W. "Freedom In Iraq and Middle East". *Vital Speeches of the Day*, Dec 1, Vol: 70, No:4, Proquest Central Veritabanı, 2003, pp.98-102.
- Bush, George W. "The National Security Strategy of the United States of America". West Point, New York, The White House, June 1, 2002.
- Buzan, Barry. "Peace, Power, and Security: Contending Concepts in the Study of International Relations". *Journal of Peace Research*, Vol. 21, No. 2, Special Issue on Alternative Defense, Jun., Published by: Sage Publications, Veritabanı: Jstor, 1984, pp. 109-125.
- Buzan, Barry and Richard Little. "The Idea of International System: Theory Meets History". *International Political Science Review / Revue Internationale de Science Politique*, Vol. 15, No. 3, Jul., Published by: Sage Publications, Veritabanı: Jstor, 1994, pp. 231-255.
- Cahnman, Werner J. "Concepts of Geopolitics, American Sociological Review". *American Sociological Association*, Vol. 8, No. 1, Feb., 1943, pp. 55-59.
- Canberk, Osman. "Jeostratejinin Geleceği". *Silâhlı Kuvvetler Dergisi*, Sayı: 226, 1987,
- Calabrese, John. "Turkey and Iran: Limits of a Stable Relationship". *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 25, No. 1, May, Published by: Taylor & Francis, Veritabanı: Jstor, 1998, pp. 75-94.
- Chapnick, Adam. "Middle Power". *Canadian Foreign Policy*, Vol. 7, No: 2, Winter, 1999, pp. 73-82.
- Condulescu, Tiberiu. "On Israel Geopolitics: Theories and Case Studies". European Institute for Jewish Studies, Stockholm, *Europolis* 6, 2009, pp. 661-683.
- Cornell, Svante E. "Understanding Turkey's Tilt". *The Journal of International Security Affairs*, No: 27, 20, February, 2015.

- Cropsey, Seth and Arthur Milikh. "Mahan's Naval Strategy: China Learned It Will America Forget It?". *World Affairs*, Vol. 174, No. 6, March-April, Veritabanı: Jstor, 2012, pp. 85-92.
- Çeçen, Anıl. "Güney Komşumuz Irak". *Avrasya Dosyası*, Cilt:6, Sayı:3, Sonbahar, 2000.
- Çeçen, Anıl. "Arap Dünyasında Nasır Önderliği". *Arap Dünyası Özel*, *Avrasya Dosyası*, Cilt:6, Sayı:1, 2000, ss.186-200.
- Çimen, Murat. "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, Dünyü, Bugünü ve Yarını". *Jeopolitik Dergisi*, Yıl: 7 Aralık Sayı 59, 2008, ss. 50-69.
- Dalacoura, Katerina. "The 2011 uprisings in the Arab Middle East: Political Change and Geopolitical Implications". *International Affairs* 88: 1, The Royal Institute of International Affairs. Published by Blackwell Publishing, 2012, pp. 63-79.
- Damodaran, A.K. "Roots of Foreign Policy". *India International Centre Quarterly*, Vol. 14, No. 3, India: Forty Years, Published by: India International Centre, Veritabanı: Jstor, 1987, pp.53-65.
- Davison, Roderic H. "Where is The Middle East?". *In The Modern Middle East*, Edited by Richard H. Nolte, New York: Atherton, 1963, pp. 13-30.
- Davutoğlu, Ahmet. "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007". *Insight Turkey*, Vol. 10, No: 1, 2008, pp. 77-96.
- Demirci, Ali. "Küreselleşen Dünyamızda Coğrafyanın Siyasal Gücü ve Türkiye Ölçeğindeki Rolü", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı:12, Temmuz, İstanbul, 2005, ss. 1-16.
- Doğanay, Ülkü. "AKP'nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakârlık: Muhafazakâr Demokrasi ve Eleştirel Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:62, Sayı:1, 2007, ss. 65-88.
- Deeks, Ashley ve Matthew Burton. "Iraq's Constitution: A Drafting History". *Cornell International Law Journal*, Cilt: 40, 2007.
- Demir, Şerif. "Dünden Bugüne Türkiye'nin Suriye Ve Ortadoğu Politikası". *Turkish Studies*, Volume 6/3 Summer, 2011, pp. 691-713.
- Dodge, Toby. "Coming Face to Face With Bloody Reality: Liberal Common Sense and The Ideological Failure of the Bush Doctrine in Iraq". *International Politics*, Vol. 46, 2/3, Palgrave Macmillan, 2009, pp. 253-275.
- Dostal, Jörg Michael. "Transnational War in Syria The Eisenhower Doctrine in the 21st Century?". *Romanian Political Science Review*, Vol. XVI, No.2, 2016, pp. 179-219.

- Doster, Barış. “Türk Dış Politikası ve Bölgesel Güç Olma Çabaları”. *Ortadoğu Analiz*, Haziran, Cilt 4, Sayı 42, 2012, ss.18-27.
- Doster, Barış. “İttifaklar, Türk Dış Politikası ve Suriye”. *Ortadoğu Analiz*, Ekim, Cilt:5 Sayı:58, 2013, ss. 72-79.
- Duman, Bilgay. “2003 Sonrası Irak Siyasetinde Türkmenler ve 2010 Seçimleri”. *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı: 16, Nisan, 2010.
- East, Maurice A. “Source, Size and Foreign Policy Behavior: A Test of Two Models”. *World Politics*, Vol. 25, No. 4, Jul, Published by: Cambridge University Press, 1973, pp. 556-576.
- Ebel, Robert E. “Geopolitics and Energy in Iraq, Center For Strategic & International Studies”. *A Report of the CSIS Energy and National Security Program*, August, 2010.
- Erkmen, Serhat. “Irak Anayasası ve Türkiye”. *Stratejik Analiz*, Sayı:66, Asam Yayınları, Ekim, 2005.
- Erkmen, Serhat. “Türkiye’nin Kuzey Irak Politikası”. *Avrasya Dosyası*, Jeopolitik Özel, Kış, Cilt: 8, Say: 4, 2002, ss. 160-188.
- Erkmen, Serhat. “1990’lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği”. *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 7, Güz, 2005, ss. 157-185.
- Erkmen, Serhat. “İç Etkenler Açısından Türkiye’nin Kuzey Irak Politikasının Dönüşümü”. *Bilig*, Kış, 2015, ss.171-196.
- Fırlı, Ethem Ruhi. “Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran’da Din-Siyaset İlişkisi”. *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı 3, 2007, ss. 191-229.
- Freedman, Lawrence. “Prevention, Not Preemption” *The Washington Quarterly*. Spring, 2003.
- Freymond, Jacques. “The Crisis of the International System”. *International Journal*, Vol. 24, No. 4, Autumn, Published by: Sage Publications, Ltd. on behalf of the Canadian International Council, Veritabanı: Jstor, 1969, pp. 776-789.
- Global and Russian Energy Outlook 2040, Moscow, 2014.
- Gottmann, Jean. “The Background of Geopolitics, Military Affairs”. *Society for Military History*, Vol. 6, No. 4, Winter, 1942, pp. 197-206.
- Gunter, Michael M., “The U.S.-Turkish Alliance in Disarray”. *World Affairs*, Cilt 167, No 3, Kış, 2005.
- Guiora, Amos N., (2014), “Modern Geopolitics and Security Strategies for Unwinnable Conflicts”, By Press Taylor & Francis Group.

- Gürbüz, Vedat, “Petrol, Petrol Politikaları ve Ortadoğu: Global Politikaların Bölgesel Yansımaları ve Irak Savaşı”. *Avrasya Dosyası*, Enerji Özel, Bahar, Cilt: 9, Sayı:1, 2003, ss. 133-168.
- Gürpınar, Bulut. “Turkey and The Muslim Brotherhood: Crossing Roads in Syria”. *Eurasian Journal of Social Sciences*, 3(4), 2015, ss. 22-36.
- Gürses, Emin. “ABD Dış Politikasında Realizm ve İdealizm”. *Hariciye Kalem*, İlkbahar, 2002.
- Gürses, Emin. “Uluslararası İlişkilerde Paradigmalar”, *İktisat Dergisi*, Şubat, 1997, ss.48-66.
- Hanish, Shak. “The Kirkuk Problem and Article 140 of the Iraqi Constitution”. *Digest of Middle East Studies*, Spring, 2010, pp.15-25.
- Harris, William. “Modern Irak’ın Stratejik Konumu”. *Avrasya Dosyası*, Irak Özel Sayısı, Sonbahar, Cilt:6, Sayı 3, Asam Yayınları, 2000.
- Harrison, Ewan. “Waltz, Kant and Systemic Approaches to International Relations”. *Review of International Studies*, Vol. 28, No. 1, Jan., Published by: Cambridge University Press, Veritabanı: Jstor, 2002, pp. 143-162.
- Haynes, Jeffrey. “Politics, Identity and Religious Nationalism in Turkey: from Atatürk to the AKP”. *Australian Journal of International Affairs*, 64:3, Veritabanı: Tandfonline, 2010, pp. 312-327.
- Herz, John H. “Idealist Internationalism and the Security Dilemma”. *World Politics*, Vol. 2, No. 2, Jan, Published by: Cambridge University Press, Veritabanı: Jstor, 1950, pp. 157-180.
- Herzig, Edmund. “Regionalism, Iran and Central Asia”. *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944), Vol. 80, No.3, Regionalism and the Changing International Order in Central Eurasia (May, 2004), Published by: Wiley on behalf of the Royal Institute of International Affairs, Veritabanı: Jstor, 1944, pp.503-517.
- Holsti, K. J. “The Concept of Power in the Study of International Relations”. *The International Studies Association*, Vol. 7, No. 4, Feb., Published by: Wiley. 1964, pp. 179-194.
- Hürmüzlü, Habib. “Irak’ta Nüfus Sayımı ve Kerkük Şehrine Etkileri”. *Ortadoğu Analiz*, Cilt:2, Sayı:21, Eylül, 2010, ss.46-53.
- International Energy Agency (İEA), Key world Energy Statistics, 2016.
- Irak Siyasetini Anlama Klavuzu, Seta Yayınları, XXVIII, 1. Baskı, 2013.
- İleri, İlay. “Türkiye’nin Dış Politikası”. *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Mayıs-Kasım, 2005, pp. 375-381.

- İmer, Sencer. “Türkiye’de Demir Çelik Sanayinin Durumu ve Geleceği”, *Cumhuriyet Strateji Eki*, Yıl:1,Sayı: 27, 2005.
- İşcan, İsmail Hakkı. “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1 Sayı 2, Bahar, *Stradigma Yayınları*, 2004, ss.47-79.
- Jablonsky, David. “Ulusal Güç”. Çv. A. Özkan-A. Özsolak, *Stratejik Analiz*, 17 Eylül, 2001.
- Jablonsky, David. “National Power”. *Parameters*, Spring, 27, 1, 1997, pp.34-54.
- Kaplan, Morton A. “Balance of Power, Bipolarity and Other Models of International Systems”. *The American Political Science Review*, Vol. 51, No. 3, September, Veritabanı: Jstor, 1957, pp. 684-695.
- Karyakin, V. “Üçüncü Dalga: Postmodernizmin Jeopolitiği”. *Orsam Rapor* No:131, The Black Sea International Rapor No:26, Kasım, 2012, ss.5-14.
- Kayhan Pusane, Özlem. “Türkiye’nin Kürt Sorunu: Arap Baharı ile Değişen Yurtiçi ve Bölgesel Dinamikler”. *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 11, Sayı 41, Bahar, 2014, ss. 115-138.
- Kaynak, Bahadır.“Dilemmas of Turkish Foreign Policy”. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 8, Sayı: 32, 2012, ss.77-96.
- Kennedy, Paul. “The Influence and the Limitations of Sea Power”. *The International History Review*, Vol. 10, No. 1, Feb., Veritabanı: Jstor, 1988, pp. 2-17.
- Keshavarzian, Arang. “Bazaar and State in Iran The Politics of the Tehran Marketplace”. *Cambridge Middle East Studies* 25, Cambridge University Press, 2007.
- Keskin, Arif. “İran-Türkiye İlişkilerine Genel Bir Bakış”. *21. Yüzyıl Dergisi*, Aralık, 2009, ss.45-54.
- Keskin, Arif. “Şii Jeopolitiği ve İran”. *Avrasya Dosyası*, Cilt:13, Sayı: 3, 2007, ss.65-100.
- Knorr, Klaus and Sidney Verba. “The International System: Theoretical Essays: Introduction”. *World Politics*, Vol:14, No:1, October, Veritabanı: Jstor, 1961, pp.1-5.
- Kristof, Ladis K. D. “The Origins and Evolution of Geopolitics”. *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 4, No. 1, The Geography of Conflict, Mar., Published by: Sage Publications, Veritabanı: Jstor, 1960, pp. 15-51.
- Koçer, Gökhan. “Küreselleşme ve Uluslararası İlişkilerin Geleceği”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1 (3), 2004, ss. 101-122.

- Kona, Gamze Güngörmüş. “Ortadoğu’da Güvenlik Algılaması ve Dâhili Risk Faktörlerinin Etkisi”. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (8), 2004, ss.113-138.
- Kösebalaban, Hasan. “Yeni Amerikan Güvenlik Doktrini ve Uluslararası İlişkiler”. *2023 Dergisi*, 2002.
- Kramer, Heinz. “AKP’s New Foreign Policy Between Vision and Pragmatism”. Working Paper, June, 2010.
- Kramer, Franklin D., ve C. Richard Nelson. “Global Futures and Implications for U.S. Basing”. *Working Group Report*, Washington D.C.: Atlantic Council, 2005.
- Kuloğlu, Armağan. “Değişen Küresel Jeopolitikte Türkiye”. *Avrasya Dosyası*, Jeopolitik Özel, Kış, Cilt:8, Sayı:4, 2002.
- Kuloğlu, Armağan, “Füze Savunma Sistemi Projesi ve Türkiye”. *Ortadoğu Analiz*, Cilt:2 Sayı:23, Kasım, 2010.
- Kutlay, Mustafa. “Yeni Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: Eleştirel Bir Yaklaşım”. *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 9, Sayı 35, Güz, 2012, ss. 101-127.
- Lampert, Donald E., Lawrence S. Falkowski and Richard W. Mansbach. “Is there an International System?”. *International Studies Quarterly*, Vol. 22, No. 1, MarPublished by: Wiley on behalf of The International Studies Association, Veritabanı: Jstor, 1978, pp. 143-166.
- Larrabee, F. Stephen. “Turkey’s New Geopolitics”. *Survival*, Vol: 52, No: 2, April-May, 2010, pp. 157-180.
- Lebovic, James, H. “Capabilities in Context: National Attributes and Foreign Policy in the Middle East”. *Journal of Peace Research*, Vol: 22, No: 1, 1985.
- Lee, Heajeong. “The Bush Doctrine”. *The Korean Journal of International Relations*, Vol:43, No:5, 2003.
- Mackinder, H. J. “The Geographical Pivot of History”. *The Geographical Journal*, No:4, Vol: 23, April, 1904, pp.421-444, p.423; *The Geographical Journal*, Vol. 170, No. 4, December, 2004, 1904, pp. 298–321, Blackwell Publishing, The Geographical Pivot of History.
- Mahan, Alfred Thayer. “The Persian Gulf and International Relations”. By Courtesy of The National Review, September, 1902, pp.209-255.
- Marashi, İbrahim El. “Şii Hilali Mitini İnşa Etmek: İran Devrimi’nden 2003 Irak Savaşı’na”. *Avrasya Dosyası*, Cilt:13, Sayı:3, 2007, ss.7-36.
- Mazin Hasan. “Irak’ın Gizlenen Gerçeği Türkmenler”. *Irak Krizi (2002-2003)*, ASAM Yayınları, Ankara, 2003.

- Menon, Rajan ve S. Enders Wimbush. "The US and Turkey: End of an Alliance?". *Survival*, Cilt 49, No 2, 2007.
- Mitchell, David. "Does Context Matter? Advisory Systems and the Management of the Foreign Policy Decision-Making Process". *Presidential Studies Quarterly*, 40, No: 4, December, 2010, pp 631-659.
- Modelski, George. "The Long Cycle of Global Politics and The Nation-State". *Comparative Studies in Society and History*, Vol.20, No.2, Varieties of Modernization, April, Published by Cambridge University Press. Veritabanı: Jstor, 1978, pp. 214-235.
- Moller, Bjorn ve Nicolai S. Moller. "On strategy Strategic Theory and Contemporary African Armed Conflicts". *American Security Policy in Africa*, 2010, pp.123-145.
- Morelli, Massimo and Costantino Pischedda. "The Turkey-KRG Energy Partnership: Assessing Its Implications". *Middle East Policy*, Vol. XXI, No. 1, Spring, 2014, pp.107-121.
- Morgenthau, Hans J. "Politics Among Nations" *The Struggle for Power and Peace*. First Edition, New York: Alfred A. Knopf, 1948.
- Muratlı, İnci. "Irak'ta Son Perde İnerken Türkmenler". *21. Yüzyıl*, Kasım, 2009, ss. 57-68.
- Nakip, Mahir. "Irak'ta İhtilafı Bölgeler ve Türkmenler", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 49, Ocak, 2013, ss. 98-104.
- Newman, David. "Shared Spaces-Separate Spaces: the Israel-Palestine Peace Process". *GeoJournal*, Vol. 39, No. 4, Postmodernity and the Territorial Discourse of Peace, August, Published by: Springer, Veritabanı: Jstor, 1996, pp. 363-375.
- Nia, Mahdi Mohammad, "Understanding Iran's Foreign Policy: An Application of Holistic Constructivism". *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol. 9, No. 1, Spring, 2010, pp.148-180.
- Nye, Joseph S. "Soft Power and American Foreign Policy", *Political Science Quarterly*, Volume 119, Number 2, 2004, pp. 255-270.
- Oğuzlu, H. Tarık. "Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 1, Sayı: 9, Eylül, 2009, ss.43-50.
- OPEC Annual Statistical Bulletin Organization of the Petroleum Exporting Countries 2016.
- Orhan, Oytun. "Kuruyunca Sula, Uzayınca Buda: Suriye'nin Kuzey Irak ve Kürt Politikası". *Stratejik Analiz Dergisi*, Sayı:86, 2007.

- Owens, M.T. "In Defense of Classical Geopolitics". *Naval War College Review*, Volume: 52 Issue: 4, 1999.
- Özdemir, Haluk. "Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme". Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. Cilt: 63, No: 3, 2008, pp. 113-144.
- Özcan, Nihat Ali. "İran Sorununun Geleceği, Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler". *Tepav Yayınları*, Ortadoğu Çalışmaları 1, Haziran, 2006.
- Park, Bill, "Between Europe, the United States and the Middle East: Turkey and European Security in the Wake of the Iraq Crisis", *Perspectives on European Politics and Society*, 5:3, Veritabanı: Tandfonline, pp. 493-516.
- Perthes, Volker. "Syrian Regional Policy under Bashar Al-Asad: Realignment or Economic Rationalization?". *Middle East Report*, No. 220, Autumn, Published by: Middle East Research and Information Project, Veritabanı: Jstor, 2001, pp. 36-41.
- Pope, Hugh. "Turkey Shows New Boldness To Neighbors". *Wall Street Journal*, (Eastern Edition), New York, 22 October, 1998.
- Pruitt, Dean G. "National Power and International Responsiveness". *Wiley on behalf of The International Studies Association*, Vol. 7, No. 4, February, 1964, pp.165-178.
- Rasheed, Mazen Faris. "The Concept of Power in International Relations". *Pakistan Institute of International Affairs*, Pakistan Horizon, Vol. 48, No. 1, January, 1995, pp. 95-99.
- Record, Jeffrey. "The Bush Doctrine and War with Iraq". *Parameters*, Spring, 2003.
- Reuber, Paul. "Conflict Studies and Critical Geopolitics-Theoretical Concepts and Recent Research Inpolitical Geography". *GeoJournal*, Vol. 50, No. 1, pp. 37-43 Published by: Springer, Veritabanı: Jstor, 2000, pp. 37-43.
- Robinson, Thomas W. "Systems Theory and the Communist System". *International Studies Quarterly*, Vol. 13, No:4, Special Issue on International Subsystems, (December 1969), Veritabanı: Jstor, 1969, pp. 398-420.
- Rosecrance, Richard. "Power and International Relations: The Rise of China and Its Effects". *International Studies Perspectives*, Harvard University, International Studies Association, 2006, pp. 31-35.
- Rozov, N.S. "Geopolitics, Geoeconomics, and Geoculture". *Russian Social Science Review*, Vol. 53, No. 6, November-December, 2012, pp. 4-26.
- Rubin, Barry. "Jeopolitik ve Ortadoğu". *Avrasya Dosyası*, Jeopolitik Özel, Kış, Cilt: 8, Sayı: 4, 2002, ss.40-50.

- Sancaktar, Caner. "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası'na Marksist Yaklaşım". *Bilge Strateji*, Cilt 3, Sayı 5, Güz, 2011, ss.25-98.
- Sandıklı, Atilla. "Jeopolitik ve Türkiye Riskler ve Fırsatlar". *Bilgesam Yayınları*, Ocak, 2011.
- Sempa, Francis P. "The Roots of Mackinder's Geopolitics". *Foreign Policy Research Institute*, Fall, August 12, 2015, pp. 613-619.
- Sempa, Francis P. "Why Teach Geopolitics?". *International Social Science Review*, Vol. 65, No. 1, Winter, Published by: Pi Gamma Mu, International Honor Society in Social Sciences, Veritabanı: Jstor, 1990, pp. 16-20.
- Semin, Ali. "Irak'ta Türkmenlerin Geleceği ve Kerkük'ün Özerklik İhtimali". *Bilgesam Analiz/Ortadoğu*, No:1225, 2015.
- Semmel, Bernard. "Sir Halford Mackinder: Theorist of Imperialism". *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, Vol. 24, No. 4, Wiley on behalf of Canadian Economics Association, November, 1985, pp. 554-561,
- Sicherman, Harvey. "Jeopolitiğin Yeniden Doğuşu". *Avrasya Dosyası*, Jeopolitik Özel Kış, Cilt 8, Sayı 4, 2002, ss. 102-112.
- Sicherman, Harvey. "New Policies and Old Realities in the Middle East". Published by Elsevier Limited on behalf of Foreign Policy Research Institute, Summer, 2011, pp. 390-398.
- Sinkaya, Bayram. "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi". *Adam Akademi*,1: 79-100, 2011.
- Spykman, Nicholas J. "Geography and Foreign Policy I", *The American Political Science Review*, Vol. 32, No. 1 (Feb.), 1938, pp. 28-50.
- Spykman, Nicholas J. "The Geography of the Peace", New York, Harcourt and Brace, 1942.
- Spykman, Nicholas J. "Geography and Foreign Policy II". *The American Political Science Review*, American Political Science Association, Vol. 32, No. 2 (Apr.), 1938, pp. 213-236.
- Sümer, Gültekin. "Dış Politikada Süreklilik-Değişim Çekişmesi". *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 6, Sayı: 23, 2010, ss.73-98.
- Stanislaw, Joseph and Daniel Yergin. "Oil: Reopening the Door". *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 4 (Sep. - Oct.), Veritabanı: Jstor, 1993, pp. 81-93.
- Stein, Arthur A. "Constraints and Determinants: Structure, Purpose, And Process in The Analysis of Foreign Policy". *Approaches, Levels and Methods of Analysis in International Politics*, Edited by Harvey Starr, Palgrave Macmillan, First Published, 2006.

- Stone, Leonard A. "Turkish Foreign Policy: Four Pillars of Tradition". *Perceptions Journal of International Affairs*, 6 (2), 2001.
- Tanrısever, Oktay F. "Güç", *Devlet ve Ötesi*, Der: Atilla Eralp, , 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss.53-73.
- Thomas Homer-Dixon. "The Rise of Complex Terrorism". *Foreign Policy*, No. 128, Jan/Feb, 2002.
- Treverton, Gregory F., Seth G. Jones. "Measuring National Power", National Security Research Division, *Rand Corporation*, 2005.
- Toledano, Ehud. "AKP's New Turkey". *Current Trends in Islamist Ideology*, Vol: 11, 2011.
- Tschirgi, Dan. "The Middle East and Religious Fundamentalism as a Source of Identity-Based Conflicts". *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 8, Kış, 2005-2006, ss. 151-165.
- Tuathail, Gearóid Ó, "The Postmodern Geopolitical Condition: States, Statecraft, and Security at the Millennium". *Annals of the Association of American Geographers*, 90: 1, pp. 166-178.
- Türkkaya Ataöv. "Uluslararası İlişkilerde Teori ve Yöntem Semineri". *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını*, 1967.
- Tyler, Patrick E. "U.S. Strategy Plan Calls for Insuring No Rivals Develop A One-Superpower World". *The New York Times*, March 8, 1992.
- Unger, Richard W. "Alfred Thayer Mahan, Ship Design, and the Evolution of Sea Power in the Late Middle Ages". *The International History Review*, Vol. 19, No. 3, August, Veritabanı: Jstor, 1997, pp. 505-521.
- Uzgel, İlhan, Nazan Bedirhanoglu. "Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi: Dışlamadan Sınırlı Tanımaya, Uluslararası İlişkiler Kuramları ve Marksizm". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 46, 2015, ss.105-130.
- Milina, Velichka, "Energy Security and Geopolitics". *The Quarterly Journal*, Winter, 2007, pp.25-44.
- Wallerstein, Immanuel. "A World-System Perspective on the Social Sciences". *The British Journal of Sociology*, 27 (3), 1976, pp.343-352.
- Wallerstein, Immanuel. "The Rise and Future Demise of World-Systems Analysis". *Review (Fernand Braudel Center)*, Vol. 21, No. 1, Published by: Research Foundation of State University of New York for and on behalf of the Fernand Braudel Center, Veritabanı: Jstor, 1998, pp. 103-112.

- Wallerstein, Immanuel. "The West, Capitalism, and the Modern World-System". Review (Fernand Braudel Center), Vol. 15, No. 4, Fall, Published by: Research Foundation of State University of New York for and on behalf of the Fernand Braudel Center, Veritabanı: Jstor, 1992, pp. 561-619.
- Waltz, Kenneth N. "The Emerging Structure of International Politics". Source: *International Security*, Vol. 18, No. 2, Fall, Published by: The MIT Press, Veritabanı: Jstor, 1993, pp. 44-79.
- Waltz, Kenneth N. "Structural Realism After the Cold War". *International Security*, Vol. 25, No. 1., Summer, Veritabanı: Jstor, 2000, pp. 5-41.
- Weldes, Jutta. "Constructing National Interests". *European Journal Of International Relations*, Sage Publications, Vol:2 (3), 1996, pp: 275-318.
- Wolff, Stefan. "Governing (in) Kirkuk: Resolving the Status of a Disputed Territory in Post-American Iraq". *International Affairs*, 86: 6, 2010, pp. 1361- 1379.
- Wusten, Herman Van Der. "Geopolitics: Its Different Faces, Its Renewed Popularity". *GeoJournal*, Vol. 46, No. 4, Published by: Springer, Veritabanı: Jstor, 1998, pp. 233-235.
- Yasser, El-Shimy. "The Muslim Brotherhood". *Adelphi Series*, 55: 453-454, Egypt After the Spring: Revolt and Reaction Chapter Four, 2015, pp. 75-10 Veritabanı: Tandfonline.
- Yeşiltaş, Murat. "Stratejik Derinliğin Jeopolitik Tahayyülü". *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 1, Mayıs, 2014, ss.26-56.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal. "Bağdat Paktı (1955-1959)". *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 6, 2011, ss. 85-100.
- Yılmaz, Türel. "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu'ya İlişkin Dış Politikasının Genel Bir Değerlendirmesi". *Türkiye Günlüğü*, 1998, ss.43-51.
- Yılmaz, Said. "Uluslararası İlişkilerde Güç ve Güç Dengesinin Evrimi". *Journal of Strategic Studies*. Beykent Üniversitesi. 1 (1), 27-65, 2008.
- Youssef, Carolyn M. "Recent Events in Egypt and the Middle East: Background, Direct Observations and a Positive Analysis". *Organizational Dynamics*. 40, 222-234. Veritabanı: Sciencedirect, 2011.

İnternet Siteleri

- ABD: PYD bizim için terör örgütü değil, 21.10.2014, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2014/10/21/abd-pyd-bizim-icin-teror-orgutu-degil>.
- ABD'den IŞİD'e karşı koalisyon çağrısı, 6 Eylül 2014, <http://www.hurriyet.com.tr/abdden-iside-karsi-koalisyon-cagrisi-27147722>
- ABD'li komutan: Irak'taki Türk askeri illegaldir, 05.10.2016, <http://www.cnnturk.com/dunya/abdli-komutan-iraktaki-turk-askeri-illegaldir>.
- Ankara-Erbil İlişkileri ve Kürt Sorunu, 06.12.2013, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/ankara-erbil-iliskileri-ve-kurt-sorunu>.
- Ankara-Bağdat Hattında Çifte Kerkük Notası, 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/ankara-bagdat-hattinda-cifte-kerkuk-notasi-21145486>.
- Ankara Irak'ın petrol yasasına olumlu bakıyor, 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/ankara-irakin-petrol-yasasına-olumlu-bakıyor-6049695>.
- Anlaşma sağlandı: Peşmerge Kerkük'te kalacak, 16 Haziran 2014, <http://www.hurriyet.com.tr/anlasma-saglandi-pesmerge-kerkukte-kalacak-26623080>
- Angajman Değiştirildi, 24 Mart 2014, <http://www.milliyet.com.tr/2012-de-angajman-kurallari/gundem/detay/1856125/default.htm>.
- Barzani Türkiye'yi yine tehdit etti!, 2007, <http://www.gazetevatan.com/barzani-turkiye-yi-yine-tehdit-etti--115413-dunya/>
- Barzani ile petrol anlaşması imzalayan Türk şirketi!, 2008, <http://www.gazetevatan.com/barzani-ile-petrol-anlasmasi-imzalayan-turk-sirketi--155855-gundem/>
- Barzani'ye Soğuk 'Petrol' Duşu, 2008, <https://www.haberler.com/barzani-ye-soguk-petrol-dusu-haberi/>
- Başika Kampı İbadi'nin talebi nedeniyle kuruldu, 12 Aralık 2015, <http://www.trthaber.com/haber/gundem/basika-kampi-ibadinin-talebi-nedeniyle-kuruldu-221994.html>.
- BBC News, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/05/050502_nuclear_powers.shtml
- BBC News, www.bbc.com/turkce/haberler/2011/12/111218_iraq_usa.shtml, 18 Aralık 2011.
- Beyaz Saray, <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-cairo-university-6-04-09>.
- Birleşmiş Milletler, <http://data.un.org/CountryProfile.aspx?crName=Egypt>, United Nations Statistics Division, 2016.

- BM: Kerkük'te Referandum 5 Yıl Ertelensin, www.ntv.com.tr/dunya/bm-kerkukte-referandum-5-yil-ertelensin,CB6eSU1dz0OAEW3o1S9MQw, 3 Mayıs 2009.
- Bush, George W., "Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union", January 29, 2002. Online by Gerhard Peters and John T. Woolley, *The American Presidency Project*. <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=29644>.
- Central Intelligence Agency, www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook//graphics/ref_maps/political/jpg/middle_east.jpg.
- Çağla Gül Yesevi, 10. Temmuz 2013, <http://www.21yyte.org/arastirma/misir/2013/07/10/7102/misirin-bahari-ve-enerji-politikalari>.
- Çavuşoğlu: "Peşmergenin Kobani'ye Geçmesi İçin Yardım Ediyoruz", 20.10.2014, http://www.cnntrk.com/video/turkiye/cavusoglu-pesmergenin-kobaniye-gec-mesi-icin-yardimeditiyoruz?utm_campaign=DonanimHaber&utm_medium=referral&utm_source=DonanimHaber.
- Davutoğlu: Şam'daki saldırıyı rejimin gerçekleştirdiği ispatlı, 30 Ağustos 2013, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/08/130830_davutoglu_suriye.
- Davutoğlu Esad'a ömür biçti, 24 Ağustos, 2012, http://www.ntv.com.tr/turkiye/davutoglu-esada-omur-bicti,Nsez_e7zmEO7uz5O9Pv6hw.
- Davutoğlu, Musul krizine son noktayı koydu!, 15 Aralık 2015, <http://www.internethaber.com/davutoglu-musul-krizine-son-noktayı-koydu-1495039h.htm>.
- Deik Raporu, İran Ülke Profili, 2015
- Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/filistin-kunyesi.tr.mfa>
- Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_-294_-14-eylul-2014_-suriye_de-rejimin-kimyasal-silah-kullanimi-hk_.tr.mfa.
- Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_256_-12-kasim-2012_-suriye-muhalefeti-nin-yeni-bir-yapilanmaya-gitmesi-hk_.tr.mfa.
- Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.
- Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Suriye yaptırımları açıklaması, 30 Kasım 2011, <http://www.hurriyet.com.tr/disisleri-bakani-davutoglunun-suriye-yaptirimlari-aciklamasi-19360440>.
- Doğu Akdeniz'de Gaz Yatakları ve Mücadelesi, 06.11.2014, <http://www.timeturk.com/tr/2014/11/06/dogu-akdenizde-gaz-ve-mucadelesi.html>
- Diyarbakır'da Tarihi Buluşma, www.sabah.com.tr/gundem/2013/11/16/diyarbakirda-tarihi-bulusma, 16 Kasım 2013.

- Davutoğlu-Allavi Ortak Basın Toplantısı, www.hurriyet.com.tr/davutoglu-allavi-ortak-basin-toplantisi-14540120, 26 Nisan 2010.
- Davutoğlu: Türkiye Kobani'ye Köprü Açmayacak, 16.10.2014, <http://www.turkiye-gazetesi.com.tr/politika/196266.aspx>.
- Davutoğlu: Şam'daki Saldırıyı Rejimin Gerçekleştirdiği İspatlı, 30 Ağustos 2013, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/08/130830_davutoglu_suriye.
- El Maliki: Türkiye Bölgeyi Felakete Sürüklüyor, www.haberturk.com/dunya/haber/706126-el-maliki-turkiye-bolgeyi-felakete-surukluyor, 15 Ocak 2012.
- Erbil'den Yola Çıkan Peşmerge Grubu Mardin'de, 29 Ekim 2014, <http://www.hurriyet.com.tr/erbilden-yola-cikan-pesmerge-grubu-mardinde-27478110>.
- Erdoğan'dan Muhalefete Nota Eleştirisi, www.hurriyet.com.tr/erdogandan-muhalefete-nota-elestirisi-157980, 08 Temmuz 2003.
- Erdoğan'dan BOP Eş Başkanı Eleştirilerine Yanıt, www.haberturk.com/gundem/haber/121091-erdogandan-bop-esbaskani-elestirilerine-yanit, 13 Ocak 2009.
- Erdoğan'dan Tunus'ta da Laiklik Mesajları, 15 Eylül 2011, <http://www.gazetevatan.com/erdogan-dan-tunus-ta-da-laiklik-mesajlari--399906-gundem/>.
- Erdoğan Eksen Kayması Yok, www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-eksen-kaymasi-yok,vkqIAvQr3EmwA9yx-BOHWA, 10 Haziran 2010.
- Erdoğan Irak'taki Rahatsız Edici Gelişmeleri Değerlendirdi, 2005, <http://www.gazetevatan.com/erdogan-irak-taki-rahatsiz-edici-gelismeleri-degerlendirdi-46003-gundem/>.
- Erdoğan: "Suriye İç Meselemiz, Gereğini Yapmak Durumundayız", 7 Ağustos 2011, <https://www.amerikaninsesi.com/a/erdogan-suriye-ic-meselemiz-geregini-yapmak-durumundayiz-127078293/898713.html>.
- Erdoğan: Suriye-İsrail Arasında Arabulucu Oluruz, 31 Aralık 2003, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-suriye-israil-arasinda-arabulucu-oluruz-193123>.
- Erdoğan konsolosluk baskını hakkında ilk kez konuştu, 2014, <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-kosolosluk-baskini/siyaset/detay/1896761/default.htm>
- Erdoğan: Cumhurbaşkanı'nın Suriye Ziyareti Kararı İsbetli, 17 Mart 2005, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-cumhurbaskaninin-suriye-ziyareti-karari-isabetli-38708243>.
- Erdoğan'dan Esad'a Telefon, 27 Mayıs 2011, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogandan-esada-telefon-17893494>.

- Esad'dan Türkiye'ye Sınır Ötesi Harekât İçin Tam Destek, 18.10.2007, <http://www.radikal.com.tr/politika/esaddan-turkiyeye-sinir-otesi-harekt-icin-tam-destek-828963/>.
- Esad'dan Erdoğan'a Yönelik Sert Açıklamalar, 09.11.2012, <http://www.turkishnews.com/tr/content/2012/11/09/esaddan-erdogana-yonelik-sert-aciklamalar/>.
- Esad'ın Gitmesi İçin Daha Erken, 13.05.2011, <http://www.milliyet.com.tr/esad-in-gitmesi-icin-daha-erken/dunya/dunyadetay/13.05.2011/1389572/default.htm>.
- Esad'dan 'içişleri' tepkisi!, 10 Ağustos 2011, <http://www.gazetevatan.com/esad-dan-icisleri--tepkisi--393231-dunya/>.
- Exxon Mobil'in Kuzey Irak hamlesi Bağdat'ı kızdırdı, 2011, <http://enerjienstitusu.com/2011/12/09/exxon-mobilin-kuzey-irak-hamlesi-bagdati-kizdirdi>.
- Exxon, Kürt yönetimi ile anlaştı, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/exxon-kurt-yonetimi-ile-anlasti>, 2011,
- Füze Kalkanının Radarı Hangi İle Kurulacak?, 14 Eylül 2011, <http://www.milliyet.com.tr/fuze-kalkaninin-radari-hangi-ile-kurulacak--gundem-1438468/>.
- Gül, Büyük Ortadoğu Projesi Müdahale Öngörmüyor, www.hurriyet.com.tr/amp/gul-buyuk-ortadogu-projesi-mudahale-ongormuyor-4027023, 5 Mart 2006.
- Haşimi'ye İdam Cezası, www.hurriyet.com.tr/hasimiye-idam-cezasi-21419045, 10 Eylül 2012.
- Irakı Constitution, http://www.iraqinationality.gov.iq/attach/iraqi_constitution.pdf
- Irak: Kürt güçleri Rabia'yı Geri Aldı, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/09/140930_rabia_kurtlerde, 30 Eylül 2014,
- Irak Kürt Bölgesel Yönetimi topraklarını genişletti, 18 mart 2016, <http://www.gazetevatan.com/irak-kurt-bolgesel-yonetimi-topraklarini-genisletti-925950-dunya/>
- Irak, Türkiye ile Başika krizini Birleşmiş Milletler'e taşıdı, 06.10.2016, <http://www.milliyet.com.tr/irak-turkiye-ile-basika-krizini-dunya-2322512/>
- Irak'tan Türkiye'ye diplomatik nota, <http://www.gazetevatan.com/irak-tan-turkiye-ye-diplomatik-nota-445685-dunya/>, 2012.
- İlk Mülteciler Sınırı Geçti, 29 Nisan 2011, <http://www.hurriyet.com.tr/ilk-multeciler-siniri-gecti-17671583>.
- International Crisis Group, "Iraq and the Kurds: The High-Stakes Hydrocarbons Gambit", No: 120, 2012, s. 5.
- İŞİD'in Kontrolündeki Rakka'da Yaşam Nasıl?, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151127_rakka_yasam_gch, 27 Kasım 2015.

- IŞİD'in işgal haritası! Tek tek aldılar, 2014, <http://www.internethaber.com/isidin-iskal-haritasi-tek-tek-aldilar-683950h.htm>
- IŞİD'in haritası, 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/isidin-haritasi>.
- IŞİD Türk toprağını işgal etti, 2014, <http://www.milliyet.com.tr/isid-turk-topragini-iskal-etti-gundem-1895919/>
- ISIS Is Not a Terrorist Group, 2015, <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/isis-not-terrorist-group>.
- İşte Kerkük Planı, <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/01/19/siy108.html>, 19 Ocak 2007.
- İşte Türkiye'nin Mısır'a Yaptığı Yardım, 5 Temmuz 2013, <http://www.gazetevatan.com/iste-turkiye-nin-misir-a-yaptigi-yardim--551438-ekonomi/>.
- K.Irak'ta hükümet yerel petrol yasasını kabul etti, 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/k-irakta-hukümet-yerel-petrol-yasasini-kabul-etti-7044375>.
- Kerkük'de BM Kontrolü, 19 Ocak 2007, <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/01/19/siy108.html>.
- Kerkük Kürtlerin eline geçti, 12 Haziran 2014, <http://www.hurriyet.com.tr/kerkuk-kurtlerin-eline-gecti-26598816>.
- Kuzey Irak petrolü, Turkish Energy Company (TEC) ile aranacak, 2013, <http://enerjienstitusu.com/2013/11/18/kuzey-irak-petrolu-turkish-energy-company-tec-ile-aranacak/>
- Kuzey Irak'ta yabancılar petrol pompalamaya başlayacak, 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/kuzey-irakta-yabancilar-petrol-pompalamaya-baslayacak-6523826>
- Live Universal Awareness Map ("Liveuamap"), <http://isis.liveuamap.com/tr?savelanguage=true>
- Mapping ISIL's moves in Iraq, 2014, <https://griffinpauljackson.com/2014/06/12/mapping-isils-moves-in-iraq/>
- Maliki uluslararası örgütlerden destek istedi, 10 Haziran 2014, <http://www.dunya-bulteni.net/irak/300675/maliki-uluslararası-orgutlerden-destek-istedi>.
- Mısır Yönetimi: Türkiye İle Yakınlaşmayı Memnuniyetle Karşılıyor, 14 Ağustos 2016, <https://www.haberler.com/turkiye-misir-iliskilerinde-yeni-donem-8698877-haberi/>.
- Miliet Gazetesi, www.milliyet.com.tr/2003/03/21/siyaset/asiy.html
- Muhafazakar Demokratiz, <http://www.milliyet.com.tr/muhafazak-r-demokratiz/dunya-haberdetayarsiv/05.12.2004/97141/default.htm>.

- Musul Operasyonu Başladı, 17 Ekim 2016, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37674798>.
- Musul'da asıl dert petrol!, 2016, <http://www.gazetevatan.com/musul-da-asil-dert-petrol-996974-ekonomi/>
- NATO Türkiye'yi Savaşta Yalnız Bıraktı, <http://www.ntv.com.tr/dunya/nato-turkiyeyi-savasta-yalniz-birakti,pzzviXVcTkSa0h9auYVT-w>, 5 Ekim 2012.
- Nüfus Bilgileri, <http://nufus.mobi/dunya/nufus/filistin>
- Nüfus Bilgileri, <http://nufus.mobi/dunya/nufus/suriye>, 2017.
- Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, www.orsam.org.tr/eski/tr/trUploads/OrtadoğuBulteni/2009106_4%20EKİM%202005.pdf, 24 Ekim 2005.
- O sözler ipleri kopardı, 5.10.2011, <http://www.milliyet.com.tr/o-sozler-ipleri-kopardi-dunya/dunyadetay/05.10.2011/1446963/default.htm>.
- Olmert Şam'a Saldırığı Doğruladı, Türkiye'den özür diledi, 29 Ekim 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/olmert-sam-a-saldiriyi-dogruladi-turkiye-den-ozur-diledi-7576886>.
- Oda Tv, www.odatv.com/mukavemet-etmesinler-1703141200.html, 17.03.2014.
- Oxford Islamic Studies, <http://www.oxfordislamicstudies.com/article/opr/t125/e1437>
- Parçalatmayız, 7 Ocak 2014, <http://www.hurriyet.com.tr/parcalatmayiz-194225>.
- Peşmergeler Kerkük'te, www.hurriyet.com.tr/pesmergeler-kerkukte-139382, Peşmergeler Kerkük'te, 10 Nisan 2003.
- Powell'dan Suriye'ye Uyarı, 1 Mayıs 2003, <http://www.hurriyet.com.tr/powelldan-suriyeye-uyari-143819>.
- Powell:Irak'da Kitle İmha Silahları Bulunamadı, www.cnnturk.com/f/2004/dunya/09/14/powell.irakta.kitle.silahlari.bulunamadi/35570.0/index.htm.
- President Bush's "Greater Middle East Partnership Initiative", U.S. Working Paper For G-8, Translation from Dar al Hayat, <http://english.daralhayat.com>, 15/March 2004
- Putin'in Münih Konuşması Dönüm Noktası Oldu, 14.09.2007, <http://www.yeni-caggazetesi.com.tr/putinin-munih-konusmasi-donum-noktasi-oldu-1415h.htm>.
- Rice, Condoleeza, "Transforming The Middle East", National Security Advisor, US White House, *The Washington Post*, http://www.iraqwatch.org/government/US/WH/us-wh-rice-wp_oped-080703.htm, August 7, 2003.
- Sabah Gazetesi, http://arsiv.sabah.com.tr/ozel/irak835/dosya_837.html.

- Sezer, ABD'ye Rağmen Suriye'de, 13 Nisan 2005, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/04/printable/050413_turkey_syria_update.shtml.
- Sınır ihlali olursa gerekeni yaparız, 26 Nisan 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/sinir-ihlali-olursa-gerekeni-yapariz-20423643>.
- Siyasetin Pusulası Blog, <http://siyasetin-pusulasi.blogspot.com.tr/2015/09/turkiye-kuzey-irak-ve-kurtler-bolum-5.html>.
- Spykman's Rimland Theory <https://tackk.com/uzdv8w>.
- Stratejik Ortak Basın Portalı, <http://www.stratejikortak.com/2016/05/pydnin-gelecegi.html>.
- Suriye'den Teröre Karşı Destek, 17.10.2007, <http://www.cnnturk.com/2007/turkiye/10/17/suriyeden-terore-karsi-destek/398042.0/index.html>.
- Suriye'ye Türkiye modeli, 09 Nisan 2011, <http://www.aksam.com.tr/dunya/suriyeye-turkiye-modeli--32320h/haber-32320>.
- Şam'a Büyük Jest, 13 Haziran 2000, <http://www.hurriyet.com.tr/sam-a-buyuk-jest-39160970>.
- Taner Yıldız'dan 'Petrol Anlaşması' açıklaması, 2013, <http://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/1101046-taner-yildizdan-petrol-anlasmasi-aciklamasi>
- Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/5077/mesele_misir_ve_suriye_degil_dogu_akdeniz_
- Türkiye'ye sığınan Haşimi'ye İdam Cezası, 2012, <http://www.radikal.com.tr/dunya/turkiyeye-siginan-hasimiye-idam-cezasi-1099787>.
- Türkiye-Suriye Siyasi İlişkileri, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-tr.mfa>
- Türkiye Başika'da ne yapıyor?, 18 Aralık 2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151218_irak_basika_musul.
- Türkiye-Suriye İlişkileri: İnişler ve Çıkışlar, 6 Ocak 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiye-suriye-iliskileri-inisler-ve-cikislar>.
- Yıldırım ve İbadi, Bağdat'ta anlaştı... Türk askeri Başika'dan çekiliyor, 7 Ocak 2017, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/656870/Yildirim_ve_ibadi__Bagdat_ta_anlasti..._Turk_askeri_Basika_dan_cekiliyor.html.
- Yunanistan, Güney Kıbrıs ve Mısır Deniz Sınırlarının Belirlenmesi için Diyalogu Sürdürecektir, <https://tr.sputniknews.com/politika/201504291015249459/>, 29.04.2015.

Zbigniew Brzezinski, "Toward a Global Realignment, Strategic Vision", Volume 11, Number 6, www.the-american-interest.com/2016/04/17/toward-a-global-realignment, 17 April 2016.

1 Mart Tartışması, www.milliyet.com.tr/1-mart-tartismasi/siyaset/detay/2190915/default.htm, 08.02.2016.

13 sayfalık çuval sırrı, www.hurriyet.com.tr/13-sayfalik-cuval-sirri-23649390, 4 Temmuz 2013.

6 saatlik kritik görüşmeden ilk detaylar, <http://www.hurriyet.com.tr/6-saatlik-kritik-gorusmeden-ilk-detaylar-18446872>. 9 Ağustos 2011.

ÖZGEÇMİŞ

İlk, Orta ve Lise öğretimini Sakarya'da tamamladı. 2006 yılında Selçuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde Lisans eğitimini, 2009 yılında Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde Yüksek Lisans eğitimini tamamlayarak mezun oldu.

